

IDENTYFIKACJA PRZYCZYN PRZESTĘPCZOŚCI

AUTORZY:

Gabriela CIOCARLIE, SRI International
Mireia LAS HERAS, IESE Business School
Bartosz JANASZEK, Executive Education Center
Marcin KIELISZCZYK, Executive Education Center
Silvia KING, IESE Business School
Radosław KOSZEWSKI, Executive Education Center
Michael ROSENBERG, IESE Business School

KONSULTACJE NAUKOWE:

Joanna CYGLER, Szkoła Główna Handlowa
Agata KOSIERADZKA-FEDERCZYK,
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Gabriela JYŻ, Naczelny Sąd Administracyjny
Jan KOWALCZYK, BBS Banner Sp. z o.o.
Jacek KUDŁA, Prokuratura Generalna Rzeczypospolitej Polskiej

AUTORZY:

Bartłomiej ORĘZIAK, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Alina KLONOWSKA, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Magdalena MAŁECKA-ŁYSZCZEK, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Małgorzata SNARSKA, Uniwersytet Jagielloński
Joanna WYROBEK, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Marcin WIELEC Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Sławomir JANKIEWICZ, Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu
Violetta JÓZEFCZYK, ENEA Centrum Sp. z o.o.
Maria PŁONKA, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Konrad WALCZUK, Akademia Sztuki Wojennej

IDENTYFIKACJA PRZYCZYN PRZESTĘPCZOŚCI

w wybranych obszarach gospodarki
w Polsce i na świecie

Redakcja: Radosław Koszewski, Bartłomiej Oręziak, Marcin Wielec

Współfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości

RECENZENCI *dr hab. Bartosz Majchrzak, prof. UKSW*
dr hab. Andrzej Szymański, prof. UO

OPRACOWANIE REDAKCYJNE *Teresa Naumiuk*

PROJEKT OKŁADKI, SKŁAD, ŁAMANIE *Bogusław Słomka*

Copyright © by Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2021

WYDANIE 2

ISBN 978-83-66344-34-1

WYDAWNICTWO INSTYTUTU WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

ul. Krakowskie Przedmieście 25, 00-071 Warszawa

SEKRETARIAT tel.: (22) 630-94-53, fax: (22) 630-99-24, e-mail: wydawnictwo@iws.gov.pl

DRUK, OPRAWA „Elpil”, ul. Artyleryjska 11, 08-110 Siedlce

Spis treści

Słowo wstępne 9

CZĘŚĆ PIERWSZA. RAPORT

1. Wprowadzenie 13

- 1.1. Organizacja badań oraz profil uczestnika 17
- 1.2. Definicja problemu w świetle paradygmatu
zwalczania przestępczości 18

2. Seminarium jako narzędzie badawcze oraz forum wymiany wiedzy i doświadczeń 21

- 2.1. Faza wstępna 24
- 2.2. Seminaria 26
- 2.3. Faza podsumowania 38

3. Wnioski seminaryjne oraz zalecenia 57

- 3.1. Identyfikacja bieżących problemów w sektorze finansowym 57
- 3.2. Identyfikacja bieżących problemów w sektorze energetyki 69
- 3.3. Identyfikacja bieżących problemów w sektorze ubezpieczeń 79
- 3.4. Identyfikacja bieżących problemów
w obszarze zarządzania ludźmi 89
- 3.5. Podsumowanie i zalecenia końcowe 93

Podziękowania 97

Załącznik A. Informacje uzupełniające dotyczące prelegentów 99

Załącznik B. Kwestionariusz ankietowy 103

Spis rysunków 105

Spis tabel 109

Bibliografia 111

CZĘŚĆ DRUGA. ZESPÓŁ IMPLEMENTACYJNY

Bartłomiej Oręziak, Marcin Wielec,

**Assessing Foundations. Prawo, gospodarka
i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom
przestępczości w kontekście zidentyfikowania problemu
przestępczości w Polsce i na świecie 121**

1. Assessing Foundations: Wprowadzenie 121
2. Assessing Foundations: Przedmiot prac 123
3. Assessing Foundations: Metodologia 125
4. Assessing Foundations:
Potencjalni beneficjenci prac projektowych 126
5. Assessing Foundations: Ochrona praw człowieka
jako istotny element prac projektowych 134
6. Assessing Foundations:
Uzasadnienie prowadzenia prac badawczych 147

Alina Klonowska, Magdalena Małecka-Łyszczyk,

Małgorzata Snarska, Joanna Wyrobek,

Oszustwa finansowe – diagnoza stanu obecnego 149

1. Przestępstwo finansowe w ujęciu ekonomicznym 149
 2. Przestępstwa podatkowe jako jeden z najbardziej
kosztownych rodzajów przestępstw finansowych 166
 3. Przyczyny oszustw finansowych 172
 4. Kim jest oszust (przestępca) finansowy 186
 5. Ujęcie prawne przestępstw na rynku finansowym:
klasyfikacja oraz kary 188
 6. Liczba przestępstw finansowych w Polsce w ostatnich latach 215
- Bibliografia 220**

Sławomir Jankiewicz, Violetta Józefczyk,

**Zmiany w podejściu do procesu inwestycyjnego
jako podstawa ograniczania ryzyka przestępczości
w polskich grupach energetycznych 227**

1. Wprowadzenie 227
2. Charakterystyka polskiego rynku energetycznego 229
3. Strategiczne inwestycje
w polskich koncernach energetycznych 241
4. Model procesu inwestycyjnego w energetyce 244
5. Zakończenie 248
- Bibliografia 249

Maria Płonka,

**Przyczyny powstawania sytuacji implikujących patologie
w sektorze ubezpieczeń i propozycje ich zwalczania 253**

1. Wprowadzenie 253
2. Systematyka przestępstw i patologii na rynku ubezpieczeń 254
3. Osobowe i instytucjonalne ujęcie przyczyn
przestępczości ubezpieczeniowej 257
4. Produkt ubezpieczeniowy i proces jego dystrybucji
jako potencjalne obszary patologii na rynku ubezpieczeń 266
5. Wybrane mechanizmy przeciwdziałania przestępczości
ubezpieczeniowej na rynkach zagranicznych
a projekty polskie 270
6. Zakończenie 272
- Bibliografia 275

Konrad Walczuk,

**„Assessing Foundations” regulacji zabezpieczających członków
organizacji przed działaniami przestępczymi 277**

1. Wprowadzenie 277
2. Znaczenie (zakres przedmiotowy i podmiotowy)
autonomii informacyjnej i prawa do prywatności
oraz prawa do informacji z perspektywy organizacji 278
3. Podstawy konstytucyjne autonomii informacyjnej 280

4. Podstawy konstytucyjne prawa do prywatności 281
5. Podstawy konstytucyjne prawa do informacji
w relacji do autonomii informacyjnej
i prawa do prywatności 284
6. Uwagi końcowe i wnioski *de lege ferenda* 285
- Bibliografia 287

Słowo wstępne

Niniejszy raport stanowi podsumowanie prac badawczych przeprowadzonych w ramach pierwszego etapu seminariów projektu „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości” Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości i otwiera cykl poświęcony zagadnieniu przeciwdziałania przestępczości w kluczowych obszarach polskiej gospodarki.

Podjęte badania wpisują się w nurt działań służących zwalczaniu przyczyn przestępczości oraz ograniczaniu czynników ryzyka jej występowania w takich sektorach jak finanse, ubezpieczenia, energetyka oraz zarządzanie ludźmi w organizacjach. Badania to jednocześnie kontynuacja i rozszerzenie prac przygotowawczych, które podsumowano w raporcie otwarcia niniejszego projektu¹. Głównym ich celem były analizy jakościowa i, w możliwym zakresie, ilościowa ukierunkowane na identyfikację bieżących zagrożeń dla wybranych strategicznych obszarów funkcjonowania państwa polskiego, które jako arena dynamicznych przemian społecznych, gospodarczych oraz politycznych staje się potencjalnym celem działań przestępczych. Badania przeprowadzone przy uwzględnieniu uwarunkowań światowych wskazują na konieczność podjęcia działań prewencyjnych jako niezbędnych środków dla zapewnienia nieprzerwanego i sprawnego funkcjonowania państwa w jego wybranych aspektach.

Struktura raportu nawiązuje do schematu organizacyjnego seminariów i badań przeprowadzonych na omawianym etapie projektu. Raport podzielono na rozdziały poświęcone wyróżnionym obszarom gospodarki, obejmując elementy wspólne oraz rozłączne wybranych sektorów. W rozdziale pierwszym

¹ M. Las Heras i in., *Report on Selected Solutions of Law, Business and Technologies Preventing Crimes*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2018.

zawarto wprowadzenie do tematyki seminariów, nakreślono rozpatrywane zagadnienie i zdefiniowano pojęcia kluczowe dla analizy problematyki zwalczania przestępczości. W rozdziale drugim opisano zastosowaną metodykę pracy badawczej i organizację poszczególnych faz niniejszego etapu projektu badawczego, włączając w to wybór studium przypadku, proces indywidualnej analizy studiów przypadków, metodykę pracy w grupach oraz prowadzenia dyskusji panelowej, a także ocenę prelegentów, analizy statystyczne odpowiedzi udzielonych przez uczestników w badaniu kwestionariuszowym i wyniki pracy z grupą fokusową. Ostatni rozdział zawiera dalsze wnioski seminaryjne i rekomendacje dotyczące działań zapobiegawczych dla zidentyfikowanych obszarów zagrożeń. Całość niniejszej części raportu dopełniają wnioski wraz z sugestiami i obserwacjami własnymi autorów.

Druga część niniejszej publikacji stanowi rezultat prac analitycznych podejmowanych przez Zespół Implementacyjny w ramach projektu „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości” Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości. W ramach poszczególnych rozdziałów tematycznych wybrani eksperci przedstawili zagadnienia problemowe związane z rynkiem finansowym, energetycznym, ubezpieczeniowym oraz z zarządzaniem ludźmi w organizacji w wymiarze Assessing Foundations. Celem było naukowe, kompleksowe i innowacyjne spojrzenie na obszar przeciwdziałania przyczynom przestępczości oraz wsparcie, rozwój, a także uszczelnienie wyżej wskazanego systemu.

Monografia naukowa poświęcona jest niezwykle doniosłej i aktualnej problematyce, która niewątpliwie zasługuje na szczególną uwagę z punktu widzenia zapobiegania przyczynom przestępczości w finansach, energetyce, ubezpieczeniach oraz w zarządzaniu ludźmi w organizacji w aspekcie identyfikacji przyczyn przestępczości w wybranych obszarach gospodarki w Polsce i na świecie.

CZĘŚĆ PIERWSZA

RAPORT

AUTORZY:

Gabriela CIOCARLIE, SRI International

Mireia LAS HERAS, IESE Business School

Bartosz JANASZEK, Executive Education Center

Marcin KIELISZCZYK, Executive Education Center

Silvia KING, IESE Business School

Radosław KOSZEWSKI, Politechnika Warszawska

Michael ROSENBERG, IESE Business School

KONSULTACJE NAUKOWE:

Joanna CYGLER, Szkoła Główna Handlowa

Agata KOSIERADZKA-FEDERCZYK,

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Gabriela JYŻ, Naczelny Sąd Administracyjny

Jan KOWALCZYK, BBS Banner Sp. z o.o.

Jacek KUDŁA, Prokuratura Generalna Rzeczypospolitej Polskiej

1. Wprowadzenie

Terminem „przestępczość” opisywane są wszystkie czyny popełnione w określonym miejscu i czasie, wyczerpujące znamiona czynu zabronionego zapisane w prawie². Choć poprawna i uniwersalna, definicja ta nie uwzględnia lokalnych uwarunkowań wynikających z różnych tradycji prawnych poszczególnych państw ani odmiennego rozumienia pojęć związanych z przestępczością. Kodeks karny RP podsuwa istotne uzupełnienie: przesłanką konieczną orzeczenia o wypełnieniu przez dany czyn zabroniony znamion przestępstwa jest jego szkodliwość społeczna^{3,4}. Przestępczość można zatem rozumieć jako zjawisko społeczne, które w sposób istotny narusza równowagę poprawnych stosunków między ludźmi, w tym prawidłowość funkcjonowania obrotu gospodarczego, podważając czynnik zaufania będący jednym z fundamentów życia społecznego⁵, w tym także szczególnej relacji między obywatelem a organami państwa⁶.

Przestępczość można rozważać także w ujęciu ekonomicznym, szacując koszty generowane w następstwie czynów przestępczych. Tego rodzaju kompleksowych badań dla Polski nigdy nie przeprowadzono, a przynajmniej nigdy nie upubliczniono. Po uwzględnieniu lokalnych uwarunkowań istotnych

² Zob. hasło *przestępczość*, w: *Encyklopedia PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/przestepczosc;3963635.html>

³ *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (tekst jedn.: Dz.U. 2018 poz. 1600)*, b.d.

⁴ L. Gardocki, *Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)*”, 2015, t. 60, nr 2, s. 29.

⁵ D. Miłaszewicz, *Zaufanie jako wartość społeczna*, „*Studia Ekonomiczne*”, 2016, t. 259, s. 80–88.

⁶ Zob. art. 8, w: *Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn.: Dz.U. 2017 poz. 1257)*, b.d.

przesłanek można jednak szukać w danych dotyczących podobnych zjawisk na świecie. Na podstawie danych dla Stanów Zjednoczonych szacuje się, że w samym 2012 roku całkowity koszt przestępczości kryminalnej osiągnął 310 miliardów dolarów, a więc 2 proc. produktu krajowego brutto USA⁷.

Przyczyn utrzymującego się niskiego poziomu zaufania pośród społeczeństw świata można szukać w występowaniu zjawisk o charakterze przestępczym, czego dowodzi raport firmy Edelman Intelligence 2018 Edelman Trust Barometer⁸ (zob. rysunek 1). Analiza wyników z 2017 roku pozwala zauważyć, że wzrasta zaufanie Polaków do organizacji pozarządowych (z 48 proc. do 54 proc.), biznesu (z 40 proc. do 43 proc.), organizacji rządowych (z 20 proc. do 25 proc.) oraz mediów (z 31 proc. do 34 proc.). W Polsce zaufanie do wyżej wymienionych typów instytucji jest bardzo niskie, wskutek czego nasz kraj plasuje się w grupie o ogólnie niskim zaufaniu (średnia 35 proc.), niższym o 12 proc. od średniego poziomu zaufania na świecie⁹. Na obserwację długoterminowego trendu w poziomie zaufania polskiego społeczeństwa pozwala analiza raportu O nieufności i zaufaniu¹⁰ CBOS, w której wskazano na nieślabnącą w ostatnich 16 latach tendencję Polaków do wykazywania daleko idącej ostrożności w kontaktach z innymi ludźmi (zob. rysunek 2).

Przeciwdziałanie przestępczości jest ogólnym terminem odnoszącym się do całokształtu działań służących ograniczaniu przyczyn i skutków czynów zabronionych. Może więc odbywać się na wielu płaszczyznach, np. działań zapobiegawczych, wychowawczych, obronnych i represyjnych¹¹. Na potrzeby badań należy odróżnić działania na rzecz zwalczania przejawów czy skutków przestępczości (metody operacyjne) od tych, które służą jej zapobieganiu bądź całkowitej eliminacji. Są one nazywane metodami pozaoperacyjnymi i polegają na wykorzystywaniu mechanizmów kontrolnych, rozpoznawaniu

⁷ A. Chalfin, *Economic Costs of Crime*, w: *The Encyclopedia of Crime and Punishment*, American Cancer Society 2015, s. 1–12, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781118519639.wbecpx193>

⁸ T.E. Ries i in., *2018 Edelman Trust Barometer Global Report*, 2018, http://cms.edelman.com/sites/default/files/2018-02/2018_Edelman_Trust_Barometer_Global_Report_FEB.pdf

⁹ Choć wynik świadczy o nieufności polskiego społeczeństwa, Polska jest jednym z liderów wzrostu w tym rankingu.

¹⁰ A. Cybulska, K. Pankowski, *O nieufności i zaufaniu* (sygn. 5686), Komunikat z badań, Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS), https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_035_18.PDF (dostęp: 8.03.2018).

¹¹ Zob. hasło *przestępczość*, w: *Encyklopedia...* op. cit.

oraz eliminowaniu czynników sprzyjających przestępczości¹². Działalność profilaktyczna obejmuje rozpoznanie stanu rzeczy i diagnozę, zaproponowanie działań zapobiegawczych i ich wdrożenie¹³. W kontekście tego podziału metod zwalczania przestępczości należy odnieść wydatki na ich realizację do społecznych i ekonomicznych kosztów przestępczości. Na gruncie ekonomicznego podejścia do zjawiska przestępczości i szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości, wszelkie racjonalne działania podejmowane w tym zakresie będą skutkowały obniżeniem ogólnego poziomu kosztów przestępczości¹⁴. W świetle tej obserwacji można odnaleźć fundament koncepcji, według której działania prewencyjne zapobiegające zjawiskom przestępczym generują znacznie niższe koszty ekonomiczne i społeczne niż zwalczanie ich skutków.

Rysunek 1. Wskaźnik zaufania według Edelman Intelligence (Global Trust Index) wśród populacji ogólnej w 2018 roku w ujęciu geograficznym¹⁵. Obszary oznaczone kolorem szarym nie zostały objęte badaniem.

Źródło: opracowanie własne

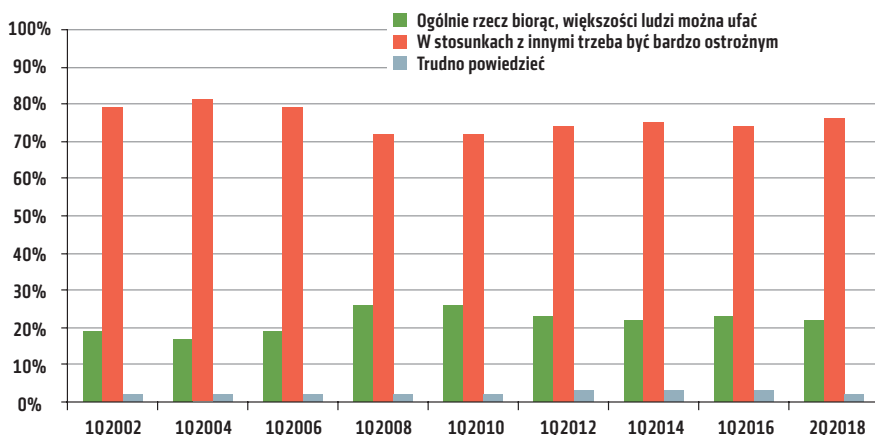
¹² Uchwała nr 181 Rady Ministrów z dnia 6 października 2015 r. w sprawie „Programu przeciwdziałania i zwalczania przestępczości gospodarczej na lata 2015–2020” (M.P. 2015 poz. 1069), 4.11.2015, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20150001069> (dostęp: 1.10.2018).

¹³ J.W. Wójcik, *Kryminologia: współczesne aspekty*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2014.

¹⁴ J. Czabański, *Koszty przestępczości*, w: *Bezpieczne państwo: nowe trendy w polityce karnej*, Stowarzyszenie Katon, Kraków 2005, s. 171–186.

¹⁵ T.E. Ries i in., *2018 Edelman Trust Barometer Global Report...*, op. cit.

Rysunek 2. Która z dwóch opinii dotyczących życia społecznego w Polsce jest bliższa Pana(i) poglądom? Wieloletnia dynamika zmian procentowej miary zaufania wobec innych osób, wyrażonej wyborem jednego z dwu poglądów dotyczących życia społecznego w Polsce (respondenci niezdecydowani stanowili zaniedbywalny procent próby badawczej).

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS¹⁶

Niniejszy raport stanowi podsumowanie prac badawczych przeprowadzonych w ramach pierwszego etapu seminariów projektu badawczego „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości” Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości i otwiera cykl poświęcony przeciwdziałaniu przestępczości w kluczowych obszarach polskiej gospodarki. Podjęte badania wpisują się w nurt działań służących zwalczaniu przyczyn przestępczości oraz ograniczaniu czynników ryzyka jej występowania, a także stanowią kontynuację oraz rozszerzenie prac przygotowawczych podsumowanych w raporcie otwarcia niniejszego projektu. W kolejnym rozdziale opisano przyjętą metodykę badawczą oraz nakreślono profil uczestnika seminariów.

¹⁶ A. Cybulska, K. Pankowski, *O nieufności i zaufaniu* (sygn. 5686)..., op. cit.

1.1. Organizacja badań oraz profil uczestnika

Kluczowym elementem przyjętej metodyki badań jest **cykl seminariów badawczych** prowadzonych przez wybitnych profesorów i ekspertów wywodzących się z czołowych ośrodków akademickich i badawczych, takich jak Harvard Business School, SRI International (dawnej: Stanford Research Institute), Massachusetts Institute of Technology (MIT), czy IESE Business School. Zapewniają one nie tylko przegląd najnowszych osiągnięć i światowych tendencji w przeciwdziałaniu przestępczości, ale przede wszystkim motywują uczestników do dyskusji. Metodykę badań opisano szczegółowo w rozdziale drugim.

W seminariach wzięli udział wysokiej rangi przedstawiciele organów administracji rządowej oraz instytucji im podległych, w tym przedstawiciele Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Energii, Ministerstwa Obrony Narodowej, Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwa Infrastruktury, Ministerstwa Edukacji Narodowej oraz Ministerstwa Zdrowia, a także organów administracji rządowej w terenie, m.in. urzędów wojewódzkich. W seminariach wzięli także udział członkowie zarządów i przedstawiciele spółek Skarbu Państwa działających w strategicznych sektorach polskiej gospodarki, takich jak energetyka, bankowość, czy ubezpieczenia. Wśród grona uczestników znaleźli się także czynni prokuratorzy Prokuratury Okręgowej w Warszawie, przedstawiciele Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, jak również liczni członkowie instytutów badawczych, fundacji, przedstawiciele mediów oraz innych organizacji. Warto również podkreślić, że niektórzy uczestnicy nie tylko brali aktywny udział w samych seminariach, ale i współredagowali treści merytoryczne zawarte w niniejszym raporcie.

Spodziewanym rezultatem projektu jest dostosowanie oraz rozwinięcie najbardziej wartościowych i uznanych na świecie rozwiązań służących zapobieganiu przestępczości. Program seminariów, realizowany przy uwzględnieniu lokalnej specyfiki zagrożeń, miał na celu odpowiedź na potrzeby czterech obszarów kluczowych dla funkcjonowania i rozwoju polskiej gospodarki. Należą do nich:

- sektor finansowy,
- sektor ubezpieczeń,

- sektor energetyki,
- zarządzanie ludźmi w organizacjach.

Niniejszą część cyklu prac poświęconych przeciwdziałaniu przestępczości dedykowano identyfikacji przyczyn i źródeł przestępczości w poszczególnych sektorach, przy szczególnym uwzględnieniu potencjalnych zagrożeń rzutujących na bezpieczeństwo działających w danym sektorze podmiotów. Przedstawione tutaj obserwacje i analiza to efekt zastosowania metodyki studium przypadku i podsumowania wypracowanych przez uczestników wniosków. Co więcej, metodą pomocniczą w badaniach przeprowadzonych podczas tego etapu była metaanaliza danych dostępnych w literaturze przedmiotu. Warto podkreślić, że badania te odniesiono do międzynarodowych trendów w zwalczaniu przestępczości, a więc do tematu przewodniego wstępnego etapu prowadzonych w ramach niniejszego projektu badań¹⁷. Wyniki badań oraz zaprezentowane wnioski wpisują się w zasadniczy cel projektu: opracowanie rozwiązań prawnych i organizacyjnych, a także określenie przydatności najnowocześniejszych rozwiązań technologicznych na rzecz przeciwdziałania przestępczości w Polsce.

1.2. Definicja problemu w świetle paradygmatu zwalczania przestępczości

Przeciwdziałanie przestępczości, nazywane również prewencją kryminalną, przyjmuje różne postaci w zależności od regionu geograficznego czy kraju. Właściwe określenie problemu to podstawa jego rozwiązania, dlatego w niniejszym rozdziale zdefiniowano podstawowe pojęcia związane z prewencją kryminalną. Podejście to bezpośrednio nawiązuje do pierwszego etapu przyjętego modelu podejmowania decyzji – definiowania problemu.

Duże zróżnicowanie kulturowe, ekonomiczne i prawne sprawia, że w literaturze fachowej istnieje wiele definicji przeciwdziałania przestępczości¹⁸. Według jednej z najpowszechniejszych i najbardziej intuicyjnych definicji

¹⁷ M. Las Heras i in., *Report...*, op. cit.

¹⁸ B. Fisher, S.P. Lab (red.), *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Calif 2010; K.K. Sieberg, *Criminal Dilemmas: Understanding and Preventing Crime*, Springer, Berlin 2005, wyd. 2, w: *Studies in Economic Theory* 12; P. Waszkiewicz, Towarzystwo Inicjatyw Prawnych i Kryminalistycznych Paragraf 22, *Traktat o dobrej*

prewencja kryminalna to całościowy intencjonalny i nieintencjonalny wysiłek skierowany na zmniejszenie liczby popełnianych przestępstw¹⁹. W innej, bardziej precyzyjnej definicji przyjmuje się, że przeciwdziałanie przestępczości jest „zgodnym z prawem działaniem, bez którego byłoby więcej przestępstw, ich ofiar lub suma kosztów materialnych i niematerialnych wynikających z popełnionych przestępstw byłaby wyższa niż po ich (środków przeciwdziałania – przyp. aut.) zrealizowaniu”²⁰. Departament Sprawiedliwości Stanów Zjednoczonych sformułował podobną definicję, w której przeciwdziałanie przestępczości rozumiane jest jako proces zmniejszania czynników ryzyka sprzyjających występowaniu przestępczości, takich jak członkostwo w gangach, i zwiększania czynników ochronnych (przeciwdziałających), takich jak wyższy poziom wykształcenia²¹. Choć powyższe definicje są ogólne, zawierają takie elementy wspólne jak konsekwencje w postaci redukcji liczby przestępstw i czynników ryzyka. W kryminalistyce wskazuje się na dwa aspekty zapobiegania przestępczości – ogólne i szczególne²². Działania ogólne to m.in. przedsięwzięcia społeczno-ekonomiczne i wychowawcze ukierunkowane na wyeliminowanie czynników kryminogennych. Część szczegółowa polega na realizowaniu polityki kryminalnej, a więc stosowanie różnych rodzajów profilaktyki w praktyce²³. W tym miejscu warto podkreślić istotę paradygmatu przeciwdziałania przestępczości w kontekście efektywności. Podjęta podczas seminariów dyskusja pozwoliła uczestnikom wyciągnąć wniosek, że podstawowym paradygmatem działań zapobiegawczych proponowanych w ramach niniejszego projektu powinno być wzmacnianie pozytywnych postaw moralnych, co wymaga zwiększania świadomości i poprawy edukacji społeczeństwa w zakresie zapobiegania przestępczości. Stąd kluczowa dla społecznego zrozumienia procesu prewencji kryminalnej

prewencji kryminalnej, Towarzystwo Inicjatyw Prawnych i Kryminalistycznych Paragraf 22, Warszawa-Newark, NJ, 2015.

¹⁹ P. Waszkiewicz, Towarzystwo Inicjatyw Prawnych i Kryminalistycznych Paragraf 22, *Traktat...*, op. cit.

²⁰ Ibid.

²¹ W.S. Lawrence i in., *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising: A Report to the United States Congress*, 1997, <https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=165366> (dostęp: b.d.).

²² J.W. Wójcik, *Kryminologia...*, op. cit.

²³ Ibid.

wydać się definicja naukowa, zgodnie z którą głównym celem działań zapobiegawczych jest zmniejszenie liczby przestępstw, w odróżnieniu od dążenia do wyciągnięcia konsekwencji wobec ich sprawców. Warto zauważyć, że świadomość odgrywa zasadniczą rolę we wszelkiego rodzaju działalności profilaktycznej. Przykładem ilustrującym powyższą tezę są zagrożenia związane z wypadkami drogowymi: świadomość przyczyn i skutków wypadków jest wysoka i prowadzi do powszechnego stosowania zabezpieczeń natury technicznej, np. pasów bezpieczeństwa lub poduszek powietrznych, a także do podejmowania środków prawnych, np. przestrzegania przepisów ruchu drogowego w obawie przed sankcjami i nabywania polis ubezpieczeniowych.

2. Seminarium jako narzędzie badawcze oraz forum wymiany wiedzy i doświadczeń

Innowacyjna metoda badawcza, którą zastosowano podczas seminariów przeprowadzonych w ramach projektu „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości” Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, polega na czynnym zaangażowaniu uczestników w proces badawczy. Większość uczestników seminariów to praktycy działający na co dzień w przedsiębiorstwach lub administracji publicznej. Choć nie opanowali warsztatu badawczego w takim stopniu jak pracownicy uczelni wyższych czy instytutów badawczych, ich wiedza praktyczna to niezwykle cenny wkład w badania naukowe nad zapobieganiem przestępczości. Aby przeprowadzić planowane badania, konieczne było zatem dobranie metody badawczej angażującej także osoby bez znaczącego doświadczenia w dziedzinie.

Czerpiąc z doświadczenia czołowych ośrodków akademickich na świecie, postanowiono skorzystać ze szczególnego rodzaju metody seminaryjnej opracowanej i praktykowanej przez takie renomowane szkoły biznesu jak IESE Business School²⁴ czy Harvard Business School. Polega ona na wykorzystaniu studium przypadku (ang. *case study*) jako narzędzia służącego do wprowadzania kluczowych pojęć i zapewnienia uczestnikom wspólnej podstawy dla dalszej dyskusji nad problematyką zapobiegania przestępczości. Uczestnikom, tzn. decydentom i ekspertom wywodzącym się z najważniejszych jednostek administracji publicznej lub przedsiębiorstw strategicznych ze względu na interes państwa, stworzono warunki sprzyjające wymianie wiedzy, doświadczeń i poglądów, co przyczyniło się do zdobycia informacji

²⁴ L. Ortman, *FT Executive Education Rankings 2018*, 13.05.2018, <https://www.ft.com/content/d8ac59a4-48b8-11e8-8c77-ff51caedcde6> (dostęp: 30.09.2018).

o bieżących zagrożeniach i naglących problemach dotyczących podmioty przez nich reprezentowane.

Ze względu na złożoność analizowanych zagadnień oraz ich kontekstowy charakter analizie poddany został zaledwie wycinek rzeczywistości gospodarczej. Perspektywa ontologiczna zakłada zasadność pogłębienia wiedzy o analizowanym zjawisku (procesie), co jest efektem świadomości niedoskonałości poznania realnego świata gospodarczego²⁵. Uczestnicy seminariów specjalizują się w określonej, często wąskiej dziedzinie życia gospodarczego. Dopiero wymiana doświadczeń i wiedzy umożliwia nakreślenie pełniejszego obrazu analizowanych zagadnień i wypracowanie skuteczniejszych rozwiązań (wykorzystanie podejścia epistemologicznego)²⁶. Specyfika przestępczości w gospodarce powoduje, że analizy poszczególnych przypadków mają charakter poznawczy i eksploracyjny. W pracy badawczej wykorzystano także podejście realistyczne, w ramach którego uznaje się za zasadne budowanie syntezy naukowej na podstawie analiz zarówno ilościowych, jak i jakościowych²⁷.

Ze względu na wstępny charakter badań oraz brak powszechności analizowanych zjawisk patologicznych, za właściwą metodę badawczą uznano metodę *case study*²⁸. Analiza przypadku umożliwia wykorzystanie wielu źródeł informacji i wiedzy, co pozwala na lepsze zbadanie przedmiotu analiz, przy uwzględnieniu relacji przyczynowo-skutkowych²⁹. Analizy mają charakter kontekstowy.

Analiza przypadku jest szeroko stosowana jako metoda badawcza w procesie podejmowania decyzji³⁰. Wykorzystywana jest szczególnie wtedy, gdy

²⁵ P.C. Godfrey, C.W.L. Hill, *The Problem of Unobservables in Strategic Management Research*, w: *Strategic Management Journal*, 1995, t. 16, nr 7, s. 519–533.

²⁶ Ł. Sułkowski, *Epistemologia w naukach o zarządzaniu*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005.

²⁷ R. Larsson, *Case Survey Methodology: Quantitative Analysis of Patterns Across Case Studies*, w: *Academy of Management Journal*, 1993, t. 36, nr 6, s. 1515–1546.

²⁸ A.G. Woodside, E.J. Wilson, *Case Study Research Methods for Theory Building*, w: *Journal of Business & Industrial Marketing*, 2003, t. 18, nr 6/7, s. 493–508.

²⁹ R.K. Yin, *Case Study Research: Design and Methods*, wyd. 5, SAGE, Los Angeles 2014.

³⁰ A.G. Woodside, *Case Study Research: Theory, Methods and Practice*, wyd. 1, Emerald, Bingley 2010.

przedmiot badania jest nowy i stosunkowo nieznany, a wiedza o nim jest w fazie początkowej³¹.

Uczestnicy seminariów dokonują analizy poszczególnych przypadków z pełną świadomością niedoskonałości tej metody badawczej. Do najczęstszych mankamentów tej analizy należą: emocjonalność wyciąganych wniosków, błędy interpretacyjne³², brak wystarczających i wiarygodnych informacji, oraz ograniczona synteza (wynikająca z małej próby badawczej)³³. Aby ograniczyć (a nawet wyeliminować) powyższe niedoskonałości analizy przypadków, w trakcie prac uczestników seminariów podzielono na zespoły stosujące metody analizy o charakterze eksploracyjnym, wyjaśniającym i opisowym.

Analiza przypadku jest metodą wieloetapową. Na początkowych etapach zespół dokonuje identyfikacji, a następnie klasyfikacji źródeł informacji. Zgromadzone w tej fazie wiadomości usystematyzowano według informacji dostarczonych przez dostępną międzynarodową literaturę przedmiotu i danych liczbowych dotyczących zjawisk i skali przestępczości, a następnie odniesiono je do realiów polskich i międzynarodowych.

Formułę seminariów wzbogacono o ważny, aktywizujący element pracy zespołowej, w ramach której uczestnicy mieli okazję z wyprzedzeniem opracować i przedyskutować zagadnienia poruszane na forum plenarnym. Zabieg ten, po wywołaniu dyskusji w kameralnych grupach, pozwolił na stworzenie dogodnych warunków do sformułowania przez uczestników własnych opinii oraz poddania ich konstruktywnej krytyce ze strony pozostałych członków grupy, co przyczyniło się do zrównoważonego wykorzystania potencjału każdego z uczestników. Poczynione przez nich obserwacje stały się cennym źródłem wiedzy bazowej dla badań podsumowanych w niniejszym raporcie.

Aby umożliwić lepsze zrozumienie metodyki przeprowadzonych badań oraz seminariów, w kolejnych rozdziałach (2.1–2.3) przedstawiono szczegółowy opis poszczególnych faz wraz z podziałem na etapy.

³¹ L.M. Dooley, *Case Study Research and Theory Building*, w: *Advances in Developing Human Resources*, 2002, t. 4, nr 3, s. 335–354.

³² E. Patton, S.H. Appelbaum, *The Case for Case Studies in Management Research*, w: *Management Research News*, b.d. 2003, t. 26, nr 5, s. 60–71.

³³ A.F. Marrelli, *Collecting Data Through Case Studies*, w: *Performance Improvement*, b.d. 2007, t. 46, nr 7, s. 39–44.

2.1. Faza wstępna

W niniejszym rozdziale zawarto opis prac przygotowawczych przeprowadzonych na potrzeby niniejszego etapu projektu badawczego „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości”. Z uwagi na charakter wybranej metody badawczej, tj. metody studium przypadku, prace te wymagały nie tylko odpowiedniego przygotowania ze strony ekspertów, ale też czynnego zaangażowania uczestników, dla których sformułowano stosowne wytyczne.

2.1.1. Wybór studium przypadku

Zaproszeni eksperci, którzy pełnili również rolę moderatorów podczas przeprowadzonych dyskusji, dokonali krytycznej analizy adekwatności istniejących na świecie studiów przypadków. Na podstawie przeprowadzonych prac eksperci dokonali wyboru właściwego studium przypadku, tj. dobrali takie opracowanie prawdziwej historii przypadku, którego analiza w ich odczuciu pozwoliłaby najlepiej wykorzystać kolektywne doświadczenie i kompetencje wszystkich uczestników oraz przyczyniłaby się do zrozumienia przyczyn przestępczości w Polsce i na świecie. Głównym założeniem poczynionym przez zaproszonych ekspertów przy doborze właściwego studium przypadku była uniwersalność problemów zawartych w analizowanej historii i możliwość identyfikacji ogólnych mechanizmów pomagających zrozumieć przyczyny przestępczości w Polsce i na świecie. Podczas selekcji właściwego studium przypadku eksperci brali również pod uwagę uwarunkowania wyróżniające oraz wspólne dla wszystkich sektorów. Studia przypadków wybrane przez ekspertów dla grup złożonych z przedstawicieli poszczególnych sektorów przedstawiono w poniższej tabeli (zob. tabela 1).

Tabela 1. Spis studiów przypadków wybranych przez zaproszonych ekspertów dla grup złożonych z reprezentantów poszczególnych sektorów

SEKTOR	STUDIUM PRZYPADKU
SEKTOR FINANSOWY	• <i>Ignacio Valente A</i> • <i>Ignacio Valente B</i> • <i>Ignacio Valente C</i> • <i>The Club</i>
SEKTOR UBEZPIECZEŃ	• <i>Ignacio Valente A</i> • <i>Ignacio Valente B</i> • <i>Ignacio Valente C</i> • <i>The Club</i>
SEKTOR ENERGETYKI	• <i>Ignacio Valente A</i> • <i>The Club</i>
ZARZĄDZANIE LUDŹMI W ORGANIZACJACH	• <i>Ignacio Valente A</i> • <i>Ignacio Valente B</i> • <i>Ignacio Valente C</i> • <i>The Club</i> • <i>Mommy-track Backlash</i>

Odniesienia do wybranych studiów przypadków można znaleźć w rozdziale poświęconym tematyce seminariów (zob. rozdział 2.2.5).

2.1.2. Indywidualna analiza studium przypadku

Wybrana metoda badawcza zakłada, że uczestnicy seminariów dokonują analizy w drodze czynnego zaangażowania się w prowadzone dyskusje i rozważania, w celu wykorzystania potencjału intelektualnego wszystkich uczestników i zaproszonych ekspertów. Zgodnie z przyjętymi założeniami, w celu odpowiedniego przygotowania do dyskusji uczestnicy poświęcili przed seminariami czas na lekturę studiów przypadków, dogłębną analizę indywidualną i pełne zrozumienie problemu, a także opis ilościowy i jakościowy. Pośród zaleceń sformułowanych dla uczestników znalazły się również rekomendacje dotyczące sposobu przeprowadzenia analizy indywidualnej oraz jej etapów. Wyróżniono w szczególności następujące elementy analizy: klasyfikacja istotności dostępnych danych oraz sporządzenie odpowiednich notatek przydatnych podczas przytaczania argumentów w dyskusji grupowej.

2.2. Seminaria

Niniejszy rozdział poświęcono założeniom organizacyjnym i przebiegowi seminariów, które posłużyły jako narzędzie badawcze stanowiące podstawę do formułowania wniosków i zaleceń dotyczących określania przyczyn przestępczości. Poniższy rozdział obejmuje zwłaszcza wprowadzenie do metody studium przypadku (zob. rozdział 2.2.1), sposób organizacji, etapy oraz cele analizy przeprowadzonej przez uczestników (zob. rozdziały 2.2.2–2.2.4), a także zakres tematyczny seminariów z uwzględnieniem poszczególnych paneli (zob. 2.2.5) oraz opis kompetencji zaproszonych ekspertów (zob. 2.2.5).

2.2.1. Metodyka pracy badawczej – metoda studium przypadku

Zagadnienia związane z zapobieganiem przestępczości należą do klasy problemów nieustrukturyzowanych, tj. takich, które nie poddają się łatwo kwantyfikacji i wymagają zarówno analizy opartej na faktach, jak również wysoce subiektywnego i często intuicyjnego osądu. W poszukiwaniach rozwiązań dla takich problemów szeroko stosuje się sześćoetapowy proces podejmowania decyzji (ang. *Six-step Process*), opracowany i z powodzeniem stosowany przez IESE Business School od ponad 40 lat³⁴ (zob. rysunek 3). Na podstawie przeprowadzanej analizy zaproszeni eksperci uznali rozważany model za adekwatny w fazie wstępnej niniejszych seminariów badawczych.

Rysunek 3. Schemat sześćoetapowego procesu podejmowania decyzji (ang. *Six-step Process*)

Źródło: opracowanie własne na podstawie „DECIDE: A Decision-making Model for More Effective Decision Making by Health Care Managers”³⁵

³⁴ R. Michael, *Managing Media Businesses: A Game Plan to Navigate Disruption and Uncertainty*, wyd. 1, Springer Science+Business Media, Nowy Jork, NJ, 2017.

³⁵ K.L. Guo, *DECIDE: A Decision-making Model for More Effective Decision Making by Health Care Managers*, w: *The Health Care Manager*, 2008, t. 27, nr 2, s. 118–127.

Model ten z powodzeniem wpisał się w tematykę pierwszego etapu prac badawczych, stając się podstawą analizy studiów przypadków, które opisują uniwersalne zjawiska z zakresu zarządzania organizacją i kontroli procesów lub odnoszą się do otoczenia organizacji i przedstawiają kontekst rzeczywistych zdarzeń. Każda taka analiza była poprzedzona samodzielną pracą uczestników, którzy indywidualnie albo w grupach opracowywali części omawianych zagadnień.

Z uwagi na interdyscyplinarny charakter forum nakreślona wyżej formuła seminariów pozwoliła na wymianę doświadczeń i opinii między uczestnikami reprezentującymi różnorodne środowiska zawodowe. W spotkaniach wzięli udział m.in. przedstawiciele administracji państwowej, organów sądowych i prokuratury, wojska, służb specjalnych i spółek Skarbu Państwa. Dało to możliwość systematycznej, holistycznej i wielopłaszczyznowej analizy poruszanych kwestii, przy jednoczesnym wskazaniu organizacyjnych i prawnych przeszkód w podejmowaniu wspólnych inicjatyw na rzecz sprawnego przeciwdziałania przestępczości tam, gdzie kompetencje organów administracji, organizacji pozarządowych i przedsiębiorstw mają charakter komplementarny. Powyższe obserwacje nabierają szczególnego znaczenia w kontekście nowelizacji Kodeksu postępowania administracyjnego z dnia 1 czerwca 2017 r., na mocy której jedną z ogólnych zasad procedury administracyjnej staje się zasada współdziałania organów administracji publicznej na rzecz m.in. ułatwienia oraz przyspieszenia postępowań³⁶, oraz w świetle przyjęcia strategii Rządu RP dla przedsiębiorczości nakreślonej w pakiecie ustaw z dnia 30 kwietnia 2018 r. zwanym „Konstytucją Biznesu”³⁷.

Należy odróżnić analizę przypadku, zwłaszcza tę stosowaną w seminariach Harvard Business School i IESE Business School, od powszechnie stosowanej w naukach prawnych analizy kazusu. Główną cechą przyjętej metody jest wykorzystywanie wielopłaszczyznowego opisu analizowanego przypadku w sposób obejmujący m.in. aspekty organizacyjne, finansowe i kulturowe. Ponadto problem badawczy nie jest definiowany na etapie tworzenia studium

³⁶ Zob. art. 7b, w: *Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn.: Dz.U. 2017 poz. 1257)*, b.d.

³⁷ *Konstytucja Biznesu* | [Biznes.gov.pl](https://www.biznes.gov.pl) – Serwis informacyjno-usługowy dla przedsiębiorcy, b.d., <https://www.biznes.gov.pl/pl/ulatwienia-dla-biznesu/konstytucja-biznesu> (dostęp 29.09.2018).

przypadku, lecz podczas dyskusji uczestników. W ten sposób metodyka analizy przypadku znacząco różni się od metodyki analizy przypadku: w analizie przypadku problem badawczy znany jest bowiem od samego początku, a analizujący – szukając bazującego na normach prawa rozwiązania – nie wychodzą poza sferę prawnych rozważań. Choć obie analizy pozornie wykonywane są w podobny sposób, analiza przypadku nie ogranicza się do aspektu prawnego. Wręcz przeciwnie: jest analizą całościową i dopuszcza znaczną dowolność w kształtowaniu nieograniczonej liczby rozwiązań. Selekcja potencjalnych rozwiązań zależy od przyjętych zgodnie z preferencjami kryteriów, a więc ma charakter optymalizacyjny. Uczestnicy seminariów dostrzegli powyższe różnice i podkreślili, że – w porównaniu do sprawdzającej się w kwestiach prawnych analizy przypadku – analiza przypadku jest uniwersalna i przydatna w procesie decyzyjnym.

Tematem przewodnim zorganizowanych we wrześniu 2018 r. seminariów było określenie podstawowych zagrożeń przestępczością oraz identyfikacja ich źródeł. Z uwagi na specyfikę każdego z rozważanych obszarów tematycznych zorganizowano cztery odrębne sesje poświęcone poszczególnym sektorom. Zakres tematyczny i dobór ekspertów zróżnicowano tak, aby w jak największym stopniu odpowiedzieć na potrzeby danego sektora, wynikające z jego charakterystyki, zakresu kompetencji oraz formy organizacji.

2.2.2. Praca w grupach

Analiza przeprowadzona przez uczestników w ramach pracy w grupach poprzedzona była wprowadzeniem stosownej tematyki przez zaproszonego eksperta oraz naszkicowaniem badanego tematu. Kluczowym elementem wprowadzenia było właściwe przedstawienie przez eksperta omawianych zagadnień, tak aby nie narzucać uczestnikom określonego sposobu myślenia o zadanym problemie. W ten sposób doświadczenia i potencjał pracujących w maksymalnie 10-osobowych grupach uczestników optymalnie wykorzystano na potrzeby określenia przyczyn przestępczości.

2.2.3. Praca w grupach nad studium przypadku

Przeprowadzone w grupach studium przypadku bazowało na prezentowanych przez uczestników wynikach indywidualnych analiz przygotowanych przed seminarium. Aby zapewnić warunki sprzyjające dyskusji i swobodnej wymianie poglądów, uczestników podzielono na małe grupy liczące od 5 do 9 osób. Porównanie indywidualnych wniosków pozwoliło skorzystać z wszechstronnego doświadczenia i kompetencji wszystkich członków, a także zapewniło dokładną i kompleksową analizę podsumowującą. Warto podkreślić, że celem przeprowadzonej na tym etapie dyskusji nie było sformułowanie wspólnego stanowiska, lecz przygotowanie uczestników do dalszej pracy grupowej podczas dyskusji plenarnej.

2.2.4. Praca w grupach plenarnych

Dyskusja plenarna stanowiła zwieńczenie wcześniejszych analiz, włączając w to pracę grupową nad studiami przypadków oraz innymi zagadnieniami, a także wyniki pracy indywidualnej uczestników. Aby zapewnić sprawny przebieg dyskusji, zaproszeni eksperci pełnili rolę moderatorów, a także służyli wiedzą i doświadczeniem w zakresie obecnie panujących na świecie tendencji w przeciwdziałaniu przestępczości. Połączenie różnorodnych doświadczeń oraz spostrzeżeń uczestników ze wszystkich grup pozwoliło na kompleksową analizę złożonych zagadnień, co nie byłoby możliwe bez uprzedniego przygotowania ze strony uczestników podczas poprzednich etapów pracy grupowej. Rezultatem przeprowadzonej analizy opartej na studium przypadku były wnioski i zalecenia końcowe dotyczące identyfikacji przyczyn przestępczości w Polsce, które zostały podsumowane w kolejnych rozdziałach niniejszego raportu (zob. rozdziały 2.3.3 i 3).

2.2.5. Profile prelegentów

W niniejszym rozdziale przedstawiono sylwetki zaproszonych ekspertów, ze szczególnym uwzględnieniem ich kompetencji oraz doświadczenia, w tym udokumentowanego dorobku naukowego.

Do udziału w wykładach zaproszono wybitnych specjalistów w różnych dziedzinach. Wybrano ekspertów o ugruntowanej pozycji międzynarodowej w obszarze nauki i praktyki gospodarczej, których dokonania są powszechnie znane i uznane, a doświadczenie obejmuje pracę dla rządów lub transgraniczną praktykę gospodarczą. Wielu z nich wykłada na czołowych uniwersytetach na świecie. W niniejszym rozdziale zawarto skrócony opis kompetencji i biogramy prelegentów. Opis szczegółowy i listy wybranych publikacji przedstawiono w załączniku do raportu (zob. załącznik A).

Gabriela Ciocarlie

Gabriela Ciocarlie jest uznaną specjalistką w zakresie bezpieczeństwa cybernetycznego, analizy danych oraz detekcji anomalii w różnorodnych systemach informatycznych, włączając w to systemy nadzoru oraz akwizycji danych. W trakcie swojej kariery przewodniczyła pracy zespołów licznych projektów badawczych, m.in. dla rządu Stanów Zjednoczonych oraz odbiorców komercyjnych. Jest autorką licznych publikacji i wystąpień na renomowanych konferencjach naukowych, a także jest w posiadaniu trzech patentów z zakresu bezpieczeństwa cyfrowego. Uzyskała stopień doktora oraz magistra z zakresu nauk komputerowych na Columbia University w Nowym Jorku.

Mireia Las Heras

Mireia Las Heras jest profesorem w IESE Business School, gdzie pełni również rolę dyrektora naukowego. Obecnie prof. Las Heras zajmuje się tematyką integracji życia rodzinnego i zawodowego, rozwoju kariery oraz przywództwa. Jest również autorką wielu artykułów w czasopiśmie recenzowanych oraz publikacji książkowej zatytułowanej *A Practical Guide for Implementing Effective Work Family Policies Across Countries*. Ponadto jest zaangażowana w wiele projektów dotyczących tematyki z pogranicza rozwoju kariery oraz równowagi w życiu zawodowym i rodzinnym. Prof. Las Heras uzyskała doktorat z zakresu zarządzania w biznesie na Uniwersytecie Bostońskim. Do jej dokonań należy również zaliczyć studia z zakresu Inżynierii Przemysłowej na Politechnice Katalońskiej oraz MBA zdobyte w IESE Business School.

Silvia King

Silvia King jest uznanym konsultantem w wielu dziedzinach, włączając w to zarządzanie ryzykiem, sektor energetyki, ubezpieczenia oraz bezpieczeństwo publiczne. Na początkowym etapie swojej kariery zajmowała się analizą i konsultingiem biznesowym, a także tworzeniem strategii wdrożeniowych i operacyjnych. Jej kolejne doświadczenia zawodowe obejmowały udział w strategicznych projektach prowadzonych w ramach Atlanta Police Foundation (Atlanta, USA), dedykowanych zwalczaniu przestępczości przy użyciu nowoczesnych rozwiązań z zakresu monitorowania w czasie rzeczywistym. Silvia King zdobyła tytuł BA w Pitzer College i MBA w Tepper School of Business działającej w ramach uniwersytetu Carnegie Mellon.

Michael Rosenberg

Prof. Rosenberg jest autorytetem w dziedzinie zarządzania strategicznego. Jako uznany specjalista prowadzi wykłady ze strategii, geopolityki oraz zrównoważonego rozwoju dla uczestników programów MBA oraz Executive Education IESE Business School. Jest autorem książek z zakresu zarządzania strategicznego. Uzyskał doktorat z zakresu zarządzania na uniwersytecie Cranfield w Wielkiej Brytanii, tytuł MBA w IESE Business School oraz tytuł Bachelor of Science z University of Michigan w Ann Arbor, USA. Wieloletnie doświadczenie zawodowe zdobywał jako m.in. menedżer oraz konsultant w branży motoryzacyjnej. Prowadzi blog *Doing Business of the Earth*, gdzie cotygodniowo publikuje opinie i analizy dotyczące bieżących kwestii politycznych oraz gospodarczych.

2.2.6. Zakres tematyczny seminariów

*Introduction to the case method & unstructured problems /
Solving unstructured problems*

Panel ten, poprowadzony przez prof. Michaela Rosenberga, dotyczył proponowanego modelu podejmowania decyzji opartego na sześciopiętowej metodzie IESE Business School oraz jego zastosowania w rozwiązywaniu nieustrukturyzowanych problemów występujących powszechnie w kontekście przeciwdziałania przestępczości. W prelekcji podjęto problematykę rozwiązywania problemów niestrukturyzowanych, z jakimi muszą mierzyć się na co dzień przedstawiciele wyższej kadry kierowniczej przedsiębiorstw

publicznych i prywatnych oraz urzędnicy wysokiego szczebla, przy czym wprowadzono koncepcję stopnia ustrukturyzowania problemów decyzyjnych. Zaproponowana metodyka została wykorzystana jako narzędzie analizy dalszych prac w ramach seminariów mających na celu identyfikację przyczyn przestępczości w Polsce i na świecie. W ramach pierwszej części panelu uczestnicy zapoznali się z podejmowaniem decyzji według sześćcioetapowego modelu IESE Business School. W szczególności poruszono trudności związane z określaniem obiektywnych kryteriów i formułowaniem właściwej definicji problemu w obliczu dynamicznie zmieniającego się środowiska operacyjnego. Jednym z elementów warsztatów była również indywidualna analiza zorientowana na potencjalne zastosowania zaproponowanej metodyki na przykładzie problemu zadanego przez moderatora.

Druga część panelu była poświęcona praktycznemu wykorzystaniu sześćcioetapowego modelu podejmowania decyzji na przykładzie problemu opisanego w studium przypadku *The Club*³⁸. Wybrana historia przypadku dotyczy sytuacji jednego z najbardziej ekskluzywnych klubów sportowych w Madrycie, Sierra Golf Club. Podstawowa działalność tytułowego klubu sportowego polega na udostępnianiu członkom obiektów sportowych, w tym m. in. pola golfowego, kortów tenisowych, a także działalności dodatkowej w postaci prowadzenia restauracji i salonu fryzjerskiego. Sam klub jest zarządzany przez komitet wybierany przez stowarzyszonych członków na czteroletnią kadencję, zaś działalność operacyjna jest nadzorowana przez Luisa Garcíę, zatrudnionego do tego celu menadżera i syna byłego prezesa klubu. Studium przypadku skupia się wokół decyzji nowo wybranego zarządu w sprawie działalności salonu fryzjerskiego. Dotychczasowy system płatności bezpośredniej w salonie został zastąpiony przez system bazujący na biletach dostępnych wyłącznie w kasie klubu. Wprowadzenie tej zmiany skutkowało znacznym spadkiem efektywności wykonywania usług przez fryzjera i jednoczesnym nieznacznym obniżeniu dochodu. Dodatkowo rozwiązanie to spotkało się z niechęcią i niezadowoleniem ze strony fryzjera i jego klientów, czyli członków klubu. Zadaniem uczestników było podjęcie decyzji, która jednocześnie zadowoli członków i zarząd klubu.

³⁸ F. Sabria, *The Club*, IESE Business School, 18.05.2005, <https://www.thecasecentre.org/educators/products/view?id=10137>

Zgodnie ze wskazówkami moderatora uczestnicy skupili się na właściwym sformułowaniu problemu. Na podstawie dostępnych danych zaobserwowano, że spadek zysków z salonu fryzjerskiego jest niewspółmierny do spadku produktywności wyrażonego liczbą obsługiwanych klientów. W związku z powyższym można założyć, że fryzjer pracujący w salonie dopuszczał się regularnych kradzieży. W dalszej części analizy studium przypadku uczestnicy zauważyli, że niska rentowność klubu jest spowodowana szeroko zakrojonymi kradzieżami i oszustwami pracowników. Kolejnym spostrzeżeniem uczestników była widoczna akceptacja tego typu działalności przestępczej, co stanowiło główny problem organizacji występującej w studium przypadku. Wniosek końcowy wyciągnięty pod koniec niniejszego panelu skupił się na społecznej akceptacji przestępczości jako czynnika sprzyjającym popełnianiu przestępstw.

The problem of crime in Poland

Podczas tego panelu określono najbardziej palące problemy związane z przejawami przestępczości dotyczącymi badane sektory polskiej gospodarki. Podstawą analizy było bogate doświadczenie uczestników – menedżerów wyższego szczebla spółek państwowych oraz organów administracji. Moderatorem tej części dyskusji był prof. Michael Rosenberg.

W ramach dyskusji panelowych uczestnicy każdego z seminariów wyszczególnili następujące problemy:

A. Sektor finansowy:

- a) bezpieczeństwo kanałów dostępu użytkowników końcowych bankowości elektronicznej,
- b) dostęp do usług finansowych za pośrednictwem serwisów internetowych banków,
- c) nieuprawnione użycie karty płatniczej,
- d) ochrona danych klientów,
- e) *Advanced Persistence Threats* (nowy typ poważnych zagrożeń cybernetycznych);

B. Sektor energetyki:

- a) korupcja,
- b) cyberataki,
- c) kradzieże oraz wyłudzenia;

C. Sektor ubezpieczeń:

- a) cyberprzestępstwa,
- b) przyzwolenie społeczne na przestępstwa finansowe,
- c) niska świadomość konsumencka;

D. Zarządzanie ludźmi w organizacjach:

- a) nadużycia w miejscu pracy,
- b) działania zewnętrzne ukierunkowane przeciw pracownikom firm i instytucji,
- c) pracownicy firm i instytucji jako wektor ataku.

Group work: brainstorming – identifying „burning issues” in the insurance industries and their institutional support

Panel ten stanowił kontynuację dyskusji poświęconej najbardziej istotnym problemom o charakterze przestępczym dla organizacji działających w sektorze ubezpieczeń. Prowadzony przez Silvię King panel miał na celu analizę przyczyn istniejących problemów o charakterze przestępczym, a także sformułowanie stosownych kryteriów, którymi należy się kierować przy zapobieganiu tego typu działalności. Zaproszona ekspert szczególną uwagę zwróciła na obszar związany z cyberbezpieczeństwem oraz nieprawidłowościami w zakresie kultury korporacyjnej. Prace przeprowadzone w ramach niniejszego panelu pozwoliły na sformułowanie paradygmatu zapobiegania przestępczości, który będzie stanowił temat niniejszego i kolejnych etapów projektu badawczego „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości”.

Ethics exposure in powerful networks: 3 lessons for leadership

Panel poprowadzony przez Silvię King był poświęcony tematyce przywództwa jako kluczowego elementu kultury organizacji. Całość problematyki została zilustrowana na przykładzie nieprawidłowości i nadużyć dokonanych w organizacji Arthur Andersen w zakresie pomocy w fałszowaniu sprawozdań finansowych w Enronie. Silvia King, były pracownik wyższego szczebla w Arthur Andersen, była naocznym świadkiem upadku tej firmy. Czerpiąc ze swojego bogatego doświadczenia, Silvia King uświadomiła uczestnikom wagę zagrożeń płynących z niewłaściwej kultury organizacyjnej. W trakcie dyskusji uczestnicy zwrócili uwagę na duże znaczenie promowania postawy

praworządności jako elementu kultury organizacyjnej zorientowanej na przeciwdziałanie nieprawidłowościom i nadużyciom.

*Fraud and cybersecurity in the insurance industry / energy sector / financial sector.
Current landscape, best practices and organizational approaches*

Tematyka tego panelu dotyczyła zagrożeń związanych z cyberatakami na instytucje finansowe, ubezpieczeniowe i działające w sektorze energetyki. Celem niniejszego panelu było zaznajomienie uczestników z najnowszymi trendami w zakresie działalności cyberprzestępców na całym świecie. W szczególności duży nacisk został położony na cyberataki, których celami była infrastruktura fizyczna, i związane z nimi zagrożenia. Ponadto omówione zostały zalecenia i dobre praktyki dla rozwiązań organizacyjnych dedykowanych przeciwdziałaniu cyberprzestępstwom. W trakcie dyskusji moderowanej przez Silię King uczestnicy seminariów dla sektora energetycznego podkreślali szczególne znaczenie odpowiedniego kształcenia i szkolenia pracowników jako narzędzia zapobiegającego cyberprzestępstwom.

Leading people in organizations

Panel ten służył wprowadzeniu pojęcia systemu wartości w organizacjach (tzw. kultury organizacji) i omówieniu niektórych rodzajów naruszeń w sferze zarządzania ludźmi. Powyższe problemy poruszono w kontekście dwóch studiów przypadków *Mommy-track Backlash* oraz *Ignacio Valente* opisanych poniżej. Panel został poprowadzony przez prof. Mireię Las Heras.

Leading people in organizations: Mommy-track Backlash case

W trakcie panelu poruszono kwestię równego traktowania pracowników przy zachowaniu dbałości o realizację strategii organizacji oraz dochowaniu wierności wartościom, które stanęły u podstawy jej kultury organizacyjnej. Jednym z przykładów takich wartości jest dbałość o szeroko pojęte dobro pracownika. Kwestia ta stanowi podstawę studium przypadku zatytułowanego *Mommy-track Backlash*³⁹.

³⁹ A.M. Hayashi, *Mommy-track Backlash*, w: „Harvard Business Review”, 2001, t. 79, nr 3, s. 33–42, 163.

Kanwą dla omówionego przypadku był konflikt, który miał miejsce w zespole jednego z międzynarodowych dostawców oprogramowania. Dotyczył on sytuacji, w której pracująca matka korzystała ze specjalnych przywilejów nieprzysługującym bezdzietnym pracownikom, np. przysługiwały jej wolne piątki, ograniczono jej obowiązek podróży służbowych i przydzielano projekty wymagające mniejszego zaangażowania. Pracownicy stanęli na stanowisku, że macierzyństwo jest rolą wymagającą znacznego zaangażowania pracownika i, jako takie, nie różni się znacząco od innych prywatnych przedsięwzięć pracowników, takich jak realizacja pasji i hobby, których podejmowanie stałoby się możliwe po otrzymaniu podobnych przywilejów. Jednak zarząd organizacji uznał nadanie wszystkim pracownikom równych przywilejów za niemożliwe, ponieważ doprowadziłoby to do utraty dotychczasowej zdolności do osiągania celów operacyjnych.

Udział w dyskusji wzięli uczestnicy seminarium dedykowanego zarządzaniu ludźmi w organizacjach. Na gruncie studium przypadku dokonali oni identyfikacji oraz syntezy następujących problemów:

1. Organizacja dyskryminowała pracowników ze względu na rodzicielstwo, nadając pracownikom-rodzicom specjalne przywileje i odmawiając takich przywilejów pracownikom bezdzietnym.
2. Ciężar odpowiedzialności za część zadań pracownika uprzywilejowanego został samoistnie przeniesiony na pozostałych pracowników bez ich wyraźnej zgody.
3. W chwili podejmowania zatrudnienia pracownicy nie byli informowani o tym, że ochrona rodzicielstwa stanowi element misji pracodawcy.

Na podstawie zidentyfikowanych problemów uczestnicy dyskusji zaproponowali następujące działania zaradcze:

1. Kodeks etyczny organizacji, regulamin pracy i regulamin wynagrodzenia powinny opierać się na założeniu, że wszystkich pracowników należy traktować sprawiedliwie. Nie oznacza to w szczególności konieczności stosowania wobec pracowników identycznego traktowania, ale takiego, które nie dopuszcza asymetrii w formułowaniu wymagań lub określaniu wynagrodzenia na gruncie przynależności do uprzywilejowanej grupy społecznej.

2. Należy dopuścić elastyczne metody kształtowania regulaminu pracy i polityki wynagradzania, aby umożliwić realizację celów operacyjnych organizacji przy dochowaniu dbałości o dobro wszystkich pracowników.
3. Wymienione wyżej kodeksy i regulaminy, jak również wszelkie elementy misji organizacji, które rzutują na zakres zaangażowania pracowników w sposób bezpośredni i pośredni, muszą być wyraźnie komunikowane potencjalnym pracownikom w momencie podejmowania decyzji o podjęciu zatrudnienia w firmie.

Leading people in organizations: Ignacio Valente case

Przypadek, który stał się podstawą studium przypadku *Ignacio Valente*⁴⁰, dotyczył problemu lojalności pracowników wobec interesów pracodawcy. Przedmiotem studium była Valente Group, dealer i serwis samochodów osobowych prowadzący działalność w realiach kryzysu ekonomicznego zapoczątkowanego w 2007 roku⁴¹. Zarząd Valente Group zdecydował o podjęciu działań na rzecz wzmocnienia dotychczasowych mechanizmów motywacyjnych po incydencie z menedżerem średniego szczebla zatrudnionym w przedstawicielstwie handlowym grupy. Pracownik zwrócił się do Valente Group z prośbą o ofertę zakupu nowego samochodu na preferencyjnych warunkach. Propozycję grupy uznał za niezadowalającą, zaniechał dalszych negocjacji i zakupił pojazd od konkurencji, wzbudzając entuzjazm współpracowników. Zarząd uznał działanie menadżera za rażąco godzące w interes Valente Group, która walczyła o przetrwanie na bardzo konkurencyjnym rynku, i rozwiązał zawarty z pracownikiem stosunek pracy w trybie natychmiastowym.

W opinii uczestników rozwiązanie umowy z niełojalnym pracownikiem było koniecznym i wyraźnym sygnałem, że zarząd nie akceptuje godzących w interes grupy działań pracowników. Niemniej jednak uczestnicy wyrazili przekonanie, że postępowanie pracownika było jedynie symptomem szerszych problemów w Valente Group, które ich zdaniem doprowadziły do powyższego incydentu. Uczestnicy wskazali następujące trudności:

⁴⁰ J. Ruiz-Alba, M. Las Heras, N. Chinchilla, *Case Study IESE Business School. „Ignacio Valente”*, 2009.

⁴¹ V. Acharya i in., *The Financial Crisis of 2007–2009: Causes and Remedies*, w: „Financial Markets, Institutions & Instruments”, 2009, t. 18, nr 2, s. 89–137.

1. Deficyt lojalności pracowników wobec pracodawcy.
2. Niezdolność zarządu do skutecznego informowania pracowników o łączącej ich z pracodawcą wspólnocie interesów, bez poszanowania której żadna ze stron nie utrzyma się w dobrobycie podczas kryzysu.
3. Podejmowanie działań prawnych przeciwko pracownikom własnej organizacji.
4. Tworzenie transparentnych mechanizmów zarządzania i przekazywanie załodze Grupy informacji o nich celem przeciwdziałania czynom nieetycznym i bezprawnym.

Enterprise-level cybersecurity and privacy/ cybersecurity, privacy, and automation for financial applications/ cybersecurity for the energy sector: from industrial control systems to industrial IoT/ cybersecurity and privacy for the insurance industry

Gabriela Ciocarie, Ph.D., uznana na świecie specjalistka ds. cyberbezpieczeń, poprowadziła panel dedykowany szeroko pojętej tematyce cyberprzestępczości. Zaproszona ekspertka wprowadziła uczestników w tematykę panelu i opisała międzynarodowe tendencje w przeciwdziałaniu przestępczości, nie zapominając przy tym o najnowszych i najbardziej dotkliwych zagrożeniach w każdym z badanych sektorów gospodarki. Ponadto omówiła rolę uwierzytelniania, w tym metod biometrycznych, w przeciwdziałaniu przestępczości. Gabriela Ciocarie poruszyła także kwestię zapobiegania przestępczości za pomocą zautomatyzowanych systemów predykcyjnych. Prelekcję wzbogacono o liczne przykłady cyberataków z ostatnich lat i luk w zabezpieczeniach, które je umożliwiły.

2.3. Faza podsumowania

W tym rozdziale podsumowano prace przeprowadzone w ramach seminariów naukowych. W podsumowaniu wyników tego etapu projektu uczestnicy ocenili prelegentów (ekspertów) i ich wystąpienia (zob. 2.3.1). Odpowiedzi z badania kwestionariuszowego poddano analizie statystycznej (zob. 2.3.2). Przeanalizowano także wyniki prac grupy fokusowej (zob. 2.3.3).

2.3.1. Ocena prelegentów, treści wystąpień oraz aspektów organizacyjnych seminariów

W tym rozdziale zawarto ocenę merytoryczną i organizacyjną seminariów przekazaną przez uczestników. Aby zapewnić wszechstronną ocenę merytoryczną i organizacyjną warsztatów, wyodrębniono kryteria przedstawione odpowiednio w dwu poniższych tabelach (zob. tabele 2 i 3).

Tabela 2. Kryteria oceny merytorycznej seminariów

Kryterium nr 1	Jasność przekazu i zaangażowanie prowadzącego
Kryterium nr 2	Wybór metodyki przekazu
Kryterium nr 3	Adekwatność materiałów
Kryterium nr 4	Efektywność w rozwiązywaniu problemów i wyjaśnianiu wątpliwości
Kryterium nr 5	Poprawa stanu wiedzy z danego zakresu

Tabela 3. Kryteria oceny części organizacyjnej warsztatów

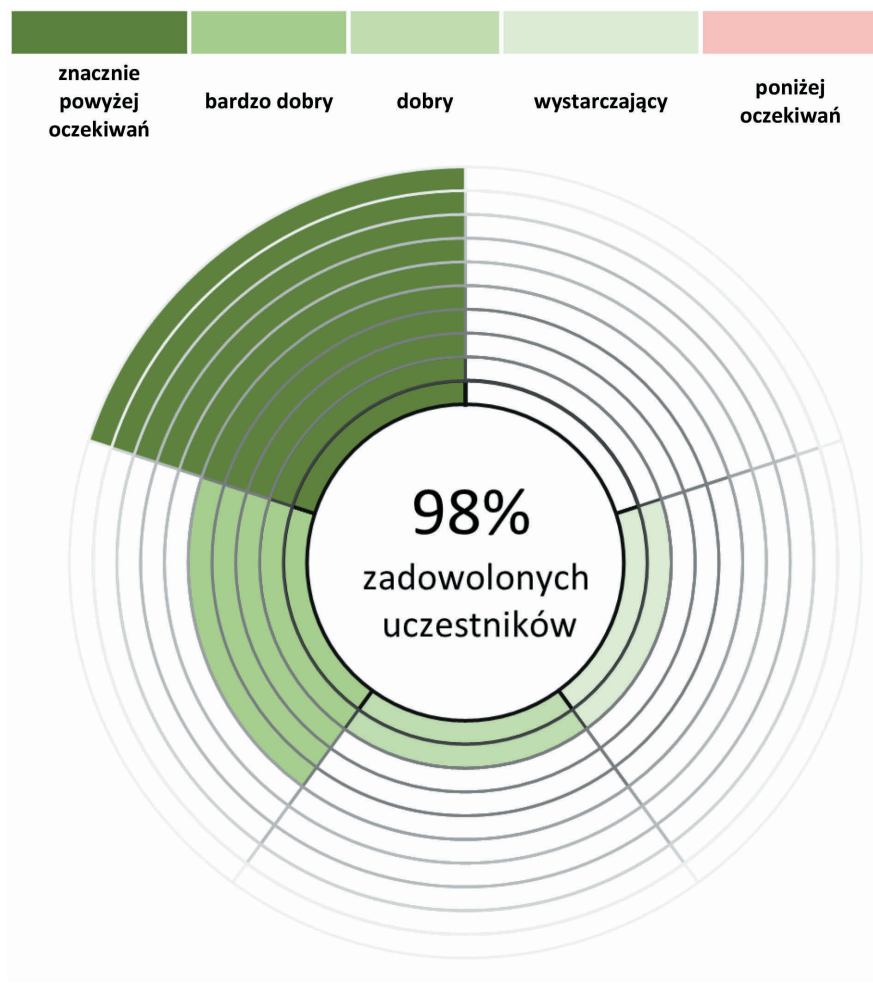
Kryterium nr 1	Standard obsługi warsztatów
Kryterium nr 2	Stan sali wykładowej oraz pomieszczeń do pracy grupowej
Kryterium nr 3	Możliwość nawiązania współpracy i nowych kontaktów
Kryterium nr 4	Jakość przerw kawowych
Kryterium nr 5	Jakość obiadów
Kryterium nr 6	Witryna internetowa projektu

Uczestnicy ocenili aspekty organizacyjne i merytoryczne seminariów według kryteriów zamieszczonych w powyższych tabelach w skali od 1 do 5, a wyniki podsumowano w diagramach satysfakcji uczestników⁴² przedstawionych poniżej (zob. rysunki 4–10).

⁴² Diagramy satysfakcji uczestników opracowano na podstawie odpowiedzi na pytania postawione w ankiecie ewaluacyjnej. Dla danego aspektu seminarium (organizacyjnego lub merytorycznego) oraz dla danego sektora oceny zostały zsumowane według zadanej skali, tj. każdej ocenie (w skali od 1 do 5) została przyporządkowana liczba ocen wystawionych. Dla lepszej przejrzystości liczby wystąpień ocen zostały przeskalowane do skali 10-stopniowej. Udział zadowolonych uczestników został obliczony na podstawie procentowego udziału ocen wystarczających (2), dobrych (3), bardzo dobrych (4) oraz znacznie powyżej oczekiwań (5) w całkowitej liczbie wystawionych ocen.

Sektor finansowy

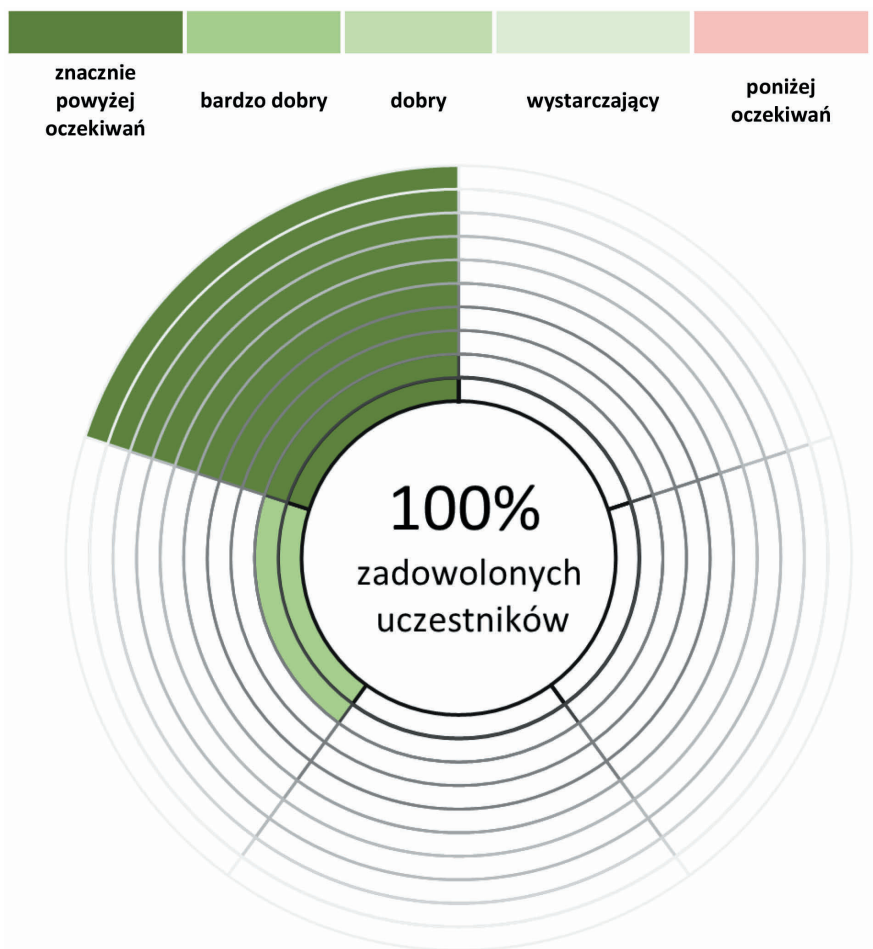
Rysunek 4. Ocena aspektów merytorycznych seminarium dla sektora finansowego

Źródło: opracowanie własne

Uczestnicy bardzo wysoko ocenili treści merytoryczne seminarium. Szczególnym zainteresowaniem cieszyła się część poświęcona tendencjom światowym w przeciwdziałaniu przestępczości i rosnący udział cyberprzestępstw w ogólnej liczbie wykroczeń. Uczestnicy byli również pod wrażeniem spójnego charakteru informacji przekazywanych podczas warsztatów.

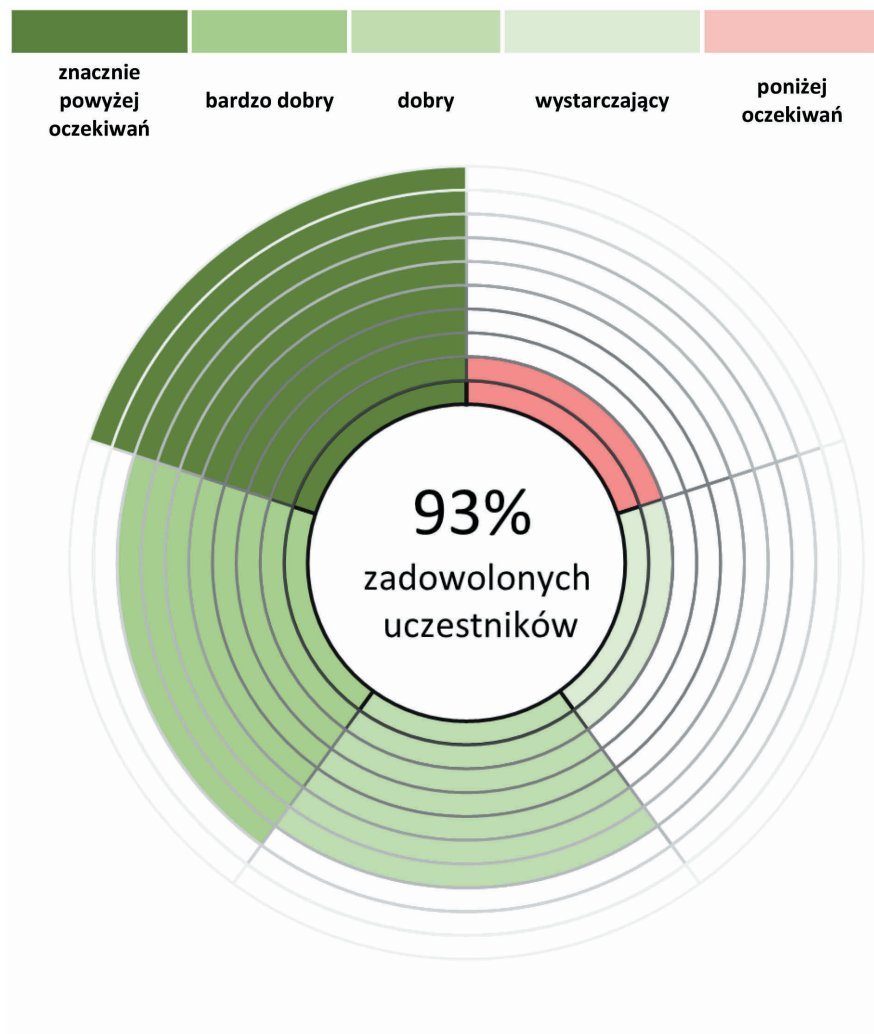
Rysunek 5. Ocena aspektów organizacyjnych seminarium dla sektora finansowego

Źródło: opracowanie własne

Sektor ubezpieczeń

Rysunek 6. Ocena aspektów merytorycznych seminarium dla sektora ubezpieczeń

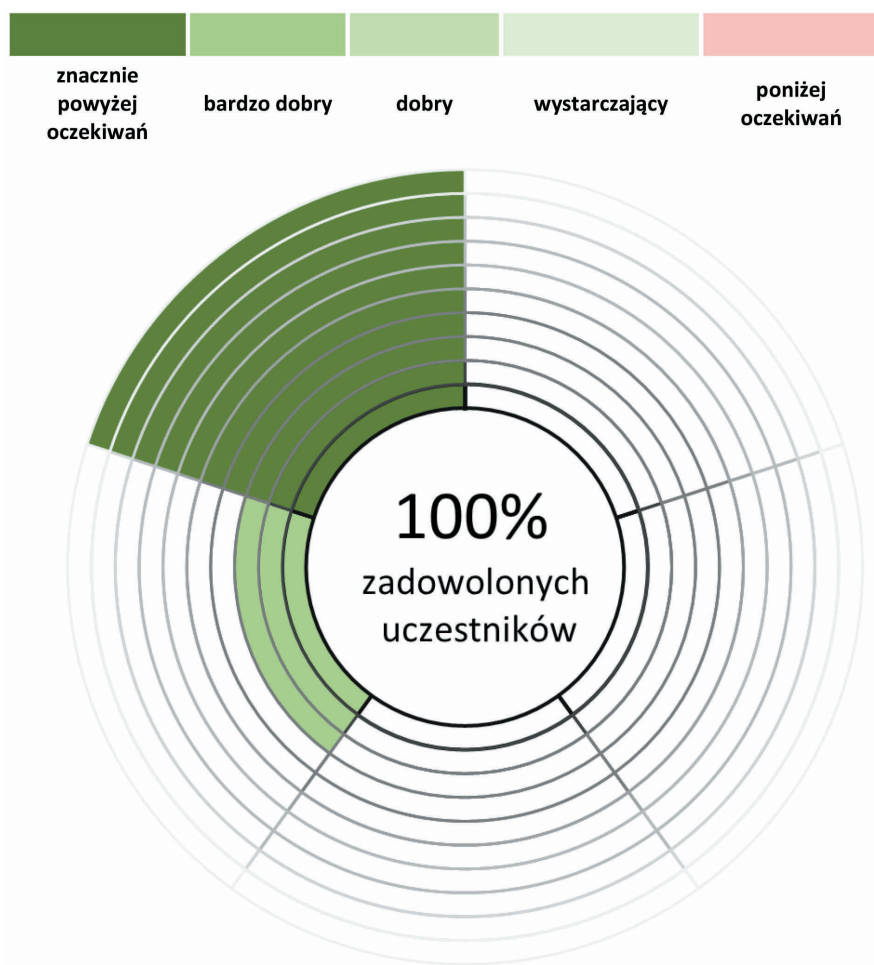

Źródło: opracowanie własne

Uczestnicy brali aktywny udział w seminarium, dzieląc się swoimi przemyśleniami i doświadczeniem. Szczególnie wysoko została oceniona część dotycząca tematyki oszustw ubezpieczeniowych w kontekście zarówno trendów

międzynarodowych, jak i zaproponowanego modelu podejmowania decyzji, przytoczonego przez Michaela Rosenberga. Ponadto duże zainteresowanie wśród uczestników wzbudził panel poświęcony analizie problematyki przestępczości w Polsce w zestawieniu z trendami globalnymi. Uczestnicy byli również pod dużym wrażeniem wysokiego poziomu organizacyjnego seminarium, włączając w to sprawność z jaką skoordynowano współbieżne sesje sektorowe pomimo intensywnego harmonogramu i spójności tematycznej seminarium jako kompleksowego przedsięwzięcia badawczego.

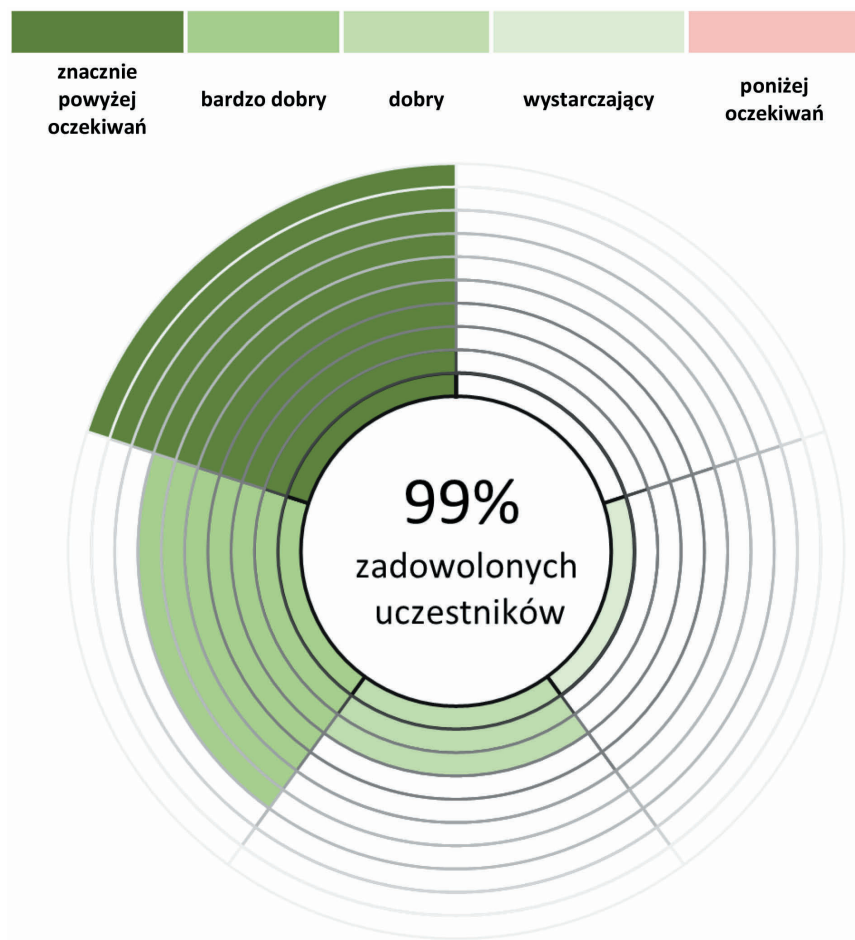
Rysunek 7. Ocena aspektów organizacyjnych seminarium dla sektora ubezpieczeń

Źródło: opracowanie własne

Sektor energetyki

Rysunek 8. Ocena aspektów merytorycznych seminarium dla sektora energetyki

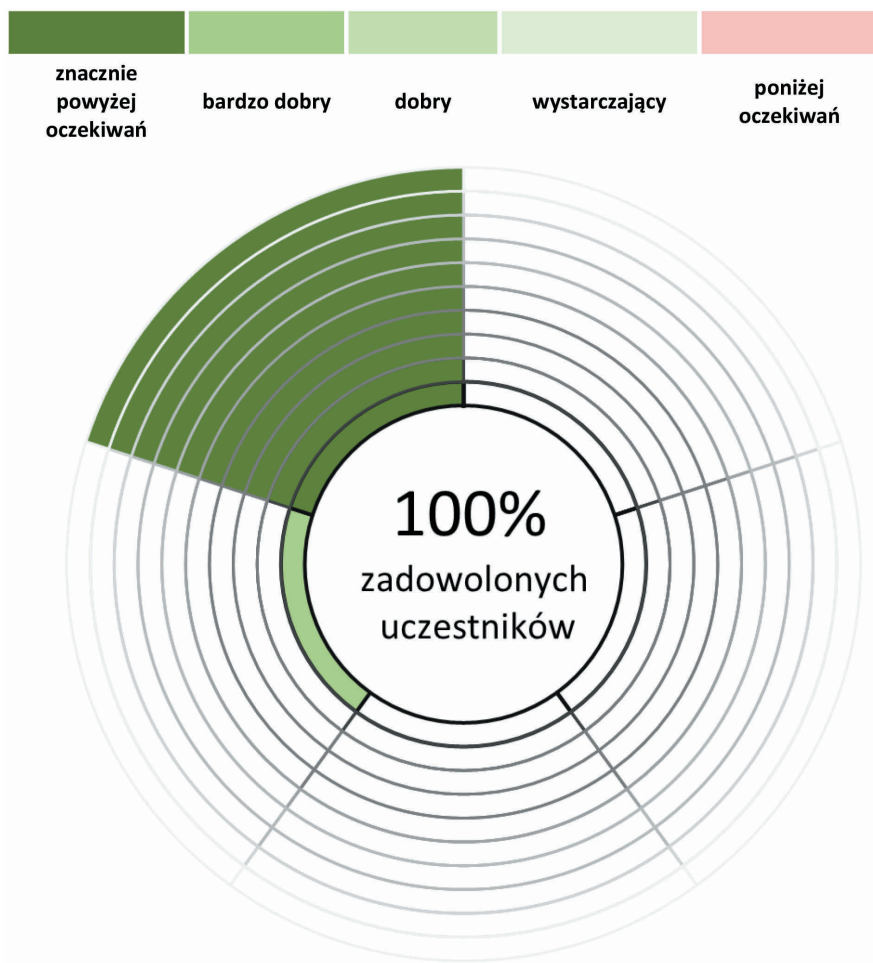

Źródło: opracowanie własne

Część merytoryczna poświęcona sektorowi energetyki została najwyżej oceniona przez uczestników. W szczególności bardzo wysoko został oceniony poziom merytoryczny dyskutowanych treści. Duże zainteresowanie wzbudził również panel poświęcony zagrożeniom i problemom w sektorze

energetyki, z uwypukleniem bezpieczeństwa infrastruktury fizycznej w kontekście cyberprzestępczości.

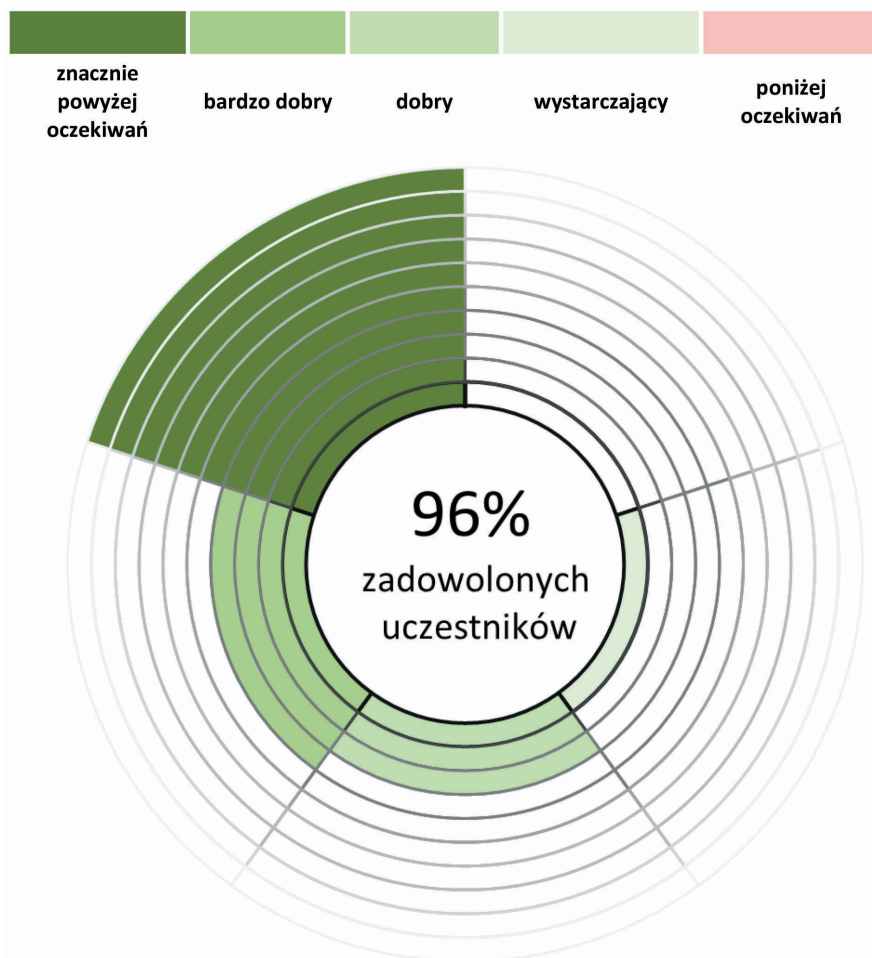
Rysunek 9. Ocena aspektów organizacyjnych seminarium dla sektora energetyki

Źródło: opracowanie własne

Zarządzanie ludźmi w organizacjach

Rysunek 10. Ocena aspektów merytorycznych seminarium poświęconego obszarowi zarządzania ludźmi w organizacjach

Źródło: opracowanie własne

Część seminarium dotycząca obszaru zarządzania ludźmi została oceniona najwyżej w ramach oceny łącznej. Największym zainteresowaniem cieszył się panel poświęcony sześćoetapowemu modelowi podejmowania decyzji oraz jego zastosowaniu w identyfikacji źródeł przestępczości. Ponadto wysoko

oceniona została część seminarium poprowadzona przez Mireię Las Heras dedykowana globalnemu ujęciu zjawiska przestępczości w zakresie zarządzania ludźmi. Warto podkreślić, że uczestnicy byli również pozytywnie zaskoczeni spójnością prezentowanych treści oraz sprawną koordynacją seminarium.

Rysunek 11. Ocena aspektów organizacyjnych seminarium poświęconego obszarowi zarządzania ludźmi w organizacjach

Źródło: opracowanie własne

Tabela 4. Ocena łączna warsztatów wg podziału na obszary

Ocena całokształtu warsztatów ⁴³			
Sektor finansowy	Sektor ubezpieczeń	Sektor energetyki	Zarządzanie ludźmi w organizacjach
4,5	4,1	4,4	4,6

Źródło: opracowanie własne

Łączna ocena dokonana przez uczestników obejmująca aspekty merytoryczny i organizacyjny, a także wpływ seminarium na rozwój osobisty uczestników, zostały zawarte w powyższej tabeli (zob. tabela 4).

Należy podkreślić, że uczestnikami seminariów byli wybitni specjaliści działający w poszczególnych sektorach kluczowych dla gospodarki polskiej. Mają oni również kompetencje decyzyjne w organizacjach, którymi kierują, a także wpływają na rozwój, kształt i strukturę tych sektorów. Wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród uczestników seminariów dowodzą zasadności wyboru zagadnień merytorycznych oraz adekwatności doboru wykładowców. Jednocześnie należy zauważyć, że oczekiwania uczestników seminariów były bardzo wysokie (z racji ich wysokich kompetencji merytorycznych), i zostały (wg wyników badań ankietowych) spełnione w stopniu bardzo wysokim.

2.3.2. Analiza statystyczna w obszarze metody zapobiegania przestępczości

W ramach fazy podsumowania prac badawczych przeprowadzonych w obrębie niniejszego etapu projektu „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości” została wykonana analiza statystyczna dotycząca przyczyn przestępczości oraz prawdopodobieństwa ich wystąpienia. Badanie to zostało przeprowadzone na podstawie pytań zawartych w kwestionariuszu ankietowym (zob. załącznik B – Kwestionariusz ankietowy), na które odpowiedzi udzielili uczestnicy należący do kadry kierowniczej wyższego szczebla w instytucjach zarówno publicznych, jak i prywatnych.

⁴³ Ocena całokształtu warsztatów została dokonana na podstawie 10 proc. średniej trymowanej ze wszystkich udzielonych ocen, tj. średniej arytmetycznej z ocen udzielonych przez uczestników, bez uwzględnienia 10 proc. wyników skrajnych. Skala ocen obejmuje zakres 1–5.

Pierwsza część przeprowadzonej analizy była skoncentrowana na zbadaniu istotności parametrów wynikających z profilu uczestnika i reprezentowanej organizacji (zob. załącznik B – Kwestionariusz ankietowy) w kontekście zmiennych zależnych, tj. badanych zjawisk. Przedstawiona analiza została wykonana metodą najmniejszych kwadratów oraz testem parametrycznym t-Studenta przy założeniu liniowego modelu zjawiska, błędu istotności I rodzaju α na poziomie 5 procent. Wyniki opisanego badania statystycznego dla liczby obserwacji $n = 41$ zostały przedstawione w poniższych tabelach.

Tabela 5. Wyniki modelowania dla pytania nr 1 ($n = 41$)

	Współczynnik	Błąd standardowy	Wynik testu	Wartość pi
Doświadczenie zawodowe	0,505561	0,196598	2,572	0,0143
Typ organizacji	0,276869	0,414683	0,6677	0,5085
Wielkość organizacji	0,573963	0,199421	2,878	0,0066
Reprezentowany sektor	0,228407	0,177742	1,285	0,2068
Współczynnik korelacji R^2	0,946276			

Zgodnie z otrzymanymi wynikami, tj. wartością pi nie przekraczającą zakładanego poziomu błędu istotności α oraz wartością współczynnika liniowego, wysoką istotnością w kształtowaniu opinii uczestników w obszarze poczucia zagrożenia przez cyberprzestępczość charakteryzuje się doświadczenie zawodowe i wielkość organizacji. W przypadku typu organizacji i reprezentowanego sektora uczestnika nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej mówiącej o braku istotnego wpływu na zmienną zależną, tj. udzieloną odpowiedź (zob. tabela 5).

Tabela 6. Wyniki modelowania dla pytania nr 2 ($n = 41$)

	Współczynnik	Błąd standardowy	Wynik testu	Wartość pi
Doświadczenie zawodowe	0,394946	0,154033	2,564	0,0145
Typ organizacji	-0,234564	0,324900	-0,7220	0,4749
Wielkość organizacji	1,01305	0,156244	6,484	<0,0001
Reprezentowany sektor	0,288051	0,139259	2,068	0,0456
Współczynnik korelacji R^2	0,970790			

Podobną relację można również zaobserwować w przypadku istotności parametrów dla pytania nr 2, tj. „Czy uważa Pan/Pani, że instytucja, którą Pan/Pani reprezentuje, jest zagrożona cyberatakiem?” (zob. tabela 6). W szczególności zaobserwować można, że czynnikiem dominującym w zakładanym modelu jest wielkość reprezentowanej organizacji, zaś sam model charakteryzuje się dużym dopasowaniem do uwzględnionych obserwacji, tj. wartość współczynnika korelacji jest bliska jedności $R^2 \approx 1$.

Na podstawie otrzymanych wyników można stwierdzić, że wielkość organizacji również jest czynnikiem wpływającym na opinię uczestników dotyczącą prawdopodobieństwa istnienia obecnie trwającego cyberataku na reprezentowaną instytucję. Zaś dla pozostałych parametrów nie wystąpiły okoliczności dające podstawę do odrzucenia hipotezy zerowej (zob. tabela 7).

Tabela 7. Wyniki modelowania dla pytania nr 3 ($n = 41$)

	Współczynnik	Błąd standardowy	Wynik testu	Wartość pi
Doświadczenie zawodowe	0,360319	0,220871	1,631	0,1113
Typ organizacji	0,572617	0,465882	1,229	0,2268
Wielkość organizacji	0,684073	0,224043	3,053	0,0042
Reprezentowany sektor	-0,138738	0,199687	-0,6948	0,4915
Współczynnik korelacji R^2	0,898642			

W przypadku opinii uczestników na temat działań podejmowanych przez reprezentowaną organizację na rzecz ograniczenia ryzyka ataku cybernetycznego można zaobserwować aż trzy parametry wpływające na zmienną zależną, tj. wielkość organizacji, doświadczenie zawodowe oraz reprezentowany sektor. Ponadto zgodnie z otrzymanym współczynnikiem korelacji można przyjąć, że zakładany model dobrze opisuje zależność między uwzględnionymi parametrami a zmienną zależną (zob. tabela 8).

Tabela 8. Wyniki modelowania dla pytania nr 4 ($n = 41$)

	Współczynnik	Błąd standardowy	Wynik testu	Wartość pi
Doświadczenie zawodowe	0,429670	0,152821	2,812	0,0078
Typ organizacji	-0,300982	0,322344	-0,9337	0,3565
Wielkość organizacji	0,972793	0,155015	6,275	<0,0001
Reprezentowany sektor	0,347606	0,138163	2,516	0,0163
Współczynnik korelacji R^2	0,972215			

W przypadku pytania dotyczącego zagrożenia konwencjonalną działalnością przestępczą nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej dla żadnego z uwzględnionych parametrów, tj. nie można jednoznacznie stwierdzić, że rozważane parametry istotnie wpływają na udzielone odpowiedzi (zob. tabela 9).

Tabela 9. Wyniki modelowania dla pytania nr 5 ($n = 10$)

	Współczynnik	Błąd standardowy	Wynik testu	Wartość pi
Doświadczenie zawodowe	0,923322	0,578318	1,597	0,1615
Typ organizacji	-1,31765	0,779353	-1,691	0,1418
Wielkość organizacji	1,21078	0,630317	1,921	0,1031
Reprezentowany sektor	0,00979834	0,367108	0,02669	0,9796
Współczynnik korelacji R^2	0,943785			

Druga część przeprowadzonej analizy była dedykowana zbadaniu korelacji między odpowiedziami uczestników seminariów. W tej części badanie oparte zostało na współczynniku τ Kendalla⁴⁴, który posłużył do określenia istnienia korelacji, przy hipotezie zerowej $R = 0$ (braku korelacji) oraz założonym błędzie I rodzaju $\alpha = 0,05$. Wyniki wykonanych testów nieparametrycznych zostały zawarte w poniższej tabeli (zob. tabela 10).

⁴⁴ Electronic Statistics Textbook, StatSoft, 2011, dostęp on-line: www.statsoft.pl/textbook/

Tabela 10. Wyniki nieparametrycznych testów korelacyjnych

Zmienne (numery pytań)	Współczynnik τ Kendalla	Test z-score	Wartość <i>pi</i>
1/2	0,56359227	4,0781	0
1/3	0,30299205	2,3064	0,0211
1/5	0,05143445	0,0917	0,9269
1/4	0,20042073	1,3974	0,1623

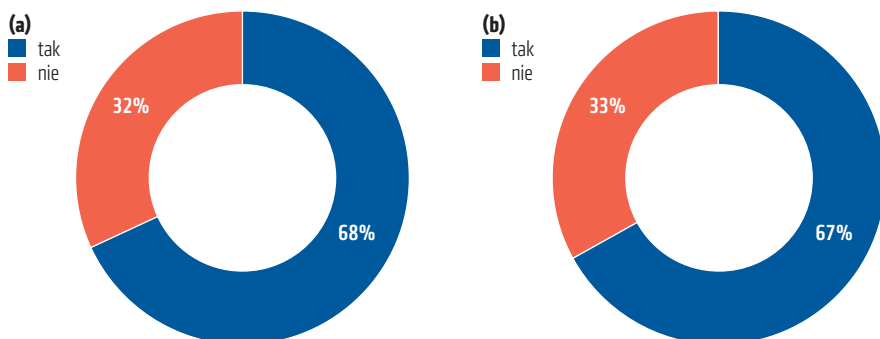
Wskutek przeprowadzonych badań, w przypadku dotyczącym związku między pytaniami nr 1 i 2 (1/2) oraz 1 i 3 (1/3), odrzucono hipotezę zerową zakładającą brak korelacji między odpowiedziami uczestników na poszczególne pytania. Na podstawie powyższej obserwacji wykazano brak powiązania między świadomością zagrożeń w obszarze cyberprzestępczości a przestępstwami spoza tego obszaru.

2.3.3. Analiza wyników wypracowanych z grupą fokusową w zakresie identyfikacji przyczyn przestępczości

Kolejnym elementem przeprowadzonych w ramach seminariów prac badawczych była analiza komparatywna danych zgromadzonych z pomocą grupy fokusowej i publicznie dostępnych wyników badań sondażowych ze świata dotyczących przyczyn przestępczości, które zostały przeprowadzone na grupach osób zarządzających organizacjami bądź wchodzącymi w skład zarządów.

Badaną grupę fokusową stanowili uczestnicy projektu, zaś dyskusja była moderowana przez zaproszonych profesorów, w tym Michaela Rosenberga oraz Silvię King. Pierwsza część wywiadu grupowego stanowiła badanie ilościowe z użyciem kwestionariuszy ankietowych (zob. załącznik B – Kwestionariusz ankietowy), następnie zaś, w wyniku moderowanych dyskusji, zostały zweryfikowane hipotezy badawcze dotyczące zgodności rozpoznanych przyczyn przestępczości w Polsce oraz na świecie.

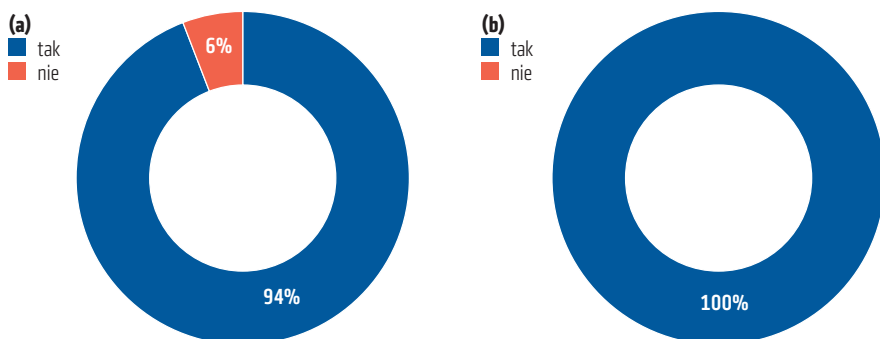
Rysunek 12. Poziom poczucia zagrożenia cyberatakiem w zakresie danych osobistych (a) oraz ataku na reprezentowaną instytucję (b)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Accenture

Według raportu sporządzonego przez Accenture⁴⁵ ponad połowa członków wyższej kadry kierowniczej przedsiębiorstw na całym świecie jest świadoma zagrożenia cyberatakiem – i to zarówno w skali personalnej, jak i całego przedsiębiorstwa (zob. rysunek 12). Na podstawie wyników badań przeprowadzonych w trakcie seminariów wykazano, że uczestnicy, stanowiący adekwatną grupę fokusową w Polsce, mają znacznie większą świadomość tego typu zagrożeń (zob. rysunek 13).

Rysunek 13. Poziom poczucia zagrożenia cyberatakiem w Polsce w zakresie danych osobistych (a) oraz ataku na reprezentowaną instytucję (b)

Źródło: opracowanie własne

⁴⁵ C. Jacco, T. Elliot, *Cyber Security: Confronting the Threat*, Accenture, 2015.

Warto zauważyć, że świadomość zagrożenia cyberatakiem jest wśród polskiej i międzynarodowej kadry zarządzającej bardzo wysoka. Większego prawdopodobieństwa cyberataku na reprezentowaną instytucję dopatrują się jednak przedstawiciele polskich przedsiębiorstw, stając tym samym w kontrze do tendencji światowych.

W zakresie podejmowania działań ukierunkowanych na zapobieganie atakom polską i światową gospodarkę cechuje wysoka zgodność. Aż 97 proc. uczestników polskiej grupy fokusowej zadeklarowało, że reprezentowana przez nich instytucja podejmuje obecnie działania prewencyjne mające zapobiegać cyberatakowi. Takie podejście wpisuje się w globalne trendy: EY⁴⁶ wykazał, że 88 proc. przedsiębiorstw na całym świecie podejmuje obecnie podobne środki. Badaniu porównawczemu poddano również pogląd uczestników na główne źródła zagrożeń dla sprawnego funkcjonowania podmiotów. Grupa fokusowa wskazała na trzy dominujące źródła zagrożeń⁴⁷: oszustwa i wyłudzenia (ponad 96 proc.), przestępstwa dokonywane przez tzw. „białe kołnierzyki” (ponad 95 proc.) oraz cyberataki (ponad 84 proc.).

Rezultat ten warto odnieść do badania firmy audytorsko-doradczej KPMG⁴⁸, w ramach którego 1300 menedżerów z całego świata pełniących funkcję *Chief Executive Officer* (CEO) zostało poproszonych o wskazanie głównych czynników zagrożeń dla rozwoju ich organizacji. Wskazano następujące czynniki (w kolejności): renesans lokalizmu⁴⁹ (ang. *return to territorialism*⁵⁰), cyberbezpieczeństwo (ang. *cybersecurity risk*), destruktywny wpływ technologii (ang. *emerging/disruptive technology risk*), zmiany klimatu (ang. *environmental/climate change risk*), ryzyko operacyjne (ang. *operational risk*). Warto odnotować zgodność poglądów grupy fokusowej z trendami

⁴⁶ *Cybersecurity Regained: Preparing to Face Cyber Attacks*, EY, 2017.

⁴⁷ Zbiór przeważających źródeł zagrożeń został wyznaczony na podstawie dominującego udziału odpowiedzi „Zdecydowanie tak” oraz „Raczej tak” w stosunku do odpowiedzi „Zdecydowanie nie” oraz „Raczej nie” w wywiadzie grupowym.

⁴⁸ *2018 Global CEO Outlook*, KPMG International, 2018.

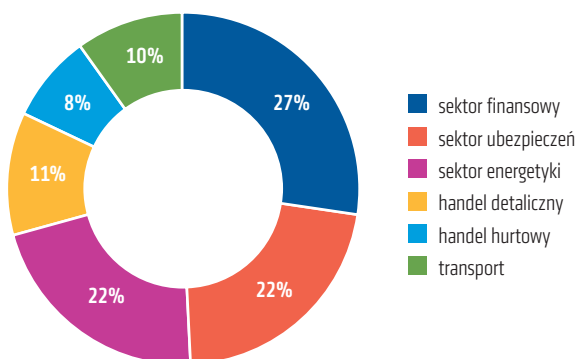
⁴⁹ K. Leśniak-Moczuk, *Lokalizm w perspektywie globalizacji*, w: M. G. Woźniak (red.), *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Problemy globalizacji i regionalizacji*, cz. 1, Zeszyt nr 8, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2006, s. 129–136.

⁵⁰ Angielski termin *territorialism* oznacza zasadę etyczną, według której należy przykładąć większą wagę moralną do interesów tych podmiotów, które w sensie geograficznym znajdują się w obszarze uznawanym przez wyznawcę takiego poglądu za własny. Źródło: opracowanie własne na podstawie *Territorialism*, <https://openborders.info/territorialism/>

obserwowanymi na świecie w zakresie obawy przed niewydolnością zarządzania operacyjnego i zagrożeniem cyberprzestępczością.

W ramach przeprowadzonego badania zidentyfikowano również sektory, które postrzegane są jako najbardziej podatne na działalność przestępczą w Polsce i na świecie (zob. rysunek 14).

Rysunek 14. Sektory polskiej gospodarki najbardziej narażone na działalność przestępczą

Źródło: opracowanie własne

W polskiej gospodarce za najbardziej narażone na działalność przestępczą uznano sektory finansowy, ubezpieczeń i energetyki (zob. wykres powyżej). PwC⁵¹ w swoich badaniach wykazało, że podobną tendencję można zaobserwować na całym świecie: niezależnie od państwa za najbardziej zagrożone przestępczością uznaje się właśnie wymienione wyżej sektory. W odróżnieniu od ekspertyzy dotyczącej sytuacji w Polsce, w badaniu PwC dodatkowo wskazano sektor usług konsumenckich (m. in. handel detaliczny) oraz branżę technologiczną jako obszary szczególnie zagrożone działalnością przestępczą.

⁵¹ D. Lavion, *Global Economic Crime and Fraud Survey 2018*, PwC, 2018.

3. Wnioski seminaryjne oraz zalecenia

W niniejszym rozdziale zawarto wyniki prac badawczych nad najbardziej dotkliwymi zagrożeniami o charakterze przestępczym dla każdego z rozważanych sektorów polskiej gospodarki. Wnioski i rekomendacje zawarte w tym rozdziale opracowano na podstawie dyskusji uczestników seminariów i analiz zaproszonych specjalistów. Szczególnie istotną częścią tego rozdziału są sformułowane przez uczestników zalecenia, w których wytyczono dalsze kierunki badań prowadzonych w ramach niniejszego projektu oraz omówiono zapotrzebowanie na szersze inicjatywy mające na celu przeciwdziałanie przyczynom przestępczości.

3.1. Identyfikacja bieżących problemów w sektorze finansowym

Uczestnicy i zaproszeni eksperci byli zgodni, że sektor finansów jest w Polsce tym obszarem aktywności, na który zjawiska przestępcze mają największy wpływ⁵². Co więcej, przestępczość ma tutaj poważne konsekwencje nie tylko dla samego sektora, ale i dla niefinansowych obszarów działalności ogółu podmiotów gospodarczych. Nadużycia popełniane w sektorze finansów mają *de facto* negatywny wpływ na wszystkich polskich obywateli, jako że są to przestępstwa gospodarcze (ekonomiczne), które bezpośrednio dotyczą podmioty sektora prywatnego, np. prywatne banki i fundusze inwestycyjne, oraz podmioty sektora publicznego, gdzie pokrzywdzonym jest Skarb Państwa.

⁵² Program przeciwdziałania i zwalczania przestępczości gospodarczej na lata 2015–2020, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, 22.06.2015.

Podmioty rynkowe działające zgodnie z prawem muszą liczyć się z tym, że w wyniku przestępczych praktyk innych podmiotów będą narażone na obniżone przychody. Dochodzi też do spadku efektywnych dochodów na skutek wzrostu kosztów działalności operacyjnej związanej ze wzrostem kosztów obsługi prawnej, koniecznością ponoszenia kosztów procesowych oraz kosztów nieplanowanych inwestycji mających na celu likwidację przyczyn poniesionych strat i zapobieżenie im w przyszłości. W efekcie dochodzi do spadku ich konkurencyjności rynkowej. Szacowane są również skutki pośrednie dla tego sektora, pośród których można wymienić chociażby utratę zaufania do podmiotów rynku finansowego jako całości, co ze względu na wrażliwość relacji tego typu instytucji z klientem konstytuuje zawsze długotrwałe, trudne do odbudowy straty wizerunkowe oraz finansowe (nie tylko dla instytucji jako takiej, ale też osób, które były za nią odpowiedzialne w chwili zaistnienia niekorzystnych zdarzeń).

Do innych rodzajów szkód dochodzi w przypadku Skarbu Państwa, który w wyniku działalności przestępczej doświadcza zmniejszenia wpływów budżetowych z tytułu podatków VAT, PIT i CIT. Szacuje się, że straty w zakresie poboru samego podatku VAT (tzw. luka VAT, czyli różnica między możliwymi wpływami podatkowymi do budżetu państwa a rzeczywiście uiszczonymi przez podatników kwotami podatku) wyniosły 50,4 mld zł tylko w 2015 roku⁵³, a analiza dynamiki ich zmian na przestrzeni lat 2006–2015 wskazuje na niepokojącą tendencję wzrostową (zob. rysunek 15)⁵⁴. Wśród nieuczciwych działań, które skutkują znacznymi stratami dla budżetu państwa, uczestnicy seminariów wymienili pranie pieniędzy, rozumiane jako ukrywanie przychodu, źródła i natury nielegalnej działalności oraz przeznaczenia pozyskanych tą drogą środków, finansowanie przestępczości, fikcyjny obrót towarami, zaburzenie konkurencji, oraz psucie wizerunku Polski jako partnera w różnych dziedzinach życia społecznego i gospodarczego, co

⁵³ PwC Polska, *Luka podatkowa VAT w Polsce w 2016 r. będzie mniejsza*, b.d., <https://www.pwc.pl/pl/media/2016/2016-11-23-luka-vat-2016.html> (dostęp: 2.10.2018).

⁵⁴ Jednak dane za rok 2017 wskazują na znaczną poprawę w zakresie skuteczności weryfikacji wniosków o zwrot nadpłaconego podatku VAT, mierzonej jako różnica między zwrotami deklarowanymi a wypłaconymi, która wyniosła 5 523 mln zł, a także wzrost przychodów z tytułu tego podatku (T. Barańczyk, T. Kassel, *Wyłudzenia VAT – luka podatkowa w 2016 r. i prognoza na 2017 r.*, PwC Polska 2017.).

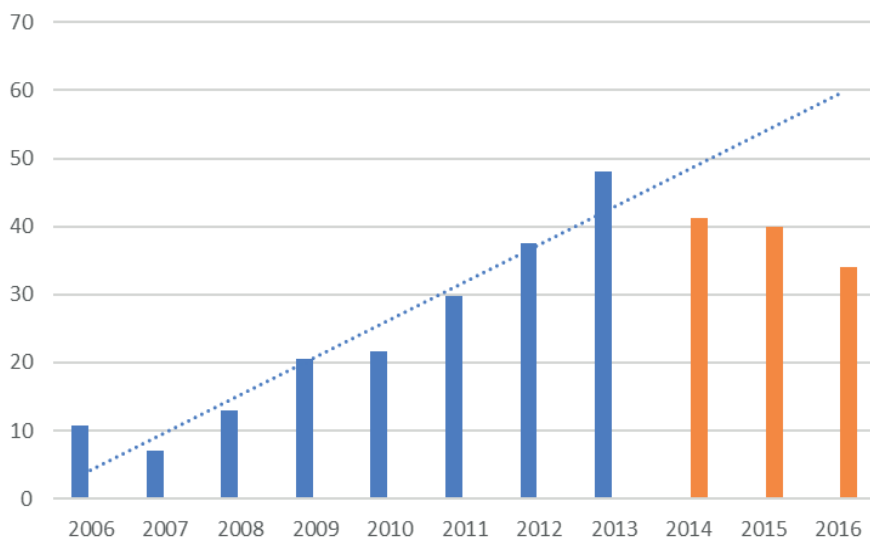
potwierdzają analizy ekspertów PwC Polska⁵⁵. Przestępcy dążą też do uzyskania nienależnych zwrotów podatkowych, bądź nieuprawnionego otrzymania zasiłków i dopłat.

Na skutek presji podmiotów rynku finansowego i społeczeństwa, będących głównym odbiorcą produktów oraz usług tego rynku, w gestii państwa spoczywa także obowiązek wprowadzania kosztownych zmian systemowych, zarówno po stronie regulacyjnej, jak i administracyjnej. Silvia King zwróciła uwagę, że taki pogląd na odpowiedzialność państwa w tej sferze znajduje oparcie w strategii rządu Stanów Zjednoczonych, gdzie w następstwie ataków terrorystycznych z 11 września 2001 roku powołano nową agencję rządową, tj. Department of Homeland Security (DHS), której powierzono odpowiedzialność za 16 krytycznych sektorów gospodarki. W zakresie jej odpowiedzialności znalazła się ochrona tzw. infrastruktury krytycznej, czyli takiej, której uszkodzenie osłabiłoby bezpieczeństwo obywateli USA, narodowe bezpieczeństwo ekonomiczne, narodowy sektor zdrowia, bądź dowolną kombinację powyższych⁵⁶. W szczególności sektor finansowy wraz z infrastrukturą stał się jednym z obszarów objętych szczególną ochroną państwa.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ *Critical Infrastructure Sectors*, 5.03.2013, <https://www.dhs.gov/critical-infrastructure-sectors> (dostęp: 4.11.2018).

Rysunek 15. Luka VAT w Polsce w latach 2006–2016 (w mld zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PwC Polska⁵⁷ oraz Ministerstwa Finansów⁵⁸

Ogólna liczba zdarzeń zaliczanych do kategorii przestępstw gospodarczych stale rośnie. Według danych statystycznych Policji za lata 1999–2017⁵⁹, dochodzi do coraz większej liczby przestępstw o charakterze ekonomicznym przy spadkowej tendencji co do ich wykrywalności (zob. rysunek 16). Należy zwrócić przy tym uwagę, że często tego rodzaju przestępczości towarzyszą czyny o charakterze kryminalnym i korupcyjnym⁶⁰. Wielowymiarowość zagrożeń przestępczych związanych z działalnością instytucji finansowych jest dostrzegana również w doktrynie prawniczej i kryminalistycznej⁶¹.

⁵⁷ PwC Polska, *Luka podatkowa VAT w Polsce w 2016 r. będzie mniejsza*, op. cit.

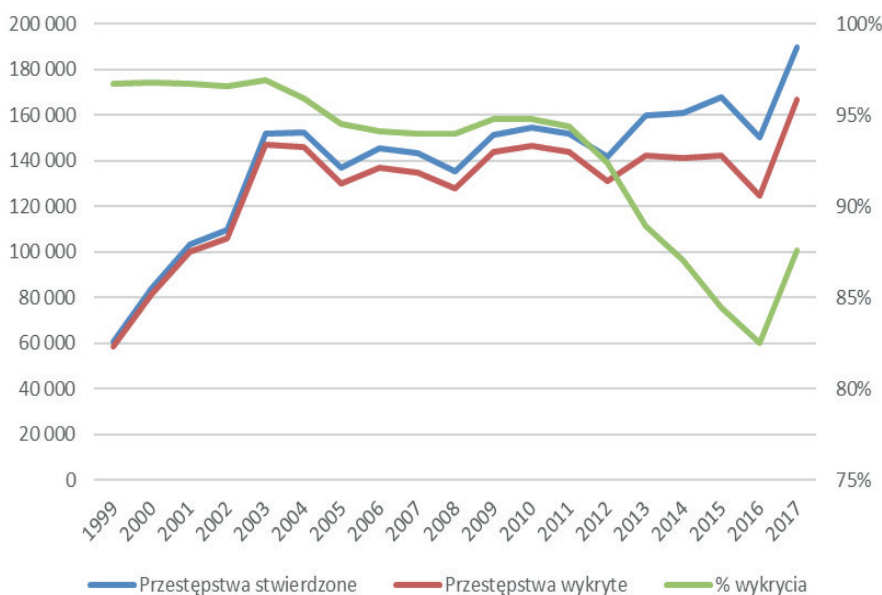
⁵⁸ P. Cybulski, *Odpowiedź ministra finansów do interpelacji poselskiej nr 20632 w sprawie tzw. karuzeli podatkowej*, 6.04.2018, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/interpelacja.xsp?documentId=02371C039C378488C125824B004CBA07>

⁵⁹ Statystyka, *Dane statystyczne Policji dot. przestępstw gospodarczych za lata 1999–2017*, b.d., <http://www.statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-gospodarcze/122291,Przestepstwa-gospodarcze.html> (dostęp: 2.10.2018).

⁶⁰ *Program przeciwdziałania i zwalczania przestępczości gospodarczej na lata 2015–2020*, op. cit.

⁶¹ W. Pływaczewski, Wolters Kluwer Polska (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynkach finansowych: od edukacji ekonomicznej po prawne środki oddziaływania*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Rysunek 16. Liczba stwierdzonych oraz wykrytych przestępstw gospodarczych w Polsce w latach 1999–2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych Policji⁶²

Dokonując oceny skali przestępczości w wymiarze ekonomicznym, wielu uczestników zwróciło uwagę na fakt, że instytucje finansowe (głównie banki komercyjne) nie są skłonne udzielać informacji o dokonanych przeciwko nim skutecznych atakach, ponieważ doprowadziłoby to do trudnych do oszacowania strat wizerunkowych. Należy więc zakładać, że rzeczywiste straty wynikające z działań ofensywnych zorganizowanych grup przestępczych wobec sektora finansowego są dużo wyższe niż wynikałoby to z wiedzy opinii publicznej.

Ze względu na lokalną specyfikę zagrożeń z klasyfikacji dla sektora finansów wyłączono obszar ubezpieczeń, którego problematykę opisano w osobnym rozdziale.

⁶² Statystyka, *Dane statystyczne Policji dot. przestępstw gospodarczych za lata 1999–2017*, op. cit.

3.1.1. Bezpieczeństwo kanałów dostępu użytkowników końcowych bankowości elektronicznej

Tradycyjna bankowość opierała się na świadczeniu usług klientom przez wykwalifikowany personel poprzez sieć fizycznych placówek, połączonych za pośrednictwem systemów teleinformatycznych z centralą, która pełniła funkcję obrachunkową, magazynu danych oraz kontrolną wobec podległych oddziałów. Taki model funkcjonowania okazał się nieefektywny ze względu na wysokie koszty działalności, niewydolność w warunkach zwiększonego zapotrzebowania na dostępność usług i zmianę oczekiwań klientów, dla których częste wizyty w placówkach stawały się z czasem nieakceptowalne, szczególnie w kontekście szybko postępujących zmian społecznych wywołanych gwałtownym rozwojem infrastruktury telekomunikacyjnej i technologii informatycznych⁶³. Zmiany te doprowadziły do transformacji sektora bankowości detalicznej w kierunku usług oferowanych za pośrednictwem sieci Internet (ang. *e-banking*), które nie stwarzają geograficznych ani czasowych ograniczeń w dostępie do ofertowanych produktów. Klientom zapewniono różnorodne kanały dostępu, które stały się celem ataków zorganizowanych grup przestępczych i w opinii tych uczestników nadal nim pozostają.

W trakcie seminariów zauważono, że wektory zagrożeń w sektorze bankowym są bezpośrednio stwarzane z oferowanymi klientom banków formami dokonywania płatności, co znajduje potwierdzenie w literaturze⁶⁴. Do wektorów tych należą:

- bankowość internetowa (dostęp za pośrednictwem serwisu internetowego),
- bankowość mobilna (urządzeniem dostępowym po stronie klienta jest smartfon, korzystający z pośrednictwa dedykowanej aplikacji, bądź dostęp przeglądarkowego),
- płatności przy użyciu karty debetowej bądź kredytowej (zarówno w fizycznych, jak i internetowych punktach sprzedaży),

⁶³ A. Zalewska-Bochenko, *Rozwój bankowości elektronicznej w Polsce*, w: „Zeszyty Naukowe. Studia Informatica/Uniwersytet Szczeciński”, 2014, nr 34, s. 183–192.

⁶⁴ R. Maciejczyk, *Bankowość elektroniczna – zagrożenia*, w: „Kwartalnik Polityczny”, 2017, nr 4(43), s. 29–44.

- bankomaty (nie tylko jako metoda pobierania gotówki, ale także korzystania z innych usług, jak sprawdzanie stanu konta, śledzenie historii transakcji, dokonywanie przelewów, a także obsługa wpłat gotówkowych).

W kolejnych sekcjach opisano bardziej precyzyjnie te wektory ataku, które zwróciły szczególną uwagę uczestników seminariów. Zaprezentowano w szczególności najnowsze formy ataków, przeciw którym nie wypracowano dotąd skutecznych metod zapobiegawczych.

3.1.2. Dostęp za pośrednictwem serwisów internetowych banków

W dobie rosnącej świadomości decydentów w zakresie skali i metod przestępczości wymierzonej przeciwko bezpieczeństwu sektora bankowości detalicznej, zarówno zaplecze IT banków, jak i międzybankowe systemy transakcyjne i wymiany danych, pozostają co do zasady dobrze zabezpieczone i znajdują się poza zasięgiem agresorów. Na bezpieczeństwo kanału informacyjnego składa się jednakże każdy z jego uczestników (w terminologii informatycznej są oni reprezentowani przez tzw. punkty końcowe – ang. *endpoints*). Zagrożenie dla tej formy dostępu stanowią w związku z tym głównie urządzenia wykorzystywane nie po stronie banku, ale po stronie klienta.

Jednym z najnowszych typów zagrożeń, z którymi muszą liczyć się klienci banków, jest atak wymierzony w domową infrastrukturę sieciową, polegający na zdalnej modyfikacji konfiguracji bramy sieciowej, przy pomocy której użytkownik uzyskuje dostęp do sieci Internet. Zmiana dotyczy podmiany wykorzystywanych przez bramę adresów serwerów nazw (ang. *Domain Name Server*, DNS) w celu skierowania zapytania użytkownika do serwera przestępcy w celu zaprezentowania strony łudząco przypominającej witrynę banku, ale zawierającej złośliwy kod⁶⁵. W wyniku ataku może dojść do przechwycenia danych logowania użytkownika i autoryzacyjnych kodów jednorazowych. Otwiera to przestępcom drogę do kradzieży środków finansowych zgromadzonych na kontach bankowych klienta.

⁶⁵ Ruch klientów banków jest przechwytywany i modyfikowany na skutek luk w routerach, 6.02.2014, <https://www.cert.pl/news/single/ruch-klientow-bankow-przechwytywany-modyfikowany-skutek-luk-routerach/> (dostęp: 3.10.2018).

3.1.3. Nieuprawnione użycie karty płatniczej

Zjawisko to opisywane jest częściej pochodzącym z języka angielskiego terminem *skimming* i oznacza działania przestępcze nakierowane na nieuprawnione wykorzystanie karty płatniczej ofiary poprzez wcześniejsze skopiowanie jej zawartości zapisanej na pasku magnetycznym. Bieżącą skalę przestępczości dokonywanej przy pomocy skradzionych danych kart płatniczych dobrze oddaje okresowy raport Narodowego Banku Polskiego *Ocena funkcjonowania polskiego systemu płatniczego* za II półrocze 2017 roku⁶⁶. Poniżej zaprezentowano tendencję zmian liczby oszustw tego rodzaju zgodnie z danymi banków i agentów rozliczeniowych (zob. rysunek 17)⁶⁷.

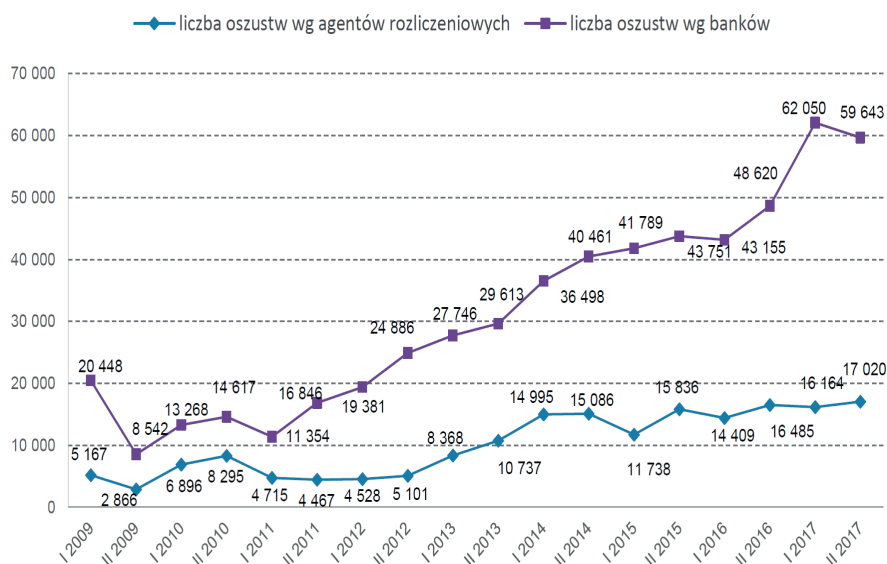
Typy przestępstw dokonywanych przy wykorzystaniu karty płatniczej nie zawsze wymagają dostępu fizycznego. Banki raportują wysoki odsetek przestępstw (zob. rysunek 19, kategoria „inne”), w których do nieuprawnionej transakcji doszło przy wykorzystaniu numeru karty, bez konieczności użycia jej fizycznej postaci⁶⁸ (ang. *card-not-present fraud*).

⁶⁶ Departament Systemu Płatniczego, *Ocena funkcjonowania polskiego systemu płatniczego w II półroczu 2017 r.*, Raport okresowy półroczny, Narodowy Bank Polski, Warszawa 05.2018.

⁶⁷ W raporcie wyjaśniono przyczynę rozbieżności między danymi pochodzącymi od banków i agentów rozliczeniowych.

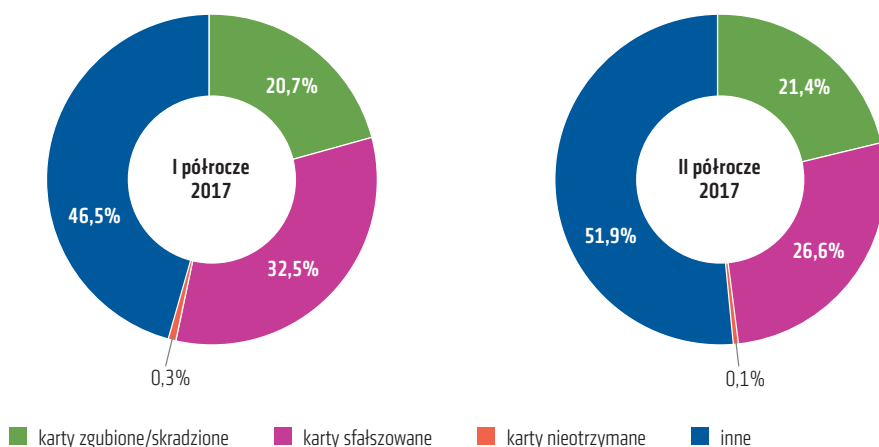
⁶⁸ Departament Systemu Płatniczego, *Ocena funkcjonowania polskiego systemu płatniczego w II półroczu 2017 r.*, op. cit.

Rysunek 17. Liczba oszustw dokonanych przy użyciu kart płatniczych w Polsce w latach 2009–2017

Źródło: NBP⁶⁹ (dostęp: 01.10.2018)

Rysunek 18. Struktura nieuprawnionych transakcji kartami płatniczymi w Polsce w 2017 roku

Źródło: NBP⁷⁰ (dostęp: 1.10.2018)

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

3.1.4. Ochrona danych klientów

Pomimo ukierunkowania działań grup przestępczych na końcowych użytkowników usług finansowych, infrastruktura banków nadal pozostaje narażona na ataki. Świadczą o tym liczne informacje o kolejnych zdarzeniach, w wyniku których dochodzi do wycieku danych klientów.

Przypadek banku UniCredit

Dnia 26 lipca 2017 roku największy włoski bank UniCredit SpA ogłosił, że w wyniku ataku hakerskiego z września i października 2016 roku doszło do przejęcia danych 400 tysięcy jego klientów. Według banku pozyskane informacje dotyczyły „jedynie danych osobowych oraz historii kredytowych”. Mechanizm ataku obejmował wykorzystanie infrastruktury zagranicznego partnera banku. W komunikacie dyrekcji banku podkreślono fakt, że w trakcie ataku nie została naruszona integralność zabezpieczeń systemu transakcyjnego, w wyniku czego mogłoby dojść do naruszenia środków finansowych zgromadzonych na kontach klientów⁷¹.

W wyniku ataków skutkujących wyciekiem danych osobowych klientów dochodzi do szeregu nadużyć wtórnych, polegających na posłużeniu się tymi danymi w kontekście zaciągania zobowiązań finansowych (pożyczek), czy ubiegania się o wydanie karty płatniczej bądź kredytowej w imieniu i przy braku świadomości ofiary.

Informacje podane do wiadomości opinii publicznej potwierdzają fakt, że także polski sektor usług finansowych pozostaje wrażliwy na ataki, których skutkiem jest utrata kontroli nad poufnymi informacjami dotyczącymi klientów. Świadczy o tym choćby przytoczony przez uczestników seminarium dla sektora finansowego niedawny atak na serwery Komisji Nadzoru Finansowego, w wyniku którego mogło dojść do penetracji wewnętrznych systemów informatycznych 20 polskich banków⁷². Wstępne komunikaty

⁷¹ *Hackers Breach 400,000 UniCredit Bank Accounts for Data*, w: „Bloomberg.com”, 26.07.2017, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-26/unicredit-says-400-000-clients-affected-by-security-breach>

⁷² *Wielki atak na polski sektor bankowy*, b.d., <https://kopalniawiedzy.pl/atak-bank-Polska-KNF-Komisja-Nadzoru-Finansowego,25923> (dostęp: 4.10.2018).

medialne w tej sprawie znalazły potwierdzenie w raporcie Rządowego Centrum Bezpieczeństwa⁷³.

3.1.5. Advanced Persistent Threats

Konkretne metody ataków, wraz ze szczegółami technicznymi wykonania ich wybranych typów, można znaleźć np. w przeglądowych raportach firmy Kaspersky Lab⁷⁴ czy raporcie specjalnym firmy FireEye⁷⁵. W trakcie dyskusji między uczestnikami wymieniono wiele metod osiągnięcia celu w postaci kradzieży środków finansowych z kont klientów bądź bezpośrednio z systemu bankowego. Stąd wartościowym podejściem do problemu prewencji, zaproponowanym przez uczestników seminarium dla sektora finansowego w trakcie dyskusji plenarnej, którego celem jest lepsze ukierunkowanie działań defensywnych, może być analiza zagrożeń pod kątem ich źródła (profilu bezpośredniego sprawcy).

Według zgodnej opinii zaproszonych ekspertów SRI International oraz IESE, aktualnym najpoważniejszym źródłem zagrożenia dla sektora finansowego jest działalność wysoko wyspecjalizowanych grup przestępczych określanych mianem *Advanced Persistent Threat Groups* (APT Groups)^{76, 77}. Do celów ich działalności zalicza się kradzież danych, dążenie do zaburzenia normalnego funkcjonowania organizacji oraz zniszczenia jej infrastruktury operacyjnej, w tym wpływanie na prawidłowe funkcjonowanie państw. Specyfiką ich działań jest wieloletnie dążenie do osiągnięcia założonych celów wobec wciąż tych samych, wybranych organizacji, poprzez ciągłe udoskonalanie metod ataków odpowiadających na działania prewencyjne organizacji

⁷³ A. Maciąg, I. Tarnowski, *Atak teleinformatyczny na polski sektor finansowy – Rządowe Centrum Bezpieczeństwa*, b.d., <http://rcb.gov.pl/atak-teleinformatyczny-na-polski-sektor-finansowy/> (dostęp: 4.10.2018).

⁷⁴ D. Emm, R. Unuchek, K. Kruglov, *Kaspersky Security Bulletin 2016: Review of the Year*, b.d.

⁷⁵ APT38: *Un-usual Suspects. Financial Institutions Largest Observed Cyber Heists.*, Raport specjalny, FireEye, Inc. 2018, <https://content.fireeye.com/apt/rpt-apt38>

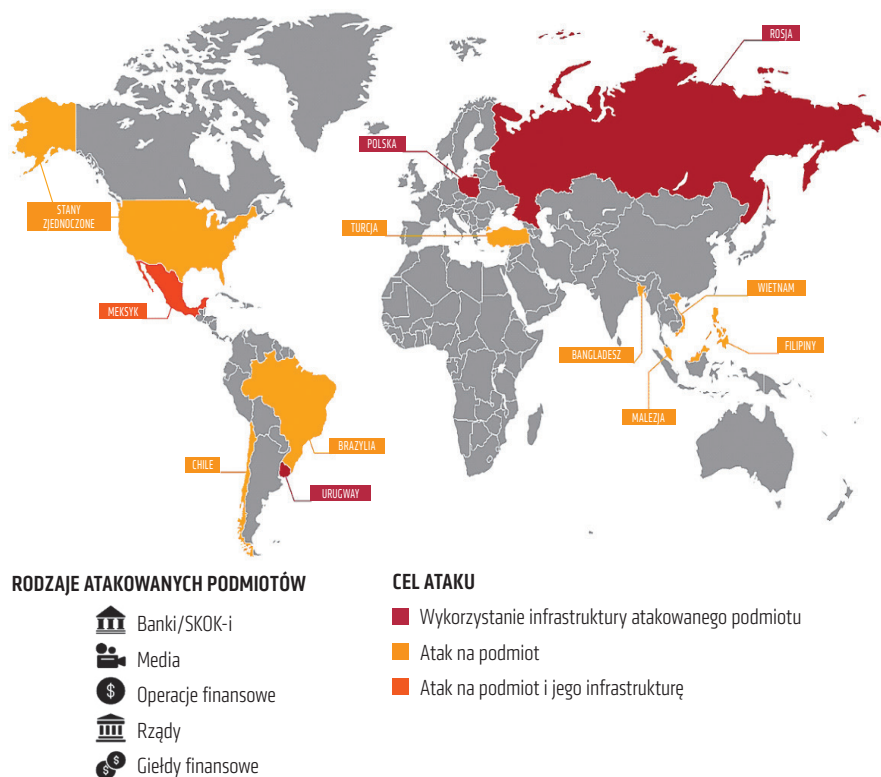
⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ TRACE: *Preventing Advanced Persistent Threat Cyberattacks* | SRI International, b.d., <https://www.sri.com/work/projects/trace-preventing-advanced-persistent-threat-cyberattacks> (dostęp: 4.10.2018).

w zakresie cyberbezpieczeństwa⁷⁸. Ich działalność ma być inspirowana i finansowana przez rządy niektórych państw (listę zidentyfikowanych grup można znaleźć w referencji)⁷⁹.

Zdaniem Gabrieli Ciocarlie Polska znalazła się w spektrum zainteresowania tego typu grup (zob. rysunek 19). Do ataków przypisywanych działalności jednej z grup APT kojarzonych z Koreą Północną (APT38) należy atak na serwery KNF z lutego 2017 roku⁸⁰.

Rysunek 19. Mapa celów ataków grupy APT38

Źródło: APT38: *Un-usual Suspects. Financial Institutions Largest Observed Cyber Heists*⁸¹

⁷⁸ *Advanced Persistent Threat Groups*, b.d., <https://www.fireeye.com/current-threats/apt-groups.html> (dostęp: 4.10.2018).

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ *Wielki atak na polski sektor bankowy*, op. cit.

⁸¹ APT38: *Un-usual Suspects. Financial Institutions Largest Observed Cyber Heists*, op. cit., s. 3.

3.2. Identyfikacja bieżących problemów w sektorze energetyki

Jednym z sektorów o kluczowym znaczeniu dla bezpieczeństwa w skali krajowej i regionalnej jest sektor energetyki, którego prawidłowe funkcjonowanie pozwala na sprawne działanie państwa jako całości, a w tym pozostałych sektorów gospodarki. Biorąc pod uwagę strategiczne znaczenie rozważanego obszaru w kontekście identyfikacji problemów, należy również wziąć pod uwagę zagrożenia związane z przejściem lub uszkodzeniem infrastruktury krytycznej państwa przez podmioty zewnętrzne, tj. instytucje bądź podmioty zagraniczne. Niniejszy rozdział stanowi podsumowanie wniosków z przeprowadzonych badań dotyczących problemów polskiego sektora energetyki i stowarzyszonych z nimi zagrożeń.

3.2.1. Korupcja

Jednym z zagrożeń w sektorze energetycznym, wspólnie zidentyfikowanym przez uczestników oraz zaproszonych ekspertów, jest szeroko rozumiane zjawisko korupcji. Zgodnie z danymi przedstawionymi podczas seminariów w 2018 roku Polska uplasowała się na 36. miejscu w rankingu Indeksu Percepcji Korupcji, co oznacza, że poziom postrzegania problemu korupcji w sektorze publicznym jest wciąż wysoki⁸². Wysoka świadomość społeczna problemu jest pozytywnym czynnikiem i stanowi sygnał do zmian, lecz jednocześnie jest świadectwem powagi i rozmiarów problemu korupcji w Polsce. Zgodnie z analizami sektor energetyki jest obszarem najbardziej zagrożonym ryzykiem korupcji^{83, 84}. Przyczyn wysokiej skali zjawiska w rozważanym sektorze można upatrywać w asymetrycznych dystrybucji i dostępie do zasobów naturalnych na świecie.

Chęć zaspokojenia potrzeb energetycznych własnego kraju może niekiedy prowadzić do działań o charakterze korupcyjnym, np. do przekupienia

⁸² Indeks Percepcji Korupcji 2017, 22.02.2018, <http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/analizy-i-raporty/rankingi-korupcji/13083,Indeks-Percepcji-Korupcji-2017.html>

⁸³ *Anticipated Corruption Threats in Poland*, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Warszawa 2013.

⁸⁴ *E&Y: sektor energetyczny najbardziej narażony*, b.d., <http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/aktualnosci/7647,EampY-sektor-energetyczny-najbardziej-narazony.html>

zagranicznych urzędników w celu pozyskania dostępu do surowców znajdujących się w posiadaniu ich kraju⁸⁵. Warto również zauważyć, że kraje bogate w zasoby naturalne są bardziej podatne na działania korupcyjne⁸⁶. W szczególności dotyczy to krajów zasobnych w ropę naftową, takich jak Rosja, Wenezuela, Iran, Irak, czy Nigeria⁸⁷. Posługując się zasadą analogii, uczestnicy seminarium dla sektora energetyki sformułowali hipotezę, że powyższą zależność między poziomem korupcji a zasobnością złóż surowców naturalnych można również przenieść na kraje posiadające inne zasoby naturalne, w tym Polskę. W trakcie seminariów został poruszony temat korupcji w szerokim kontekście zjawisk spotykanych w sektorze energetycznym, włączając w to naruszenia spotykane przy przejściach i prywatyzacji. Ponadto dyskusja seminaryjna objęła również bezpieczeństwo infrastruktury krytycznej w kontekście przejścia przez podmioty zewnętrzne. Niniejszy rozdział ma za zadanie przybliżyć skalę problemu korupcji i zagrożenia z niej wynikające.

Korupcja w postępowaniu prywatyzacyjnym

Prywatyzacja firmy STOEN SA, dysponującej największą w Polsce siecią przesyłową, rozpoczęła się w roku 2000 przyjęciem harmonogramu prywatyzacji sektora elektroenergetycznego przez rząd Jerzego Buzka. Początkowo sprzedaży miało ulec 25 proc. akcji STOEN-u, jednakże decyzją ministra skarbu państwa, Wiesława Kaczmarka, pakiet akcji sprzedażowych uległ zwiększeniu do 85 proc. i został zakupiony przez niemiecką spółkę RWE za kwotę ok. 1,5 mld zł. W raporcie przygotowanym przez Najwyższą Izbę Kontroli zawarto uwagi dotyczące niekorzystnego charakteru transakcji w dłuższym terminie, a także zastrzeżenia obejmujące formalną podstawę prywatyzacji STOEN-u oraz nierzetelność informacji o finalnym kształcie procesu prywatyzacji, która została przedstawiona Radzie Ministrów. Późniejsze śledztwo prowadzone przez CBA ujawniło dalsze nieprawidłowości

⁸⁵ R.D. Kaplan, *The Geopolitics of Energy*, 4.04.2014, <https://www.forbes.com/sites/stratfor/2014/04/04/the-geopolitics-of-energy/#26c917d73b39>

⁸⁶ C. Grasso, *The Dark Side of Power: Corruption and Bribery within the Energy Sector*, w: *Research Handbook on EU Energy Law and Policy*, Edward Elgar 2017, https://www.researchgate.net/publication/322097332_The_Dark_Side_of_Power_Corruption_and_Bribery_within_the_Energy_Sector

⁸⁷ U.S. Energy Information Administration, 2016, www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=53-1&cy=2015

procesu prywatyzacji oraz działalność korupcyjną, w tym przyjęcie korzyści majątkowych w wysokości 1,4 mln euro^{88, 89, 90}.

W trakcie seminariów korupcja została zidentyfikowana jako jeden z problemów w sektorze energetyki. Jednakże, z uwagi na brak statystyk dedykowanych sektorowi energetyki, analiza trendu została przeprowadzona na podstawie przestępstw o charakterze korupcyjnym we wszystkich sektorach polskiej gospodarki. Liczba stwierdzonych przestępstw korupcyjnych ogółem została zilustrowana na poniższym wykresie (zob. rysunek 20). Do 2016 roku poziom przestępczości o charakterze korupcyjnym miał w Polsce wyraźnie wzrostowy charakter, a w samym 2016 roku osiągnął poziom ponad 20 tys. przestępstw stwierdzonych.

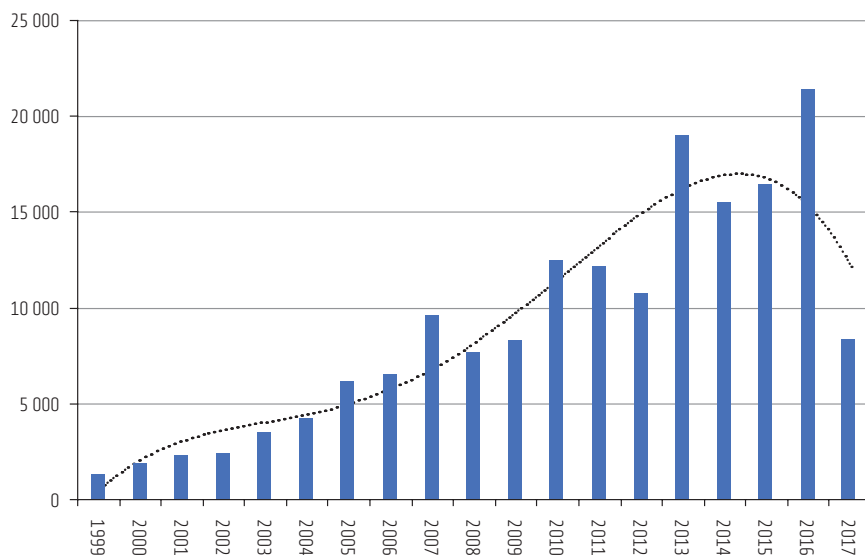
Szczególną uwagę uczestników seminariów wzbudził znaczny spadek liczby przestępstw o charakterze korupcyjnym odnotowany w roku 2017. Wskutek przeprowadzonej dyskusji rozważany spadek został zidentyfikowany jako efekt skutecznego wdrażania polityki antykorupcyjnej przez Rząd. Ponadto zauważono również, że – pomimo odnotowanego obniżenia poziomu przestępstw w stosunku do lat poprzednich – korupcja stanowi wciąż poważny problem w Polsce.

⁸⁸ B. Wawryszuk, *Śledztwo ws. korupcji przy prywatyzacji przedłużone. Czempieński zamieszany w aferę*, 12.05.2017, <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artukul/prywatyzacja-stoen-raje-podatkowe-gromoslaw,37,0,2316581.html>

⁸⁹ *Informacja o wynikach kontroli prywatyzacji STOEN SA*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 01.2004.

⁹⁰ *Informacja o wynikach działalności Centralnego Biura Antykorupcyjnego w 2011 roku*, Centralne Biuro Antykorupcyjne, 30.03.2012.

Rysunek 20. Łączna liczba stwierdzonych przestępstw korupcyjnych w latach 1997–2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk policyjnych⁹¹

3.2.2. Cyberataki

Jako część infrastruktury krytycznej, sektor energetyki jest szczególnie narażony na ataki cybernetyczne, zarówno ze strony cyberprzestępców jak i specjalnych grup zadaniowych innych państw. Powyższa teza została potwierdzona przez zaproszonych ekspertów, którzy podkreślali globalny wzrost liczby cyberataków na obiekty o charakterze krytycznym, włączając w to sieć energetyczną. Trend wzrostowy utrzymuje się w szczególności w kontekście liczby ataków na systemy kontroli przemysłowej, które według uczestników stosowane są również w polskich systemach produkcji i dystrybucji energii.

⁹¹ Statystyka przestępstw korupcyjnych wynikających z naruszenia art. 231 k.k., <http://statystyka.policja.pl/st/przestępstwa-ogolem/przestępstwa-gospodarcz/przestępstwa-korupcyjne/122279,Przestępstwa-korupcyjne.html> (dostęp: 28.09.2018).

Jak wynika z danych przytoczonych w ramach seminarium dla sektora energetyki, niemal połowa systemów kontroli przemysłowej na świecie stała się ofiarą ataku cybernetycznego, zaś co piąty z nich był atakowany przynajmniej raz w miesiącu⁹². Według prognozy Departamentu Bezpieczeństwa Krajowego Stanów Zjednoczonych ataki o zwiększonym natężeniu, odnotowywane obecnie, mają charakter rozpoznawczy i stanowią zapowiedź dalszych działań⁹³.

Stuxnet zagraża irańskiemu programowi atomowemu

W roku 2010 oprogramowanie określane mianem Stuxnet spowodowało awarię piętnastu irańskich placówek zajmujących się programem atomowym. Przypuszcza się, że jednostki zainfekowano za pomocą dysku przenośnego należącego do jednego z pracowników. Wskutek ataku uszkodzeniu uległo około 884 wirówek wzbogacających uran, co przyczyniło się do spadku efektywności o 30 proc. Do tej pory nie udało się jednoznacznie określić pochodzenia wirusa, chociaż rozpatrywano informacje o możliwym wspólnym zaangażowaniu Stanów Zjednoczonych i Izraela⁹⁴.

Sondaż diagnostyczny przeprowadzony w ramach seminariów wykazał, że infrastruktura polskiego sektora energetyki nie jest narażona na zdalny cyberatak, ze względu na odseparowanie urządzeń wykonawczych od sieci globalnej, co jest cechą charakterystyczną dla systemu SCADA⁹⁵, często wykorzystywanego w zautomatyzowanych systemach zarządzania energią w Polsce i na świecie^{96, 97}.

⁹² *Threat Landscape for Industrial Automation Systems in the Second Half of 2016*, Kaspersky Lab ICS CERT, 28.03.2017, <https://ics-cert.kaspersky.com/reports/2017/03/28/threat-landscape-for-industrial-automation-systems-in-the-second-half-of-2016/>

⁹³ P. Goldstein, *How Utilities Can Respond to Russian Cyberattacks*, 3.04.2018, <https://biztechmagazine.com/article/2018/04/how-utilities-can-respond-russian-cyberattacks>

⁹⁴ M. Holloway, *Stuxnet Worm Attack on Iranian Nuclear Facilities*, 2015.

⁹⁵ SCADA (ang. *supervisory control and data acquisition*) – system przemysłowy służący do kontroli wykonania, sterowania oraz akwizycji danych.

⁹⁶ G.N. Ericsson, *Cyber Security and Power System Communication – Essential Parts of a Smart Grid Infrastructure*, w: „IEEE Transactions on Power Delivery”, 2010, t.25, nr 3, s. 1501–1507.

⁹⁷ A. Teixeira i in., *A Cyber Security Study of a SCADA Energy Management System: Stealthy Deception Attacks on the State Estimator*, w: „IFAC Proceedings Volumes”, 2011, t. 44, nr 1, s. 11271–11277.

Typowa implementacja systemu SCADA obejmuje fizyczne odseparowanie od infrastruktury IT funkcjonującej w danej instytucji. Odbywa się to poprzez oddzielenie podsieci wykorzystywanej do kontroli procesów wykonawczych (SCADA) od tej, która służy wymianie danych (IT)⁹⁸. Jest to spowodowane faktem, iż nadzorujące procesy technologiczne sterowniki PLC są podatne na przeprogramowanie. Kluczowym jest więc jak największe ograniczenie punktów dostępu do fizycznych kanałów komunikacji z nimi⁹⁹. Przykładowa realizacja zabezpieczenia systemu została zwizualizowana na ilustracji poniżej (zob. rysunek 21).

Zastosowanie separacji fizycznej pozwala ograniczyć zagrożenie ze strony zdalnych cyberataków. Jednakże, nawet tak zabezpieczone systemy wciąż pozostają podatne na ataki wewnętrzne, co ilustruje przytoczony przykład irańskiego programu atomowego¹⁰⁰.

3.2.3. Kradzieże oraz wyłudzenia

W trakcie dyskusji prowadzonej podczas seminariów uczestnicy zidentyfikowali kradzieże energii oraz elementów infrastruktury jako jeden z głównych problemów sektora energetyki. Uczestnicy seminarium dla sektora energetyki wskazywali, że kradzieże energii oraz paliwa stanowią najbardziej powszechne przestępstwa w sektorze energetyki. Według statystyk policyjnych liczba przestępstw związanych z kradzieżą energii elektrycznej kształtowała się na poziomie powyżej 7500 incydentów rocznie w latach 2008–2012 (zob. tabela 11). Jak podkreślali uczestnicy seminarium, problem kradzieży energii jest wciąż bardzo powszechny i niesie ze sobą dodatkowe zagrożenia, takie jak potencjalne uszkodzenia infrastruktury czy instalacji.

Warto również podkreślić, że sam problem kradzieży nie ogranicza się jedynie do energii elektrycznej. Zgodnie z danymi Polskiej Organizacji i Handlu Naftowego, od roku 2015 przemysł paliwowy odnotowuje około 100 tys.

⁹⁸ O. Gonda, *Understanding the Threat to SCADA Networks*, w: „Network Security”, 2014, t.2014, nr 9, s. 17–18.

⁹⁹ W.T. Shaw, *SCADA System Vulnerabilities to Cyber Attack*, b.d., <https://electricenergy-online.com/energy/magazine/181/article/SCADA-System-Vulnerabilities-to-Cyber-Attack.htm>

¹⁰⁰ Ibid.

przypadków kradzieży paliwa, co powoduje straty na poziomie 20 mln zł^{101, 102, 103}. Profesor Mireia Las Heras zwróciła uwagę, że znacznie bardziej dotkliwe mogą być przestępstwa wynikające z oszustw popełnianych przez pracowników firm energetycznych. Jednakże z uwagi na brak danych w tym zakresie niezbędne są dalsze badania w celu oszacowania skali rozważanego zjawiska.

Tabela 11. Statystyka policyjna dotycząca kradzieży energii elektrycznej w latach 2008–2012

	2008	2009	2010	2011	półrocze 2012
Liczba przestępstw stwierdzonych	8563	8126	8553	7106	3454
Wskaźnik wykrycia w %	84,5	83,3	84,6	85,2	85,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnych statystyk Policji¹⁰⁴

Uczestnicy seminarium dla sektora energetyki zwrócili również uwagę na kradzież i dewastację kabli i innych elementów infrastruktury jako duży problem dotyczący nie tylko sektor energetyczny, ale też branże kolejową i telekomunikacyjną. W roku 2012 łączny koszt dewastacji i kradzieży infrastruktury wyniósł 64 mln zł, jednakże dzięki wdrożeniu działań zapobiegawczych, m. in. w zakresie koordynacji współpracy na poziomie instytucji publicznych, organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, skala problemu została znacznie zmniejszona.

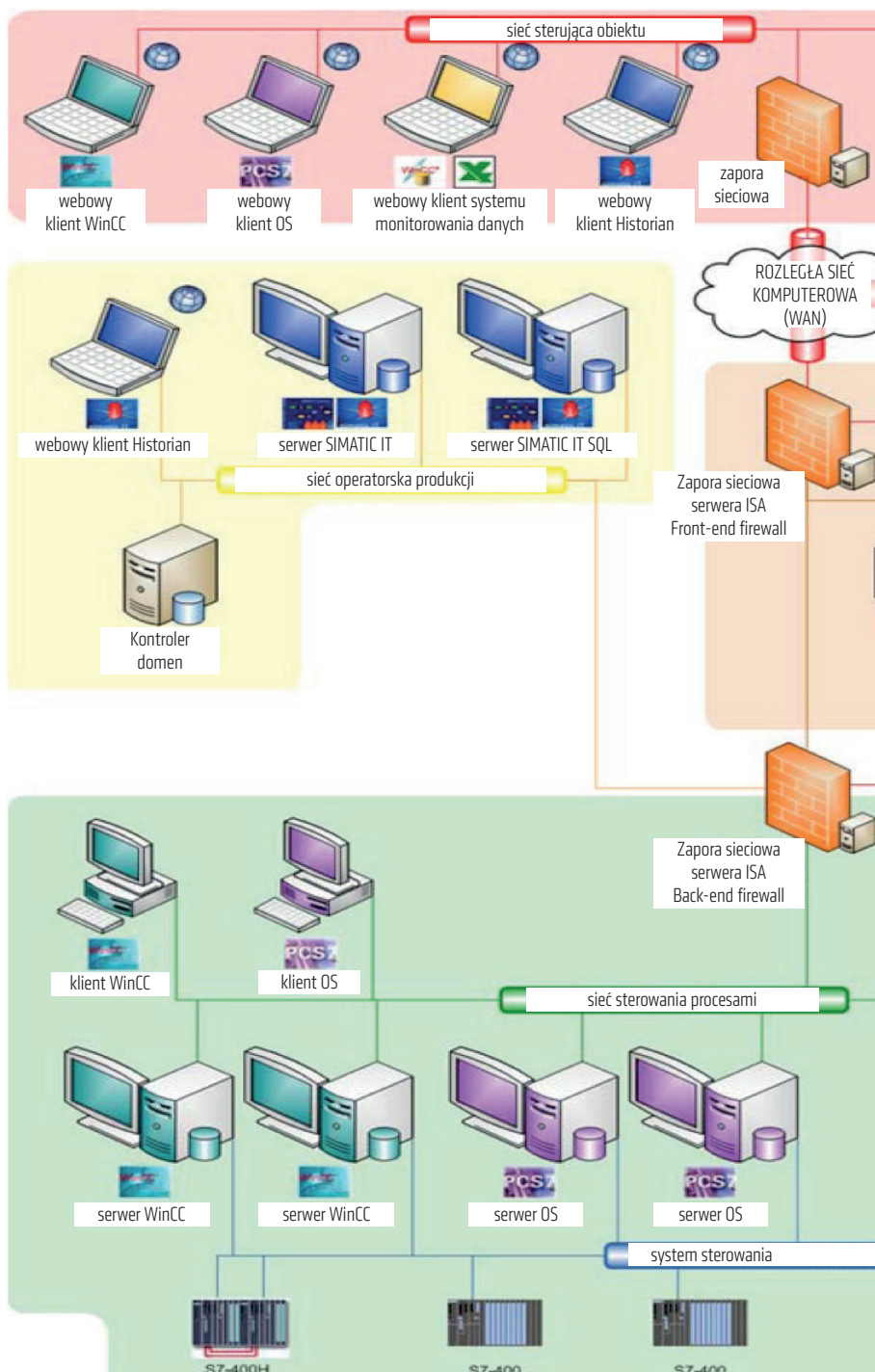
¹⁰¹ *Raport roczny 2015 – Przemysł i handel naftowy*, Polska Organizacja Przemysłu i Handlu Naftowego 2015, <http://www.popihn.pl/download.php?id=222>

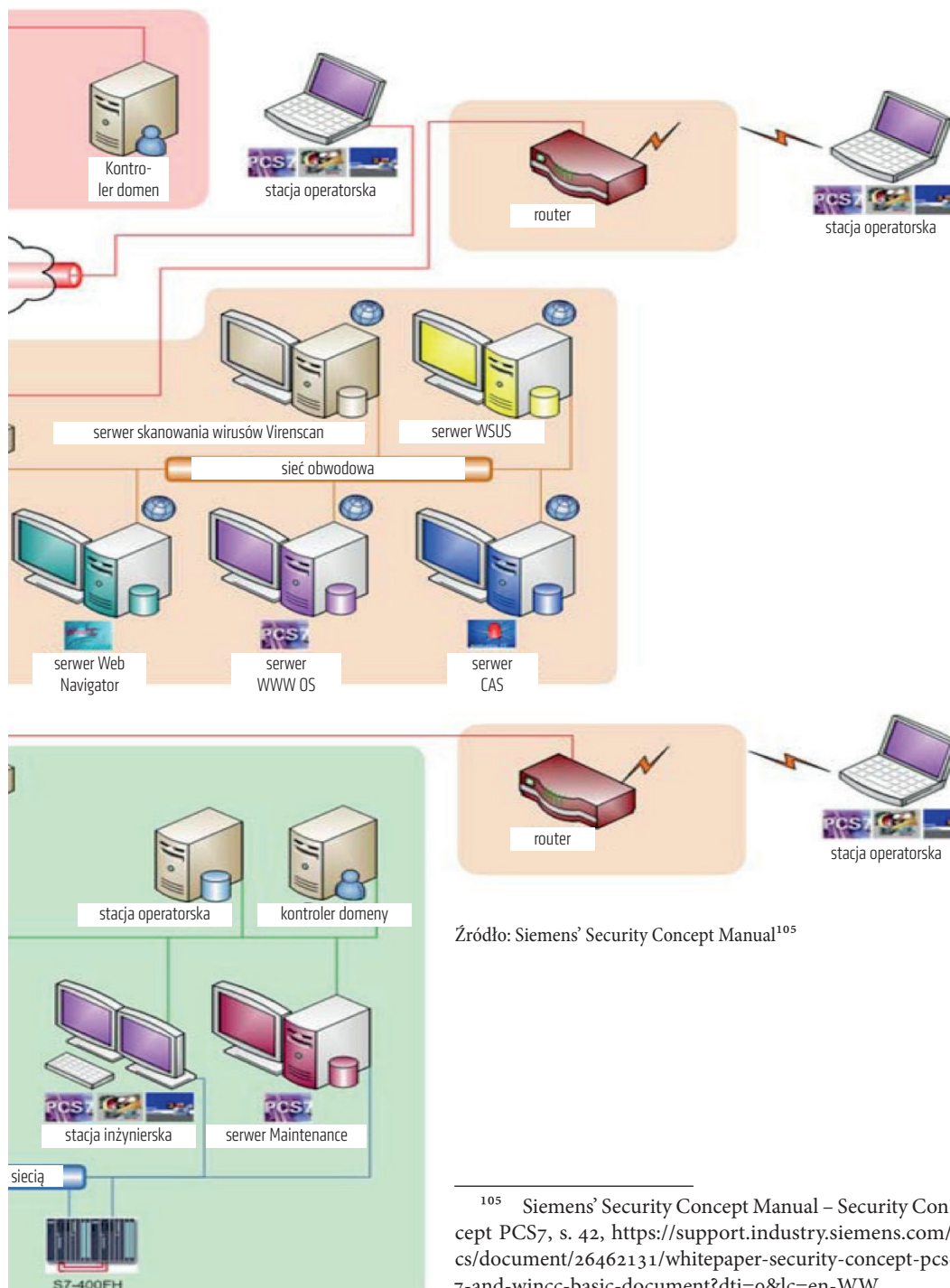
¹⁰² *Raport roczny 2016 – Przemysł i handel naftowy*, Polska Organizacja Przemysłu i Handlu Naftowego 2016, <http://www.popihn.pl/download.php?id=304>

¹⁰³ *Raport roczny 2017 – Przemysł i handel naftowy*, Polska Organizacja Przemysłu i Handlu Naftowego 2017, <http://www.popihn.pl/download.php?id=366>

¹⁰⁴ <http://statystyka.policja.pl/st/informacje/79530,Kradziez-energii-elektrycznej.html> (dostęp: 29.09.2018).

Rysunek 2.1. Architektura systemu SCADA

Źródło: Siemens' Security Concept Manual¹⁰⁵

¹⁰⁵ Siemens' Security Concept Manual – Security Concept PCS7, s. 42, <https://support.industry.siemens.com/cs/document/26462131/whitepaper-security-concept-pcs-7-and-wincc-basic-document?dti=o&lc=en-WW>

Uczestnicy seminarium zwrócili szczególną uwagę na spadek odnotowany przez sektor energetyki w roku 2016 (w stosunku do roku poprzedniego) w zakresie liczby kradzieży i dewastacji oraz kosztów z tego tytułu, który wyniósł odpowiednio 13 i 53 proc¹⁰⁶. Wskutek dyskusji uczestników przyczyna tendencji spadkowej została zidentyfikowana jako ogólna poprawa jakości życia oraz zwiększona świadomość Polaków. W celu dalszej redukcji zjawiska uczestnicy sformułowali zalecenia w zakresie kształtowania świadomości oraz umiejętności finansowych Polaków poprzez szeroko zakrojone programy społeczne.

Dyskusja prowadzona na seminariach dotyczyła również obszaru przestępczości związanej z wyłudzeniami zwrotu podatku VAT w obrocie paliwami ciekłymi, który został zidentyfikowany jako jeden z istotnych problemów polskiego sektora energetyki.

Wyłudzenia paliwowego podatku VAT

W roku 2017 Centralne Biuro Śledcze zatrzymało siedmiu członków zorganizowanej grupy przestępczej zajmującej się wyłudzeniem podatku VAT w obrocie paliwami płynnymi. Białostocki Urząd Kontroli Skarbowej wycenił straty wynikające z rocznej działalności grupy na 700 mln zł. Oznacza to, że fikcyjny obrót paliwami wynosił około 3 mld zł¹⁰⁷.

Skala istniejącego problemu jest szczególnie widoczna w szacowanej luce w VAT, która wynosiła ok. 40 mld zł w roku 2013, co stanowi 26,7 proc. łącznych wpływów z podatków¹⁰⁸. Warto również podkreślić, że branża paliwowa stanowi niepomijalną część wpływów z tytułu podatku VAT, zaś w roku 2017 odnotowany został wzrost na poziomie 6,1 proc.¹⁰⁹. Według

¹⁰⁶ Memorandum: Raport o skali incydentów kradzieży i dewastacji infrastruktury telekomunikacyjnej, energetycznej i kolejowej za 2016 r., Fundacja na rzecz przeciwdziałania kradzieży i dewastacji infrastruktury, Warszawa b.d., <http://niezломni.sanso.pl/>

¹⁰⁷ J. Królak, *Złapano rekordzistów w wyłudzeniu VAT*, „puls biznesu”, 8.02.2017, <https://www.pb.pl/zlapano-rekordzistoww-wyludzeniu-vat-854226>

¹⁰⁸ G. Poniatowski, M. Bonch-Osmolovskiy, M. Balkindas, *Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2016 Final Report*, CASE – Center for Social and Economic Research, Warszawa b.d., http://www.case-research.eu/files/?id_plik=2316

¹⁰⁹ Informacja kwartalna o stanie finansów publicznych w IV kwartale 2017 r. I w całym 2017 r., Ministerstwo Finansów 2018, <https://www.finance.mf.gov.pl/documents/764034/1002163/Informacja+kwartalna+IV+kw.+2017+r.>

szacunków uczestników oraz zaproszonych ekspertów straty wynikające z wyłudzenia zwrotu podatku VAT w branży paliwowej w samym roku 2016 można oszacować na poziomie 2 mld zł. Uczestnicy seminariów zaobserwowali, że pomimo wciąż dużej skali problemu oraz incydentalnych zdarzeń o wysokiej szkodliwości, liczba rozważanych przestępstw maleje w ostatnich latach, co jest spowodowane wprowadzeniem skutecznych regulacji przez Rząd. Wskutek przeprowadzonej dyskusji zauważono również, że większość wyłudzeń zwrotu VAT jest dokonywana przez zorganizowane grupy przestępcze. W związku z powyższym uczestnicy zalecili dalsze badania w kierunku tworzenia, identyfikacji i wykrywania sieci przestępczych.

3.3. Identyfikacja bieżących problemów w sektorze ubezpieczeń

Sektor ubezpieczeń jest obszarem zajmującym się szacowaniem ryzyka i zagrożenia ubezpieczonego dobra. Przede wszystkim stwarza on możliwość zabezpieczenia działalności lub osoby przed poniesieniem straty finansowej, która często decyduje o opłacalności danego przedsięwzięcia. W związku z charakterem działalności rozważanego obszaru jest on szczególnie narażony na wiele zagrożeń o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym. W niniejszym rozdziale przedstawiono najbardziej istotne problemy w sektorze ubezpieczeń, które zdaniem uczestników seminariów stwarzają duże pole do nadużyć.

3.3.1. Cyberprzestępstwa

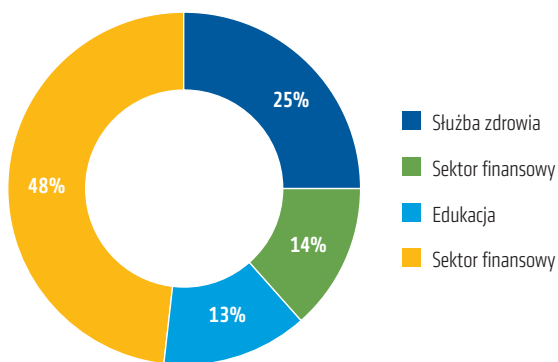
Transfer możliwości instytucji ubezpieczeniowych do obszaru cyfrowego niesie ze sobą niespotykane dotąd możliwości w kontekście natychmiastowego i upowszechnionego dostępu do oferowanych usług. Jednakże, zgodnie z opinią zaproszonych ekspertów, nowe możliwości obarczone są również nowymi zagrożeniami. Według uczestników seminariów największym wyzwaniem jest wprowadzanie odpowiednich cyberzabezpieczeń.

Globalny wyciek danych

W roku 2016 doszło do wycieku danych 1,4 miliarda użytkowników kont pocztowych na całym świecie. Szacuje się, że ponad 10 milionów to konta e-mailowe znajdujące się w polskich domenach (.pl), a część z nich (około 3 tys.) należało do domen rządowych oraz spółek Skarbu Państwa. Jednym z powodów tak dużej skali włamań były bardzo słabe zabezpieczenia haseł osobistych, które składały się często z następujących po sobie znaków alfabetycznych, bądź numerycznych¹¹⁰.

Na podstawie danych eksperci wykazali, że 14 proc. wycieków danych przypada na sektor finansowy, w tym ubezpieczeniowy, czyniąc go drugim najczęściej atakowanym obszarem (zob. rysunek 22). Ponadto szacuje się, że 96 proc. wszystkich wycieków to efekt niedostatecznych zabezpieczeń danych lub niedoszacowania ryzyka przez użytkowników¹¹¹.

Rysunek 22. Udział wycieków danych według sektorów

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Dzone¹¹²

¹¹⁰ Wyciekły dane 10 mln polskich internautów. Jak sprawdzić czy nie padliśmy ofiarą hakerów?, 18.12.2017, <https://www.wprost.pl/kraj/10093086/wyciekly-dane-10-mln-polskich-internautow-jak-sprawdzic-czy-nie-padlismy-ofiara-hakerow.html>

¹¹¹ Ibid.

¹¹² U.N. Pandey, *Data Leakage Statistics 2017*, 24.01.2018, <https://dzone.com/articles/data-leakage-statistics-2017>

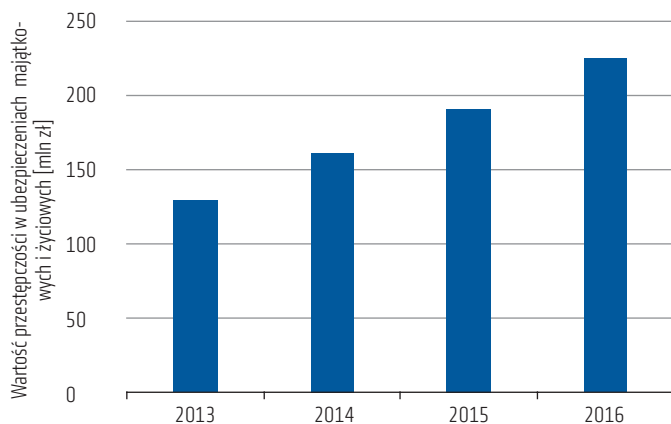
Jak zauważyli uczestnicy seminariów, częstym problemem stowarzyszonym z wyciekiem danych jest brak transparentnych procedur postępowania w przypadku wystąpienia wycieku danych, natomiast brak świadomości dotyczącej niezbędnego poziomu zabezpieczeń jest dodatkowym czynnikiem zwiększającym ryzyko. Zarówno uczestnicy jak i zaproszeni eksperci stwierdzili, że odpowiednie zabezpieczenie przed wyciekami ma kluczowe znaczenie z uwagi na potencjalne konsekwencje, spośród których wyróżnić można krótkoterminowe, np. kary finansowe wynikające z istniejących regulacji prawnych w zakresie danych osobowych, oraz długoterminowe, włączając w to stratę reputacji, co może prowadzić do znacznej utraty klientów.

3.3.2. Przyzwolenie społeczne na przestępstwa finansowe

Dyskusja seminaryjna pomogła stwierdzić, że wyłudzenia ubezpieczeń to powszechny problem sektora ubezpieczeniowego. Zgodnie z danymi przedstawionymi w ramach seminarium dla sektora ubezpieczeń, w roku 2016 klienci polskiego sektora ubezpieczeń usiłowali wyłudzić prawie 226 mln zł, co stanowi kwotę większą o ponad 34 mln w stosunku do roku poprzedniego¹¹³. Skala wyłudzeń ubezpieczeniowych została zilustrowana na poniższym rysunku (zob. rysunek 23).

¹¹³ W Polsce wzrasta wartość oszustw ubezpieczeniowych, 17.10.2017, <https://www.salon24.pl/u/biznes/816021,w-polsce-wzrasta-wartosc-oszustw-ubezpieczeniowych>

Rysunek 23. Wartość wyłudzeń ubezpieczeniowych w latach 2013–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy Polskiej Izby Ubezpieczeniowej¹¹⁴

Oszustwa ubezpieczeniowe odpowiadają nawet za 15 proc. wszystkich odszkodowań, co w skali roku stanowi kwotę ponad 3 mld zł^{115, 116, 117}. Warto zwrócić uwagę na dużą różnicę między szacowanym rozmiarem problemu a kwotą wynikającą z wyłudzeń wykrytych, co może z jednej strony wynikać z przeszacowania skali zjawiska, ale też ze znacznych niedostatków w zakresie narzędzi pozwalających na wykrycie oraz działania prewencyjne. Badania działalności organów ścigania w zakresie najczęściej występujących prób wyłudzeń odszkodowania w sprawach ubezpieczeń komunikacyjnych wskazują, że organy te nie są odpowiednio przygotowane do rozpatrywania takich spraw¹¹⁸.

W wyniku dyskusji podjętej przez uczestników powszechne przyzwolenie społeczne na wyłudzenia ubezpieczeniowe zostało zidentyfikowane jako jeden

¹¹⁴ P. Majewski, *Analiza danych dotyczących przestępstw ujawnionych w 2016 roku w związku z działalnością zakładów ubezpieczeń – członków Polskiej Izby Ubezpieczeń*, Polska Izba Ubezpieczeniowa, Warszawa 2017, <https://piu.org.pl/wp-content/uploads/2017/10/Raport-o-przest%C4%99pczo%C5%9Bci-ubezpieczeniowej-2016.pdf>

¹¹⁵ P. Majewski, *Wyłudzenia odszkodowań w ubezpieczeniach komunikacyjnych*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu”, 2008, nr 1197, s. 220–228.

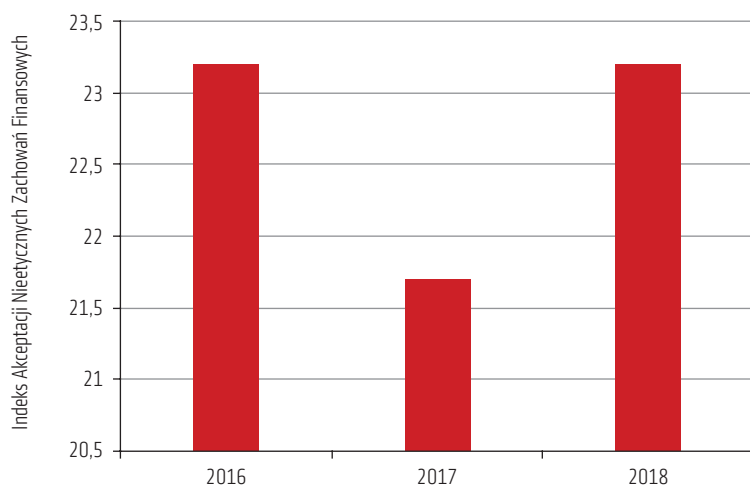
¹¹⁶ M.Z. Broda, *1/3 kierowców przyznaje się do wyłudzenia odszkodowania*, 13.06.2007, <https://prnews.pl/13-kierowcow-przyznaje-sie-do-wyludzenia-odszkodowania-84177>

¹¹⁷ *Raport roczny PIU-2017*, Polska Izba Ubezpieczeń 2018, <https://piu.org.pl/wp-content/uploads/2018/07/Raport-Roczny-PIU-2017.pdf>

¹¹⁸ K. Buczkowski, *Oszustwo asekuracyjne jako jeden z przejawów przestępczości ubezpieczeniowej*, Wolters Kluwer SA, Warszawa 2015, Monografie Lex.

z najbardziej istotnych czynników sprzyjających wyłudzeniom ubezpieczeń. Zgodnie z danymi zaprezentowanymi przez zaproszonych ekspertów, niezależne badania potwierdzają wysoki poziom akceptowalności społecznej wyłudzeń. W szczególności badania empiryczne przeprowadzone w Polsce wykazały, że 42 proc. kierowców oszukało swojego ubezpieczyciela¹¹⁹. Badanie przeprowadzone przez Konferencję Przedsiębiorstw Finansowych w Polsce dowodzi, że niemal co czwarty Polak przejawia zachowania nieetyczne w kontekście usprawiedliwiania działań niekorzystnych ze względu na interes instytucji finansowej¹²⁰, co zostało zilustrowane za pomocą Indeksu akceptacji nieetycznych zachowań finansowych¹²¹ dla lat 2016–2018 (zob. rysunek 24).

Rysunek 24. Indeks akceptacji nieetycznych zachowań finansowych w latach 2016–2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie dorocznego badania KPF¹²²

¹¹⁹ P. Majewski, *Wyłudzenia odszkodowań w ubezpieczeniach komunikacyjnych...*, op. cit.

¹²⁰ A. Lewicka-Strzałecka, *Moralność finansowa Polaków. Raport z badań*, Konferencja Przedsiębiorstw Finansowych w Polsce, Gdańsk-Warszawa 06.2018.

¹²¹ Indeks akceptacji nieetycznych zachowań finansowych definiowany jako średnia sum odsetek odpowiedzi *zawsze*, *często* lub *nigdy* na pytania dotyczące usprawiedliwiania poszczególnych zachowań o charakterze nieetycznym jest miarą społecznej akceptacji obrażającą naruszanie przez konsumentów norm prawnych, bądź standardów etycznych. Źródło: <https://kpf.pl/badania-i-publicacje/raporty-cykliczne/moralnosc-finansowa-polakow/> (dostęp: 28.09.2018).

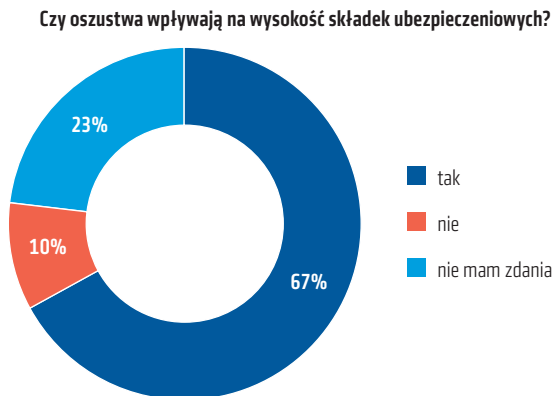
¹²² A. Lewicka-Strzałecka, *Moralność finansowa Polaków...*, op. cit.

Uczestnicy seminariów podkreślili, że zjawisko to powoduje nie tylko wzrost liczby wyłudzeń na skutek bezpodstawnych roszczeń, ale też zawyżanie strat w stosunku do poziomu faktycznego, czy zwiększonej chęci do ryzyka.

Wpływ zjawiska

Zjawisko wysokiej akceptowalności społecznej ma swoje odzwierciedlenie w zwiększonej liczbie wyłudzeń i oszustw. Jedną z najbardziej spektakularnych prób oszustwa zaobserwowanych w ostatnich latach był wniosek o wypłatę odszkodowania na kwotę 40 mln zł. Wskutek rzekomego pożaru, wywołanego w rzeczywistości przez mikroładunek wybuchowy, miała ulec zniszczeniu laweta wraz z samochodami ze specjalnym wyposażeniem przeznaczonymi dla polskich służb specjalnych. W śledztwie wewnętrznym Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń S.A. (PZU S.A.) wykryto fałszerstwa w dokumentacji, co pozwoliło na zdemaskowanie oszustwa¹²³, ¹²⁴.

Rysunek 25. Odpowiedzi ankietowanych na pytanie dotyczące wpływu oszustw na wysokość składek (n = 156)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z opracowań naukowych¹²⁵

¹²³ BMW dla polskich służb specjalnych wyleciały w powietrze! Największe oszustwo w historii., 3.12.2014, <http://auto.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/476845,pzu-udaremnilo-wyludzenie-odszkodowania-40-mln-zl-za-bmw-dla-polskich-sluzb-specjalnych.html>

¹²⁴ PZU udaremnilo największy przekręt ubezpieczeniowy w Polsce, 8.12.2014, <https://www.mfind.pl/akademia/ciekawostki-ubezpieczeniowe/pzu-udaremnilo-przekret-ubezpieczeniowy/>

¹²⁵ P. Majewski, Wyłudzenia odszkodowań w ubezpieczeniach komunikacyjnych..., op. cit.

W wyniku dyskusji uczestników seminarium dla sektora ubezpieczeń stwierdzono, że tak wysoki poziom akceptowalności społecznej oszustw nie jest spowodowany jedynie brakiem świadomości długoterminowych konsekwencji oszustw. Słuszność powyższej tezy potwierdzają dane z Dziennika Ubezpieczeniowego, które dowodzą, że jedynie co dziesiąty klient jest przekonany, że oszustwa nie mają wpływu na wzrost cen (zob. rysunek 25). Jednocześnie 31 proc. klientów potwierdza, że przy sprzyjających okolicznościach dokonałoby przestępstwa ubezpieczeniowego¹²⁶.

W wyniku dyskusji przeprowadzonej w trakcie seminarium dla sektora ubezpieczeń uczestnicy stwierdzili, że wysoki stopień akceptowalności społecznej nadużyć ma charakter wieloaspektowy i nie może być wyjaśniony jedynie brakiem świadomości dotyczącej konsekwencji oszustw. Przy analizie tego typu problemów należy również wziąć pod uwagę inne czynniki, takie jak uwarunkowania kulturowe stanowiące źródło postaw nietycznych¹²⁷. Konieczne jest zatem prowadzenie dalszych prac badawczych nad zjawiskiem akceptowalności społecznej oszustw, gdyż kompleksowa identyfikacja źródeł rozważanego zagrożenia przyczyni się do dalszego spadku przestępstw dokonywanych w sektorze ubezpieczeń. Gotowość do udziału w zespole badawczym analizującym zależności pomiędzy kulturą oraz promocją postaw, a skalą dokonywanych przestępstw wyraziła profesor Mireia Las Heras z IESE Business School.

3.3.3. Niska świadomość konsumencka

Istotnym zagadnieniem badawczym mającym ścisły związek z tematyką przestępczości w sektorze ubezpieczeń jest świadomość wyboru produktu ubezpieczeniowego oraz innych produktów finansowych, a także związanego z nimi ryzyka. Zdaniem uczestników seminariów jako przykład mogą tu służyć ubezpieczenia na życie. Według badań przeprowadzonych dla

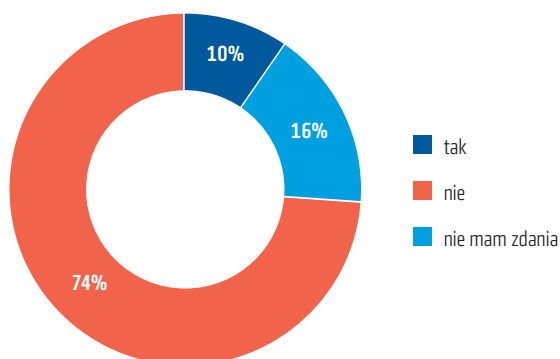
¹²⁶ M.Z. Broda, *1/3 kierowców przyznaje się do wyłudzenia odszkodowania*, op. cit.

¹²⁷ B. Czepil, *Kulturowe uwarunkowania korupcji w systemie demokratycznym i niedemokratycznym na przykładzie USA i ZSRR*, 2008, <http://www.antykorupcja.gov.pl/download/4/8767/Kulturoweuwarunkowaniakorupcjiwsystemiedemokratycznyminienedemokratycznymnaprzykla.pdf>

Nationale-Nederlanden na próbie 505 mieszkańców Polski¹²⁸ jedynie co dziesiąty Polak w wieku 25–45 lat ufa, że odprowadzanie jedynie obowiązkowych składek pozwoli na całkowite pokrycie kosztów życia po zakończeniu aktywności zawodowej (zob. szczegółowe dane w: rysunek 26). Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy odprowadzanie jedynie obowiązkowych składek emerytalnych pozwoli na pokrycie wszystkich kosztów życia?” (zob. rysunek 26) świadczy o wysokim poziomie świadomości na temat tej kategorii produktów. Jednocześnie nie oznacza to deklaracji podjęcia dodatkowych oszczędności na czas emerytury, gdyż takie zachowanie zadeklarowało jedynie 14 proc. ankietowanych.

Rysunek 26. Odpowiedzi na ankietę dotyczącą emerytury Polaków

Czy odprowadzanie jedynie obowiązkowych składek emerytalnych pozwoli na pokrycie wszystkich kosztów życia?

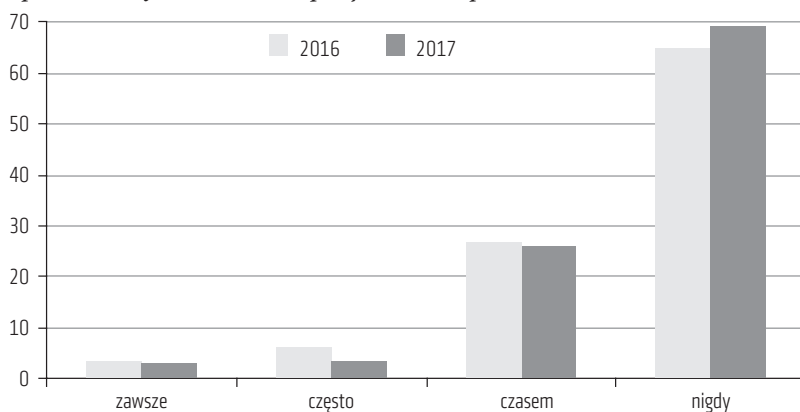
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników danych TNS na zlecenie NN¹²⁹

Skuteczne przekazywanie informacji o produkcie jest szczególnie istotne, gdyż co trzeci klient za etyczny uznaje zakup produktu finansowego bez zapoznania się z jego warunkami. Wyniki wspomnianych badań zostały zaprezentowane na ilustracji poniżej (zob. rysunek 27).

¹²⁸ Skłonność Polaków do dodatkowego oszczędzania na emeryturę – mit czy rzeczywistość?, TNS Polska na zlecenie Nationale-Nederlanden, 03.2016.

¹²⁹ Ibid.

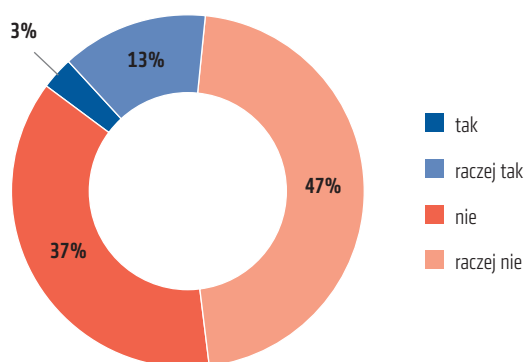
Rysunek 27. Liczba odpowiedzi na pytanie *Czy zaciągnięcie kredytu bez dokładnego zapoznania się z warunkami spłaty można usprawiedliwić?*

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KPF¹³⁰

Rysunek 28. Udział odpowiedzi na pytanie dotyczące przejrzystości oferty instytucji finansowych

Czy informacje przedstawiane przez instytucje finansowe są pełne, zrozumiałe i przejrzyste?

Źródło: opracowanie własne na bazie danych KPF¹³¹

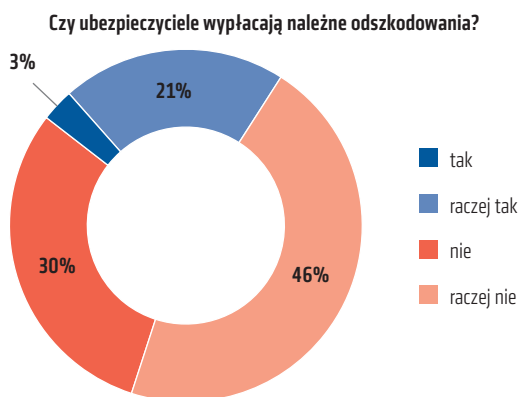
Uczestnicy uznali, że kwestia nieprzejrzystych informacji uwidacznia się zwłaszcza w wysokiej niepewności klientów wobec produktów finansowych. Jedynie 3 proc. klientów w pełni rozumie ofertę, co w konsekwencji może przekładać się na problemy ze spłatą zobowiązań bądź nieporozumienia

¹³⁰ A. Lewicka-Strzałecka, *Moralność finansowa Polaków...*, op. cit.

¹³¹ Ibid.

wynikające z błędnego zrozumienia warunków umowy. Na wykresie kołowym przedstawiono udział odpowiedzi dotyczących przejrzystości oferty finansowej postrzeganej przez klientów (zob. rysunek 28).

Rysunek 29. Udział odpowiedzi na pytanie dotyczące wiarygodności ubezpieczycieli

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KPF¹³²

Brak zrozumienia oferty finansowej przez klientów wpływa negatywnie na reputację sektora ubezpieczeniowego oraz całego sektora ubezpieczeń. Powyższy wykres przedstawia poziom wiarygodności firm ubezpieczeniowych postrzegany przez klientów (zob. rysunek 29). Jedynie co czwarty Polak jest przekonany o wypłacaniu należnego odszkodowania przez ubezpieczalnię, co negatywnie wpływa na reputację tego sektora w społeczeństwie. Przyczyny tego zjawiska można powiązać z brakiem właściwej edukacji finansowej obywateli, a także niepełnej informacji o produkcie finansowym, co z kolei często wynika z nieetycznych praktyk sprzedażowych instytucji finansowych¹³³.

Zdaniem uczestników seminariów powyższe wyniki badań mają duże znaczenie dla liczby przestępstw w sektorze ubezpieczeniowym. Klienci zakładów ubezpieczeniowych nie otrzymują oczekiwanych przez siebie świadczeń, gdyż nie przysługują im one według umowy. Jednak często jest to przez nich odbierane jako wybieg ze strony zakładu ubezpieczeniowego. W konsekwencji

¹³² Ibid.

¹³³ Ibid.

zwiększa to poczucie asymetrii w relacji ubezpieczyciel-ubezpieczony w kontekście poniesionych kosztów i uzyskanych korzyści, wzmacniając postawy nieetyczne. Stąd w opinii uczestników konieczne jest podejmowanie działań mających na celu zwiększenie transparentności oferty kierowanej do klientów i podniesienie ogólnej świadomości finansowej, włączając w to edukację zarówno pracowników zakładów ubezpieczeniowych jak i ich klientów.

3.4. Identyfikacja bieżących problemów w obszarze zarządzania ludźmi

3.4.1. Nadużycia w miejscu pracy

Problematyka przestępczości w obszarze zarządzania ludźmi dotyczy patologii występujących w relacjach międzyludzkich powstałych na skutek zawiązania stosunku pracy między pracownikiem a pracodawcą, które podlegają regulacji na mocy przepisów prawa pracy¹³⁴. Do niepożądanych zjawisk dochodzi jednakże nie tylko w przypadku występowania podległości służbowej (przełożony-podwładny), ale także w kontekście relacji międzypracowniczych (pracowników tego samego szczebla) oraz relacji pracownik-klient (w zależności od obszaru można ją także określić jako relację lekarz-pacjent, bądź urzędnik-petent). Zgodnie z przykładami przytoczonymi przez Mireię Las Heras nadużycia tego typu odnotowuje się w Polsce niezależnie od charakteru działalności prowadzonej przez pracodawcę – dochodzi do nich w organizacjach zarówno publicznych¹³⁵ jak i prywatnych¹³⁶, agendach administracji publicznej¹³⁷,

¹³⁴ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (tekst jedn.: Dz.U. 2018 poz. 917), b.d.

¹³⁵ Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Zdrowia w sprawie nieskuteczności działań antymobbingowych w szpitalach (sygn. III.7044.44.2018), 4.07.2018, <http://www.sprawy-generalne.brpo.gov.pl/szczegoly.php?pismo=1386833&sygnatura=III.7044.44.2018>

¹³⁶ Głośna sprawa w sądzie. Niemiecki przedsiębiorca odpowie za znieważanie Polaków, 21.01.2018, <http://niezalezna.pl/214778-glosna-sprawa-w-sadzie-niemiecki-przedsiębiorca-odpowie-za-znieważanie-polaków> (dostęp 29.09.2018).

¹³⁷ Sekretarka z Ministerstwa Zdrowia popełniła samobójstwo, bo była nękana w pracy?, b.d., <https://www.se.pl/wiadomosci/polska/sekretarka-z-ministerstwa-zdrowia-popelnila-samobojstwo-bo-byla-nekana-w-pracy-aa-Knv2-hEXZ-GmPm.html> (dostęp: 29.09.2018).

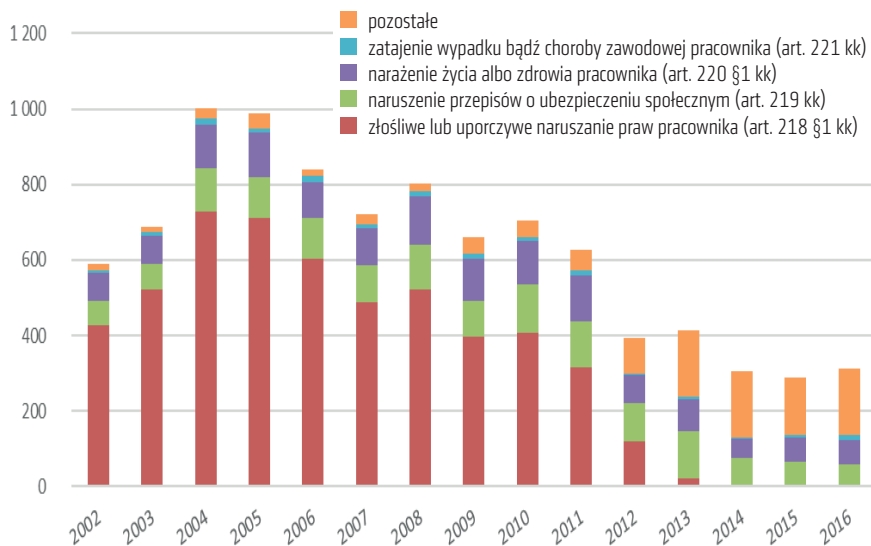
a także służbach odpowiedzialnych za bezpieczeństwo państwa, w tym cywilnych¹³⁸ i wojskowych¹³⁹ formacjach zbrojnych.

Pośród nadużyć, do których dochodzi w miejscach pracy, dokonano wyszczególnienia głównych ich typów, które zestawiono poniżej:

1. nadużycia praw pracowniczych,
2. dyskryminacja,
3. przemoc fizyczna i psychiczna.

W trakcie seminarium dla obszaru zarządzania ludźmi zaprezentowano długoterminową statystykę prawomocnych wyroków w sprawach dotyczących wykroczeń przeciwko prawom pracowniczym orzeczonych w latach 2002–2016 przez polskie sądy (zob. rysunek 30).

Rysunek 30. Liczba prawomocnych wyroków w sprawach dotyczących wykroczeń przeciwko prawom pracowników orzeczonych w latach 2002–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wydziału Statystycznej Informacji Zarządczej w Departamencie Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości

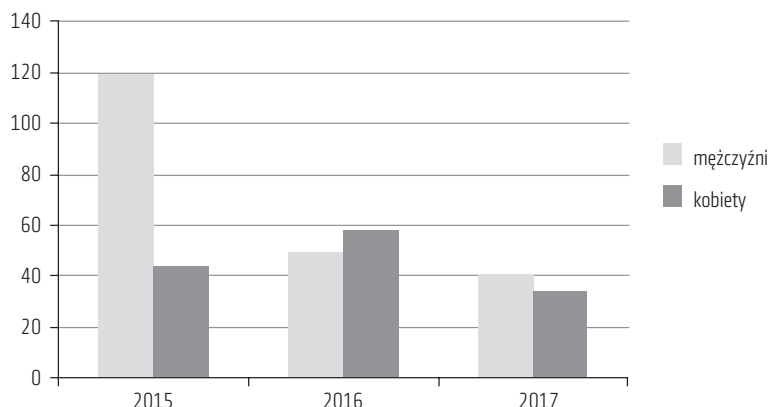
¹³⁸ *Mobbing w policji: Dla komendanta sprawa jest zamknięta. Wyjaśnień oczekują związkowcy*, 15.01.2018, <https://plus.gloswielnkopolski.pl/mobbing-w-policji-dla-komendanta-sprawa-jest-zamkniete-wyjasnien-oczekuja-zwiazkowcy/ar/12850832> (dostęp: 29.09.2018).

¹³⁹ *„Mobbing nie jest przestępstwem do końca”, czyli jak żandarmeria nie ochroniła kapral Anny*, 22.10.2017, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/mobbing-nie-jest-przestepstwem-do-konca-czyli-jak-zandarmeria-nie-ochronila-kapral/791tcs3> (dostęp: 29.09.2018).

Zaobserwowano systematyczny spadek całkowitej liczby wykroczeń tego typu począwszy od 2004 roku. Szczególną uwagę zwrócono na niemal całkowity zanik wykroczeń z tytułu artykułu 218 §1 kk (w roku 2016 odnotowano jedynie pojedynczy przypadek).

Dane Ministerstwa Sprawiedliwości dostarczają informacji na temat liczby osób poszkodowanych w wyniku dyskryminacji w latach 2015–2017 (zob. rysunek 31). W przypadku tego rodzaju nadużyć również zauważono wyraźną tendencję spadkową. Szczególną uwagę uczestników seminariów zwrócił fakt, że poszkodowaną na tym gruncie grupę stanowią w większości mężczyźni.

Rysunek 31. Liczba osób poszkodowanych w procesie rekrutacji w podziale na płeć w latach 2015–2017 w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości

3.4.2. Działania zewnętrzne ukierunkowane przeciw pracownikom firm i instytucji

W trakcie dyskusji plenarnej poświęconej zagadnieniom zarządzania ludźmi w organizacjach zauważono, że pracownicy firm i instytucji pozostają głównym celem działań tych grup przestępczych, których celem jest uzyskanie wglądu do wewnętrznej struktury organizacji, poznania jej strategii, a w efekcie dokonanie szkód materialnych, finansowych, bądź wizerunkowych. Zgodnie z klasyfikacją ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) tego typu nadużycia określane są angielskim terminem *external fraud* (w odróżnieniu

od *internal fraud*, gdzie źródłem zagrożenia dla organizacji jest sam jej pracownik)¹⁴⁰.

3.4.3. Pracownicy firm i instytucji jako wektor ataku

Pracownicy bywają jednakże nie tylko celem ataku, ale także jego wektorem. Dysponując nie tylko specjalistyczną wiedzą dziedzinową z obszaru kompetencji organizacji, ale także z zakresu jej funkcjonowania oraz schematu organizacyjnego, stanowią przedmiot zainteresowania grup przestępczych dążących do pozyskania ich wiedzy, bądź sami dokonują działań przeciwko swojej organizacji na skutek motywacji wewnętrznych, których źródłem może być frustracja wobec nierównego traktowania, braku awansu itd. Tego rodzaju przestępczość określa się zaczerpniętymi z języka angielskiego terminami *occupational fraud* bądź *internal fraud*¹⁴¹. Jak wynika z danych przywołanych przez Silvię King w czasie seminariów grupą pracowniczą, wśród której odnotowuje się najwięcej przestępstw tego rodzaju są pracownicy niższego bądź średniego szczebla (44 proc. w ujęciu światowym w 2017 roku). Niemniej to menedżerowie i właściciele firm (19 proc.) są źródłem największych strat finansowych dla swoich organizacji^{142, 143}.

Z przytoczonych w tym rozdziale wyników badań wynika istotna rola szkoleń w zakresie prewencji przed tymi zagrożeniami, w których pierwszym celem ataku są ludzie. Zdaniem zaproszonych ekspertów zadaniem szkoleń powinno być zwiększanie świadomości kadry co do jej własnej roli w systemie bezpieczeństwa organizacji oraz poszerzanie wiedzy o potencjalnych zagrożeniach. Przestrzeń, w której działa organizacja, ma zasadniczy wpływ na zakres tematyczny szkolenia. Uwzględnienie lokalnej specyfiki zagrożeń

¹⁴⁰ Association of Certified Fraud Examiners – *Fraud 101*, b.d., <https://www.acfe.com/fraud-101.aspx> (dostęp: 5.11.2018).

¹⁴¹ *Report to the Nations: 2018 Global Study on Occupational Fraud and Abuse*, Association of Certified Fraud Examiners, Austin, Texas, USA, 2018.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ *Threats to the Financial Services Sector*, PricewaterhouseCoopers LLP 2014, Financial Services Sector Analysis of PwC's 2014 Global Economic Crime Survey, <https://www.pwc.com/gx/en/financial-services/publications/assets/pwc-gecs-2014-threats-to-the-financial-services-sector.pdf>

ma więc decydujące znaczenie dla efektów podejmowanych w tym zakresie działań, co zostało wielokrotnie przytoczone przez zaproszonych ekspertów.

3.5. Podsumowanie i zalecenia końcowe

Niniejszy raport stanowi zwieńczenie prac badawczych przeprowadzonych w ramach pierwszego modułu projektu „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości” Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, którego celem była analiza modeli podejmowania decyzji, co posłużyło do identyfikacji najistotniejszych źródeł zagrożeń oraz zjawisk im towarzyszących, w kontekście podjęcia możliwych działań prewencyjnych wobec przestępczości wymierzonej w strategiczne ze względu na sprawne funkcjonowanie obszary państwa.

Niniejszy raport przedstawia problematykę przeciwdziałania przestępczości w kontekście wybranych obszarów polskiej gospodarki: sektora ubezpieczeń, sektora finansowego, sektora energetyki oraz zarządzania ludźmi w organizacjach. Zaprezentowano różnorodne przestępstwa dotyczące poszczególne sektory oraz, bazując na doświadczeniach i dyskusji uczestników, zidentyfikowano najistotniejsze problemy sektorowe wynikające z wymierzonych przeciwko nim czynów o charakterze przestępczym. Opracowano również stosowne rekomendacje zapobiegawcze w wybranych zagadnieniach o charakterze międzysektorowym.

Wnioski sformułowane w ramach niniejszej części cyklu prac badawczych pozwoliły na określenie wieloaspektowego charakteru problematyki zwalczania przestępczości. W celu właściwego ujęcia rozważanego zjawiska uczestnicy zalecili dalsze badania poświęcone problematyce prewencji kryminalnej oraz stworzenie dedykowanych grup badawczych skupiających się na adaptacji oraz wdrożeniu w Polsce najbardziej uznanych rozwiązań wykorzystywanych przez administracje innych krajów wysoko rozwiniętych oraz największe światowe korporacje. Jak wynika z dyskusji uczestników seminariów, głównym celem dalszych prac powinno być zwiększenie efektywności istniejących rozwiązań, a także proces adaptacji nowych środków prewencji do warunków polskich instytucji.

Zarówno zgromadzone dane statystyczne, jak i wiedza i doświadczenie praktyczne uczestników seminariów dowodzą zwiększającej się skali i złożoności niebezpieczeństw przestępczej praktyki gospodarczej w sektorach kluczowych dla rozwoju państwa i gospodarki narodowej. Uczestnicy seminariów podkreślali, że mają do czynienia z coraz bardziej złożonymi przestępstwami (trudniejszymi do wykrycia i zapobiegania), do realizacji których wykorzystywane są najnowocześniejsze dokonania techniczne i technologiczne. Oprócz złożoności wzrastają negatywne konsekwencje tego procederu. Negatywne skutki (bezpośrednie i pośrednie, społeczne i ekonomiczne) są również coraz trudniejsze do przewidzenia i oszacowania.

Prace badawcze przeprowadzone w ramach seminariów pozwoliły na zidentyfikowanie jednego z kluczowych problemów w obszarze cyberbezpieczeństwa: braku świadomości i odpowiednich umiejętności niezbędnych do zrozumienia zagrożeń związanych z cyberatakami. Pomimo działalności edukacyjnej w tym obszarze, m. in. koordynowanej przez NASK w ramach programu „Safer Internet”¹⁴⁴, wciąż istnieją znaczące braki w poziomie edukacji cyfrowej. Podobne zjawisko jest obserwowane również dla przestępstw konwencjonalnych, m.in. oszustw wyłudzeń i kradzieży, dla których wystąpienia czynnikiem sprzyjającym jest brak właściwej edukacji ekonomicznej. W związku z powyższym, uczestnicy seminariów zalecili zintensyfikowanie działalności edukacyjnej w zakresie kreowania postaw praworządności i edukacji cyfrowej poprzez partnerstwo publiczno-prywatne na poziomie krajowych inicjatyw.

Ponadto w wielu przypadkach przewija się pogląd o konieczności wyasygnowania ogromnych środków finansowych na zapobieganie przestępczości o charakterze gospodarczym, których nie są w stanie udźwignąć budżety wielu państw na świecie. Skuteczność przeciwdziałania tym praktykom zależy od współpracy wielu instytucji i organizacji, które powinny być żywotnie zainteresowane redukcją liczby przestępstw gospodarczych. Przestępstwa te podlegają procesom globalizacyjnym, stąd znaczenia nabiera nie tylko kooperacja krajowa, ale również transgraniczna. Również współpraca międzynarodowa pozwoli na efektywniejszą alokację środków na przeciwdziałanie przestępczości gospodarczej w poszczególnych państwach.

¹⁴⁴ Źródło: NASK, www.akademia.nask.pl/kompetencje-cyfrowe.html

Zaprezentowane analizy przypadków dowodzą, że każdy z sektorów boryka się z zagrożeniami uniwersalnymi (występującymi w każdym z nich) oraz ze specyficznymi – wynikającymi z charakterystyki każdej z branż. Wydaje się więc zasadne kontynuowanie badań zjawiska przestępczości gospodarczej i wypracowania systemowych rozwiązań zaradczych, uwzględniających obie grupy zagrożeń.

Wykorzystując dotychczasowe dokonania teoretyczne (ekonomiczne, prawne, przyrodnicze, nauki ścisłe) oraz zbadaną praktykę gospodarczą, stworzone zostały podwaliny do wypracowania oryginalnej koncepcji, która uwzględni procesy i zjawiska, które zaobserwowali uczestnicy seminariów, a o których w literaturze przedmiotu wspomina się rzadko. Szczególnie, że w wielu przypadkach mają one charakter interdyscyplinarny i wymagają współpracy naukowej z wielu dziedzin.

Niniejsze opracowanie ma na celu przedstawienie zjawiska przestępczości z perspektywy badań naukowych, analizę skali i rodzajów przestępstw na świecie i w Polsce oraz zaproponowanie działań ograniczających przestępczość, w tym działań zwiększających poziom świadomości zagrożeń, redukujących zjawisko korupcji, promujących postawy etyczne i podnoszących ogólny poziom bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni.

Niniejsze opracowanie jest rezultatem pierwszego etapu badań. Zarówno wyniki prac, jak i ich znaczenie koncepcyjne oraz o charakterze implementacyjnym dowodzą zasadności kontynuacji badań, które przyniosą wymierne efekty dla gospodarki polskiej. Warto podkreślić, że bezpośrednim wynikiem przeprowadzonych prac jest stworzenie międzynarodowego zespołu badawczego analizującego przyczyny wysokiego poziomu akceptowalności przestępstw w Polsce, co pozwoli opracować dalsze środki zaradcze w celu zmniejszenia skali tego zjawiska.

Podziękowania

Ani badania podsumowane w niniejszym raporcie, ani sam projekt „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości”, nie osiągnęłyby zakładanych celów bez aktywnego udziału wszystkich uczestników seminariów, którzy hojnie dzielili się swoimi doświadczeniami wyniesionymi z wieloletniej służby na rzecz rozwoju, dobrobytu i bezpieczeństwa Rzeczypospolitej. Bez ich wnikliwych uwag i spostrzeżeń raport ten nie doszedłby do skutku.

Załącznik A. Informacje uzupełniające dotyczące prelegentów

Mireia Las Heras, Ph.D.

PROWADZONE PANELE	• Leading people in organizations • Leading people in organizations, Case: Ignacio Valente • Leading people in organizations, Case: Mommy-track Backlash
OBECNIE PEŁNIONE FUNKCJE	• Dyrektor naukowy w International Center for Work and Family (ICWF) • Profesor w IESE Business School • Konsultant w NCH & Partners
NAJWAŻNIEJSZE PUBLIKACJE ¹⁴⁵	1. Hall D.T.T., Heras M.L., 2010. <i>Reintegrating Job Design and Career Theory: Creating Not Just Good Jobs but Smart Jobs</i>. Journal of Organizational Behavior 31, 448–462. 2. Chudzikowski K., Demel B., Mayrhofer W., Briscoe J.P., Unite J., Bogićević-Milikić B., Hall D.T.T., Heras M.L., Shen Y., Zikic J., 2009. <i>Career Transitions and Their Causes: A Country-Comparative Perspective</i>. Journal of Occupational and Organizational Psychology 82, 825–849. 3. Hall D.T.T., Lee M.D., Kossek E.E., Heras M.L., 2012. <i>Pursuing Career Success while Sustaining Personal and Family Well-Being: A Study of Reduced-Load Professionals over Time: Reduced-Load Professionals over Time</i>, w: Journal of Social Issues 68, 742–766. 4. Hall D., Las Heras M., <i>Long Live the Organisational Career. Vocational Psychological and Organisational Perspectives on Career: Towards a Multidisciplinary Dialogue</i>, 2009, s. 181–196. 5. Rofcanin Y., Las Heras M., Bakker A.B., <i>Family Supportive Supervisor Behaviors and Organizational Culture: Effects on Work Engagement and Performance</i>, w: Journal of Occupational Health Psychology 22, 2017, s. 207–217.

¹⁴⁵ Pięć najczęściej cytowanych prac spośród dorobku naukowego. Selekcja odbyła się na podstawie systemu Google Scholar®, <https://scholar.google.pl/> (dostęp: 28.09.2018).

Silvia King

PROWADZONE PANELE	• Ethics exposure in powerful networks: 3 lessons for leadership • Brainstorming – Identifying the „burning issues” in the energy industries and their support • Cybersecurity and fraud in the energy sector. Current landscape, best practices and organizational approaches • Cybersecurity and fraud in the financial sector. Current landscape, best practices and organizational approaches • Fraud and cybersecurity in the insurance industry
OBECNIE PEŁNIONE FUNKCJE	• Senior Research Fellow w Center for Business in Society (IESE Business School) • Partner w i2O
NAJWAŻNIEJSZE PUBLIKACJE	1. Miller C.S., King S.M., <i>Southern...</i>, w: International Corporate Responsibility Series 3, 2007, s. 101–128. 2. Miller C. S., King S. M., <i>Transparency as the Nexus Between CSR and Financial and Business Model Performance: A Lesson for Management</i>, w: Transparency, Information and Communication Technology: Social Responsibility and Accountability in Business and Education, 2008, s. 117. 3. Vaccaro A., King S., <i>Cybersecurity and Fraud in the Banking and Energy Sectors: Current Landscape, Best Practices and Organizational Approaches – and Options for Poland</i>, 2018 (zgłoszone do publikacji – 06.2018).

Michael Rosenberg, Ph.D.

PROWADZONE PANELE	• Introduction to the case method & unstructured problems • Solving unstructured problems, Case: The Club • The problem of crime in Poland
OBECNIE PEŁNIONE FUNKCJE	• Profesor w katedrze Zarządzania Strategicznego IESE Business School • Dyrektor naukowy programów Advanced Management Program w IESE Business School • Dyrektor naukowy projektu „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości”
NAJWAŻNIEJSZE PUBLIKACJE	1. Rosenberg M., <i>Strategy and Geopolitics: Understanding Global Complexity in a Turbulent World</i>, Emerald Group Publishing Limited, 2017.
NAJWAŻNIEJSZE PUBLIKACJE	2. Rosenberg M., Seager P. (red.), <i>Managing Media Businesses: A Game Plan to Navigate Disruption and Uncertainty</i>, Switzerland: Palgrave Macmillan; Springer International Publishing, 2017. 3. Rosenberg M., <i>Strategy and Sustainability: A Hard-nosed and Clear-eyed Approach to Environmental Sustainability for Business</i>, w: IESE Business Collection, Palgrave Macmillan, 2015.

Gabriela Ciocarlie, Ph.D.

PROWADZONE PANELE	Cyber security for the energy sector: from industrial control systems to industrial IoT Cyber security and privacy for the insurance industry Enterprise-level cyber security and privacy Cyber security, privacy, and automation for financial applications
OBECNIE PEŁNIONE FUNKCJE	Senior Technical Manager w SRI International Kierownik zespołu badawczego w programie <i>Transparent Computing</i> amerykańskiej agencji Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA)
NAJWAŻNIEJSZE PUBLIKACJE	Wang K., Cretu G., Stolfo S.J., <i>Anomalous Payload-Based Worm Detection and Signature Generation</i> , w: Recent Advances in Intrusion Detection, Valdes A., Zamboni D. (red.), Springer Berlin Heidelberg 2006, 3858, s. 227–246. Cretu G. F., Stavrou A., Locasto M. E., Stolfo S. J., Keromytis A. D., <i>Casting out Demons: Sanitizing Training Data for Anomaly Sensors</i> , w: 2008 IEEE Symposium on Security and Privacy (Sp 2008) (IEEE 2008), s. 81–95. Ciocarlie G. F., Lindqvist U., Novaczki S., Sanneck H., <i>Detecting Anomalies in Cellular Networks Using an Ensemble Method</i> , w: Proceedings of the 9th International Conference on Network and Service Management (CNSM 2013) (IEEE, 2013), s. 171–174. Locasto M. E., Stavrou A., Cretu G. F., Keromytis A. D., <i>From STEM to SEAD: Speculative Execution for Automated Defense</i> , 2007. Cretu G. F., Budiu M., Goldszmidt M., <i>Hunting for Problems with Artemis</i> , w: Proceedings of the First USENIX Conference on Analysis of System Logs, USENIX Association 2008, s. 2–2.

Załącznik B. Kwestionariusz ankietowy

(zachowano oryginalne formatowanie kwestionariusza)

Profil uczestnika oraz reprezentowanej organizacji

Doświadczenie zawodowe (w latach)	☐ <5	☐ 5–14	☐ 15–25	☐ > 25	
Typ organizacji	☐ przedsiębiorstwo	☐ instytucja rządowa bądź samorządowa	☐ instytucja niekomercyjna		
Wielkość organizacji (wg liczby pracowników)	☐ mała (<50)	☐ średnia (51–250)	☐ duża (>250)		
Reprezentowany sektor	☐ finanse	☐ ubezpieczenia	☐ energia	☐ administracja państwowa	☐ inne

Wyraż swoją opinię w poniższych kwestiach posługując się następującą skalą:

1 – Zdecydowanie nie; 2 – Raczej nie; 3 – Nie mam zdania; 4 – Raczej tak; 5 – Zdecydowanie tak

Assessing foundations

1. Czy uważa Pan/Pani za prawdopodobne, że stanie się ofiarą cyberataku?	1	2	3	4	5
2. Czy uważa Pan/Pani, że instytucja, którą Pan/Pani reprezentuje, jest zagrożona cyberatakiem?	1	2	3	4	5
3. Czy uważa Pan/Pani za prawdopodobne, że instytucja, którą Pan/Pani reprezentuje, jest aktualnie przedmiotem cyberataku?	1	2	3	4	5
4. Czy Państwa instytucja podejmuje działania na rzecz ograniczenia ryzyka ataku cybernetycznego?	1	2	3	4	5

5. Czy uważa Pan/Pani, że instytucja, którą Pan/Pani reprezentuje, jest zagrożona działalnością przestępczą, w tym wyłudzeniami, oszustwami oraz kradzieżami?	1	2	3	4	5
6. Główne przyczyny przestępczości w Polsce to:					
a) przyzwolenie społeczne	1	2	3	4	5
b) niski wymiar kary	1	2	3	4	5
c) niewydolność/opieszałość organów ścigania	1	2	3	4	5
d) brak transparentności w zarządzaniu organizacjami	1	2	3	4	5
e) niski poziom zamożności społeczeństwa	1	2	3	4	5
f) niski poziom zaawansowania technologicznego organów ścigania	1	2	3	4	5
7. Głównymi zagrożeniami w Polsce są:					
a) korupcja	1	2	3	4	5
b) oszustwa i wyłudzenia	1	2	3	4	5
c) przestępstwa dokonywane przez tzw. „białe kołnierzyki”	1	2	3	4	5
d) nieefektywność w zarządzaniu operacjami	1	2	3	4	5
e) cyberataki	1	2	3	4	5
f) bullying	1	2	3	4	5
g) mobbing	1	2	3	4	5
h) molestowanie seksualne	1	2	3	4	5
i) inne:	1	2	3	4	5
8. Sektory najbardziej zagrożone działalnością przestępczą:					
a) sektor finansowy	1	2	3	4	5
b) sektor ubezpieczeń	1	2	3	4	5
c) sektor energetyki	1	2	3	4	5
d) handel detaliczny	1	2	3	4	5
e) handel hurtowy	1	2	3	4	5
f) transport	1	2	3	4	5
g) inny:	1	2	3	4	5
9. Czy w strukturze Państwa firmy istnieje jednostka lub stanowisko odpowiedzialne za przeciwdziałanie przestępczości?	☐ tak	☐ nie	☐ nie wiem		

Spis rysunków

Rysunek	1. Wskaźnik zaufania według Edelman Intelligence (Global Trust Index) wśród populacji ogólnej w 2018 roku w ujęciu geograficznym. Obszary oznaczone kolorem szarym nie zostały objęte badaniem	15
Rysunek	2. Która z dwóch opinii dotyczących życia społecznego w Polsce jest bliższa Pana(i) poglądom? Wieloletnia dynamika zmian procentowej miary zaufania wobec innych osób, wyrażonej wyborem jednego z dwu poglądów dotyczących życia społecznego w Polsce (respondenci niezdecydowani stanowili zaniedbywalny procent próby badawczej)	16
Rysunek	3. Schemat sześćoetapowego procesu podejmowania decyzji (ang. <i>Six-step Process</i>)	26
Rysunek	4. Ocena aspektów merytorycznych seminarium dla sektora finansowego	40
Rysunek	5. Ocena aspektów organizacyjnych seminarium dla sektora finansowego	41
Rysunek	6. Ocena aspektów merytorycznych seminarium dla sektora ubezpieczeń	42
Rysunek	7. Ocena aspektów organizacyjnych seminarium dla sektora ubezpieczeń	43
Rysunek	8. Ocena aspektów merytorycznych seminarium dla sektora energetyki	44
Rysunek	9. Ocena aspektów organizacyjnych seminarium dla sektora energetyki	45

Rysunek 10. Ocena aspektów merytorycznych seminarium poświęconego obszarowi zarządzania ludźmi w organizacjach	46
Rysunek 11. Ocena aspektów organizacyjnych seminarium poświęconego obszarowi zarządzania ludźmi w organizacjach	47
Rysunek 12. Poziom poczucia zagrożenia cyberatakiem w zakresie danych osobistych (a) oraz ataku na reprezentowaną instytucję (b)	53
Rysunek 13. Poziom poczucia zagrożenia cyberatakiem w Polsce w zakresie danych osobistych (a) oraz ataku na reprezentowaną instytucję (b)	53
Rysunek 14. Sektory polskiej gospodarki najbardziej narażone na działalność przestępczą	55
Rysunek 15. Luka VAT w Polsce w latach 2006–2016 (w mld zł)	60
Rysunek 16. Liczba stwierdzonych oraz wykrytych przestępstw gospodarczych w Polsce w latach 1999–2017	61
Rysunek 17. Liczba oszustw dokonanych przy użyciu kart płatniczych w Polsce w latach 2009–2017	65
Rysunek 18. Struktura nieuprawnionych transakcji kartami płatniczymi w Polsce w 2017 roku	65
Rysunek 19. Mapa celów ataków grupy APT38	68
Rysunek 20. Łączna liczba stwierdzonych przestępstw korupcyjnych w latach 1997–2017	72
Rysunek 21. Architektura systemu SCADA	76
Rysunek 22. Udział wycieków danych według sektorów	80
Rysunek 23. Wartość wyłudzeń ubezpieczeniowych w latach 2013–2016	82
Rysunek 24. Indeks akceptacji nieetycznych zachowań finansowych w latach 2016–2018	83
Rysunek 25. Odpowiedzi ankietowanych na pytanie dotyczące wpływu oszustw na wysokość składek ($n = 156$)	84
Rysunek 26. Odpowiedzi na ankietę dotyczącą emerytury Polaków	86
Rysunek 27. Liczba odpowiedzi na pytanie <i>Czy zaciągnięcie kredytu bez dokładnego zapoznania się z warunkami spłaty można usprawiedliwić?</i>	87

Rysunek 28. Udział odpowiedzi na pytanie dotyczące przejrzystości oferty instytucji finansowych	87
Rysunek 29. Udział odpowiedzi na pytanie dotyczące wiarygodności ubezpieczycieli	88
Rysunek 30. Liczba prawomocnych wyroków w sprawach dotyczących wykroczeń przeciwko prawom pracowników orzeczonych w latach 2002–2016	90
Rysunek 31. Liczba osób poszkodowanych w procesie rekrutacji w podziale na płeć w latach 2015–2017 w Polsce	91

Spis tabel

Tabela 1.	Spis studiów przypadków wybranych przez zaproszonych ekspertów dla grup złożonych z reprezentantów poszczególnych sektorów	25
Tabela 2.	Kryteria oceny merytorycznej seminariów	39
Tabela 3.	Kryteria oceny części organizacyjnej warsztatów	39
Tabela 4.	Ocena łączna warsztatów wg podziału na obszary	48
Tabela 5.	Wyniki modelowania dla pytania nr 1 (n = 41)	49
Tabela 6.	Wyniki modelowania dla pytania nr 2 (n = 41)	49
Tabela 7.	Wyniki modelowania dla pytania nr 3 (n = 41)	50
Tabela 8.	Wyniki modelowania dla pytania nr 4 (n = 41)	51
Tabela 9.	Wyniki modelowania dla pytania nr 5 (n = 10)	51
Tabela 10.	Wyniki nieparametrycznych testów korelacyjnych	52
Tabela 11.	Statystyka policyjna dotycząca kradzieży energii elektrycznej w latach 2008–2012	75

Bibliografia

- Acharya V., Philippon T., Richardson M., Roubini N., *The Financial Crisis of 2007–2009: Causes and Remedies*, „Financial Markets, Institutions & Instruments” 2009, t. 18, nr 2, s. 89–137.
- Barańczyk T., Kassel T., *Wyludzenia VAT – luka podatkowa w 2016 r. i prognoza na 2017 r.*, PwC Polska 2017.
- Broda M.Z., *1/3 kierowców przyznaje się do wyludzenia odszkodowania*, 13.06.2007, <https://prnews.pl/13-kierowcow-przyznaje-sie-do-wyludzenia-odszkodowania-84177>
- Buczkowski K., *Oszustwo asekuracyjne jako jeden z przejawów przestępczości ubezpieczeniowej*, Monografie Lex, Wolters Kluwer SA, Warszawa 2015.
- Chalfin A., *Economic Costs of Crime*, w: *The Encyclopedia of Crime and Punishment*, American Cancer Society 2015, s. 1–12, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781118519639.wbecpx193>
- Cybulska A., Pankowski K., *O nieufności i zaufaniu* (sygn. 5686), Komunikat z badań, Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) 8.03.2018, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_035_18.PDF.
- Cybulski, P., *Odpowiedź ministra finansów do interpelacji poselskiej nr 20632 w sprawie tzw. karuzeli podatkowej*, 6.04.2018, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/interpelacja.xsp?documentId=02371C039C378488C125824B004CBA07>
- Czabański J., *Koszty przestępczości*, w: *Bezpieczne państwo: nowe trendy w polityce karnej*, Stowarzyszenie Katon, Kraków 2005, s. 171–186.
- Czepil B., *Kulturowe uwarunkowania korupcji w systemie demokratycznym i niedemokratycznym na przykładzie USA i ZSRR*, 2008, <http://www.antykorupcja.gov.pl/download/4/8767/Kulturoweuwarunkowaniakorupcjiwssystemiedemokratycznymniedemokratycznymnaprzykla.pdf>
- Departament Systemu Płatniczego, *Ocena funkcjonowania polskiego systemu płatniczego w II półroczu 2017 r.*, Raport okresowy półroczny, Narodowy Bank Polski, Warszawa 05.2018.
- Dooley L.M., *Case Study Research and Theory Building*, „Advances in Developing Human Resources”, 2002, t. 4, nr 3, s. 335–354.

- Emm D., Unuchek R., Kruglov K., *Kaspersky Security Bulletin 2016: Review of the Year*, b.d.
- Ericsson G.N., *Cyber Security and Power System Communication – Essential Parts of a Smart Grid Infrastructure*, „IEEE Transactions on Power Delivery”, 2010, t. 25, nr 3, s. 1501–1507.
- Fisher B., Lab S.P., *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Calif 2010.
- Gardocki L., *Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym*, w: „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)”, 2015, t. 60, nr 2, s. 29.
- Godfrey P.C., Hill C.W.L., *The Problem of Unobservables in Strategic Management Research*, „Strategic Management Journal”, 1995, t. 16, nr 7, s. 519–533.
- Goldstein P., *How Utilities Can Respond to Russian Cyberattacks*, 3.04.2018, <https://biztechmagazine.com/article/2018/04/how-utilities-can-respond-russian-cyberattacks>
- Gonda O., *Understanding the Threat to SCADA Networks*, „Network Security”, 2014, t. 2014, nr 9, s. 17–18.
- Grasso C., *The Dark Side of Power: Corruption and Bribery within the Energy Sector*, w: *Research Handbook on EU Energy Law and Policy*, Edward Elgar 2017, https://www.researchgate.net/publication/322097332_The_Dark_Side_of_Power_Corruption_and_Bribery_within_the_Energy_Sector
- Guo K.L., *DECIDE: A Decision-Making Model for More Effective Decision Making by Health Care Managers*, w: „The Health Care Manager”, 2008, t. 27, nr 2, s. 118–127.
- Hayashi A.M., *Mommy-track Backlash*, „Harvard Business Review”, 2001, t. 79, nr 3, s. 33–42, 163.
- Holloway M., *Stuxnet Worm Attack on Iranian Nuclear Facilities*, 2015.
- Kaplan R.D., *The Geopolitics Of Energy*, 4.04.2014, <https://www.forbes.com/sites/stratfor/2014/04/04/the-geopolitics-of-energy/#26c917d73b39>
- Królak J., *Złapano rekordzistów w wyludzeniu VAT*, w: „Puls biznesu”, 8.02.2017, <https://www.pb.pl/zlapano-rekordzistoww-wyludzeniu-vat-854226>
- Larsson R., *Case Survey Methodology: Quantitative Analysis of Patterns Across Case Studies*, w: „Academy of Management Journal”, 1993, t. 36, nr 6, s. 1515–1546.
- Las Heras M., Koszewski R., Ramus T., Vaccaro A., Zalcewicz A., Ciocarlie G., King S. i in., *Report on Selected Solutions of Law, Business and Technologies Preventing Crimes*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warsaw 2018.
- Lawrence W.S., Gottfredson D., MacKenzie D., Eck J., Reuter P., Bushway S., *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising: A Report To the United States Congress*, 1997, <https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=165366>
- Lewicka-Strzałecka A., *Moralność finansowa Polaków. Raport z badań*, Konferencja Przedsiębiorstw Finansowych w Polsce, Gdańsk-Warszawa 06.2018.

- Maciąg A., Tarnowski I., *Atak teleinformatyczny na polski sektor finansowy – Rządowe Centrum Bezpieczeństwa*, b.d., <http://rcb.gov.pl/atak-teleinformatyczny-na-polski-sektor-finansowy/> (dostęp: 4.10.2018).
- Maciejczyk R., *Bankowość elektroniczna – zagrożenia*, „Kwartalnik Policyjny”, 2017, nr 4(43), s. 29–44.
- Majewski P., *Wyludzenia odszkodowań w ubezpieczeniach komunikacyjnych*, w: „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu”, 2008, nr 1197, s. 220–228.
- , *Analiza danych dotyczących przestępstw ujawnionych w 2016 roku w związku z działalnością zakładów ubezpieczeń – członków Polskiej Izby Ubezpieczeń*, Polska Izba Ubezpieczeniowa, Warszawa 2017, <https://piu.org.pl/wp-content/uploads/2017/10/Raport-o-przest%C4%99pczo%C5%9Bci-ubezpieczeniowej-2016.pdf>
- Marrelli A.F., *Collecting Data through Case Studies*, w: „Performance Improvement”, 2007, t. 46, nr 7, s. 39–44.
- Michael R., *Managing Media Businesses: A Game Plan to Navigate Disruption and Uncertainty*, wyd. 1, Springer Science+Business Media, Nowy Jork, NJ, 2017.
- Miłaszewicz D., *Zaufanie jako wartość społeczna*, w: „Studia Ekonomiczne”, 2016, t. 259, s. 80–88.
- Ortmans L., *FT Executive Education Rankings 2018*, 13.05.2018, <https://www.ft.com/content/d8ac59a4-48b8-11e8-8c77-ff51caedcde6> (dostęp: 30.09.2018).
- Pandey U.N., *Data Leakage Statistics 2017*, 24.01.2018, <https://dzone.com/articles/data-leakage-statistics-2017>
- Patton E., Appelbaum S.H., *The Case for Case Studies in Management Research*, w: „Management Research News”, 2003, t. 26, nr 5, s. 60–71.
- Pływaczewski W., Wolters Kluwer Polska, *Przeciwdziałanie patologiom na rynkach finansowych: od edukacji ekonomicznej po prawnokarne środki oddziaływania*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Poniatowski G., Bonch-Osmolovskiy M., Balkindas M., *Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2016 Final Report*, CASE – Center for Social and Economic Research, Warszawa b.d., http://www.case-research.eu/files/?id_plik=2316
- PwC Polska, *Luka podatkowa VAT w Polsce w 2016 r. będzie mniejsza*, b.d., <https://www.pwc.pl/pl/media/2016/2016-11-23-luka-vat-2016.html> (dostęp: 2.10.2018).
- Ries T.E., Bersoff D.M., Adkins S., Armstrong C., Bruening J., 2018 *Edelman Trust Barometer Global Report*, 2018, http://cms.edelman.com/sites/default/files/2018-02/2018_Edelman_Trust_Barometer_Global_Report_FEB.pdf
- Ruiz-Alba J., Las Heras M., Chinchilla N., *Case Study IESE Business School. „Ignacio Valente”*, 2009.
- Sabria F., *The Club*, IESE Business School, 18.05.2005, <https://www.thecasecentre.org/educators/products/view?id=10137>

- Shaw W.T., *SCADA System Vulnerabilities to Cyber Attack*, b.d., <https://electricenergyonline.com/energy/magazine/181/article/SCADA-System-Vulnerabilities-to-Cyber-Attack.htm>
- Sieberg K.K., *Criminal Dilemmas: Understanding and Preventing Crime*, wyd. 2, w: „Studies in economic theory 12”, Springer, Berlin 2005.
- Statystyka, *Dane statystyczne Policji dot. przestępstw gospodarczych za lata 1999–2017*, b.d., <http://www.statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-gospodarcz/122291,Przestepstwa-gospodarcze.html> (dostęp: 2.10.2018).
- Sułkowski Ł., *Epistemologia w naukach o zarządzaniu*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005.
- Teixeira A., Dán G., Sandberg H., Johansson K.H., *A Cyber Security Study of a SCADA Energy Management System: Stealthy Deception Attacks on the State Estimator**, w: „IFAC Proceedings Volumes”, 2011, t. 44, nr 1, s. 11271–11277.
- Waszkiewicz P., Towarzystwo Inicjatyw Prawnych i Kryminalistycznych Paragraf 22, *Traktat o dobrej prewencji kryminalnej*, Towarzystwo Inicjatyw Prawnych i Kryminalistycznych Paragraf 22, Warszawa-Newark, NJ, 2015.
- Wawruszak B., *Śledztwo ws. korupcji przy prywatyzacji przedłużone. Czempieński zamieszany w afer*, 12.05.2017, <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/prywatyzacja-stoen-raje-podatkowe-gromoslaw,37,0,2316581.html>.
- Woodside A.G., *Case Study Research: Theory, Methods and Practice*, wyd. 1, Emerald, Bingley 2010.
- Woodside A.G., Wilson E.J., *Case Study Research Methods for Theory Building*, w: „Journal of Business & Industrial Marketing”, 2003, t. 18, nr 6/7, s. 493–508.
- Wójcik J.W., *Kryminologia: współczesne aspekty*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2014.
- Yin R.K., *Case Study Research: Design and Methods*, wyd. 5, SAGE, Los Angeles 2014.
- Zalewska-Bochenko A., *Rozwój bankowości elektronicznej w Polsce*, w: „Zeszyty Naukowe. Studia Informatica/Uniwersytet Szczeciński”, 2014, nr 34, s. 183–192.
- Informacja o wynikach kontroli prywatyzacji STOEN SA*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 01.2004.
- Informacja o wynikach działalności Centralnego Biura Antykorupcyjnego w 2011 roku*, Centralne Biuro Antykorupcyjne, 30.03.2012.
- Anticipated Corruption Threats in Poland*, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Warszawa 2013.
- Critical Infrastructure Sectors*, 5.03.2013, <https://www.dhs.gov/critical-infrastructure-sectors> (dostęp: 4.11.2018).
- Threats to the Financial Services Sector*, PricewaterhouseCoopers LLP 2014, Financial Services sector analysis of PwC's 2014 Global Economic Crime Survey, <https://www.pwc.com/gx/en/financial-services/publications/assets/pwc-gecs-2014-threats-to-the-financial-services-sector.pdf>

- Ruch klientów banków jest przechwytywany i modyfikowany na skutek luk w routerach*, 6.02.2014, <https://www.cert.pl/news/single/ruch-klientow-bankow-przechwytywany-modyfikowany-skutek-luk-routerach/> (dostęp: 3.10.2018).
- BMW dla polskich służb specjalnych wyleciały w powietrze! Największe oszustwo w historii.*, 3.12.2014, <http://auto.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/476845,pzu-udaremnilo-wyludzenie-odszkodowania-40-mln-zl-za-bmw-dla-polskich-sluzb-specjalnych.html>
- PZU udaremnilo największy przekręt ubezpieczeniowy w Polsce*, 8.12.2014, <https://www.mfind.pl/akademia/ciekawostki-ubezpieczeniowe/pzu-udaremnilo-przekret-ubezpieczeniowy/>
- Raport roczny 2015 – Przemysł i handel naftowy*, Polska Organizacja Przemysłu i Handlu Naftowego 2015, <http://www.popihn.pl/download.php?id=222>
- Program przeciwdziałania i zwalczania przestępczości gospodarczej na lata 2015–2020*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, 22.06.2015.
- Uchwała nr 181 Rady Ministrów z dnia 6 października 2015 r. w sprawie „Programu przeciwdziałania i zwalczania przestępczości gospodarczej na lata 2015–2020” (M.P. 2015 poz. 1069)*, 4.11.2015, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20150001069> (dostęp: 1.10.2018).
- U.S. Energy Information Administration*, 2016, www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=53-1&cy=2015
- Raport roczny 2016 – Przemysł i handel naftowy*, Polska Organizacja Przemysłu i Handlu Naftowego 2016, <http://www.popihn.pl/download.php?id=304>
- Skłonność Polaków do dodatkowego oszczędzania na emeryturę – mit czy rzeczywistość?*, TNS Polska na zlecenie Nationale-Nederlanden, 03.2016.
- Raport roczny 2017 – Przemysł i handel naftowy*, Polska Organizacja Przemysłu i Handlu Naftowego, 2017, <http://www.popihn.pl/download.php?id=366>
- Threat Landscape for Industrial Automation Systems in the second half of 2016*, Kaspersky Lab ICS CERT, 28.03.2017, <https://ics-cert.kaspersky.com/reports/2017/03/28/threat-landscape-for-industrial-automation-systems-in-the-second-half-of-2016/>
- Hackers Breach 400,000 UniCredit Bank Accounts for Data*, w: „Bloomberg.com”, 26.07. 2017, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-26/unicredit-says-400-000-clients-affected-by-security-breach>
- W Polsce wzrasta wartość oszustw ubezpieczeniowych*, 17.10.2017, <https://www.salon24.pl/u/biznes/816021,w-polsce-wzrasta-wartosc-oszustw-ubezpieczeniowych>
- „Mobbing nie jest przestępstwem do końca”, czyli jak żandarmeria nie ochroniła kapral Anny*, 22.10.2017, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/mobbing-nie-jest-przestepstwem-do-konca-czyli-jak-zandarmeria-nie-ochronila-ka-pral/791tcs3> (dostęp: 29.09.2018).
- Wyciekły dane 10 mln polskich internautów. Jak sprawdzić czy nie padliśmy ofiarą hakerów?*, 18.12.2017, <https://www.wprost.pl/kraj/10093086/wyciekly-dane->

- 10-mln-polskich-internautow-jak-sprawdzic-czy-nie-padlismy-ofiara-hackerow.html
- APT38: *Un-usual Suspects. Financial Institutions Largest Observed Cyber Heists*, w: "Raport specjalny", FireEye, Inc., 2018, <https://content.fireeye.com/apt/rpt-apt38>
- Informacja kwartalna o stanie finansów publicznych w IV kwartale 2017 r. I w całym 2017 r.*, Ministerstwo Finansów, 2018, <https://www.finanse.mf.gov.pl/documents/764034/1002163/Informacja+kwartalna+IV+kw.+2017+r>.
- Raport roczny PIU – 2017*, Polska Izba Ubezpieczeń, 2018, <https://piu.org.pl/wp-content/uploads/2018/07/Raport-Roczny-PIU-2017.pdf>
- Report to the Nations: 2018 Global Study on Occupational Fraud and Abuse*, Association of Certified Fraud Examiners, Austin, Texas, USA, 2018.
- Mobbing w policji: Dla komendanta sprawa jest zamknięta. Wyjaśnień oczekują związkowcy*, 15.01.2018, <https://plus.gloswielpolski.pl/mobbing-w-policji-dla-komendanta-sprawa-jest-zamkniete-wyjasnien-oczekuja-zwiazkowcy/ar/12850832> (dostęp: 29.09.2018).
- Głośna sprawa w sądzie. Niemiecki przedsiębiorca odpowie za znieważanie Polaków*, 21.01. 2018, <http://niezalezna.pl/214778-glosna-sprawa-w-sadzie-niemiecki-przed-siebiorca-odpowie-za-zniewazanie-polakow> (dostęp: 29.09.2018).
- Indeks Percepcji Korupcji 2017*, 22.02.2018, <http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/analityzy-i-raporty/rankingi-korupcji/13083,Indeks-Percepcji-Korupcji-2017.html>
- Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Zdrowia w sprawie nieskuteczności działań antymobbingowych w szpitalach (sygn. III.7044.44.2018)*, 4.07.2018, <http://www.sprawy-generalne.brpo.gov.pl/szczegoly.php?pismo=1386833&sygnatura=III.7044.44.2018>
- Przestępczość*, Wydawnictwo Naukowe PWN b.d., <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/przestepczosc;3963635.html>
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (tekst jedn.: Dz.U. 2018 poz. 1600)*, b.d.
- Art. 8. ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn.: Dz.U. 2017 poz. 1257)*, b.d.
- Art. 7b. ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn.: Dz.U. 2017 poz. 1257)*, b.d.
- Konstytucja Biznesu | Biznes.gov.pl – Serwis informacyjno-usługowy dla przedsiębiorcy*, b.d., <https://www.biznes.gov.pl/pl/ulawienia-dla-biznesu/konstytucja-biznesu> (dostęp: 29.09.2018).
- Wielki atak na polski sektor bankowy*, b.d., <https://kopalniawiedzy.pl/atak-bank-Polska-KNF-Komisja-Nadzoru-Finansowego,25923> (dostęp: 4.10.2018).
- TRACE: Preventing Advanced Persistent Threat Cyberattacks | SRI International*, b.d., <https://www.sri.com/work/projects/trace-preventing-advanced-persistent-threat-cyberattacks> (dostęp: 4.10.2018).
- Advanced Persistent Threat Groups*, b.d., <https://www.fireeye.com/current-threats/apt-groups.html> (dostęp: 4.10.2018).

- E&Y: sektor energetyczny najbardziej narażony*, b.d., <http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/aktualnosci/7647,EampY-sektor-energetyczny-najbardziej-narazony.html> (dostęp: 4.10.2018)
- Memorandum: Raport o skali incydentów kradzieży i dewastacji infrastruktury telekomunikacyjnej, energetycznej i kolejowej za 2016 r.*, Fundacja na rzecz przeciwdziałania kradzieży i dewastacji infrastruktury, Warszawa b.d., <http://niezломni.sanso.pl/>.
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (tekst jedn.: Dz.U. 2018 poz. 917)*, b.d.
- Sekretarka z Ministerstwa Zdrowia popełniła samobójstwo, bo była nękana w pracy?*, b.d., <https://www.se.pl/wiadomosci/polska/sekretarka-z-ministerstwa-zdrowia-popelnila-samobojstwo-bo-była-nekana-w-pracy-aa-Knv2-hEXZ-GmPm.html> (dostęp: 29.09.2018).
- Association of Certified Fraud Examiners – Fraud 101*, b.d., <https://www.acfe.com/fraud-101.aspx> (dostęp: 5.11.2018).

CZĘŚĆ DRUGA

ZESPÓŁ IMPLEMENTACYJNY

AUTORZY:

Bartłomiej OREŻIAK, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Alina KLONOWSKA, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Magdalena MAŁECKA-ŁYSZCZEK, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Małgorzata SNARSKA, Uniwersytet Jagielloński

Joanna WYROBEK, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Marcin WIELEC, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Sławomir JANKIEWICZ, Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu

Violetta JÓZEFczyk, ENEA Centrum Sp. z o.o.

Maria PŁONKA, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Konrad WALCZUK, Akademia Sztuki Wojennej

Assessing Foundations. Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości w kontekście zidentyfikowania problemu przestępczości w Polsce i na świecie

BARTŁOMIEJ ORĘZIAK¹, MARCIN WIELEC²

1. Assessing Foundations: Wprowadzenie

Moduł Assessing Foundations polegał na zidentyfikowaniu problemu przestępczości w Polsce i na świecie w świetle wybranych sektorów polskiej gospodarki. W związku z tym, kontynuując prace naukowe związane z realizacją międzynarodowego projektu badawczego „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości”³, uznano za uzasadnione pogłębienie problematyki rynku finansowego, energetycznego, ubezpieczeniowego oraz zarządzania ludźmi w organizacji, aby wypracować analizy na tej specyficznej płaszczyźnie Assessing Foundations. Celem było zaprezentowanie ogólnego przeglądu wybranego obszaru z punktu widzenia

¹ Doktorant w Katedrze Ochrony Praw Człowieka i Prawa Międzynarodowego Humanitarne Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Laureat Stypendium Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego za wybitne osiągnięcia naukowe na rok akademicki 2017/18. Główne zainteresowania badawcze: prawo karne, prawo międzynarodowe, ochrona praw człowieka oraz prawo nowych technologii.

² Adiunkt w Katedrze Postępowania Karnego WPiA UKSW, pełni obowiązki kierownika Katedry Postępowania Karnego. Specjalista z zakresu prawa karnego procesowego, prawa karnego, prawa karnego wykonawczego oraz prawa karnego skarbowego, prawa i postępowania dyscyplinarnego. Autor artykułów naukowych, książek prawniczych i ekspertyz. Dyrektor Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, adwokat.

³ Strona internetowa Projektu „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości” w strukturze Centrum Analiz Strategicznych Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, <https://iws.gov.pl/centrum-analiz-strategicznnych/prawo-gospodarka-i-technologia-na-rzecz-zapobiegania-przyczynom-przestepczosci/>; główna strona Projektu „Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości”, <https://iws.gov.pl/projekt-2/>

identyfikacji przyczyn przestępczości w Polsce i na świecie w wymiarze zapobiegawczym (np. komparatystyczne ujęcie polskich problemów) na tle starannie wyselekcjonowanych zagadnień subsydiarnych. Warty podkreślenia jest także fakt, że całościowo oraz finalnie prowadzone badania miały zamiar dokonać podejścia analitycznego dotyczącego rynku finansowego, ubezpieczeniowego, energetycznego oraz zarządzania ludźmi w organizacji z wykorzystaniem technologii utrudniających dokonywanie przestępstw w tych zakresach nie tylko w wymiarze Assessing Foundations⁴, lecz także w świetle modułów Improving Performance⁵, Transforming People and Organizations⁶ oraz Heading Into the Future⁷. W tym aspekcie skoncentrowano się na wskazanych kwestiach oraz ocenie poziomu zaawansowania i zakresu wykorzystania technologii utrudniających dokonywanie przestępstw oraz pozyskano, a także zaktualizowano wiedzę na temat zagranicznych rozwiązań i zagrożeń dla podstawowych zasad polskiego porządku prawnego. Wszystkie podejmowane działania uwzględniały fakt, że analiza przyczyn powstawania sytuacji, w których dochodzi do przestępstw w obszarze rynku finansowego, ubezpieczeniowego, energetycznego oraz zarządzania ludźmi w organizacji, została zakwalifikowana jako główny obszar badawczy oraz analityczny pryzmat Projektu⁸.

⁴ Celem modułu Assessing Foundations było zidentyfikowanie problemu przestępczości w Polsce w świetle wybranych sektorów polskiej gospodarki.

⁵ Celem modułu Improving Performance było znalezienie rozwiązań zidentyfikowanych problemów.

⁶ Celem modułu Transforming People & Organisations było przybliżenie, w jaki sposób te rozwiązania mogą zmieniać organizacje i ludzkie zachowania.

⁷ Celem modułu Heading into the Future było debatowanie nad przyszłością i przyszłymi zmianami, np. technologicznymi.

⁸ Jednym ze sposobów realizacji przedmiotowego celu są publikacje będące wynikiem prac Zespołu Implementacyjnego finansowanego w ramach Projektu: G. Blicharz, B. Oręziak, M. Wielec (red.), *Rynek finansowy. Zapobieganie przyczynom przestępczości*, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2019; Ł. Wojcieszak, B. Oręziak, M. Wielec (red.), *Rynek energetyczny. Zapobieganie przyczynom przestępczości*, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2019; M. Płonka, B. Oręziak, M. Wielec (red.), *Rynek ubezpieczeniowy. Zapobieganie przyczynom przestępczości*, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2019; J. Taczkowska-Olszewska, B. Oręziak, M. Wielec (red.), *Zarządzanie ludźmi w organizacji. Zapobieganie przyczynom przestępczości*, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2019.

2. Assessing Foundations: Przedmiot prac

Założenia analizy typu Assessing Foundations polegały w szczególności na zwróceniu uwagi w stronę konkretnych wycinków polskiej gospodarki, przedstawiając najnowocześniejsze rozwiązania prawne i organizacyjne z zakresu przeciwdziałania przestępczości oraz wskazując na możliwość ich wprowadzenia oraz rozwijania przez polskie instytucje. Moduł Assessing Foundation został poświęcony problematyce modeli podejmowania decyzji, gdzie zakres tematyczny obejmował zarządzanie strategiczne, zarządzanie ludźmi w organizacji i podejmowanie decyzji, zarządzanie ryzykiem, a także analizę problemów przestępczości na rynku finansowym, energetycznym, ubezpieczeniowym oraz w zarządzaniu ludźmi w organizacji. Relewantne dla przedmiotu prowadzonych badań okazały się zagadnienia dotyczące bezpieczeństwa cybernetycznego i ochrony danych, struktury przestępczości w Polsce oraz identyfikacji obszarów zagrożonych przestępczością.

Na rynku finansowym w wymiarze Assessing Foundations w kontekście zapobiegania przyczynom przestępczości podczas całych prac badawczych pochyłono się zarówno nad zagadnieniami rozwiązań organizacyjnych ułatwiających zachowanie kontroli instytucji finansowej nad operacjami realizowanymi przez jej pracowników, procesu podejmowania decyzji, zarządzania operacjami w instytucjach finansowych, zarządzania ryzykiem w instytucjach finansowych, przygotowania obrony przed różnymi formami ataków na instytucje finansowe, działalności międzynarodowych grup przestępczych oraz metod zapobiegania im w instytucjach finansowych, jak i przestępstw finansowych dokonywanych przez klientów instytucji finansowych oraz metod zapobiegania im.

Na rynku energetycznym w wymiarze Assessing Foundations w kontekście zapobiegania przyczynom przestępczości podczas całych prac badawczych pochyłono się zarówno nad zagadnieniami procesu podejmowania decyzji, zarządzania ryzykiem oraz operacjami na rynku energetycznym, przestępstw popełnianych w tym obszarze, zorganizowanej przestępczości na rynku energetycznym, wykorzystania nowoczesnych technologii w energetyce, jak i form dokonywania przestępstw na rynku energetycznym oraz metod zapobiegania im.

Na rynku ubezpieczeniowym w wymiarze Assessing Foundations w kontekście zapobiegania przyczynom przestępczości podczas całych prac badawczych pochyłono się zarówno nad zagadnieniami procesu podejmowania decyzji w zakładzie ubezpieczeń, zarządzania ryzykiem na rynku ubezpieczeniowym, zarządzania operacjami w zakładzie ubezpieczeń, skali zjawiska przestępczości ubezpieczeniowej w Polsce wraz z identyfikacją głównych przyczyn jej występowania, skuteczności kierowania zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa przez zakład ubezpieczeń, przyczyn odmów wszczęcia postępowania oraz jego umorzeń (wraz z wypracowaniem rekomendacji postępowania dla zakładów ubezpieczeń podczas składania zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa), optymalnego modelu współpracy jednostek państwowych z zakładami ubezpieczeń, w tym wymiany danych celem skutecznego przeciwdziałania nadużyciom, problematyki skuteczności stosowania zaawansowanych metod analitycznych (analizy Big Data oraz techniki predykcyjne) w przeciwdziałaniu przestępczości ubezpieczeniowej, skuteczności nałożenia obowiązku naprawienia szkody wobec zakładu ubezpieczeń oraz statystyki powrotu skazanych do działalności przestępczej wobec Towarzystw Ubezpieczeniowych w kontekście zapobiegania przyczynom przestępczości, jak i charakterystyki osób najczęściej popełniających przestępstwa ubezpieczeniowe (wzorzec Fraudera).

W zarządzaniu ludźmi w organizacji w wymiarze Assessing Foundations w kontekście zapobiegania przyczynom przestępczości podczas całych prac badawczych pochyłono się zarówno nad zagadnieniami prawa pracy, pakietów socjalnych i ich wykorzystaniem w świetle przepisów prawnych, ochrony danych osobowych w Polsce, Europie i na świecie, odpowiedzialności prawnej dyrektorów personalnych, *compliance* jako narzędzie zarządzania ryzykiem prawnym, kompetencji dyrektora personalnego i roli zarządzania ludźmi organizacji, problematyki różnorodności płci, kultur i generacji jako potencjału organizacyjnego, nowych standardów bezpieczeństwa w otoczeniu cyfrowym, procesu negocjacji, stylów przywódczych, w tym przywództwa przez wartość, satysfakcji z równowagi w życiu zawodowym i rodzinnym, jak i masowych rekrutacji oraz zastosowania nowoczesnych technologii.

Reasumując, interdyscyplinarne ujęcie problematyki przeciwdziałania przestępczości pozwoliło na szeroką analizę przedstawionych segmentów

badawczych oraz stanowi aktualnie podstawy do dalszych prac i ukazuje konieczność podjęcia współpracy, w tym międzynarodowej.

3. Assessing Foundations: Metodologia

Fundamentem odpowiednio przygotowanych oraz nakierunkowanych na kryteria ewaluacyjne⁹ badań naukowych jest właściwie dobrana i wrażliwa na przedmiot analizy metodologia. Podczas prac projektowych wykorzystano potencjał i możliwości, jakie daje klasyczna dla nauk prawnych metoda dogmatyczno-formalna (zawierająca elementy egzegezy treści aktu prawnego oraz hermeneutyki językowej). Na uwagę zasługuje także fakt wykorzystania metody prawnoporównawczej. W jej ramach posłużono się metodą komparatystyki prawniczej Kötza i Zweigerta. Składa się ona z pięciu faz, które mogą stanowić określony plan działania. Zgodnie z nimi następują po sobie: a) sformułowanie problemu; b) wybór materiału do porównania; c) właściwe porównanie; d) budowanie systemu uwzględniającego rezultaty porównania w praktyce; e) krytyczna ocena wyników osiągniętych poprzez porównanie¹⁰. Do instrumentarium badawczego należały także inne metody: heurystyczne (odroczone wartościowanie, transpozycja, sugerowanie oraz metody złożone), funkcjonalne (hermeneutyka swobodna), analizy i krytyki piśmiennictwa, analizy i konstrukcji logicznej, badania dokumentów, monograficzne oraz obserwacyjne. Dodatkowo badacze dokonujący analiz wzięli pod uwagę mate-językowo określony wskaźnik wpływu (liczba wypracowanych rozwiązań włączonych do głównego nurtu polityki; liczba wdrożonych strategii, dokumentów operacyjnych i konkretnych rozwiązań; liczba instytucji korzystających z wypracowanych rozwiązań; liczba osób korzystających z wypracowanych rozwiązań) i/albo wskaźnik rezultatu (liczba zakończonych pilotaży (wdrożeń) wypracowanych rozwiązań; liczba osób zaangażowanych w wypracowanie rozwiązań; liczba publikacji, w tym

⁹ Np. oryginalność, racjonalności praktyczność teorii, perspektywa, kompleksowość oraz kompatybilność badań, prawdopodobieństwo i perspektywa zastosowania, korzyści ekonomiczne oraz społeczne, promowanie efektów, przejrzystość i przystępność.

¹⁰ Zob. ogólnie: R. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2008.

publikacji internetowych, na temat wypracowanych rozwiązań) i/albo wskaźnik produktu (liczba wypracowanych diagnoz; liczba wypracowanych polityk, strategii oraz dokumentów operacyjnych; liczba opracowanych rozwiązań; liczba pilotaży (wdrożeń) wypracowanych rozwiązań).

4. Assessing Foundations: Potencjalni beneficjenci prac projektowych

Właściwe określenie grupy potencjalnych beneficjentów stanowiło organizacyjną podstawę przepływu informacji w ramach Projektu: Prawo, gospodarka i technologia na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości. Przedmiotowa wymiana informacji była i będzie niezbędna w celu dystrybucji jasnych, praktycznych oraz użytecznych rekomendacji, wytycznych czy wymiernych rezultatów. Jak już zaznaczono, prowadzone prace związane z ustaleniem i zapobieganiem przyczynom przestępczości nakierunkowano na cztery podstawowe obszary polskiej gospodarki: finanse, ubezpieczenia, energetyka oraz zarządzanie ludźmi w organizacji. Każdy z wymienionych obszarów posiada swoją specyficzną listę potencjalnych beneficjentów oraz wspólną listę podmiotów naukowych mogących być zainteresowanymi wynikami prowadzonych analiz.

LISTA POTENCJALNYCH BENEFICJENTÓW DLA RYNKU FINANSOWEGO

Podmioty państwowe

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego

Bankowy Fundusz Gwarancyjny

Centralne Biuro Antykorupcyjne

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego

Komisja Nadzoru Finansowego

Krajowa Administracja Skarbowa

Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych

Ministerstwo Finansów

Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju

Ministerstwo Przedsiębiorczości i Technologii

Ministerstwo Sprawiedliwości

Najwyższa Izba Kontroli

Narodowy Bank Polski

Polska Agencja Inwestycji i Handlu

Rzecznik Finansowy

Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Podmioty prywatne z udziałem Skarbu Państwa

Agencja Kapitałowo-Rozliczeniowa

Aplikacje Krytyczne

Bank Gospodarstwa Krajowego

Fundusz Rozwoju Spółek

Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie

Poczta Polska

Polska Wytwórnia Papierów Wartościowych

Polski Fundusz Rozwoju

Powszechna Kasa Oszczędności Bank Polski

Towarowa Giełda Energii

Integratory

ACCA (Association of Chartered Certified Accountants) Polska

FINEXA – Stowarzyszenie Dyrektorów Finansowych

Izba Domów Maklerskich

Korporacja Ubezpieczeń Kredytów Eksportowych

Polskie Towarzystwo Ekonomiczne

Polskie Towarzystwo Informatyczne

Stowarzyszenie Emitentów Giełdowych

Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych

Stowarzyszenie Księgowych w Polsce

**LISTA POTENCJALNYCH BENEFICJENTÓW
DLA RYNKU UBEZPIECZENIOWEGO****Podmioty państwowe**

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego

Centralne Biuro Antykorupcyjne

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego

Komisja Nadzoru Finansowego

Krajowa Administracja Skarbowa

Ministerstwo Finansów

Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju

Ministerstwo Przedsiębiorczości i Technologii

Ministerstwo Sprawiedliwości

Ministerstwo Zdrowia

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej

Najwyższa Izba Kontroli

Rzecznik Finansowy

Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny

Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Podmioty prywatne z udziałem Skarbu Państwa

Fundusz Rozwoju Spółek

Narodowy Fundusz Zdrowia

Poczta Polska

Polski Fundusz Rozwoju

Powszechna Kasa Oszczędności Bank Polski

Powszechny Zakład Ubezpieczeń

Polskie Koleje Państwowe

„WĘGLOKOKS”

Jastrzębska Spółka Węglowa

Katowicki Holding Węglowy

KGHM Polska Miedź

Krajowa Spółka Cukrowa

Polska Grupa Górnicza

Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo

Integratory

ACCA (Association of Chartered Certified Accountants) Polska

FINEXA – Stowarzyszenie Dyrektorów Finansowych

Izba Gospodarcza Towarzystw Emerytalnych

Naczelna Izba Lekarska

Polska Izba Brokerów Ubezpieczeniowych i Reasekuracyjnych

Polska Izba Ubezpieczeń

Polskie Biuro Ubezpieczeń Komunikacyjnych

Polskie Towarzystwo Ekonomiczne

Polskie Towarzystwo Informatyczne

Polskie Towarzystwo Lekarskie

Stowarzyszenie Menadżerów Opieki Zdrowotnej

Stowarzyszenie Multiagentów i Agentów Ubezpieczeniowych Polski
Południowej

Stowarzyszenie Polskich Brokerów Ubezpieczeniowych i Reasekuracyjnych

LISTA POTENCJALNYCH BENEFICJENTÓW DLA RYNKU ENERGETYCZNEGO

Podmioty państwowe

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego

Centralne Biuro Antykorupcyjne

Ministerstwo Energii

Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju

Ministerstwo Przedsiębiorczości i Technologii

Ministerstwo Sprawiedliwości

Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości

Polski Komitet Normalizacyjny

Polskie Centrum Badań i Certyfikacji

Urząd Regulacji Energetyki

Podmioty prywatne z udziałem Skarbu Państwa

Agencja Rozwoju Przemysłu

ENEA

ENERGA

Grupa LOTOS

Katowicki Holding Węglowy

KGHM Polska Miedź

PGE Polska Grupa Energetyczna

Polski Fundusz Rozwoju

Polski Koncern Naftowy ORLEN

TAURON Polska Energia

Towarowa Giełda Energii

Instytut Energetyki

Integratory

Polska Sekcja IEEE

Polskie Towarzystwo Ekonomiczne

Polskie Towarzystwo Informatyczne

Polskie Towarzystwo Przesyłu i Rozdziału Energii Elektrycznej

Polskie Towarzystwo Elektrotechniki Teoretycznej i Stosowanej

Stowarzyszenie Polskich Energetyków

Stowarzyszenie Elektryków Polskich

Federacja Stowarzyszeń Naukowo-Technicznych, Naczelna Organizacja Techniczna

Polska Izba Gospodarcza Elektrotechniki

**LISTA POTENCJALNYCH BENEFICJENTÓW
DLA ZARZĄDZANIA LUDŹMI W ORGANIZACJI**

Podmioty państwowe

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
Centralne Biuro Antykorupcyjne
Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego
Krajowa Administracja Skarbowa
Ministerstwo Cyfryzacji
Ministerstwo Sprawiedliwości
Najwyższa Izba Kontroli
Państwowa Inspekcja Pracy
Zakład Ubezpieczeń Społecznych
Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej

Podmioty prywatne z udziałem Skarbu Państwa

Agencja Kapitałowo-Rozliczeniowa
Grupa LOTOS
PGE Polska Grupa Energetyczna
Poczta Polska
Polskie Koleje Państwowe
Polskie Linie Kolejowe
Polskie Linie Lotnicze
Powszechna Kasa Oszczędności Bank Polski
Powszechny Zakład Ubezpieczeń
Telewizja Polska

Integratory

ACCA (Association of Chartered Certified Accountants) Polska
Pracodawcy Rzeczypospolitej Polskiej
Konfederacja Lewiatan
Naczelna Izba Lekarska
Polska Izba Ubezpieczeń

Stowarzyszenie Emitentów Giełdowych

Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce

Stowarzyszenie Polskich Brokerów Ubezpieczeniowych i Reasekuracyjnych
Związek Rzemiosła Polskiego

**LISTA PODMIOTÓW NAUKOWYCH
WSPÓLNA DLA WSZYSTKICH OBSZARÓW**

Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte w Gdyni

Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni

Akademia Sztuki Wojennej

Akademia Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki

Centrum Szkolenia Policji

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Lotnicza Akademia Wojskowa w Dęblinie

Politechnika Białostocka

Politechnika Częstochowska

Politechnika Gdańska

Politechnika Koszalińska

Politechnika Krakowska

Politechnika Lubelska

Politechnika Łódzka

Politechnika Opolska

Politechnika Poznańska

Politechnika Rzeszowska

Politechnika Śląska

Politechnika Świętokrzyska

Politechnika Warszawska

Politechnika Wrocławska

Szkoła Główna Służby Pożarniczej w Warszawie

Szkoła Podoficerska Marynarki Wojennej w Ustce

Szkoła Podoficerska Sił Powietrznych w Dęblinie

Szkoła Podoficerska Wojsk Lądowych w Poznaniu

Szkoła Policji
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Uniwersytet Gdański
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Uniwersytet Jagielloński
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Uniwersytet Łódzki
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Uniwersytet Opolski
Uniwersytet Rzeszowski
Uniwersytet Szczeciński
Uniwersytet Śląski
Uniwersytet w Białymstoku
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Uniwersytet Warszawski
Uniwersytet Wrocławski
Wojskowa Akademia Techniczna im. Jarosława Dąbrowskiego
Wojskowe Centrum Kształcenia Służb Medycznych w Łodzi
Wyższa Szkoła Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie
Wyższa Szkoła Oficerska Sił Powietrznych w Dęblinie
Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

5. Assessing Foundations: Ochrona praw człowieka jako istotny element prac projektowych

System ochrony praw człowieka stanowi dorobek postępu cywilizacyjnego teraźniejszych społeczeństw, częstokroć zrodzony z tragicznych doświadczeń przeszłości. W związku z tym, podczas każdych badań naukowych, mających na celu wypracowanie wymiernych rezultatów oraz rekomendacji, które mają znaleźć uznanie wśród zarówno teoretyków, jak i praktyków, konieczne jest uwzględnianie określonej matrycy prawno-człowieczej. Tym bardziej, jeżeli wyniki prowadzonych prac analitycznych mogą znaleźć odzwierciedlenie normatywne bądź mogą być implementowane w instytucjach oraz firmach zarządzających zasobami ludzkimi. Zapobieganie przyczynom przestępczości, w tym metody jej zwalczania, w finansach, energetyce, ubezpieczeniach oraz zarządzaniu ludźmi w organizacji wypada konfrontować z zakresem i wykładnią regulacji z zakresu konstytucyjnej ochrony praw i wolności (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹¹) oraz europejskiej ochrony praw człowieka (1. Unia Europejska – Karta praw podstawowych Unii Europejskiej¹²; 2. Rada Europy – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹³), w szczególności z:

Prawem do zdrowia jako prawem osobistym (prawo do ochrony zdrowia) i socjalnym (prawo do świadczeń opieki medycznej).

Zgodnie z art. 68 Konstytucji Rzeczypospolitej: „1. Każdy ma prawo do ochrony zdrowia. 2. Obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, władze publiczne zapewniają równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych. Warunki i zakres udzielania świadczeń określa ustawa. 3. Władze publiczne są obowiązane do zapewnienia

¹¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483; 2001 r. Nr 28 poz. 319; 2006 Nr 200 poz. 1471; 2009 Nr 114 poz. 946).

¹² Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326, 26.10.2012, s. 391–407).

¹³ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. 1993 Nr 61 poz. 284).

szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku. 4. Władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska. 5. Władze publiczne popierają rozwój kultury fizycznej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży”.

Zgodnie art. 35 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „Każdy ma prawo dostępu do profilaktycznej opieki zdrowotnej i prawo do korzystania z leczenia na warunkach ustanowionych w ustawodawstwach i praktykach krajowych. Przy określaniu i realizowaniu wszystkich polityk i działań Unii zapewnia się wysoki poziom ochrony zdrowia ludzkiego”.

Prawem do wolności i bezpieczeństwa osobistego.

Zgodnie z art. 41 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą. Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie. 2. Każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia. O pozbawieniu wolności powiadamia się niezwłocznie rodzinę lub osobę wskazaną przez pozbawionego wolności. 3. Każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania. Powinien on być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przekazany do dyspozycji sądu. Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami. 4. Każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny. 5. Każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania”.

Zgodnie z art. 6 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego”.

Zgodnie z art. 5 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: „1. Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt

nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem następujących przypadków i w trybie ustalonym przez prawo: a. zgodnie z prawem pozbawienia wolności w wyniku skazania przez właściwy sąd; b. zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w przypadku niepodporządkowania się wydanemu zgodnie z prawem orzeczeniu sądu lub w celu zapewnienia wykonania określonego w ustawie obowiązku; c. zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą lub jeśli jest to konieczne w celu zapobieżenia popełnienia takiego czynu lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu; d. pozbawienia nieletniego wolności na podstawie zgodnego z prawem orzeczenia w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub zgodnego z prawem pozbawienia nieletniego wolności w celu postawienia go przed właściwym organem; e. zgodnego z prawem pozbawienia wolności osoby w celu zapobieżenia szerzeniu przez nią choroby zakaźnej, osoby umyślowo chorej, alkoholika, narkomana lub włóczęgi; f. zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania osoby w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa lub osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję. 2. Każdy, kto został zatrzymany, powinien zostać niezwłocznie i w zrozumiałym dla niego języku poinformowany o przyczynach zatrzymania i o stawianych mu zarzutach. 3. Każdy zatrzymany lub aresztowany zgodnie z postanowieniami ustępu 1 lit. c) niniejszego artykułu powinien zostać niezwłocznie postawiony przed sędzią lub innym urzędnikiem uprawnionym przez ustawę do wykonywania władzy sądowej i ma prawo być sądzony w rozsądnym terminie albo zwolniony na czas postępowania. Zwolnienie może zostać uzależnione od udzielenia gwarancji zapewniających stawienie się na rozprawę. 4. Każdy, kto został pozbawiony wolności przez zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo odwołania się do sądu w celu ustalenia bezzwłocznie przez sąd legalności pozbawienia wolności i zarządzenia zwolnienia, jeżeli pozbawienie wolności jest niezgodne z prawem.

Każdy, kto został pokrzywdzony przez niezgodne z treścią tego artykułu zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo do odszkodowania”.

Prawem do rzetelnego procesu sądowego, w tym prawem do skutecznego środka prawnego i dostępu do bezstronnego sądu, domniemaniem niewinności i prawem do obrony.

Zgodnie z art. 45 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. 2. Wyłączenie jawności rozprawy może nastąpić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Wyrok ogłaszany jest publicznie”.

Zgodnie z art. 42 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego. 2. Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu. 3. Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu”.

Zgodnie z art. 47 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej: „Każdy, kogo prawa i wolności zagwarantowane przez prawo Unii zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka prawnego przed sądem, zgodnie z warunkami przewidzianymi w niniejszym artykule. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony uprzednio na mocy ustawy. Każdy ma możliwość uzyskania porady prawnej, skorzystania z pomocy obrońcy i przedstawiciela. Pomoc prawna jest udzielana osobom, które nie posiadają wystarczających środków, w zakresie w jakim jest ona konieczna dla zapewnienia skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości”.

Zgodnie z art. 48 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „1. Każdego oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie

stwierdzona zgodnie z prawem. 2. Każdemu oskarżonemu gwarantuje się poszanowanie prawa do obrony”.

Zgodnie z art. 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: „1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej. Postępowanie przed sądem jest jawne, jednak prasa i publiczność mogą być wyłączone z całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w społeczeństwie demokratycznym, gdy wymaga tego dobro małoletnich lub gdy służy to ochronie życia prywatnego stron albo też w okolicznościach szczególnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzględnie konieczne, kiedy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości. 2. Każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą. 3. Każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma co najmniej prawo do: a) niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarżenia; b) posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony; c) bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony, do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości; d) przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia oraz żądania obecności i przesłuchania świadków obrony na takich samych warunkach jak świadków oskarżenia; e) korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie”.

Prawem do podstawy prawnej karania, w tym z zasadą legalności oraz proporcjonalności kary do czynów zabronionych pod groźbą kary, oraz z zakazem karania bez podstawy prawnej.

Zgodnie z art. 42 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego. 2. Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu. 3. Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu”.

Zgodnie z art. 49 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „1. Nikt nie może zostać skazany za popełnienie czynu polegającego na działaniu lub zaniechaniu, który według prawa krajowego lub prawa międzynarodowego nie stanowił czynu zabronionego pod groźbą kary w czasie jego popełnienia. Nie wymierza się również kary surowszej od tej, którą można było wymierzyć w czasie, gdy czyn zabroniony pod groźbą kary został popełniony. Jeśli ustawa, która weszła w życie po popełnieniu czynu zabronionego pod groźbą kary, przewiduje karę łagodniejszą, ta właśnie kara ma zastosowanie. 2. Niniejszy artykuł nie stanowi przeszkody w sądzeniu i karaniu osoby za działanie lub zaniechanie, które w czasie, gdy miało miejsce, stanowiło czyn zabroniony pod groźbą kary, zgodnie z ogólnymi zasadami uznanymi przez wspólnotę narodów. 3. Kary nie mogą być nieproporcjonalnie surowe w stosunku do czynu zabronionego pod groźbą kary”.

Zgodnie z art. 7 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: „1. Nikt nie może być uznany za winnego popełnienia czynu polegającego na działaniu lub zaniechaniu działania, który według prawa wewnętrznego lub międzynarodowego nie stanowił czynu zagrożonego karą w czasie jego popełnienia. Nie będzie również wymierzona kara surowsza od tej, którą można było wymierzyć w czasie, gdy czyn zagrożony karą został popełniony.

2. Niniejszy artykuł nie stanowi przeszkody w sądzeniu i karaniu osoby winnej działania lub zaniechania, które w czasie popełnienia stanowiły czyn zagrożony karą według ogólnych zasad uznanych przez narody cywilizowane”.

Prawem do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego.

Zgodnie z art. 47 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym”.

Zgodnie z art. 7 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „Każdy ma prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, domu i komunikowania się”.

Zgodnie z art. 8 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: „1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji. 2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności osób”.

Prawem do ochrony danych osobowych.

Zgodnie z art. 51 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby. 2. Władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach niż niezbędne w demokratycznym państwie prawnym. 3. Każdy ma prawo dostępu do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych. Ograniczenie tego prawa może określić ustawa. 4. Każdy ma prawo do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny

z ustawą. 5. Zasady i tryb gromadzenia oraz udostępniania informacji określa ustawa”.

Zgodnie z art. 8 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „1. Każdy ma prawo do ochrony danych osobowych, które go dotyczą. 2. Dane te muszą być przetwarzane rzetelnie w określonych celach i za zgodą osoby zainteresowanej lub na innej uzasadnionej podstawie przewidzianej ustawą. Każdy ma prawo dostępu do zebranych danych, które go dotyczą, i prawo do dokonania ich sprostowania. 3. Przestrzeganie tych zasad podlega kontroli niezależnego organu”.

Prawem do wolności opinii i informacji.

Zgodnie z art. 54 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji. 2. Cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane. Ustawa może wprowadzić obowiązek uprzedniego uzyskania koncesji na prowadzenie stacji radiowej lub telewizyjnej”.

Zgodnie z art. 11 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „1. Każdy ma prawo do wolności wypowiedzi. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. 2. Szanuje się wolność i pluralizm mediów”.

Zgodnie z art. 11 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „1. Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. Niniejszy przepis nie wyklucza prawa Państw do poddania procedurze zezwoleń przedsiębiorstw radiowych, telewizyjnych lub kinematograficznych. 2. Korzystanie z tych wolności pociągających za sobą obowiązki i odpowiedzialność może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym

w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej”.

Prawem do wolności zgromadzeń i stowarzyszania się.

Zgodnie z art. 57 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „Każdemu zapewnia się wolność organizowania pokojowych zgromadzeń i uczestniczenia w nich. Ograniczenie tej wolności może określać ustawa”.

Zgodnie z art. 58 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Każdemu zapewnia się wolność zrzeszania się. 2. Zakazane są zrzeszenia, których cel lub działalność są sprzeczne z Konstytucją lub ustawą. O odmowie rejestracji lub zakazie działania takiego zrzeszenia orzeka sąd. 3. Ustawa określa rodzaje zrzeszeń podlegających sądowej rejestracji, tryb tej rejestracji oraz formy nadzoru nad tymi zrzeszeniami”.

Zgodnie z art. 59 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Zapewnia się wolność zrzeszania się w związkach zawodowych, organizacjach społeczno-zawodowych rolników oraz w organizacjach pracodawców. 2. Związki zawodowe oraz pracodawcy i ich organizacje mają prawo do rokowań, w szczególności w celu rozwiązywania sporów zbiorowych, oraz do zawierania układów zbiorowych pracy i innych porozumień. 3. Związkom zawodowym przysługuje prawo do organizowania strajków pracowniczych i innych form protestu w granicach określonych w ustawie. Ze względu na dobro publiczne ustawa może ograniczyć prowadzenie strajku lub zakazać go w odniesieniu do określonych kategorii pracowników lub w określonych dziedzinach. 4. Zakres wolności zrzeszania się w związkach zawodowych i organizacjach pracodawców oraz innych wolności związkowych może podlegać tylko takim ograniczeniom ustawowym, jakie są dopuszczalne przez wiążące Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowe”.

Zgodnie z art. 12 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „1. Każdy ma prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzania się oraz do swobodnego stowarzyszania się na wszystkich poziomach, zwłaszcza w sprawach politycznych, związkowych i obywatelskich, z którego wynika prawo każdego do tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla obrony swoich interesów. 2. Partie polityczne na poziomie Unii przyczyniają się do wyrażania woli politycznej jej obywateli”.

Zgodnie z art. 11 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: „1. Każdy ma prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzenia się oraz do swobodnego stowarzyszania się, włącznie z prawem tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla ochrony swoich interesów. 2. Wykonywanie tych praw nie może podlegać innym ograniczeniom niż te, które określa ustawa i które są konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa państwowego lub publicznego, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwu, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Niniejszy przepis nie stanowi przeszkody w nakładaniu zgodnych z prawem ograniczeń korzystania z tych praw przez członków sił zbrojnych, policji lub administracji państwowej”.

Prawem do zakazu ponownego sądzenia lub karania, w tym z zakazem ponownego sądzenia lub karania w postępowaniu karnym za ten sam czyn zabroniony pod groźbą kary.

Zgodnie z art. 50 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „Nikt nie może być ponownie sądzony lub ukarany w postępowaniu karnym za ten sam czyn zabroniony pod groźbą kary, w odniesieniu do którego zgodnie z ustawą został już uprzednio niewinny lub za który został już uprzednio skazany prawomocnym wyrokiem na terytorium Unii”.

Zgodnie z art. 4 Protokołu nr 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: „1 Nikt nie może być ponownie sądzony lub ukarany w postępowaniu przed sądem tego samego Państwa za przestępstwo, za które został uprzednio skazany prawomocnym wyrokiem lub niewinny zgodnie z ustawą i zasadami postępowania karnego tego Państwa. 2. Postanowienia

poprzedniego ustępu nie stoją na przeszkodzie wznowieniu postępowania zgodnie z ustawą i zasadami postępowania karnego danego Państwa, jeśli wyjdą na jaw nowo odkryte fakty lub jeśli w poprzednim postępowaniu popełniono poważną pomyłkę, która mogła mieć wpływ na wynik sprawy. 3. Żadne z postanowień niniejszego artykułu nie może być uchylone na podstawie artykułu 15 Konwencji (Uchylenie stosowania zobowiązań w stanie”.

Zgodnie z art. 42 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego. 2. Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu. 3. Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu”.

Zgodnie z art. 45 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. 2. Wyłączenie jawności rozprawy może nastąpić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Wyrok ogłaszany jest publicznie”.

Prawem do odszkodowania za bezprawne skazanie.

Zgodnie z art. 4 Protokołu nr 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: „Każdemu skazanemu prawomocnie za przestępstwo, który odbył karę w wyniku takiego skazania, a następnie został uniewinniony lub ułaskawiony na tej podstawie, że nowy lub nowo ujawniony fakt dowiódł, iż nastąpiła pomyłka sądowa, przysługuje odszkodowanie zgodnie z ustawą lub praktyką w danym Państwie, jeżeli nie udowodniono, że jest on całkowicie lub częściowo odpowiedzialny za nieujawnienie faktu we właściwym czasie”.

Prawem do odwołania w sprawach karnych.

Zgodnie z art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „Każdy, kogo prawa i wolności zagwarantowane przez prawo Unii zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka prawnego przed sądem, zgodnie z warunkami przewidzianymi w niniejszym artykule. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony uprzednio na mocy ustawy. Każdy ma możliwość uzyskania porady prawnej, skorzystania z pomocy obrońcy i przedstawiciela. Pomoc prawna jest udzielana osobom, które nie posiadają wystarczających środków, w zakresie w jakim jest ona konieczna dla zapewnienia skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości”.

Zgodnie z art. 2 Protokołu nr 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: „1. Każdy, kto został uznany przez sąd za winnego popełnienia przestępstwa, ma prawo do rozpatrzenia przez sąd wyższej instancji jego sprawy, tak w przedmiocie orzeczenia o winie, jak i co do kary. Korzystanie z tego prawa, a także jego podstawy, reguluje ustawa. 2. Wyjątki od tego prawa mogą być stosowane w przypadku drobnych przestępstw, określonych w ustawie, lub w przypadkach, gdy dana osoba była sądzona w pierwszej instancji przez sąd najwyższy albo została uznana za winną i skazana w wyniku zaskarżenia wyroku uniewinniającego sądu pierwszej instancji”.

Zgodnie z art. 42 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego. 2. Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu. 3. Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu”.

Zgodnie z art. 45 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. 2. Wyłączenie jawności rozprawy może nastąpić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Wyrok ogłaszany jest publicznie.”

Prawem do własności.

Zgodnie z art. 64 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „1. Każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia. 2. Własność, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej. 3. Własność może być ograniczona tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza ona istoty prawa własności”.

Zgodnie z art. 17 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „1. Każdy ma prawo do władania, używania, rozporządzania i przekazania w drodze spadku mienia nabytego zgodnie z prawem. Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym, w przypadkach i na warunkach przewidzianych w ustawie, za słusznym odszkodowaniem za jej utratę wypłaconym we właściwym terminie. Korzystanie z mienia może podlegać regulacji ustawowej w zakresie, w jakim jest to konieczne ze względu na interes ogólny. 2. Własność intelektualna podlega ochronie”.

Zgodnie z art. 1 Protokołu dodatkowego do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: „Każda osoba fizyczna i prawna ma prawo do poszanowania swego mienia. Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym i na warunkach przewidzianych przez ustawę oraz zgodnie z podstawowymi zasadami prawa międzynarodowego. Powyższe postanowienia nie będą jednak w żaden sposób naruszać prawa Państwa do wydawania takich ustaw, jakie uzna za konieczne dla uregulowania sposobu korzystania z własności zgodnie z interesem powszechnym lub w celu zapewnienia uiszczania podatków bądź innych należności lub kar pieniężnych”.

6. Assessing Foundations: Uzasadnienie prowadzenia prac badawczych

Istnieje wiele powodów uzasadniających prowadzenie prac badawczych związanych z analizą korelacji prawa, gospodarki i technologii na rzecz zapobiegania przyczynom przestępczości na rynku finansowym, energetycznym, ubezpieczeniowym oraz zarządzania ludźmi w organizacji. Niemniej jednak racjonalne jest przedstawienie tych najważniejszych.

Uzasadnieniem podejmowania prac badawczych na rynku finansowym, w kontekście przeciwdziałania przyczynom przestępczości finansowej, jest m.in. kwestia aktualnie występujących nadużyć, które podlegają nieustannym zmianom. Tematem przewodnim w tym zakresie będzie zarządzanie instytucjami finansowymi z wykorzystaniem technologii utrudniających dokonywanie przestępstw. Rynek finansowy, w tym banki i fundusze inwestycyjne, są strukturami, które powinny iść z duchem czasu. Zatem istotnym zadaniem jest wprowadzanie technologii informatycznej jako narzędzia w walce z oszustami.

Uzasadnieniem podejmowania prac badawczych na rynku energetycznym, w kontekście przeciwdziałania przyczynom przestępczości energetycznej, są m.in. straty dla zakładów energetycznych, które są powodowane np. kradzieżami energii elektrycznej oraz kradzieżami składników infrastruktury energetycznej. Wyżej opisane przestępstwa powodują również wiele zagrożeń zarówno dla osób, jak i instytucji. Rynek energetyczny narażony jest także na działalność zorganizowanych grup przestępczych czy też pranie pieniędzy. Skala zjawisk przestępczości występującej na rynku energetycznym jest olbrzymia i niestety zagrożenie w tym zakresie rośnie z roku na rok.

Uzasadnieniem podejmowania prac badawczych na rynku ubezpieczeniowym, w kontekście przeciwdziałania przyczynom przestępczości ubezpieczeniowej jest fakt, że ten typ przestępczości od kilku lat budzi w kraju coraz większy niepokój, stanowiąc przedmiot zainteresowania zarówno podmiotów objętych ubezpieczeniami, jak i organów ścigania, czy też szeroko pojętego rynku ubezpieczeniowego. Przestępstwa te są związane nie tylko ze znacznymi kosztami społecznymi, ale również ze stratami samych zakładów ubezpieczeń, akcjonariuszy oraz ubezpieczonych. Rzeczą oczywistą jest, iż obowiązujące prawo powinno chronić sytuację finansową ubezpieczycieli,

gdyż przestępstwa ich dotyczące mogą znacznie utrudnić prowadzenie działalności gospodarczej.

Uzasadnieniem podejmowania prac badawczych w zarządzaniu ludźmi w organizacji, w kontekście przeciwdziałania przyczynom przestępczości w tym obszarze jest fakt unikania przez przedsiębiorstwa wywiązywania się ze zobowiązań wobec pracowników, co stanowi jeden z głównych i wielce problematycznych wątków w ich dzisiejszym funkcjonowaniu. Na tej płaszczyźnie chodzi nie tyle o brak wypłaty wynagrodzeń dla pracowników, ile o wymuszanie na nich pracy niezgodnej z regulacjami prawnymi oraz na zakłócaniu równowagi pomiędzy czasem przeznaczonym na pracę i na rodzinę. W ramach Projektu zostaną przygotowane zalecenia, które w założeniu będą miały wpływ zarówno na regulamin oraz kulturę pracy w przedsiębiorstwach, jak i na regulacje dotyczące prawa pracy.

W związku z powyższym uzasadniona jest naukowa analiza prawa, gospodarki i technologii w kontekście zapobiegania przyczynom przestępczości finansowej, energetycznej, ubezpieczeniowej oraz w zarządzaniu ludźmi w organizacji.

Oszustwa finansowe – diagnoza stanu obecnego

ALINA KLONOWSKA¹, MAGDALENA MAŁECKA-ŁYSZCZEK²,
MAŁGORZATA SNARSKA³, JOANNA WYROBEK⁴

1. Przestępstwo finansowe w ujęciu ekonomicznym

Spoglądając *sensu largo*, mając na uwadze poglądy wyrażane w literaturze międzynarodowej, przestępstwo na rynku finansowym⁵ można zdefiniować jako wszelkiego rodzaju zachowania przestępcze związane z rynkami finansowymi, w szczególności wszelkie działania oparte na oszustwie lub nieuczciwości, niewłaściwym postępowaniu bądź wykorzystaniu informacji

¹ Doktor nauk ekonomicznych, adiunkt w Katedrze Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń w Kolegium Ekonomii, Finansów i Prawa, Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.

Dorobek naukowy gromadzony od 2007 r. obejmuje zagadnienia związane z polityką fiskalną państwa, a w szczególności problematykę *voluntary tax compliance*, ryzyka podatkowego i metod skutecznego zarządzania nim. Adres e-mail: klonowska@uek.krakow.pl.

² Profesor nadzwyczajny w Katedrze Prawa Konstytucyjnego, Administracyjnego i Zamówień Publicznych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, specjalizuje się w problematyce prawa administracyjnego z wpływem prawa konstytucyjnego, prowadzi również wykłady specjalistyczne w zakresie zwalczania przestępczości na rynkach finansowych. Autorka licznych opracowań i ekspertyz.

³ Doktor fizyki teoretycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego, adiunkt w Katedrze Rynków Finansowych, a wcześniej asystent w Katedrze Ekonometrii i Badań Operacyjnych w Kolegium Ekonomii, Finansów i Prawa, Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, profesor wizytujący na Uniwersytecie w Lille oraz IESEG School of Management w Paryżu. Zainteresowania naukowe obejmują zagadnienia z zakresu statystyki matematycznej, teorii ekonometrii oraz finansów empirycznych i wyceny instrumentów pochodnych.

⁴ Doktor habilitowany nauk ekonomicznych, profesor w Katedrze Finansów Przedsiębiorstw w Kolegium Ekonomii, Finansów i Prawa Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Zainteresowania naukowe obejmują zarządzanie finansami przedsiębiorstw. Adres e-mail: wyrobekj@uek.krakow.pl

⁵ Financial Conduct Authority, FCA Handbook 2013, za: M.C. Frunza, *Introduction to the theories and varieties of modern crime in financial markets*, Elsevier, Amsterdam 2016, s. 13.

dotyczących rynku finansowego, zarządzaniu zyskami z takich przestępstw lub finansowania terroryzmu. Zazwyczaj czyny te nie są związane z używaniem przemocy⁶. Wydaje się przy tym⁷, że przestępstwa na rynku finansowym posiadają stosunkowo niski współczynnik skuteczności egzekwowania prawa (ang. *law enforcement rate*) z wielu powodów: prawnych i pozaprawnych. Po pierwsze⁸ jako przestępstwa bez użycia przemocy otrzymują zwykle niższy priorytet od innych (często z powodu nacisków opinii publicznej). Po drugie⁹ – ściganie przestępstw finansowych jest bardzo kosztowne, a organy nadzoru i ścigania nie dysponują odpowiednimi zasobami finansowymi. Po trzecie¹⁰, rozwój internetu i mediów społecznościowych doprowadził do powstania nowych technik oszustw, jak i komunikacji przestępców, i techniki nadzoru organów nadzoru często nie nadążają za tym postępem technologicznym. Po czwarte¹¹ – tego typu przestępstwa często popełniają osoby bogate, znane, sławne, lubiane albo posiadające ogromne wpływy polityczne, a nierzadko i znaczny (pośredni lub bezpośredni) wpływ na pracę organów nadzoru i ścigania. Kolejnym problemem¹² związanym z egzekwowaniem prawa w przypadku przestępstw na rynku finansowym jest brak koordynacji działań różnych organów nadzoru i egzekwowania prawa – często przepisy są niejasno sformułowane i nie wiadomo, która instytucja ma się zająć danym rodzajem przestępstwa finansowego. Oprócz wspomnianych problemów występuje jeszcze jeden: choć nie jest to regułą, to często łatwo wykryć przestępstwo finansowe, ale bardzo trudno udowodnić winę w sądzie, bo raz, że winnych często stać na najlepszych prawników (na co nie stać organu prowadzącego postępowanie), a dwa – często prawo jest na tyle nieprecyzyjne, że chociaż zdrowy rozsądek wyraźnie pokazuje, że doszło do przestępstwa, to trudno udowodnić tę winę w sądzie. Bardzo wiele przestępstw finansowych, aby

⁶ A.I. Anand, *The Enforcement of Financial Market Crimes: A Comparative Case Study of Canada and the United Kingdom*, https://wp.nyu.edu/compliance_enforcement/2019/03/22/the-enforcement-of-financial-market-crimes-a-comparative-case-study-of-canada-and-the-united-kingdom/ (dostęp: 28.08.2019).

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

zostały udowodnione, wymaga wyceny szkody, a ta jest subiektywna i prawie zawsze jest podważana przez obronę oskarżonego.

Jakkolwiek celem rozdziału jest omówienie przyczyn przestępczości finansowej, specyfiki polskiej oraz sposobów jej zwalczania, warto umieścić niniejszą problematykę w szerszym kontekście wyznaczonym przez opracowania z poziomu międzynarodowego, które pozwalają również na perspektywę komparatystyczną w analizowanym obszarze. Należy mieć na uwadze odmienności i specyfikę rozmaitych systemów prawnych w poszczególnych krajach. Dobrym przykładem ilustrującym szeroki zakres analizowanego zagadnienia może być regulacja brytyjska, wypracowana przez Financial Conduct Authority. Raport FCA z 2018 r. wymienia następujące grupy przestępstw i nadużyć finansowych i rynkowych (niekiedy pewne operacje kwalifikują się do kilku wymienionych kategorii):

1. Wykonywanie czynności nie będąc do tego uprawnionymi (ang. *breaching the general prohibition*).
2. Oszustwa (ang. *fraud*):
 - a) oszustwa z zaliczkami (ang. *advance fee fraud*),
 - b) oszustwa z podaniami (ang. *application fraud*),
 - c) oszustwa na rozliczeniach międzybankowych (ang. *cover payments*),
 - d) podszywanie się za inną osobę (ang. *identify fraud*),
 - e) oszustwa inwestycyjne (ang. *investment fraud*),
 - f) oszustwa na opłatach związanych z pożyczkami (ang. *loan fee fraud*),
 - g) wyłudzenia towaru (ang. *long firm fraud*),
 - h) niewłaściwe korzystanie z usług finansowych (ang. *misuse of facility*),
 - i) schemat Ponziego i inne piramidy finansowe,
 - j) oszustwa przy sprzedaży akcji (ang. *share sale fraud*),
3. Nielegalne pożyczanie pieniędzy (ang. *illegal money lending*).
4. Nadużycia rynkowe (ang. *market abuse*):
 - a) manipulowanie rynkiem (ang. *abusive squeeze*),
 - b) rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji rynkowych (ang. *information dissemination*),
 - c) zakłócanie pracy rynku (ang. *distortion*),
 - d) niepoprawne ujawnianie informacji poufnych (ang. *improper disclosure*),

- e) niepoprawne wykorzystywanie prywatnych rachunków inwestycyjnych (ang. *improper personal account dealing*),
 - f) nieuczciwe nakłanianie do transakcji (ang. *inducements*),
 - g) transakcje w oparciu o informacje poufne (ang. *insider dealing*),
 - h) transakcje manipulacyjne (ang. *manipulating transactions*),
 - i) zachowania mające na celu wprowadzanie w błąd innych uczestników rynku (ang. *misleading behaviour*).
- 5. Pranie brudnych pieniędzy (ang. *money laundering*).
 - 6. Uchylenie się od opodatkowania (ang. *tax evasion*).
 - 7. Wyłudzenia (ang. *scams*):
 - a) wyłudzenia wykorzystujące usługi bankowe (ang. *banking scams*),
 - b) wyłudzenia wykorzystujące certyfikaty na emisję CO₂ (ang. *carbon credit scams*),
 - c) fałszywe strony internetowe (ang. *fake websites*),
 - d) *phishing*,
 - e) *vishing*.
 - 8. Finansowanie terroryzmu.
 - 9. Nieautoryzowana działalność (ang. *unauthorised activities*).
 - 10. Nieautoryzowana działalność biznesowa (ang. *unauthorised business*).
 - 11. Nieuczciwe warunki kontraktów (ang. *unfair contract terms*).

Wymienione powyżej praktyki zostaną pokrótce omówione.

Wykonywanie czynności nie będąc do tego uprawnionymi (ang. *breaching a general prohibition*), polega na tym, że osoba nieposiadająca odpowiednich uprawnień podejmuje działalność, która jest uregulowana odpowiednimi przepisami wymagającymi licencji, upoważnień lub innych uprawnień. Może to oznaczać np. prowadzenie agencji ubezpieczeniowej bez zdania odpowiedniego egzaminu, zawieranie umów w imieniu przedsiębiorstwa nie będąc do tego umocowanym, prowadzenie działalności gospodarczej bez uzyskania odpowiednich zgód i dokumentów. Sytuacja może także dotyczyć osób, które utraciły uprawnienia (np. brokera), ale nadal prowadzą działalność (np. obrót nieruchomościami).

Oszustwa z zaliczkami (ang. *advance fee fraud*) polegają na tym, że ofercie oferowana jest duża kwota pieniędzy (lub pożyczka, podpisanie kontraktu, pomoc przy załatwianiu formalności, inwestycja) za niewielką zaliczkę wpłaconą z góry za jakąś czynność (np. niezbędne postępowanie prawne, opłaty

transakcyjne itd.). Istnieje ogromna liczba wariantów tego oszustwa, mogą one wykorzystywać telefony, faksy, e-maile, listy. Oczywiście sprawcy są anonimowi, nie można ich zastać pod wskazanym adresem (o ile w ogóle jest on podawany), jakkolwiek w części tego typu oszustw ofiara jest zapraszana do kraju oszusta. Jedną z odmian jest wykonywanie przelewów, co jest już połączeniem tego oszustwa z praniem brudnych pieniędzy. Innym wariantem jest oferowanie sprzedaży towarów albo usług przez internet, ale kiedy ofiara dokona płatności, nigdy nie otrzyma zakupionego towaru lub usług. Może to dotyczyć np. instalacji stacji nadawczych telefonii komórkowej, w ramach czego ofiara ma wpłacić zaliczkę na instalację sprzętu, która oczywiście nigdy nie ma miejsca.

Pierwszy wariant **oszustwa z podaniami** (*application fraud*) polega na tym, że osoba działa we własnym imieniu i posiada odpowiednie umocowanie do składania podania o usługę bankową, kredyt, kontrakt, zatrudnienie, kartę kredytową, zwolnienia z podatków itd., ale przy składaniu podania fałszuje część podawanych informacji. Na przykład klient przedsiębiorstwa na podstawie fałszywych danych uzyskuje duży kredyt kupiecki. Drugim wariantem tego oszustwa jest posługiwanie się ukradzioną tożsamością (np. skradzionym dowodem osobistym) i składanie podań w imieniu tej osoby.

Oszustwa na rozliczeniach międzybankowych (ang. *cover payments fraud*) dotyczą rozliczeń między bankami, które są konieczne, w przypadku gdy dokonywane są płatności między klientami różnych banków z różnych krajów i w różnych walutach. W takiej sytuacji banki dokonują między sobą rozliczeń i to właśnie tych rozliczeń międzybankowych dotyczy oszustwo. Można bowiem za ich pomocą zamaskować przepływy pieniężne dokonywane w innych celach od innych osób. Dlatego obecnie w systemie SWIFT istnieje możliwość wpisania informacji o nadawcy i odbiorcy danego przelewu pieniężnego, aby dopasować rozliczenia międzybankowe z konkretnymi klientami banków, którzy dokonali transakcji.

Podszywanie się pod inną osobę (ang. *identity fraud*) polega na używaniu danych osobowych innej osoby bez jej zgody w celu popełnienia przestępstwa lub oszukania tej osoby. W dobie internetu i baz danych klientów każde włamanie i kradzież danych osobowych mogą prowadzić do podszywania się potem za te osoby. Nie ma znaczenia, czy firma jest duża czy mała, czy dane są podstawowe (hasło i login) czy rozbudowane, nie jest ważne czy minął rok czy 10 lat od kradzieży takich danych, zagrożenie jest bardzo duże

i coraz powszechniejsze. Przykładem, jak nawet najprostsze dane mogą być wykorzystane, jest oszustwo „na znajomego”, w którym oszust włamuje się na konto w mediach społecznościowych i wysyła do znajomych tej osoby prośbę o małą pożyczkę, najlepiej przez podanie kodu BLIK. Kodu tego nie wolno podawać nikomu, ale przecież prosi znajomy. Dochodzi do kradzieży, a ponieważ udostępnienie kodu BLIK jest niezgodne z regulaminem, osoba nie odzyska ukradzionych pieniędzy.

Oszustwa inwestycyjne (ang. *investment fraud*) to ogólny termin dotyczący oszukańczych praktyk, które mają wprowadzać w błąd inwestorów, aby podejmowali błędne decyzje inwestycyjne. Zwykle sprowadza się to do dostarczania im nieprawdziwych lub mylących i nieprawdziwych informacji o potencjalnych, wspaniałych możliwościach pomnożenia pieniędzy. Oszustwa tego typu obejmują zarówno piramidy finansowe (nowi członkowie piramidy wpłacając pieniądze, aby zarobić zyski, ale w rzeczywistości ich pieniądze są wypłacane starszym uczestnikom piramidy za to, że zwabili nowych i nakłonili do wpłacenia pieniędzy), jak i schematy Ponziego (starzy uczestnicy nie muszą zwabiać nowych uczestników, to oszuści znajdują kolejnych uczestników i ze środków wpłacanych przez tych nowych wypłacają zyski starym, ale można do tej grupy zaliczyć także pompowanie cen akcji, również część oszustw zaliczkowych, spółki-wydmuszki, spółki-pawie, szukanie „swojaków” (ang. *affinity fraud*), a także sprzedaż instrumentów finansowych bez kontroli nadzoru finansowego poprzez umiędzynarodowienie takich transakcji.

Omawiając oszustwa inwestycyjne, warto też wspomnieć o wariacie pompowania wartości podmiotu, zanim dojdzie do jego sprzedaży. Mogą to robić spekulanci w celu sprzedaży akcji po wyższych cenach od ceny zakupu (wtedy nazywa się taką strategię *pump and dump*), ale także dotychczasowi właściciele podmiotu, aby sprzedać akcje po wyższej cenie.

Oszustwa zaliczkowe były traktowane jako osobna grupa oszustw, ale część z nich zalicza się równocześnie do grupy oszustw inwestycyjnych. Na przykład w sytuacji, kiedy oszuści oferują inwestorowi odkupienie za niezwykle korzystną cenę akcji, których zakup był błędem, i przynoszą inwestorowi same straty. Aby jednak doszło do transakcji, oszuści wymagają od niego zapłacenia zaliczki za koszty całej operacji.

Spółki-wydmuszki to kolejne oszustwo inwestycyjne. Polega ono na tym, że spółka nieposiadająca koncepcji na swój rozwój, korzystając z dobrej

koniunktury rynkowej stara się wykorzystać krótkotrwałą dobrą passę i niezwłocznie przeprowadzić pierwotną emisję akcji. Oszustom mało zależy na powodzeniu spółki po emisji publicznej, ma ona działać na tyle długo, aby po zawyżonych cenach pozbyli się swoich udziałów..

Spółki-pawie to przedsiębiorstwa nierentowne albo ponownie – bez planu na przyszłość, które starają się pozyskać fundusze, wykorzystując niewiedzę lub naiwność inwestorów. Spółki nie łamią prawa, lecz starają się pozyskiwać finansowanie w taki sposób, aby wielu inwestorów nie poznało ich sytuacji finansowej lub ignorowało ją. Często spółki te mają niezwykle efektowne strony internetowe, mogą znajdować się poza granicami kraju oraz mogą korzystać z nowoczesnych rozwiązań dotyczących finansowania – np. *crowdfunding* albo technologii opartych na *bitchain* (*initial coin offering*). Ani *crowdfunding*, ani ICO nie są zakazane, ale w wielu krajach albo nie są, albo są słabo uregulowane. Pozwala to znacznie ograniczyć informacje pokazywane inwestorom, a nawet – jak to ma miejsce w przypadku *crowdfunding* – praktycznie nie udostępniać publicznie żadnych informacji finansowych. Teoretycznie zdroworozsądkowo myśląc osoba nie powinna kupić udziałów czy monet przy takich emisjach, nie upewniwszy się co do realności świetlanych planów opisywanych przez właścicieli firmy pozyskującej finansowanie (lub traktować to jako przygodę służącą poznaniu tych technologii), ale naiwność ludzka nie ma granic i zawsze znajdują się ludzie lokujący oszczędności swojego życia w takich przedsięwzięciach. O ile z pewnością część takich firm ma jakąś koncepcję rozwojową i może w przyszłości dzięki pozyskanym funduszom zrealizować swoje plany, to niestety z powodu słabej kontroli tych rynków należy mieć świadomość, że istnieje ryzyko, że pod piękną powłoką i opowieściami z zielonego lasu nic więcej nie ma.

Szukanie „swojaków” (ang. *affinity fraud*) polega na tym, że oszuści podają się za członków określonej społeczności – religijnej, etnicznej, albo celują w osoby w zaawansowanym wieku i zachęcają ich do inwestowania w określony instrument, często jest to piramida finansowa albo schemat Ponziego. Alternatywnie oszuści szukają osób o nieposzlakowanej opinii i w różny sposób nakłaniają je do popierania swoją osobą takiej działalności poprzez ich znajomych albo zwierzchników, którym w zamian za to oferują znaczące korzyści materialne.

Sprzedaż instrumentów finansowych z ominięciem organów kontroli opiera się na tym, że w wielu krajach nadzór finansowy obejmuje jedynie narzędzia sprzedawane na terenie danego kraju. Jeżeli emisja akcji czy innych instrumentów finansowych ma mieć miejsce poza granicami kraju, to przepisy mogą wyłączać nadzór krajowy. Innym wariantem opisanej sprzedaży jest sytuacja, gdy dany kanał emisji instrumentów jest słabo uregulowany (*crowdfunding*, *Ethereum* i inne warianty blockchaina, sprzedaż przez strony internetowe, szczególnie zagraniczne, na zagranicznych serwerach), lub instrumenty finansowe skonstruowane w taki sposób, aby były objęte słabą kontrolą organów nadzoru (bo są nowością omijającą przepisy). Dobrym przykładem instrumentu finansowego, który był sprzedawany przez strony internetowe (które potrafiły manipulować czasem lub cenami, aby inwestor poniósł stratę), są opcje binarne, które najpierw uregulowano w UE w 2012 r., a w 2018 r. zakazano ich obrotu. Natura jednak próżni nie lubi i w ich miejsce pojawiają się inne instrumenty, m.in. kryptowaluty, dla których już powstały całe platformy obrotu i giełdy – póki co nie do końca kontrolowane przez nadzór finansowy.

Kolejną formą oszustwa inwestycyjnego są wysoce opłacalne programy inwestycyjne (ang. *High-Yield Investment Programs*), które zwykle są oferowane przez niezarejestrowane firmy inwestycyjne prowadzone przez osoby nieposiadające licencji na doradztwo inwestycyjne. Fundusze takie potrafią oferować miesięczne, tygodniowe albo dzienne stopy zwrotu na poziomie 30%–40%. Często uważa się takie fundusze za pewną formę schematu Ponziego. Oszuści bardzo często używają platform społecznościowych, aby zwać klientów i uwiarygadniać ich ofertę. Pewną odmianą HYIPs są oszustwa Forexowe, czyli okłamywanie inwestorów, że inwestowanie na rynku Forex jest niezwykle opłacalne i niezwykle proste. Istnieje bardzo wiele stron internetowych oferujących pośrednictwo w inwestowaniu na tym rynku, które tworzą ułudę łatwego zysku bez ryzyka.

Osobną formą oszustwa inwestycyjnego są „unikalne oferty” reklamowane w mediach społecznościowych. Wydaje się, że trzeba traktować je jako osobną kategorię oszustwa z powodu ogromnej liczby osób, do których za pomocą mediów społecznościowych mogą dotrzeć oszuści. Dzięki takiej formie naciągacze zachowują anonimowość, a jednocześnie zyskują wiarygodność, bo wcześniej czy później ktoś ich poleci znajomemu, a ten kolejnej

osobie. Oszustwa mogą nie dotyczyć bezpośrednio sprzedaży, ale porad, rekomendacji, zaleceń, np. promować bezwartościowe akcje. Oprócz mediów społecznościowych podobnie wykorzystywane są chatroomy, spam oraz smsy.

Podobnie jak w przypadku mediów społecznościowych kolejny rodzaj oszustwa można traktować jako osobną kategorię, chociaż wiąże się już z poprzednio omawianymi formami oszustw – chodzi o akcje groszowe (ang. *microcap stocks*). Są to bardzo tanie akcje, które są zwykle oferowane przez młode firmy z ograniczonymi aktywami. Zwykle obrót odbywa się na rynku pozagiełdowym, może to być rynek oparty na blockchainie lub przybrać postać ICO. Spółki tego rodzaju agresywnie się reklamują, opisując niezwykle plany inwestycyjne, które w przyszłości mają uczynić z groszowych akcji bardzo wartościowe udziały. Zwykle łatwiej w internecie znaleźć reklamę akcji takich spółek niż ich produktów. Może być też tak, że spółka w ogóle nie prowadzi jakiegokolwiek działalności.

Kolejną formą jest oferowanie akcji tuż przed wejściem danej spółki na giełdę, szczególnie spółek opartych w jakimś stopniu na internecie czy mediach społecznościowych. Inwestorzy są informowani o tym, że wkrótce wejdzie ona na giełdę i że mają oni obecnie okazję zakupić akcje po znacznie niższej cenie, która natychmiast po pierwszej publicznej emisji znacząco wzrośnie. Problem w tym, że często spółka w ogóle nie istnieje albo nie ma planów wejścia na giełdę.

Inną formą oszustwa inwestycyjnego jest inwestycja w „pierwszorzędny bank” (ang. *prime bank investments*), co sprowadza się do oferowania nieistniejących akcji czy obligacji, czy zagranicznych programów inwestycyjnych w bardzo znanych i szanowanych instytucjach typu Bank Światowy czy System Rezerwy Federalnej. Często wymagana jest dyskrecja i oferta jest kierowana tylko do osób powyżej określonego pułapu inwestycyjnego.

Oszuści mogą także oferować sprzedaż weksli albo innych instrumentów dłużnych, oferując stały i wysoki dochód w krótkim czasie. Często osoby te nie posiadają uprawnień do sprzedaży tego rodzaju instrumentów finansowych albo instrumenty te mogą być fałszywe.

Oszustwa na opłatach związanych z pożyczkami (ang. *loan fee fraud*) są podobne do oszustw na zaliczkach. Oszuści oferują niskooprocentowane pożyczki, ale aby je otrzymać, należy zapłacić z góry opłatę na pokrycie ubezpieczenia. Firma oczywiście nie widnieje w żadnych oficjalnych rejestrach

instytucji finansowych upoważnionych do udzielania pożyczek. Po wpłacie na konto żądanej kwoty oszuści zrywają kontakt z klientem.

Wyludzenia towaru (ang. *long firm fraud*) to oszustwa długookresowe, w ramach których tworzone jest przedsiębiorstwo początkowo uczciwie prowadzące działalność i zawsze terminowo regulujące swoje zobowiązania, aby wygenerować bardzo dobrą historię kredytową. W momencie, kiedy jednostka posiada już dobrą opinię i jest wiarygodna, oszuści dokonują ogromnych zakupów na kredyt i znikają, a pozyskany towar sprzedają na innym rynku lub pokątnie. Wariantem tego oszustwa może być sprzedaż przez internet np. na portalach aukcyjnych (ale jest to zwykle wtedy na mniejszą skalę).

Niewłaściwe korzystanie z usług finansowych (ang. *misuse of facility*) polega na tym, że oszust pozyskuje dostęp do określonego konta czy usługi z zamiarem popełnienia dzięki tym danym. Może to polegać na zarabianiu na praniu brudnych pieniędzy dla przestępców, udostępnianiu lub sprzedaży konta innej osobie (podczas gdy regulamin tego wyraźnie zakazuje), wykonywaniu płatności w taki sposób, aby nie została zrealizowana, czy zaciąganiu kredytu bez jakiejkolwiek intencji jego spłacenia. Zwykle oszust używa fałszywych danych lub ukradzionej tożsamości.

Schematy Ponziego i piramidy finansowe to kolejny rodzaj oszustwa finansowego. Schemat ten różni się od piramidy finansowej tym, że w jej przypadku, aby klient zarobił, musi on zwabić do piramidy kolejne osoby. W przypadku schematu Ponziego nie jest to wymagane. Pozostałe elementy są takie same – wypłacanie nowym klientom „zysku” wygenerowanego z wpłat kolejnych klientów.

Oszustwa przy sprzedaży akcji (ang. *share sale fraud*) polegają na tym, że oszust podaje się za kogoś innego i otwiera działalność, oferując na bardzo korzystnych warunkach zakup akcji, bezpłatne porady inwestycyjne, bezpłatne raporty inwestycyjne, specjalne zniżki oraz przekazywane w tajemnicy ekskluzywne porady inwestycyjne. Oszuści mogą otworzyć rachunek inwestycyjny w godnej zaufania instytucji finansowej i za pomocą ukradzionych lub podrobionych danych stworzyć iluzję posiadania dużej liczby akcji.

Nielegalne pożyczanie pieniędzy (ang. *illegal money lending*) to oszustwo, ponieważ poziom odsetek i sposób egzekwowania spłaty pożyczki nie są dopuszczalne przez prawo. Oszuści oferują pożyczki na kilka miesięcy lub lat na zawrotnie wysoki procent i stosują wszelkie metody egzekwowania ich

spląty, włącznie z biciem i poniżaniem. Osoby, które się do nich zwracają, nie mają możliwości zaciągnięcia pożyczki zgodnie z prawem, bo zwykle już są wysoko zadłużone albo nie posiadają zdolności kredytowej. Znacząca część klientów takich pożyczkodawców jest opóźniona umyślowo, ma jakieś niepełnosprawności lub jest uzależniona od narkotyków. Są to zwykle osoby o bardzo niskich dochodach. Zdarza się, że zaciągają takie pożyczki, aby spłacić inną pożyczkę lub kredyt.

Nadużycia rynkowe (ang. *market abuse*) to termin określający sytuację, kiedy inwestorzy na rynku znajdują się w gorszej pozycji od innych jego uczestników, którzy posiadają informacje poufne (ang. *insider dealing*) albo dlatego, że zakłócają działanie rynkowego mechanizmu ustalania cen, albo dlatego, że jakiś uczestnik rynku rozpowszechnia fałszywe lub mylące informacje. Nadużycia rynkowe obejmują techniki, takie jak: manipulowanie cenami rynkowymi, rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji rynkowych, zakłócanie pracy rynku, niepoprawne ujawnianie informacji poufnych, niepoprawne korzystanie z prywatnych rachunków inwestycyjnych, nieuczciwe nakłanianie do transakcji, transakcje w oparciu o informacje poufne, transakcje manipulacyjne oraz transakcje mające na celu wprowadzenie w błąd uczestników rynku.

Manipulowanie ceną (ang. *abusive squeeze*) ma miejsce wtedy, kiedy określona osoba ma kontrolę nad podażą lub popytem albo mechanizmem dostawy na rynku nad określonym instrumentem finansowym, instrumentem powiązanym z nim albo nad instrumentem bazowym kontraktu pochodnego, zajmuje pozycję na tym instrumencie (pośrednio albo bezpośrednio) i wykorzystuje to do określania ceny transakcyjnej lub na opóźnienie rozliczenia kontraktów.

Rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji rynkowych (ang. *information dissemination*) o instrumentach finansowych lub emitentach także jest formą oszustwa finansowego. .

Zakłócanie pracy rynku (ang. *distortion*) to m.in. następujące działania: fizyczne przemieszczenia instrumentów bazowych, aby kreować fałszywy obraz popytu, podaży, ceny lub wartości kontraktów pochodnych; przemieszczanie pustych kontenerów w podobnym celu.

Niepoprawne ujawnianie informacji poufnych (ang. *improper disclosure*) może przybrać formę publicznej rozmowy między jednym dyrektorem

a drugim, którą mogą usłyszeć inne osoby, albo ujawnienia informacji poufnych analitykom rynkowym zanim trafi ona do publicznej wiadomości.

Niepoprawne wykorzystywanie prywatnych rachunków inwestycyjnych polega na tym, że właściciel rachunku wykonuje transakcje, których nie może przeprowadzać bo stanowią manipulacje rynkowe lub wykorzystują poufne informacje, lub stwarzają konflikt interesów. Nie wolno także takich transakcji zlecać wykonania innym osobom. Pośrednicy finansowi oferujący indywidualne rachunki inwestycyjne podpisują z ich użytkownikami umowy, które określają jakie są dozwolone, a jakie niedozwolone operacje, które użytkownik może realizować z takiego rachunku. Zakazy mogą dotyczyć konkretnej osoby, instrumentów finansowych, krajów, rodzajów transakcji itd.

Nieuczciwe nakłanianie do transakcji (ang. *inducements*) polega na płaceniu lub innych formach wynagradzania pośredników finansowych (doradców, osób zarządzających portfelem inwestycyjnym) za promowanie określonych instrumentów finansowych.

Transakcje oparte na informacjach poufnych (ang. *insider trading*) to albo zakup, albo sprzedaż instrumentów finansowych, opierając się na tajnych informacjach dotyczących emitentów, ewentualnie wyprzedzenie innej oferty lub transakcji na podstawie informacji poufnych. Transakcje tego typu mogą występować w czasie fuzji oraz przejęć i dotyczyć negocjacji.

Transakcje manipulacyjne (ang. *manipulating transactions*) to m.in. następujące oszustwa: ustalanie ceny zamknięcia, jednoczesna sprzedaż i zakup instrumentu, malowanie taśmy, pozorne zlecenia, transakcje przed aukcją, sterowanie rynkiem, blokowanie spadku ceny, wpływanie na ceny na innych rynkach, handel z samym sobą lub transakcje w zмовie, transakcje manipulacyjne poprzez narzędzia manipulacyjne. Ustalanie ceny zamknięcia (ang. *marking to close*) to celowe zawieranie transakcji tuż przed końcem sesji giełdowej, aby wpłynąć na końcową cenę instrumentu finansowego. Jednoczesna sprzedaż i zakup instrumentu finansowego (ang. *wash trades*) ma na celu sztuczną zmianę ceny instrumentu finansowego albo wolumenu. Malowanie taśmy (ang. *painting the tape*) to przeprowadzenie serii transakcji zakupu lub sprzedaży instrumentu finansowego, z których każda kolejna ma coraz wyższą albo coraz niższą cenę wykonania (albo zaniżają cenę instrumentu, albo ją zawyżają) w celu stworzenia fikcyjnego trendu zmiany cen na rynku. Pozorne zlecenia polegają na tym, że oszuści umieszczają w systemie rynkowym oferty

zakupu instrumentów po cenie wyższej od ostatniej transakcji albo oferty sprzedaży instrumentów po cenie niższej od ostatniej transakcji i natychmiast je usuwają (ale stwarzają pozory popytu lub podaży na dany instrument po tej cenie). Transakcje przed aukcją polegają na tym, że oszuści podnoszą cenę instrumentu do zawyżonego poziomu, aby od takiego pułapu zaczęła się aukcja. Sterowanie rynkiem to wykorzystywanie dominującej pozycji na popycie lub podaży w celu wpłynięcia na zmiany cen tego instrumentu. Blokowanie spadku ceny to takie transakcje, które zapobiegają spadkowi cen akcji poniżej pewnego poziomu, np. w celu uniknięcia spadku oceny jakości kredytowej określonej spółki. Wpływanie na ceny na innych rynkach to operacje, które realizowane są na jednym rynku lub platformie handlowej, ale których celem jest wpływanie na cenę tego samego lub powiązanych instrumentów na innym rynku. Handel z samym sobą lub zmowa to transakcje, w których nie ma transferu własności ani ryzyka, a celem których jest manipulacja cenami (np., aby fundusz inwestycyjny na koniec kwartału wykazał lepsze wyniki albo aby obniżyć cenę instrumentu, na którym ktoś zajmuje krótką pozycję). Transakcje manipulacyjne poprzez narzędzia manipulacyjne to wykorzystanie do oszustwa takich technik jak: upublicznianie opinii, ukrywanie posiadania, pompki i rzuć, zniszcz i porzuć. Upublicznianie opinii jest oszustwem, jeżeli dana osoba najpierw zajęła pozycję na tym instrumencie i upublicznia swoją opinię w celu wpływu na jego cenę. Ukrywanie stanu posiadania to omijanie obowiązków informacyjnych związanych z osiągnięciem określonego procentu akcji lub kontroli nad popytem lub podażą. Oszustwa typu „napompki i porzuć” polegają na tym, że oszust kupuje nisko wyceniane akcje na rynku, a następnie rozsyła fałszywą informację na rynku, aby wzbudzić zainteresowanie i popyt na te akcje, a potem je szybko sprzedaje. Alternatywą dla oszustw *pump and dump* są oszustwa odwrotne, czyli *trash and cash* (zajmij krótką pozycję i zniszcz spółkę). Zachowania mające na celu wprowadzanie w błąd innych uczestników rynku (ang. *misleading behaviour*) to ogół działań, które mają tworzyć fałszywy obraz ceny lub popytu na dany instrument lub zakłócić zachowanie rynku na danym walorze, a także ogólnie zachowania niezgodne z oczekiwaniami od określonych uczestników rynku.

Pranie brudnych pieniędzy (ang. *money laundering*) to proceder wprowadzania do publicznego obrotu pieniędzy pochodzących z przestępstwa. Szczególnie wykorzystywane są w tym celu transakcje gotówkowe, w których

nie rejestruje się ani ich źródła, ani właściciela, ani czy pochodzą z legalnego źródła. Gotówkę można stosunkowo łatwo też przemycić do innego kraju. Oprócz tradycyjnych kanałów prania brudnych pieniędzy przez sieci lokali usługowych (m.in. pralnie) wykorzystywane są także o wiele bardziej skomplikowane i duże transakcje, jak np. międzynarodowe transakcje zakupu jakichś produktów po sfałszowanych cenach (zwykle ceny są zaniżane, aby szybko się tych towarów pozbyć, by zrealizować wpływy w wypranym pieniądzu). Inna opcja to prowadzenie legalnej działalności, która jest jedynie przykrywką dla legalizowania wpływów z przestępczości. Przedsiębiorstwo nie rejestruje bowiem klientów detalicznych, w związku z powyższym można uznawać dowolne przychody i wpływy z ich tytułu bez obowiązku identyfikacji klientów. Jeszcze inna opcja to wykorzystanie transferów pieniężnych (również do pewnej kwoty nie muszą zbierać danych o klientach). Obecny rozwój technologii pozwala także wykorzystywać nowe rozwiązania, np. przedpłacone karty (karty pre-paid), które umożliwiają dokonywanie zakupów albo w określonej sieci sklepów, albo określonej lokalizacji, a czasami pozwalają także wypłacać z nich pieniądze (przenoszenie ich własności dokonuje się albo elektronicznie, albo bezpośrednio). Przestępcy korzystają także chętnie z kryptowalut oraz z zakupu nieruchomości.

Uchyłanie się od opodatkowania (ang. *tax exasion*) to celowe stosowanie technik mających na celu niepłacenie podatków i będące działaniem niezgodnym z prawem. Uchyłanie się od opodatkowania osiągnęło taką skalę, że można traktować je jako swoisty biznes różnego rodzaju doradców. Uchyłaniu się od opodatkowania został dedykowany osobny podrozdział opracowania, ze względu na szkody, jakie ponosi Skarb Państwa w wyniku tego procederu.

Wyłudzenia (ang. *scams*) to kolejna grupa działań podejmowanych na niekorzyść uczestników rynku. Można do nich zaliczyć wyłudzenia wykorzystujące usługi bankowe (ang. *banking scams*), wyłudzenia wykorzystujące certyfikaty na emisję CO₂ (ang. *carbon credit scams*), fałszywe strony internetowe (ang. *fake websites*), *phishing* oraz *vishing*.

Wyłudzenia wykorzystujące usługi bankowe (ang. *banking scams*) obejmują różnorakie oszustwa wykorzystujące narzędzia i usługi bankowe. Oprócz omówionego wcześniej prania brudnych pieniędzy obejmują m.in. następujące techniki: fałszowanie sprawozdań finansowych przez przedsiębiorstwa, a następnie w oparciu o sfałszowane wyniki emisja (za pośrednictwem

pośredników finansowych) akcji lub obligacji, fałszowanie przekazów bankowych (kradzież książeczki i wystawienie przekazu bankowego płatnego w odległej miejscowości), чеки wystawiane na odległość (w oparciu o kradzione informacje o kliencie banku), przyjmowanie depozytów przez instytucję podającą się za bank, ale nieposiadającą zabezpieczenia wypłaty depozytów (na wypadek upadłości), oszustwa na dyskoncie faktur (klient banku działa w zmowie ze współnikami i tworzy obraz swojej firmy jako bardzo rentownej i godnej zaufania, po czym uzyskuje od banku możliwość dyskontowania faktur, nadal tworzy obraz chodzącej uczciwości i w końcu, kiedy zdyskontowane faktury osiągną określony poziom, klient znika razem ze współnikami), kradzież danych o kartach kredytowych (przez kradzież danych z banków lub modyfikacje bankomatów i innych czytników), oszustwa czekowe (ang. *cheque kiting*, zrealizowanie czeku w banku oznacza natychmiastowy dostęp do pieniędzy, ale obciążenie rachunku w banku, gdzie wystawca czeku ma konto, zabiera kilka dni i oszuści wykorzystują to zdublowanie pieniędzy w bankach), podrabiane dokumenty (podłożenie w banku przez pracownika fałszywych dokumentów potwierdzających udzielenie pożyczki pozwala ukraść taką samą kwotę pieniędzy z banku, fałszerze mogą dopisać zera na czeku, zwiększając jego wartość, użycie fałszywych dokumentów i fałszywej informacji może pozwolić uzyskać kredyt z banku), oszukańcze kredyty i pożyczki (złodziej działa w porozumieniu z pracownikiem banku, który udziela kredytu, a potem pożyczkobiorca znika bez śladu albo ogłasza upadłość), oszustwa bankomatowe (używanie kradzionych albo fałszywych kart, wkładanie pustej koperty jako depozytu, bo w niektórych krajach po wpłacie przez bankomat pewna kwota jest od razu dodawana do rachunku jeszcze przed sprawdzeniem koperty), fikcyjni inspektorzy bankowi i inni wyłudzacze (fałszywy inspektor bankowy prosi klienta o wypłacenie całego rachunku, bo chce sprawdzić, czy bank nie okraść klienta), podawanie się za inną osobę i zaciąganie kredytu (po kradzieży danych osobowych i dokumentów), oszustwa na kartach kredytowych (używanie kradzionej karty kredytowej lub danych z karty kredytowej pozwalających jej używać), zasilanie karty kredytowej fałszywymi czekami (bank księguje napływ środków z czeku na kartę kredytową, zanim rozliczy czek z innym bankiem), kradzione чеки, oszustwa na transferach SWIFT (pracownicy banku fałszują dokumentację

i na jej podstawie dokonują transferu SWIFT do innego, zagranicznego banku, bez ubezpieczenia).

Wyłudzenia wykorzystujące certyfikaty na emisję CO₂ (ang. *carbon credit scams*) są oparte na fałszywych certyfikatach, nieuznawanych w danym kraju. Oszuści często naciskają na to, aby transakcję zawrzeć szybko, twierdząc, że to unikatowa okazja. Certyfikaty na CO₂ są jeszcze słabo uregulowane i kontrolowane, przez co osoby szukające możliwości zarobku na nich powinny być ostrożne.

Kolejną kategorią wyłudzeń są fałszywe strony internetowe. Mogą one publikować fałszywe wiadomości, propagandę, a także udawać strony banków, sklepów, instytucji finansowych, a nawet urzędów. Oprócz przekazywania fałszywych informacji strony mogą służyć do kradzieży danych osobowych i później do włamań na konta bankowe przez prawdziwe strony bankowe. Strony mogą mieć prawie nierozróżnialny adres od oryginalnych, poza jedną literą zakodowaną w innym systemie kodującym (ang. *spoofing*).

Phishing to kradzież danych osobowych poprzez podawanie się oszustów za wiarygodne i godne zaufania instytucje. Przedmiotem kradzieży mogą być loginy i hasła do banków, numery kart kredytowych, loginy i hasła do systemów płatniczych, takich jak Paypal, czy portali aukcyjnych. Złodzieje rozsyłają fałszywe wiadomości za pomocą e-maili, smsów, mogą udawać młodszych menedżerów i kontaktować się ze starszą kadrą menedżerską (ang. *whaling*), podrabiać oryginalne e-maile i rozsyłać fałszywe wiadomości (ang. *clone phishing*), włamywać się na witryny internetowe i podmieniać linki (stosować przekierowania). Aby uniknąć wykrycia przez filtry antyspamowe, często wiadomości mogą być w formie obrazków zamiast tekstu albo ukrywają tekst w obiektach multimedialnych. W efekcie włamania na prawdziwą stronę internetową oszuści mogą także dołączyć linki, które wyrzucają wyskakujące okienko, które np. na Facebooku przy logowaniu prosi o dostęp do danych, usprawiedliwiając to jakimś pretekstem. Użytkownik widząc, że znajduje się na oficjalnej stronie, może być przekonany, że jest to prośba od Facebooka.

Vishing to skrót od *voice phishing*, czyli kradzież danych osobowych, ale za pomocą rozmów telefonicznych. Oszuści mogą podawać się za inną firmę, mogą także prosić o odłożenie słuchawki i oddzwonienie do banku (ale sami pozostają na linii i podsłuchują rozmowę).

Finansowanie terroryzmu (ang. *terrorist financing*) to ogólna nazwa wielu technik, których celem jest przesyłanie pieniędzy lub innego wsparcia organizacjom uznanym za terrorystyczne. Finansowanie może być realizowane m.in. w ten sposób, że terroryści prowadzą fundację albo inną organizację non-profit i środki są przelewane jako dotacja dla fundacji. Współpracownicy terrorystów mogą także prowadzić działalność przestępczą (handel narkotykami, prostytutka, przemyt, handel bronią czy nielegalną ropą naftową i korzystać z prania pieniędzy oraz kryptowalut, aby przysłać środki do organizacji. Inna opcja to zarobienie pieniędzy w nielegalny sposób, wypranie ich, a następnie założenie legalnej działalności, z której zyski trafiają z powrotem do organizacji terrorystycznej. Oprócz działalności ciągłej finansowanie terroryzmu może także przybierać formę gry na gwałtowne zmiany cen instrumentów finansowych, jako że terroryści wiedzą, kiedy i gdzie dojdzie do ataku terrorystycznego, co doprowadzi do zaburzeń na rynkach finansowych w regionie objętym takim atakiem.

Nieautoryzowana działalność (ang. *unauthorized activities*) obejmuje transakcje, które zawierają osoby bez odpowiednich uprawnień. Może to dotyczyć jednostek naśladujących działalność banków, ale nie posiadających odpowiednich licencji i zabezpieczeń, doradztwa inwestycyjnego, ubezpieczeniowego, prawdopodobnie za niedługo system licencji i kontroli obejmie także kryptowaluty oraz pierwsze emisje tokenów (ang. *Initial Coin Offerings*).

Nieautoryzowana działalność biznesowa (ang. *unauthorized business*) – może obejmować przedsiębiorstwa zdelegalizowane albo działalność, która nigdy nie była legalna – albo dlatego, że jest zakazana prawnie, albo dlatego, aby uniknąć płacenia podatków (co powoduje nieuczciwą konkurencję wobec jednostek, które działają legalnie i podatki opłacają).

Nieuczciwe warunki kontraktów (ang. *unfair contract terms*) mogą dotyczyć zarówno osób fizycznych, jak i przedsiębiorstw w zakresie rynku finansowego. Warunek uczciwości łamie kontrakty, które naruszają interesy drugiej strony umowy, nie były uczciwie omówione z drugą stroną umowy, nie były zawierane w dobrej wierze, albo w których widoczna jest znacząca nierównowaga pomiędzy prawami i obowiązkami stron umowy. Dotyczy to nie tylko samych warunków podpisanej umowy, ale także reklamy i równości dostępu do informacji przed zawarciem kontraktu.

Natomiast jeszcze szerzej, z perspektywy amerykańskiej, IRS (ang. *Internal Revenue Service*) – agencja rządu USA do przestępstw finansowych – zalicza także oszustwa na opiece medycznej (wyłudzenia pieniędzy z systemu opieki medycznej Medicare), oszustwa telemarketingowe oraz defraudację.

2. Przestępstwa podatkowe jako jeden z najbardziej kosztownych rodzajów przestępstw finansowych

Występujące od stuleci zjawisko ucieczki od podatku¹³ powoduje, że jego negatywny wpływ na finanse państw odczuwa każdy kraj na świecie. I to nie tylko rosnąca społeczna świadomość niesprawiedliwości podatkowej, znaczne nierówności dochodowe i ograniczona zdolność redystrybucyjna polityki podatkowej zobowiązują do podejmowania inicjatyw na rzecz ograniczenia skali tego zjawiska. To również eskalacja ryzyka nieprawidłowości i nadużyć sprawia, że z uwagi na zmieniające się wciąż otoczenie – obecnie w znacznej mierze wirtualne – konieczne jest poszukiwanie skutecznych metod zapobiegawczych. Ocenia się, że wartość rynkowa nadużyć w zakresie wykorzystania kryptowalut na świecie, także w celu popełnienia oszustwa podatkowego, przekracza 7 mld euro¹⁴.

Na łamach literatury światowej wciąż szeroko dyskutowane są nie tylko przyczyny, przejawy i możliwości ograniczenia zjawiska ucieczki od podatku, ale także sposoby jego pomiaru. Jest to konieczne z uwagi na to, że zjawisko to wciąż ewoluuje, przybierając nowe formy, zakres i kierunki. Rezultaty rozpoczętych ponad 40 lat temu pierwszych badań wskazują, że ryzyko poniesienia kary było jedną z głównych determinant uchylenia się od podatku w większości krajów na świecie. Surowość kary może bowiem zniechęcić podatników do zgłaszania dochodów do opodatkowania, ponieważ możliwość uzyskania

¹³ Ucieczka od podatku oznacza nielegalne uchylenie się od podatku (oszustwo podatkowe, przestępstwo podatkowe), a także dozwolone prawem formy obniżania ciężaru podatkowego (unikanie podatku). W pracy stosowana będzie zamiennie z nadużyciem podatkowym i ryzykiem podatkowym.

¹⁴ R. Houben, A. Snyers, *Cryptocurrencies and blockchain. Legal context and implications for financial crime, money laundering and tax evasion*, Study Requested by the TAX3 committee, European Union 2018, s. 3.

korzyści jest większa niż poniesienia straty¹⁵. Z czasem ekonomiczna teoria ucieczki od podatku zaczęła obfitować w nowe metody badawcze, które aplikowały wiedzę z zakresu różnych dziedzin nauki. Stąd obecnie wśród determinant ucieczki od podatku wskazuje się na czynniki społeczne, polityczne, prawne, demograficzne, behawioralne itd.¹⁶.

Współcześnie najczęściej wykorzystywaną na świecie miarą służącą ocenie skali zjawiska ucieczki od podatku jest luka podatkowa (*tax gap*)¹⁷. Zarówno w teorii¹⁸, jak i praktyce definiowana jest jako różnica pomiędzy podatkiem należnym wynikającym z przepisów prawa, a faktycznie pobranym¹⁹. Obrazuje skalę zarówno niezgodnych z prawem, umyślnych działań podatników, jak również błędy podatkowe popełnione nieświadomie. Na wysokość luki podatkowej mają wpływ rozmiary szarej strefy, zaniżanie i niezgłaszanie dochodów do opodatkowania, powstawanie zaległości podatkowych, a także niezabronione prawem formy obniżania ciężarów podatkowych, również o charakterze międzynarodowym i niska skuteczność administracji podatkowej²⁰.

¹⁵ M.G. Allingham, A. Sandmo, *Income tax evasion: a theoretical analysis*, „Journal of Public Economics”, 1972, nr 1, s. 324; J. Slemrod, *The economics of corporate tax selfishness*, „National Tax Journal”, 2004, nr 57 (4), s. 877–899.

¹⁶ F. Kong, C. Wang, *The Determinants of tax evasion: A literature review*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej”, 2014/5, www.ejournals.eu/sj/index.php/GSAW/article/view/5097 (dostęp: 8.08.2019); F.M. Abodher, Z.Z. Ariffin, N. Saad, *Effect Of Political Factors On Tax Noncompliance Behaviour Among Libyan Self-Employed Taxpayers*, „Academy of Accounting and Financial Studies Journal”, 2018, t. 22, s. 4.

¹⁷ *Tax Administration 2017: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies*, OECD Publishing 2017, http://dx.doi.org/10.1787/tax_admin-2017-en (dostęp: 3.08.2019); *The Concept of Tax Gaps. Corporate Income Tax Gap Estimation Methodologies*, European Commission, Taxation Papers, Working Paper 2018, s. 73; *Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States – 2017*, „CASE Network Studies & Analyses” 2017, nr 492, s. 22.

¹⁸ C.A. Silviani, *Improving tax compliance*, in: *Improving tax administration in developing countries*, eds. R.M. Bird, M.C. de Jantscher, International Monetary Fund, Washington 1992, s. 275; J.A. Dubin, *The Causes and Consequences of Income Tax Noncompliance*, Springer +Business Media, New York 2012, s. 6.

¹⁹ *Tax Gap for Tax Year 2006 – Overview*, IRS, Washington DC 2012, https://www.irs.gov/pub/newsroom/overview_tax_gap_2006.pdf (dostęp: 2.08.2019); *Measuring tax gaps 2018 edition – Tax gap estimates for 2016–17*, HMRC, London 2018, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/715742/HMRC-measuring-tax-gaps-2018.pdf (dostęp: 8.07.2019).

²⁰ K. Baer, C. Silviani, *Designing a Tax Administration Reform Strategy: Experiences and Guidelines*, IMF Working Paper 1997, s. 5–6; V. Trasberg, *Tax Administration and Shadow Economy in EU New Members*, „Working Paper”, 2004, nr 313, s. 5.

Tabela 1. Luka w VAT w krajach Unii Europejskiej (% TTL), 2000–2018*

Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 **
Austria	8,8	10,5	7,6	10,9	11,3	11,4	13,7	12,6	12,6	8,8	9,1	10,9	8,2	8,9	10,2	8,0	7,3	7,9	8,0
Belgia	9,1	13,7	11,4	14,6	13,0	12,8	13,1	11,3	15,1	15,7	10,9	12,3	14,3	11,9	8,4	10,8	9,7	11,8	10,0
Bulgaria	23,4	25,9	34,0	22,9	13,7	9,6	6,7	12,1	4,1	14,9	24,2	25,9	20,7	16,2	19,8	20,7	13,6	11,8	13,0
Czechy	29,5	28,7	29,1	31,3	12,0	10,0	15,6	19,5	23,3	24,8	2,2	17,5	20,5	19,1	16,1	16,9	14,2	12,4	12,0
Dania	11,1	10,7	10,1	9,4	9,6	8,8	8,9	8,6	10,7	9,1	10,5	10,9	10,7	11,3	9,8	10,7	8,5	7,4	6,0
Estonia	12,6	16,1	16,9	17,7	23,5	14,0	10,5	9,3	19,3	12,9	10,6	12,5	12,6	14,7	9,6	4,1	2,7	2,4	5,0
Finlandia	12,3	13,5	13,0	13,1	13,8	11,7	12,1	14,7	15,4	10,3	7,1	3,9	4,4	5,7	6,9	6,9	7,9	7,4	6,0
Francja	11,3	13,2	14,8	15,2	14,1	13,9	14,5	14,5	16,3	20,4	9,9	8,7	12,9	12,4	14,2	11,6	11,9	6,9	5,0
Grecja	24,9	22,1	22,9	27,4	28,0	30,9	31,9	31,5	29,3	35,1	28,7	36,1	30,7	33,5	28,0	29,4	29,2	34,0	31,0
Hiszpania	6,4	8,3	9,6	6,7	5,0	0,6	1,3	9,9	21,9	34,5	9,1	13,5	11,6	12,2	8,9	4,0	2,7	2,4	2,0
Holandia	8,8	7,9	6,6	6,0	3,3	2,8	2,3	0,2	3,6	8,8	4,9	9,3	8,9	11,1	10,4	9,5	4,0	5,2	4,0
Irlandia	9,4	1,4	3,9	5,8	2,9	7,1	7,1	8,5	10,6	14,9	15,5	14,8	14,9	12,9	9,4	10,6	11,2	13,0	9,0
Litwa	30,3	33,5	32,0	38,0	42,2	3,6	32,6	28,5	28,8	39,8	37,3	37,4	38,7	38,6	36,8	25,6	24,5	25,3	25,0
Luksemburg	14,8	14,5	12,8	12,5	10,3	8,6	8,3	10,5	12,3	8,5	2,5	2,9	3,9	3,3	3,8	2,3	0,9	0,7	bd.
Łotwa	15,8	20,5	21,7	21,6	22,9	15,0	11,3	10,8	25,7	42,0	34,7	36,6	29,0	25,7	23,4	17,2	11,3	15,1	10,0
Malta	16,6	17,3	15,7	15,3	20,0	9,1	10,1	12,9	12,1	10,4	39,2	40,3	41,6	39,2	35,3	3,4	2,7	1,6	2,0
Niemcy	11,3	13,7	13,2	13,0	13,3	13,2	11,8	13,6	12,7	9,9	9,6	10,9	11,3	10,9	10,4	10,5	9,4	9,9	9,0
Polska	16,8	20,9	18,3	17,5	16,9	9,2	5,2	1,9	8,6	14,7	20,6	20,9	26,1	25,4	24,1	24,3	20,8	13,7	9,0
Portugalia	3,5	5,3	6,0	6,1	6,8	3,3	5,7	7,2	8,6	19,6	13,2	13,4	15,0	15,6	12,5	12,9	10,2	10,3	8,0
Rumunia	41,6	48,9	39,4	39,3	44,9	34,5	37,3	36,1	37,3	49,3	41,3	37,2	36,7	34,5	37,9	34,5	35,9	35,5	32,0
Słowacja	27,1	27,0	28,3	20,8	23,7	20,3	27,0	30,9	29,8	36,2	33,1	27,3	36,9	32,1	29,9	29,3	25,7	23,2	22,0
Słowenia	3,5	5,4	4,9	5,8	5,7	5,3	4,9	6,7	8,9	10,8	9,5	7,3	10,3	6,6	8,1	8,2	8,0	3,5	0,0
Szwecja	5,7	5,9	5,6	4,8	4,4	4,1	5,1	3,9	2,8	1,9	2,6	3,3	5,8	1,2	1,2	3,5	1,1	1,5	1,0
Węgry	21,8	27,7	29,7	25,8	23,2	26,9	27,1	24,3	26,4	26,2	21,9	21,7	21,8	22,2	17,9	15,4	13,3	13,9	9,0
Wielka Brytania	12,3	13,2	12,7	9,9	11,0	11,3	12,7	12,7	14,6	13,5	10,9	9,8	10,6	9,9	10,1	11,0	11,7	10,6	9,0
Włochy	22,8	24,8	24,1	28,1	28,5	27,5	23,9	23,5	26,4	31,5	25,4	28,5	27,6	29,3	27,6	26,1	25,9	23,8	24,0

Legenda: (*) dane nie obejmują Cypru i Chorwacji; (**) – prognoza; (bd) – brak danych.

Źródło: *Study to quantify and analyse the VAT Gap*, Center for Social and Economic Research, Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis 2013, s. 116, 122; G. Poniatowski, M. Bonch-Osmolovskiy, M. Belkindas, *Study and Reports on the VAT Gap in the EU Member States*, CASE and Institute for Advanced Studies 2016, s. 64, 69, 70; *Study and Reports...*, op. cit., s. 22; *Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2018*, „CASE and Institute for Advanced Studies”, 2018, nr 496, s. 23. *Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2019 Final Report*, „CASE and Institute for Advanced Studies”, 2019, nr 131, s. 19, 21–50

Luka podatkowa najczęściej przedstawiana jest w odniesieniu do należnego zobowiązania podatkowego (*total tax liability*, dalej TTL). Stanowi ono sumę kwoty podatku pobranego przez organ podatkowy oraz oszacowaną kwotę luki podatkowej²¹. W tabeli 1 przedstawiono kształtowanie się luki podatkowej w VAT w krajach UE, 2000–2018.

Luka podatkowa w VAT w krajach UE przeciętnie kształtuje się na poziomie 16% TTL. W latach 2000–2006 oscylowała między 90 a 113 mld euro. Dekadę później całkowita kwota utraconych wpływów z VAT oszacowana została na 151,5 mld Euro w 2015 r. i 147,1 mld Euro w 2016 r.²² Skala ucieczki od podatku znacząco różni się jednak pomiędzy krajami. Najwyższy jej poziom cechuje Litwę, Rumunię i Grecję (ponad 30% TTL). W okresie kryzysu luka w VAT w Rumuni przekroczyła aż 49% TTL (2009 r.). Najniższy zaś poziom luki w VAT, liczony w relacji do należnego zobowiązania podatkowego, niezmiennie występuje w Szwecji (przeciętnie oscyluje wokół 3% TTL). Co istotne, poziom opodatkowania w Szwecji choć jest jednym z najwyższych na świecie, to jednak w kraju tym obserwuje się także najwyższy poziom przestrzegania przepisów podatkowych. Od lat 80. XX w. straty w poborze podatków stanowiły tam mniej niż 1% wszystkich wpływów podatkowych²³.

W Polsce luka podatkowa w VAT liczona w relacji do TTL nie odbiega znacząco od jej przeciętnego poziomu w krajach UE. W latach 2000–2018

²¹ *Risk Management Guide for Tax Administrations*, Fiscalis Risk Analysis Project Group, FPG/11, European Commission Directorate General Taxation and Customs Union 2006, s. 60.

²² M. Lamensch, E. Ceci, *VAT fraud. Economic impact, challenges and policy issues*, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies, European Parliament 2018, s. 10.

²³ J. Jansson, *Creating Tax-Compliant Citizens in Sweden, The Role of Social Democracy*, w: S.H. Steinmo, *The Leap of Faith: The Fiscal Foundations of Successful Government in Europe and America*, Oxford Kingdom University Press 2018, <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198796817.001.0001/oso-9780198796817-chapter-3> (dostęp: 5.08.2019).

oscylowała średniorocznie wokół 17% TTL. Straty powodowane luką podatkową w tym podatku, w ujęciu bezwzględnym, wynoszą około 27 mld zł rocznie²⁴. Biorąc pod uwagę, że luka podatkowa powstaje także w ramach opodatkowania bezpośredniego można spodziewać się, że straty Skarbu Państwa są istotnie wyższe. Dostępne szacunki dowodzą, że w okresie 2003–2016 średnia roczna kwota luki w podatku dochodowym płaconym przez osoby fizyczne (*Personal Income Tax*, dalej PIT) wyniosła blisko 12 mld zł (w ujęciu brutto), co stanowi ok. 18% TTL²⁵. W tabeli 2 przedstawiono szacunki dotyczące kształtowania się luki podatkowej w PIT w Polsce.

Tabela 2. Luka podatkowa w podatku dochodowym płaconym przez osoby fizyczne w Polsce, 2003–2016

Lata	Luka podatkowa	Luka podatkowa w PIT/TTL
	(mln zł)	(%)
2003	9412	25,8
2004	6068	17,1
2005	7285	17,3
2006	6514	13,0
2007	10 136	16,6
2008	13 214	19,1
2009	12 243	19,1
2010	12 694	19,8
2011	18 354	24,7
2012	11 643	16,5
2013	11 684	15,8
2014	18 099	21,3
2015	14 149	16,5
2016	13 126	14,4

Źródło: Klonowska A., *Luka podatkowa. Skutki dla finansów publicznych*, C.H. Beck 2017, s. 223; *Study...*, op. cit., s. 116, 122; *Study...*, op. cit., s. 64, 69, 70; *Study...*, op. cit., s. 19

²⁴ Obliczenia własne na podstawie: *Study...*, op. cit. 2013, s. 74; *Study...*, op. cit. 2016, s. 43; *Study...*, op. cit. 2019, s. 43.

²⁵ Łącznie z kwotami zaległości podatkowych i kwotami podatków, które zostały wyegzekwowane w wyniku działań egzekucyjnych organów podatkowych. A. Klonowska, *Luka podatkowa...*, op. cit., s. 223.

Według najnowszych szacunków Polskiego Instytutu Ekonomicznego (dalej PIE) w przypadku podatku dochodowego płaconego przez osoby prawne (*Corporate Income Tax*, dalej CIT) wysokość luki podatkowej w latach 2015–2017 zamknęła się w przedziale 58–90 mld zł, co stanowiło ok. 22–36% potencjalnych wpływów podatkowych. Szacunki luki w CIT przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Luka podatkowa w podatku dochodowym płaconym przez osoby prawne w Polsce, 2015–2017

Lata	Luka podatkowa*	Luka podatkowa w PIT/TTL
	(mld zł)	(%)
2015	38,4–50,0	$50 < i \leq 60$
2016	8,7–18,4	$20 \leq i < 40$
2017	11,0–21,4	$20 < i < 40$

Legenda: (*) Rozbieżność kwot wynika z przyjętych scenariuszy badań i oznacza, że realnie luka podatkowa mieści się w podanym przedziale. Autorzy raportu zastrzegają, że może być wyższa.

Źródło: Horyzont optymalizacji – geneza, skala i struktura luki w podatku CIT, Polski Instytut Ekonomiczny, 2019 r., s. 7, 30

Szacowanie luki podatkowej na świecie staje się powszechne. Traktuje się ją bowiem jako miernik służący do oceny dyscypliny podatkowej²⁶ i uznaje się, że jej pomiar będzie standardem także w zakresie oceny skuteczności administracji podatkowej²⁷. Współcześnie szczególnie zaawansowane w tej dziedzinie są Stany Zjednoczone, ale także Australia. Prawie połowa z 55 zbadanych przez OECD państw podejmuje ten wysiłek²⁸. Wśród krajów UE 15 państw przeprowadza szacunki luki podatkowej²⁹. W Polsce zaś zadanie tworzenia

²⁶ J. Slemrod, *Cheating Ourselves: The Economics of Tax Evasion*, „The Journal of Economic Perspectives”, 2007, wol. 21, nr 1, s. 26.

²⁷ R. Murphy, R. Guter-Sandu, *Resources allocated to tackling the tax gap: a comparative EU study*, City University of London 2018, s. 2.

²⁸ *Tax Administration...*, op. cit., s. 63.

²⁹ R. Murphy, *The European Tax Gap. A report for the Socialists and Democrats Group in the European Parliament 2019*, https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2019-01/the_european_tax_gap_en_190123.pdf, s. 8 (dostęp: 5.08.2019).

rocznego raportu dotyczącego luki podatkowej ujęte zostało wśród ponad 40 inicjatyw, które polskie władze zamierzały zrealizować w latach 2014–2017³⁰.

3. Przyczyny oszustw finansowych

Jakkolwiek powodów i teorii występowania przestępstw gospodarczych jest wiele, bardzo popularna jest teoria tak zwanego „trójkąta oszustw” (ang. *the fraud triangle*) autorstwa Donalda Raya Cresseya³¹, jakkolwiek część badawczy proponuje jej rozwinięcie do diamentu³², a także pięciokąta³³ oszustw. Inne modele to m.in. model S.C.O.R.E.³⁴ czy model MICE³⁵ oraz model ośmioczynnikowy³⁶. Nowsze teorie to: teoria czubka góry lodowej, teoria niskowiszącego owocu, teoria dodawania przez odejmowanie, teoria pracownika-oszusta³⁷.

Zgodnie z teorią trójkąta oszustw, złodziejem czyni człowieka kombinacja 3 okoliczności: okazja, presja oraz racjonalizacja. Według D.R. Cresseya każdy człowiek jest potencjalnym przestępcą, jeżeli znajdzie się w sytuacji, która go będzie do tego zmuszała. Aby zapobiegać przestępstwom, organizacje i organy państwa powinny usunąć co najmniej jeden z elementów trójkąta oszustw³⁸.

³⁰ *Działania zwiększające stopień przestrzegania przepisów podatkowych i poprawiające efektywność administracji podatkowej w latach 2014–2017*, Ministerstwo Finansów, <http://www.kic.gov.pl/documents/764034/1002171/Monitoring> (dostęp: 4.07.2019).

³¹ D.R. Cressey, *Other People's Money*, Patterson Smith, Montclair 1973, s. 30.

³² D.T. Wolfe, D.R. Hermanson, *The Fraud Diamond: Considering the Four Elements of Fraud*, „CPA Journal”, 2004, 74 (12), s. 38–42.

³³ J. Marks, *Fraud pentagon – an enhancement to the three elements of fraud*, <https://boardandfraud.com/2018/09/21/the-fraud-pentagon-an-enhancement-to-the-fraud-triangle/> (dostęp: 21.09.2018).

³⁴ G. Vousinas, *Advancing theory of fraud: the S.C.O.R.E. model*, „Journal of Financial Crime”, 2019, 26 (1), s. 372–381.

³⁵ M.J. Kranacher, R. Riley, J.T. Wells, *Forensic Accounting and Fraud Examination*, John Wiley and Sons, Hoboken 2010.

³⁶ K. Mua Kinsly, *Financial Crime Investigation*, Christian Faith Publishing, New York 2018, s. 318.

³⁷ M. Biegelman, J. Bartow, *Executive roadmap to fraud prevention and internal control: creating a culture of compliance*, Wiley, Nowy Jork 2012, s. 90.

³⁸ Nie wszyscy badacze i praktycy zgadzają się jednak, że w przypadku przestępstw finansowych jest niezbędna racjonalizacja i presja. Istnieją opinie, że wystarczy okazja, np. J. Donegan, M.W. Ganon, *Differential Association, and Coercion: Insights from the Criminology*

Rozwijając temat trójkąta oszustw, warto przyrzeć się jego elementom i omówić sposób ich działania. Pierwszym elementem trójkąta oszustw jest **presja**. Zdaniem Oktawii Górniok, analizując presję, warto odnieść się do drabiny potrzeb Maslova³⁹. U jej podstawy leżą potrzeby fizjologiczne, takie jak: potrzeba zaspokojenia głodu, pragnienia, snu, wypoczynku oraz oddychanie. Kiedy zostaną one zaspokojone, człowiek poszukuje szeroko rozumianego bezpieczeństwa, czyli m.in.: pewności, stabilności, wsparcia czy opieki w trudnych chwilach. Kolejną warstwą piramidy są potrzeby przynależności i miłości, następnie szacunku i uznania, a na końcu, na samej górze, wiedzy i samorealizacji. Im mniej podstawowych potrzeb człowieka jest zaspokojonych, tym większa presja na ich spełnienie. A im biedniejszy kraj, tym automatycznie jest w stanie zaspokoić mniej potrzeb jego mieszkańców. Im większe są nierówności społeczne, tym nawet w bogatym kraju może być dużo ubóstwa. W warunkach polskich warto do średniego poziomu PKB *per capita* dodać trudny okres transformacji, w którym instytucje państwowe były mało skuteczne, a gwałtowne przemiany gospodarcze sprzyjały bezrobociu. Okres ten mógł wyrobić silną presję na dorobienie się pieniędzy każdym możliwym sposobem, na zaspokojenie potrzeb rodziny, na wykształcenie dzieci, na zabezpieczenie na wypadek choroby.

Zbliżonym do poprzedniego elementem presji może być poczucie niższości i ogromna ambicja dojścia w życiu do sukcesu, którego wymiarem może być majątek, za którym idzie pozycja społeczna. Z jednej strony taka presja może działać pozytywnie motywując do pracy, ale może także prowadzić do przekroczenia granic prawa – np. prezes spółki giełdowej defraudujący pieniądze z emisji akcji poprzez celowy brak kontroli nad realizowanymi inwestycjami, nad którymi czuwa inny członek zarządu działający z nim w zмовie. Leszek Wilk jako element kryminogeny traktuje wychowanie dzieci w środowiskach, w których rodziny, razem z dziećmi, przywiązują się do dobrobytu, który staje

Literature on Causes of Accountant's Misconduct, „Accounting and the Public Interest”, 2008, 8 (1), s. 1–20.

³⁹ O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 41.

się celem nadrzędnym rodziny, zamiast wychowywania dzieci⁴⁰. Część osób może także za wszelką cenę chcieć uratować swoją reputację⁴¹.

Kolejnym elementem presji wydaje się być mentalność⁴² czy też moralność Polaków (brak „instynktu państwowego” obywateli⁴³), kształtowana latami zaborów i okupacji. W odróżnieniu od krajów, które nigdy nie były pod zaborem, mieszkańcy krajów okupowanych nie mają zaufania do władzy ani przekonania, że uczciwe podejście do swojego kraju będzie działało na ich korzyść. Wręcz przeciwnie, władza jest postrzegana jako elitarna grupa działająca na swoją korzyść, która pod płaszczykiem działania dla dobra mieszkańców po cichu dzieli między sobą ogromne pieniądze i kierując się nepotyzmem, „ustawia” swoich członków rodziny i sponsorów akcji wyborczej⁴⁴. Każde wykroczenie polityka z danej partii lub jego rodziny niepoparte karą jest dowodem na to, że władzy nie można ufać i że prawo działa tylko dla maluczkich. Taka mentalność, nieuznająca władzy państwowej za swoich przedstawicieli, ale za wrogów, jest kolejnym elementem presji na menedżerów i specjalistów, aby działali na korzyść swojej firmy czy też swojej grupy znajomych, a nie oglądali się na dobro ogółu czy na los kraju. Jeżeli polski przedsiębiorca ma firmę, którą stworzył od podstaw i która osiągnęła ogromną wartość rynkową, to z dużym prawdopodobieństwem sprzeda ją nabywcy oferującemu najwyższą cenę, bez oglądania się czy jest to nabywca uczciwy czy nieuczciwy, czy będzie dobrze traktował pracowników czy też nie. Sposób myślenia jest prosty: „pieniądze ze sprzedaży wystarczą mi i mojej rodzinie do końca życia”.

Elementem presji można także określić przekonania społeczne dotyczące uczciwości i rzetelności przetargów publicznych i wszelkich transakcji. Dość powszechna opinia o tym, że większość przetargów angażuje łapówki⁴⁵, tworzy kolejny element presji na przedsiębiorców, aby szukali dojść do decyden-

⁴⁰ L. Wilk, *Przestępczość gospodarcza – pojęcie, przyczyny, sprawcy*, „Edukacja Prawnicza”, 2012, 10 (136), <https://www.edukacjaprawnicza.pl/przestepczosc-gospodarcza-pojecie-przyczyny-sprawcy/> (dostęp: 1.09.2019).

⁴¹ K.-D. Bussmann, M. Werle, *Addressing crime in companies: First findings from a global survey of economic crime*, „British Journal of Criminology”, 2006, 46 (6), s. 1128–1144.

⁴² A. Kojder, *Korupcja i poczucie moralne Polaków*, w: *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, red. J. Mariański, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002, s. 233–252.

⁴³ M. Pasternak-Malicka, *Mentalność i moralność podatkowa a reakcje gospodarstw domowych na obowiązek podatkowy*, „Modern Management Review”, 2013, 18 (20), s. 87–98.

⁴⁴ A. Kojder, *Korupcja i poczucie moralne Polaków...*, op. cit.

⁴⁵ Ibid.

tów (czy to w kwestii przetargu, czy negocjacji, czy wszelkich innych istotnych decyzji) i oferowali wyższą łapówkę od konkurentów. Właściciel firmy czy udziałowiec, jeżeli jest przekonany o tym, że bez łapówki nie można wygrać przetargu, obserwujący, że przy zmianie władz lokalnych po wyborach zmieniają się firmy, które wygrywają większość przetargów, będzie żądał i naciskał na dyrektorów i menedżerów, aby szukali dojsć i oferowali łapówki dla dobra firmy i jej właścicieli.

Kolejnym elementem presji może być niska karalność przestępstw finansowych i gospodarczych. Jeżeli dany rodzaj przestępstwa rzadko jest wykrywany i karany (np. techniki uchylania się od podatków oferowane przez kancelarię prawną X), to właściciele firmy będą wręcz żądać od księgowego stosowania tych samych praktyk pod groźbą pozbawienia tej osoby pracy. Co gorsze, gdyby taka osoba zawiadomiła władze o procederze, to właśnie ona straci najwięcej, bo będzie traktowana jako donosiciel, któremu nie można ufać – osoba taka może mieć problem ze znalezieniem nowej pracy. Nie oznacza to wcale, że w Polsce nie występuje donosicielstwo, wręcz przeciwnie, ale ma ono charakter anonimowy i dotyczy raczej spraw prywatnych. Natomiast działań, które można w pełni nazwać *whistle-blowing* jest niewiele, bo niewiele osób chce zgłosić przestępstwa realizowane przez pracodawcę władzom z troski o los przedsiębiorstwa. Wręcz przeciwnie, to raczej te osoby poniosą konsekwencje i zostaną ukarani⁴⁶.

Następnym elementem presji wydają się być gwałtowne przemiany społeczno-ekonomiczne ostatnich 30 lat, w wyniku których nagle w skokowy sposób pojawiły się ogromne różnice w poziomie majątku i poziomie życia wśród Polaków. O ile współczynnik Giniego w Polsce nie wygląda jeszcze szczególnie szokująco, to już inne mierniki nierówności społecznych – np. ile procent dochodu narodowego przypada na 10% najlepiej zarabiających osób – stawiają Polskę na czele Unii Europejskiej. Szokująco wysoki jest także wzrost tego miernika. W roku 1980 wynosił on ok. 24%, a w roku 2015 otarł się on o poziom 40%⁴⁷. Społeczeństwo polskie nie było przyzwyczajone do

⁴⁶ M. Gruca, *Sygnalizowanie: whistleblowing na oszustwa i nieprawidłowości w firmach*, „Rzeczpospolita”, 12.03.2017, <https://www.rp.pl/Rzecz-o-prawie/303119974-Sygnalizowanie-Whistleblowing-na-oszustwa-i-nieprawidlowosci-w-firmach.html> (dostęp: 2.09.2019).

⁴⁷ G. Siemionczyk, *Nierówności społeczne. Polska to najmniej egalitarny kraj w UE*, „Parkiet”, 2.04.2019 <https://www.parkiet.com/Gospodarka----Kraj/304029924-Nierownosci-spoeczne-Polska-to-najmniej-egalitarny-kraj-w-UE.html> (dostęp: 15.08.2019).

drastycznych różnic w poziomie dochodów i majątków i stąd presja, aby dorobić się podobnie do sąsiadów⁴⁸.

Wspomniane przemiany społeczno-gospodarcze otworzyły też przed Polakami ogromne możliwości, wcześniej niedostępne. Nie chodzi jedynie o możliwość prowadzenia działalności gospodarczej, ale także o sposobność, jaką daje wykształcenie zagraniczne na najlepszych uniwersytetach świata. Wymaga to jednak ogromnych nakładów finansowych, w zależności od kraju i uczelni aż do miliona złotych. Nawet studia w Polsce, chociaż bezpłatne i mimo programów stypendialnych, popychają część studentów do jawnej lub niejawnej (sponsoring) prostytucji⁴⁹.

Czynnikami presji na pracowników korporacji jest także frustracja i brak możliwości awansu czy też rozwoju w firmie⁵⁰, ale także współczesna kultura organizacyjna nastawiona na osiąganie zysków. Jest to podstawa kapitalizmu i w każdej korporacji pracownicy są mocno motywowani do generowania zysków⁵¹, co jest ważniejsze od moralności. Klasycznym przykładem presji jest wynagrodzenie uwarunkowane od efektów.

Do elementów presji można zaliczyć także bardziej standardowe przyczyny jak: choroba członka rodziny i kosztowne leczenie niefinansowane przez ubezpieczenie medyczne, uzależnienia, zadłużenie i presja pożyczkodawców na spłatę kredytów, uzależnienie od hazardu, kosztowny styl życia, ale także zła sytuacja przedsiębiorstwa, jego nadmierne zadłużenie, niekiedy szantaż lub zastraszanie. Powodem presji do zejścia na złą drogę może być także nadmiar pracy i bunt przeciwko niesprawiedliwemu traktowaniu, a także niezdolność do zrealizowania prognoz finansowych (przedsiębiorstwa)⁵².

⁴⁸ P. Miączyński, L. Kostrzewski, *Polska to kraj nierówności. Jak sąsiad zmienia auto, to musimy zmienić na lepsze – na kredyt, jak trzeba będzie*, „Gazeta Wyborcza”, 22.10.2018, <https://wyborcza.pl/7,155287,24063316,polska-to-kraj-nierownosci-jak-sasiad-zmienia-auto-to.html> (dostęp: 1.09.2019).

⁴⁹ A. Szulc, *Sponsoretki* „Newsweek”, 2017, nr 21, 15–21.05.17, s. 24–27.

⁵⁰ A. Schuchter, M. Levi, *The fraud triangle revisited*, „Security Journal”, 2018, nr 29 (2), s. 107–121.

⁵¹ G. Slapper, S. Tombs, *Corporate Crime*, Longman, London 1999, s. 141.

⁵² W.S. Albrecht, N.C. Hill, C.C. Albrecht, *The ethics development model applied to declining ethics in accounting*, „Australian Accounting Review”, 2006, nr 16 (1), s. 30–40.

Drugim elementem trójkąta przestępstw jest **racjonalizacja**. Jest to budowanie usprawiedliwień psychologicznych, aby zagłuszyć głos własnego sumienia i rozsądku.

W warunkach polskich częstym powodem racjonalizacji jest to, że taki sam proceder robią „wszyscy dookoła mnie”. Skoro dany proceder jest tak powszechny, to znaczy, że nie ma w nim nic złego. Przykładem może być niepłacenie abonamentu radiowo-telewizyjnego, ale także poziom i skłonność do działań niezgodnych z prawem. Zdaniem L. Wilka⁵³ postawa społeczeństwa wobec przestępstw gospodarczych nie jest jednoznaczna, społeczeństwo akceptuje wiele czynów karalnych, przez co przestępcy nie czują się winnymi czynów, które popełnili.

Innym powodem racjonalizacji jest to, że system prawny jest tak skomplikowany i tak szybko się zmienia, że nie sposób nadążyć za przepisami⁵⁴ i w związku z powyższym należy je ignorować⁵⁵. A ponieważ w opinii (niezbyt słusznej)⁵⁶ polskich przedsiębiorców obciążenie daninami publicznymi firm w Polsce jest bardzo wysokie⁵⁷, nie mają skrupułów, aby dążyć w ich przekonaniu do sprawiedliwości, czyli do obniżenia tych danin, czy też odebrania tego, co system przedsiębiorcy zabrał. Drobnym przedsiębiorcom do takich działań może motywować fakt nierównego traktowania ich oraz wielkich korporacji międzynarodowych. W oczach drobnych przedsiębiorców oferowanie wielkim koncernom różnorakich zwolnień i ulg jest niesprawiedliwe⁵⁸, szczególnie że po ich wygaśnięciu część z tych koncernów wyprowadza się z Polski. Dodatkowe rozżalenie przedsiębiorców rodzi ogromna biurokracja w Polsce oraz obciążenia fiskalne, które porównują z warunkami panującymi w Czechach czy w Wielkiej Brytanii.

⁵³ L. Wilk, *Przestępczość gospodarcza...*, op. cit.

⁵⁴ Ł. Mróz, *Jesteśmy liderem UE. W kategorii niestabilności prawa*, „Gazeta Prawna”, 22.08.2017, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1065531,niestabilnosc-prawa-w-polsce-unia-europejska.html> (dostęp: 1.09.2019).

⁵⁵ L. Wilk, *Przestępczość gospodarcza...*, op. cit.

⁵⁶ A. Patrzyłas, *Polska to raj podatkowy. Dla bogatych*, „Gazeta Prawna”, 15.12.2017, <https://podatki.gazetaprawna.pl/artykuly/1092253,system-podatkowy-w-polsce-sprzyja-bogatym.html> (dostęp: 1.09.2019)..

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ A. Kubiczek, *Przestępczość gospodarcza – czy można ją ograniczyć?*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, 2015, nr 42 (2), s. 272.

Jeszcze inną racjonalizacją może być przekonanie, że zakazane jest jedynie to, co wyraźnie wynika z przepisów prawa i czego nie można renegocjować, oraz że prawie wszystko można negocjować, nawet w sądzie. Wszelkie luki prawne są uważane za oczywistą podstawę do omijania intencji prawa. Jeżeli ustawa – Prawo upadłościowe mówi o konieczności złożenia wniosku o upadłość, kiedy aktywa stają się mniejsze od zobowiązań, to w Polsce w czasie procesu przedsiębiorca będzie dowodził, że chociaż w bilansie rzeczywiście taka sytuacja miała miejsce, to gdyby zrobić wycenę aktywów do wartości rynkowej, to ten warunek nadal nie jest spełniony. W innych krajach sądy opierają się bezpośrednio na bilansie. Z badań własnych autorki wynika zresztą, że bardzo wiele przedsiębiorstw kontynuowało działalność, mimo że przynajmniej okresowo miały nadwyżkę zobowiązań nad aktywami albo zgodnie z ustawą – Prawo upadłościowe jednostki straciły trwale (powyżej 3 miesięcy) płynność finansową.

Kolejnym usprawiedliwieniem działań niezgodnych z prawem może być sprzeczność obowiązujących przepisów. Dobrym przykładem może być sytuacja z przeszłości, gdy dwa różne akty prawne inaczej określały, jaki kurs walutowy ma przedsiębiorstwo zastosować do wyceny rozrachunków w walucie obcej na koniec roku. Jeden przepis stanowił, że ma być wykorzystany kurs walutowy podawany w gazecie z dnia poprzedniego, drugi przepis stanowił, że ma to być kurs z danego dnia z banku, z którego usług przedsiębiorstwo korzysta. W momencie, kiedy te kursy różniły się od siebie, główny księgowy nie miał wyboru, jak zastosować jedno z rozwiązań, chociaż łamał tym samym drugi obowiązujący go akt prawny. W takich sytuacjach zwykle księgowi konsultowali się ze sobą i ustalali zdroworozsądkowe rozwiązanie.

Część przedsiębiorców również uważa, że częstość kontroli podatkowych i skarbowych zależy od liczby zapytań składanych w Urzędach Skarbowych i w związku z powyższym radzą się jedynie swoich znajomych lub prawników, zamiast konsultowania tego z przedstawicielami aparatu skarbowego.

Zdaniem L. Wilka kolejnym elementem racjonalizacji może być bieda, a także typowe dla gospodarki kapitalistycznej następujące po okresie prosperity okresy kryzysu, które skłaniają ludzi w czasie recesji do ratowania swoich firm także za pomocą oszustwa (fałszowanie bilansów, oszustwa kredytowe,

oszukiwaczy bankructwa)⁵⁹. Według L. Wilka okres prosperity także stwarza presję do oszukiwania, ponieważ wtedy ludzie aktywnie szukają możliwości do inwestowania.

Inne powody racjonalizacji mają bardziej uniwersalny charakter. Często sprawcy przestępstw wmawiają sobie, że nie wyrządzili ofiarom żadnej krzywdy, bo każda z osób poszkodowanych straciła niewielką kwotę pieniędzy oraz że nie zabrali im podstawowych środków na przeżycie, a jedynie środki nadwyżkowe, które ofiary chciały z zyskiem zainwestować. Mogą także być przekonani, że poszkodowanych spotkał taki los, ponieważ chcieli otrzymać coś za nic – wysokie zyski bez ryzyka – albo że ofiary zasłużyły sobie na stratę z powodu swojej naiwności i głupoty. To nie sprawca jest tym złym człowiekiem, tylko chciwe ofiary przestępstwa, które się prosiły o to, co je spotkało. Inną częstą racjonalizacją jest niesprawiedliwe wynagradzanie lub traktowanie sprawcy. Taki człowiek czuje się jako ofiara nieuczciwego pracodawcy albo nieuczciwego systemu, który nie pozwala ofierze otrzymać należnego jej wynagrodzenia. Przestępstwo staje się formą czynienia sprawiedliwości wobec systemu, który skrzywdził przestępcę jako pierwszy. Niekiedy też jest on przekonany, że zabiera ofiarom pieniądze jedynie tymczasowo, że za niedługo się odegra i wszystko wyrówna. Dobrym przykładem może być tutaj Nick Leeson, który spekulując na kontraktach pochodnych, cały czas był przekonany, że „odegra się” i wyrówna wszystkie straty, jakie poniósł na niekorzyść Barings Banku.

Trzecim elementem trójkąta przestępstw jest **okazja**. Jest to m.in. brak lub słabość odpowiedniego aparatu kontroli, zarówno wewnątrz instytucji, w której sprawca może pracować, jak i aparatu kontroli nad całym rynkiem. Niepoprawne wdrożenie aparatu kontroli może przejawiać się tym, że monitorowanie może nie być wykonywane, aby być wykonywane błędnie, w końcu kontrola może nie być efektywna, co może wynikać z braku podziału obowiązków i kompetencji między instytucjami, wspomnianego wcześniej braku współpracy, zbyt dużego zaufania do stosowanych mechanizmów, w końcu na samej górze tych instytucji mogą znajdować się osoby niepotrafiące narzucić odpowiednich standardów moralnych oraz jakości pracy (złe zarządzanie, wprowadzanie do górnych stref zarządzających osób z nadania

⁵⁹ L. Wilk, *Przestępczość gospodarcza...*, op. cit.

politycznego, a nie na podstawie doświadczenia i kompetencji oraz etosu pracy). Braku kontroli sprzyja nieporządek, chaos i improwizacja zamiast rzetelności i dokładności.

Bazując na książkach Artura Górskiego i Jarosława Sokołowskiego⁶⁰ oraz Oktawii Górniok⁶¹, wydaje się, że szczególną okazją dla przestępców były w Polsce przemiany polityczno-gospodarcze, w wyniku których doszło do gwałtownych i niezwykle radykalnych zmian w organizacji całego kraju, co osłabiło mechanizmy kontrolne. Stare struktury nie były przygotowane na gospodarkę wolnorynkową, ponadto urzędnicy zarabiali bardzo mało i powszechne było wręczanie łapówek⁶². Tę negatywną opinię o okresie przemian polityczno-gospodarczych wydaje się podzielać Joseph Stiglitz. W wywiadzie udzielonym gazecie „The Observer of London” w dniu 10. października 2001 r. J. Stiglitz, noblista i były ekonomista Banku Światowego, nagłą i gwałtowną prywatyzację nazwał briberyzacją – od angielskiego słowa łapówka (ang. *bribe*) – i uznał za jeden z czterech elementów formuły zniszczenia kraju. Wydaje się, że J. Stiglitzowi chodziło o to, że przy tak wielkich przemianach gospodarczych bardzo prosto było o nieprawidłowości, bo jako przykład podał prywatyzację zakładów wodociągowych i elektrowni, przy których bardzo łatwo otrzymać 10% łapówki za obniżenie o kilka miliardów dolarów ceny ich sprzedaży (aktywów narodowych)⁶³. Jednym słowem, wydaje się, że w latach 90. kontrola nad rynkiem była znacząco osłabiona, co dawało okazje do popełniania przestępstw finansowych przy niewielkim

⁶⁰ A. Górski, J. Sokołowski, *Masa o bossach polskiej mafii* Prószyński i S-ka, Warszawa 2018; A. Górski, J. Sokołowski, *Masa o pieniądzach polskiej mafii*, Prószyński Media, Warszawa 2014.

⁶¹ O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza...*, op. cit., s. 41.

⁶² A. Kojder, *Korupcja i poczucie moralne Polaków...*, op. cit., s. 233–252.

⁶³ Stiglitz skrytykował także koncepcję wolnego rynku (według koncepcji promowanej przez Światową Organizację Handlu), która jego zdaniem prowadzi do „czesania” ludzi w biednych krajach z oszczędności poprzez stosowanie wysokich cen leków i inne usługi. Wolne przepływy kapitałowe Stiglitz nazwał cyklem „gorącej gotówki” (ang. *hot money cycle*), ponieważ spekulacyjny kapitał międzynarodowy może zniknąć tak szybko, jak się pojawił i wtedy według Stiglitz Międzynarodowy Fundusz Walutowy zmusza kraj do podniesienia stóp procentowych, aby zwabić ten kapitał z powrotem na swoje rynki, aby spekulanci zwrócili narodowi jego własne fundusze. Czwartym punktem wykończenia narodu według Stiglitz jest wycena oparta na cenach rynkowych (przy uwolnionym handlu międzynarodowym), gdzie rosnące ceny wody, elektryczności oraz żywności wywołują coś, co Stiglitz nazwał „zamieszkami Międzynarodowego Funduszu Walutowego” (ang. *IMF riot*).

ryzyku ujęcia sprawcy. Obecnie sytuacja w tym zakresie w Polsce poprawia się, ponieważ nowe instytucje nadzoru finansowego stają się coraz sprawniejsze, ucząc się niekiedy na własnych potknięciach, ale trudno oczekiwać od nich takiej samej sprawności, jaką mają instytucje nadzoru finansowego w krajach, gdzie kapitalizm i wolny rynek funkcjonują od 200 lat.

Według O. Górniok⁶⁴ oraz A. Górskiego i J. Sokołowskiego⁶⁵ kolejnym elementem czynnika *okazji* do popełnienia przestępstwa jest spadek drastyczności kar za przestępstwa, które L. Wilk nazywa depenalizacją przestępstw⁶⁶. Więzienie w okresie socjalizmu było nieporównywalnie gorszym miejscem niż więzienia obecnie, gdzie skazani mają swoje prawa i relacje ze Służbą Więzienną są zupełnie inne niż kilkadziesiąt lat temu. Można zatem zaryzykować stwierdzenie, że pewnego rodzaju okazją jest mniejsza drastyczność możliwej kary za dane przestępstwo i część przestępców może godzić się z karą więzienia za zagarnięcie pieniędzy, które pozwolą im potem do końca życia nie pracować.

Kolejnym czynnikiem okazji do popełniania przestępstw jest postęp techniczny i nowoczesne technologie, które prowadzą do wzrostu liczby stanowisk decyzyjnych, a to z kolei daje okazje do popełniania przestępstw⁶⁷.

Elementem okazji może być także⁶⁸ zawilość prawa i procesu karnego, które utrudniają jego stosowanie. Samo nadmierne techniczne nazewnictwo powoduje, że brak jest kształtowania społecznej świadomości szkodliwości popełnianych czynów i braku społecznego potępienia oraz sprzeciwu społecznego⁶⁹. Powoduje to także brak reakcji w przypadku przestępstwa albo bardzo opóźniona reakcja. Wspomniany brak świadomości społecznej należy powiązać z kolejnym problemem, jakim jest brak etyki w środowiskach finansowych⁷⁰. Deklaracje dotyczące rozwoju zrównoważonego często wydają się produktem i elementem marketingu, a nie dogłębną zasadą prowadzenia biznesu.

⁶⁴ O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie...*, op. cit., s. 51–52.

⁶⁵ A. Górski, J. Sokołowski, *Masa o killerach polskiej mafii*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2016.

⁶⁶ L. Wilk, *Przestępczość gospodarcza...*, op. cit.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ł. Mróz, *Jesteśmy liderem UE...*, op. cit.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ E. Lampe, *Ogólne problemy prawa karnego gospodarczego*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1988, nr 3, s. 115 i n. za: Ł. Mróz, *Jesteśmy liderem UE...*, op. cit.

Innym elementem **okazji** jest nepotyzm, który często prowadzi do obsadzania stanowisk osobami bez odpowiednich kompetencji ani chęci pracy i nauki, co w przypadku organów nadzoru i służb bezpieczeństwa oznacza, że często decydentami są osoby bez doświadczenia, a jedynie z nadania politycznego albo koneksji rodzinnych. Osoby takie nie tylko niczego nie wnoszą do organów nadzoru, ale wręcz szkodzą, podejmując działania w sposób niekompetentny. Również ocena okresowa jest nieadekwatna do kompetencji i wkładu pracy, ponieważ rodziny osób zatrudnionych na synekurach skutecznie szantażują kontrolerów przed rzetelną oceną pracowników. W efekcie w instytucjach nadzoru mogą potencjalnie pracować osoby z bardzo małym doświadczeniem, które nie są w stanie prowadzić skutecznego nadzoru. Do tego należy dołożyć niskie wynagrodzenia, które uniemożliwiają zatrudnienie najbardziej kompetentnych osób, a na dodatek zmuszają często do dorabiania. A tymczasem przestępcy w białych kołnierzykach posiadają bardzo wysoki iloraz inteligencji i jeszcze bardziej inteligentnych prawników, a wykrywanie przestępczości finansowej jest niezmiernie kosztowne, wymaga odpowiednich narzędzi i sprzętu i bardzo inteligentnych pracowników – przynajmniej tak samo inteligentnych jak przestępcy.

Kolejnym problemem organów kontrolnych jest dość częsty w instytucjach państwowych mobbing i toksyczne stosunki w pracy, co bardzo negatywnie wpływa na jakość wykonywanej tam pracy. Częsty brak rzetelnego systemu oceny pracowników, brak powiązania nagród z rzeczywistym wkładem pracy, upolitycznienie wielu stanowisk, naciski i wpływy, aby daną sprawę porzucić powodują wypalenie pracowników wielu służb i odchodzenie z pracy osób z największym doświadczeniem.

Następnym elementem okazji jest brak konsekwencji i nadzoru nad całością systemu. Na przykład w Wielkiej Brytanii, gdzie ściąganiem abonamentu radiowo-telewizyjnego zajmują się prywatne firmy, jego ściągalność jest bliska 95⁷¹%. Amber Gold przez trzy lata nie wysłało do sądu rejestrowego sprawozdań finansowych. Przez lata nie było konsekwencji za niezapłacenie za publikację sprawozdań w Monitorze Polskim B. W miastach część terenów

⁷¹ Department for Culture, Media & Sport, *TV Licence Fee Enforcement Review*, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/445212/166926_Perry_Review_Text-L-PB.pdf, s. 10 (dostęp: 24.09.2019).

należących do władz miejskich przejmują osoby prywatne na podstawie zasiedzenia w złej woli, które musiało trwać 30 lat.

Elementem **okazji** jest też ogromna naiwność części ludzi. Mimo wieloletnich akcji ostrzegających przez lichwiarskimi odsetkami oraz pożyczaniem pieniędzy na czarno nadal ogromna rzesza ludzi zaciąga pożyczki na lichwiarski procent oraz nie mogąc potem spłacić pierwotnego kredytu, zaciąga kolejne od nieautoryzowanych osób. Zasada obowiązująca w finansach brzmi „nie ma obiadu za darmo”. Oznacza to, że nie jest możliwe otrzymanie czegoś za nic.

Wymieniając elementy **okazji**, trzeba także podać internacjonalizację i wolność przepływu kapitału⁷², co umożliwia m.in. szybkie przesłanie go poza granice kraju w celu zabezpieczenia ukradzionego mienia przed wymiarem sprawiedliwości.

Kolejnym elementem okazji są słabe mechanizmy kontroli wewnętrznej i brak autoryzacji. Dotyczy to zarówno strefy internetu, jak i wszelkich organizacji⁷³. Również możliwości dla osób uprzywilejowanych – np. zarządzających, aby ominąć albo zdeaktywować kontrolę lub autoryzację, są dodatkowym czynnikiem stwarzającym okazję dla przestępców⁷⁴. Do tej samej grupy należy zaliczyć: zbyt uproszczoną lub zbyt skomplikowaną strukturę organizacji czy systemu komputerowego, zaniedbania w zakresie kontroli, nadmiar zaufania do osób odpowiedzialnych za nadzór, brak lub niesprawne programy zapobiegania i ochrony przed oszustwami⁷⁵.

Okazja nie musi być realna, może to być przekonanie sprawcy o występowaniu okazji⁷⁶.

⁷² M. Proczek, P. Szczepańska, *Nadużycia i oszustwa finansowe a działalność europejskiego urzędu ds. zwalczania nadużyć finansowych*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2017, nr 319, s. 215.

⁷³ R. Marden, R. Edwards, *Internal controls for the small business: Skimming and the fraud triangle*, „Internal Auditing”, 2005, nr 20 (1), s. 3–10.

⁷⁴ J.K. Loebbecke, M.M. Eining, J.J. Willingham, *Auditors' experience with material irregularities: Frequency, nature, and detectability*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory”, 1998, nr 9 (1), s. 1–28.

⁷⁵ Y.I. Lou, M.L. Wang, *Fraud risk factor of the fraud triangle assessing the likelihood of fraudulent financial reporting*, „Journal of Business & Economics Research”, 2009, nr 7 (2), s. 61–78.

⁷⁶ P.E. Zikmund, *Reducing the expectation gap*, „The CPA Journal”, 2008, 78 (6), s. 20–25.

Przejdźmy teraz do **diamentu oszustwa**⁷⁷. Jest to rozwinięcie koncepcji trójkąta oszustw, w której dochodzi czwarty element – zdolność do popełnienia oszustwa (ang. *capability*). Nie każdy człowiek jest zdolny do takiego czynu. . Chodzi tutaj zarówno o cechy wrodzone, nabyte w czasie wychowania, a także wiedzę, jaka jest potrzebna do popełnienia oszustwa finansowego. Jednostki najbardziej zdolne do dokonania tego czynu cechuje odporność na stres, pewność siebie, zdolność do manipulowania innymi ludźmi, umiejętność sprawnego kłamania, a także wiedza techniczna pozwalająca popełnić określony rodzaj przestępstwa lub zdolność pozyskania ludzi posiadających taką wiedzę⁷⁸. Należy do tego dołożyć (wykluczając wtedy ten element z czynnika presja) brak moralności albo wrodzony, albo wyniesiony z domu. Ludzie tacy potrafią także zagłuszyć głos sumienia, ponieważ osoba, która popełnia zły czyn, ma przynajmniej początkowo poczucie, że czyni źle, ale z czasem ten głos sumienia cichnie⁷⁹. Z tego powodu jednym ze sposobów zapobiegania oszustwom finansowym jest dokładne sprawdzenie kandydata do pracy, zanim zostanie zatrudniony⁸⁰, ale także później powinien być regularnie oceniany⁸¹. Oszust musi także zajmować odpowiednie stanowisko w organizacji⁸².

Pięciokąt oszustw stanowi alternatywne rozwinięcie trójkąta oszustw w stosunku do diamentu, gdyż dodano w nim kompetencje (ang. *competence*) oraz arogancję (ang. *arrogance*), jakkolwiek czynniki te są zbliżone do zdolności do popełnienia oszustwa. Zdaniem autora tej koncepcji, Crowa Horwartha, współcześnie oszuści mają dostęp do ogromnej ilości informacji i możliwości dostępu do aktywów. Dzieje się tak z powodu globalizacji, *ourso-urcingu*, a także rozwoju technologii. Kompetencja to inteligencja i umiejętności techniczne do popełnienia przestępstwa (zdolność do obejścia kontroli wewnętrznej i zabezpieczeń), a arogancja to brak sumienia i uczuć wyższych oraz chciwość i wielkie ego.

⁷⁷ D.T. Wolfe, D.R. Hermanson, *The fraud diamond: Considering the four elements of fraud*, „The CPA Journal”, 2004, nr 74 (12), s. 38–42.

⁷⁸ A. Schuchter, M. Levi, *The fraud triangle revisited...*, op. cit.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ T. Ruankaew, *Beyond the fraud diamond*, „International Journal of Business Management and Economic Research”, 2016, nr 7 (1), s. 474–476.

⁸¹ Ibid.

⁸² D. Wolfe, D.R. Hermanson, *The fraud diamond...*, op. cit.

Inny model oszustw to model S.C.O.R.E.⁸³ (ang. *stimulus, capability, opportunity, rationalization, ego*). W ramach tego modelu, aby doszło do oszustwa, potrzebne są: presja, możliwość, okazja, racjonalizacja oraz ego. Model S.C.O.R.E. może zostać rozwinięty do modelu S.C.C.O.R.E. w którym do grupy czynników dokłada się znowę (ang. *collusion*), czyli współdziałanie przy popełnianiu przestępstwa.

W końcu model MICE⁸⁴ (ang. *money, ideology, coercion, ego*) zakłada możliwość występowania czterech 4 czynników oszustwa: pieniędzy (do ukradzenia), ideologii, przymusu oraz ego. Aby doszło do oszustwa, złodziei musi motywować możliwość zdobycia w ten sposób pieniędzy. Oszuści rozwijają określoną ideologię usprawiedliwiającą czyn, która dostarcza przekonania, że działają w imieniu wyższego dobra. Bez usprawiedliwienia człowiek nie popełni przestępstwa. Ego to niechęć do utraty reputacji i ogromne ambicje życiowe. Przymus to sytuacja, kiedy co najmniej jeden z uczestników oszustwa został w jakiś sposób zmuszony do tego. Bardzo często osoby te stają się whistleblowerami.

Model ośmioczynnikowy oszustwa finansowego obejmuje następujące elementy⁸⁵: motywację do przestępstwa, warunki pozwalające na racjonalizację, okazję, subiektywną ocenę, że ktoś jest łatwą ofiarą oszustwa, techniczne możliwości oszusta, subiektywną ocenę możliwości bycia wykrytym, oczekiwaną dotkliwość kary, faktyczne konsekwencje w wypadku wykrycia oszustwa.

Teoria czubka góry lodowej⁸⁶ (ang. *tip of the iceberg theory*) polega na tym, że w momencie wykrycia wartość oszustwa lub przestępstwa finansowego wydaje się niewielka, ale w trakcie śledztwa zazwyczaj po poznaniu faktów wyrządzona szkoda i rozmiar działania okazują się dużo większe.

Teoria czipsa ziemniaczanego⁸⁷ (ang. *potato chip theory*) zakłada, że jeżeli ktoś popełnił oszustwo albo przestępstwo finansowe i nie został złapany, to uzależni się od tego procederu i złamie prawo ponownie.

⁸³ G. Vousinas, *Advancing theory of fraud: the S.C.O.R.E. model*, „Journal of Financial Crime”, 2019, 26 (1), s. 372–381.

⁸⁴ M.J. Kranacher, R. Riley, J.T. Wells, *Forensic Accounting...*, op. cit.

⁸⁵ K. Mua Kinsly K., *Financial Crime Investigation...*, op. cit., s. 318.

⁸⁶ P. Gottschalk, L. Gunnesdal, *White-Collar Crime in the Shadow Economy*, s. 27–35, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-75292-1> (dostęp: 1.09.2019).

⁸⁷ M. Biegelman, *Faces of Fraud: Cases and Lessons from a Life Fighting Fraudsters*, Wiley, Nowy Jork, 2013, s. 71.

Teoria zgniłego jabłka⁸⁸ (ang. *rotten apple theory*) twierdzi, że jeden zdeprawowany menedżer dając zły przykład i tworząc chaos, może przez to dawać racjonalizację innym pracownikom do podobnego zachowania.

Teoria niskowiszącego owocu⁸⁹ (ang. *long-hanging fruit theory*) zakłada, że kontrola co prawda musi koncentrować się na obszarach wysokiego ryzyka, ale nie można pomijać innych elementów. Większość oszustów bowiem popełnia błędy i jeżeli tylko są nadzorowani oraz objęci odpowiednimi procedurami kontroli, to takie „niskowiszące oszustwa” (czyli łatwe do wykrycia) zostaną natychmiast zidentyfikowane. Natomiast jeżeli kontrola w ogóle pomija inne obszary niż krytyczne, to oszuści będą kontynuowali swoją działalność dopóki nie zostaną wykryci.

Teoria dodawania przez odejmowanie⁹⁰ (ang. *addition by subtraction theory*) mówi, że jeżeli ktoś popełnił oszustwo, to może popełnić je znowu i dlatego najlepszym sposobem minimalizacji ryzyka ponownego wystąpienia oszustwa jest usunięcie takiego pracownika z pracy.

Teoria pracownika-oszusta⁹¹ (ang. *fraudster as employee theory*) głosi, że zanim instytucja kogoś zatrudni, musi upewnić się, że taka osoba nie popełniła wcześniej przestępstwa albo oszustwa. Za wysokie jest bowiem ryzyko, że taka osoba popełni czyn niezgodny z prawem ponownie.

4. Kim jest oszust (przestępca) finansowy

Badania nad cechami oszusta finansowego są często ze sobą sprzeczne, a przynajmniej niespójne, jednakże do częstych cech przypisywanych takim osobom należą: wyższy poziom wykształcenia w porównaniu z innymi przestępcami, wyższa religijność, mniejsze prawdopodobieństwo używania w przeszłości lub obecnie narkotyków bądź alkoholu, mniejsze prawdopodobieństwo bycia skazanym w przeszłości⁹². Co do proporcji między kobietami a mężczyznami

⁸⁸ Ibid., s. 72.

⁸⁹ Ibid., s. 73.

⁹⁰ Ibid., s. 74.

⁹¹ Ibid., s. 75.

⁹² K. Mua Kingsly, *Financial Crime Investigation...*, op. cit., s. 120.

wyniki badań są niespójne. Jedne sugerują dominację mężczyzn⁹³, inne wskazują na rosnący udział kobiet⁹⁴. Zdrowie psychiczne oszustów także jest lepsze od innych skazanych: wykazują więcej optymizmu, wiary w siebie, zdolność utrzymania się, motywację, odnoszą sukcesy i posiadają dobre stosunki z rodzinami⁹⁵. Oszuści finansowi lepiej dostosowują się do społeczeństwa, potrafią kontrolować swoje zachowanie, są grzeczni i uprzejmi oraz empatyczni (porównując z innymi skazanymi)⁹⁶. Osoby skazane za oszustwa finansowe niczym nie różnią się od reszty społeczeństwa poza tym, że złamali swój kodeks moralny, dopuszczając się przestępstwa albo oszustwa. Większość sprawców należy do hierarchii biznesu⁹⁷. Zazwyczaj sprawcami takich czynów są osoby o ukształtowanej już osobowości psychofizycznej, ustabilizowane społecznie i ekonomicznie, na etapie pełnego życiowego rozwoju⁹⁸. Jest to konieczne, gdyż przestępstwa finansowe często wymagają zaufania społecznego wobec sprawcy, dużej wiedzy i możliwości dostępu do różnych systemów.

W przypadku oszustów finansowych można praktycznie wyeliminować osoby o zaburzeniach psychicznych⁹⁹. Oszuści mają stan cywilny, liczbę dzieci, stan majątkowy, liczbę osób na utrzymaniu odpowiadającą średnim wielkościom dla całej populacji ludzi¹⁰⁰, są szanowani i cieszą się wysokim zaufaniem społecznym.

Jako powody popełnienia przestępstwa osoby skazane podały: lekomyślność, chęć zaimponowania innym, trudną sytuację materialną

⁹³ Ibid., s. 135.

⁹⁴ P. Kozłowski P., *Jak często kobiety popełniają przestępstwa? Młode coraz częściej*, „Gazeta Wyborcza”, 23 września 2014, <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,22064355,jak-czesto-kobiety-popelniaja-przestepstwa-mlode-coraz-czesciej.html> (dostęp: 1.09.2019).

⁹⁵ Znaczenie oceny prawdopodobieństwa uniknięcia kary w motywacji przestępczej sprawców zagarnieć mienia społecznego, „Patologia społeczna – zapobieganie”, 1980, z. 8, s. 145, za: O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza – wybrane przejawy i uwarunkowania*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, Katowice, 1986, s. 104.

⁹⁶ K. Mua Kingsly, *Financial Crime Investigation...*, op. cit., s. 120.

⁹⁷ O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza – wybrane przejawy i uwarunkowania...*, op. cit., s. 99.

⁹⁸ Ibid., s. 101.

⁹⁹ A. Szymanowska, *Sprawcy zagarnieć mienia znacznej wartości w świetle danych z akt sądowych oraz wyników badań psychologicznych*, „Archiwum Kryminologii”, 1982, t. 8–9, s. 447.

¹⁰⁰ O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza...* op. cit. – *wybrane przejawy i uwarunkowania...*, op. cit., s. 105.

i nieumiejętność oparcia się pokusie, bałaganiarstwo, problemy z wykonywaniem obowiązków zawodowych¹⁰¹. Większość skazanych tłumaczyła się wpływem otoczenia i własną łatwowiernością¹⁰² oraz że głównym czynnikiem motywującym były pieniądze¹⁰³ (66% przypadków), w 27% okazja, w 13% naciski organizacji, w której osoba pracowała, w 12% chęć uzyskania premii za wyniki, w 12% konieczność wykonania budżetu, w 11% chęć zrealizowania narzuconych celów finansowych. Co do wieku sprawców to dominują sprawcy starsi, powyżej 40. roku życia, na wysokich stanowiskach, gdzie podlegają mniej ścisłej kontroli¹⁰⁴. Badania KPMG z 2016 r.¹⁰⁵ wskazują następujące cechy charakterystyczne: wiek 26–55 lat, cieszący się wysokim szacunkiem społecznym, w 79% to mężczyzna, w 66% zajmuje wysokie stanowisko decyzyjne, uznawany za przyjazną osobę, w 44% przypadków posiada nieograniczony autorytet.

5. Ujęcie prawne przestępstw na rynku finansowym: klasyfikacja oraz kary

Kluczowe dla niniejszego opracowania są dwa terminy: **pojęcie rynku finansowego i przestępstwo**. Termin „rynek finansowy” na gruncie normatywnym pojawia się w tytule ustawy z 2006 r. o nadzorze nad rynkiem finansowym (u.n.r.f.)¹⁰⁶. Niemniej jednak w akcie tym nie odnajdzie się definicji normatywnej tego pojęcia. Wydaje się, że przyczyną braku definicji legalnej „rynku finansowego” upatrywać można w samej złożoności tej problematyki, gdyż przyjęcie takiej definicji mogłoby prowadzić do poważnych dylematów w procesie interpretacji przepisów prawa. Jak słusznie zauważa Lesław Góral, jakkolwiek celem definiowania prawniczego jest uzyskanie jasności tworzonych przepisów prawa, to przyjęcie jednej z wielu definicji rynku finansowego formułowanych w literaturze przedmiotu mogłoby rodzić wątpliwości i spory

¹⁰¹ Ibid., s. 108.

¹⁰² O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza – wybrane przejawy i uwarunkowania...*, op. cit., s. 108.

¹⁰³ KPMG, *Profile of a fraudster*, 2016, KPMG.

¹⁰⁴ K. Mua Kingsly, *Financial Crime Investigation...*, op. cit., s. 135.

¹⁰⁵ KPMG, *Profile of a fraudster*, 2016, KPMG.

¹⁰⁶ *Ustawa z dnia 21 lipca 2006 r. o nadzorze nad rynkiem finansowym (tekst jedn.: Dz.U. 2019 poz. 298 z późn. zm.)*; dalej: u.n.r.f.

wokół tego, czy i w jakim zakresie określone kategorie podmiotów działających na rynku finansowym byłyby poddane nadzorowi. Dlatego ustawodawca, nie określając w u.n.r.f. istoty rynku finansowego, określił dla potrzeb nadzoru jego zakres podmiotowy. Przy fundamentalnym znaczeniu zasady legalności nadzór wykonywany przez KNF nie może być przecież domniemany, ale musi wynikać z stosownych ku temu podstaw prawnych. Spoglądając na zakres art. 1 ust. 2 u.n.r.f., nie jest to tylko nadzór nad rynkiem finansowym, lecz także nad podmiotami, które wywierają wpływ na funkcjonowanie rynku finansowego¹⁰⁷. Ustawa o nadzorze nad rynkiem finansowym będzie stanowiła istotny punkt odniesienia dla czynionych rozważań również z tego względu, iż odnosi się *stricte* do problematyki przestępstw przeciwko rynkowi finansowemu – co pozwoli na uporządkowanie dalszych szczegółowych wywodów, związanych z poszczególnymi rodzajami przestępstw.

Z uwagi na fakt, iż przestępczość (niestety) organicznie powiązana jest z rodzajem ludzkim, nie jest możliwe jej całkowite wyeliminowanie. Dlatego walka z przestępstwami na rynku finansowym wymaga wszelkich możliwych działań mających na celu ich eliminowanie, ale przy pełnej świadomości, że realnie jedyne, do czego możemy doprowadzić, to ograniczenie ich do jak najbardziej zminimalizowanego poziomu. Przestępstwa popełniają ludzie, dla których często motywacja ma wymiar *stricte* finansowy, a zważywszy, że rynek finansowy to właśnie obszar, gdzie w grę wchodzi zazwyczaj znaczne środki finansowe, stąd w sposób niejako naturalny jest on narażony na szczególnie zintensyfikowane działania ze strony przestępców. Jednocześnie jest to obszar, który z uwagi na stopień swojej złożoności i skomplikowania generuje przestępstwa o dużym nasyceniu intelektualnym (przestępcy dopasowują się do zmieniających się regulacji, są kreatywni), już w punkcie wyjścia stwarzając mechanizmy trudne do wychwycenia; zwłaszcza jeśli spojrzeć z perspektywy inwestora/klienta, który częstokroć wcale nie jest w problematyce finansowej obeznany, stąd staje się nierzadko łatwą ofiarą. Dlatego wraz z rozrostem podmiotów i obszarów objętych zakresem rynku finansowego powinna rozrastać się sieć wyspecjalizowanych organów nadzorujących tenże

¹⁰⁷ L. Góral, Art. 1, w: *Ustawa o nadzorze nad rynkiem finansowym. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 19.08.2019, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587478653/276093> (dostęp: 29.08.2019) i wskazana tam literatura przedmiotu odnośnie pojęcia rynku finansowego.

rynek, które z uwagi na przypisane im kompetencje i realizowane cele działają na rzecz ochrony fundamentalnych dla funkcjonowania rynku finansowego wartości¹⁰⁸.

Przestępstwo może popełnić zarówno podmiot sytuujący się wewnątrz podmiotu funkcjonującego na rynku finansowym (pracownik), jak również na zewnątrz danego podmiotu. Skutki przestępczej działalności mogą dotyczyć podmiotu wyspecjalizowanego, ale również pojedynczego odbiorcę usług/konsumenta. Każda z powyższych relacji będzie budować specyficzny układ odniesienia, ale każda jest dysfunkcyjna dla rynku jako całości. Z uwagi na fakt, iż analizowany obszar jest niezwykle rozbudowany, stwarza konieczność łączenia przepisów z rozmaitych aktów prawnych. Chcąc uporządkować czynione rozważania, należy zauważyć, że **podstawowy podział przestępstw na rynku finansowym, to podział na przestępstwa kodeksowe i pozakodeksowe**. Punktem wyjścia należy uczynić przepisy ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny¹⁰⁹, która jako podstawowy akt prawny w obszarze prawa karnego definiuje samo pojęcie przestępstwa, określając również zasady odpowiedzialności karnej. Niemniej jednak na poziomie problematyki rynków finansowych sam k.k. oczywiście nie wystarcza, skoro wraz z rozwojem związanego z rynkami finansowymi ustawodawstwa wprowadzane są przepisy karne do ustaw szczegółowych.

Spoglądając na regulacje k.k., **przestępstwo może być zbrodnią lub występkiem**. Zbrodnią jest czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 albo karą surowszą. Natomiast występkiem jest czyn zabroniony zagrożony grzywną powyżej 30 stawek dziennych albo powyżej 5000 złotych, karą ograniczenia wolności przekraczającą miesiąc albo karą pozbawienia wolności przekraczającą miesiąc¹¹⁰. Należy również pamiętać, że przepisy części ogólnej k.k. stosuje się do innych ustaw przewidujących odpowiedzialność karną, chyba że ustawy te wyraźnie wyłączają ich zastosowanie¹¹¹. Pozostając na gruncie k.k. w kontekście problematyki rynku finansowego, można tutaj odnaleźć takie przestępstwa jak np.: wyłudzenie

¹⁰⁸ Co do problematyki nadzoru patrz rozdział: Heading into the Future.

¹⁰⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (tekst jedn.: Dz.U. 2018 poz. 1600 z późn. zm.); dalej: k.k.

¹¹⁰ Art. 7 k.k.

¹¹¹ Art. 116 k.k.

kredytu, pożyczki pieniężnej, poręczenia, gwarancji, akredytywy, dotacji, subwencji, potwierdzenia przez bank zobowiązania wynikającego z poręczenia lub z gwarancji, lub podobnego świadczenia pieniężnego na określony cel gospodarczy, instrumentu płatniczego lub zamówienia publicznego (kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5)¹¹², wyłudzenie odszkodowania (kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5)¹¹³, ale i pranie brudnych pieniędzy (przez co należy rozumieć różnorodne operacje mające na celu nadanie legalnego statusu majątkowi zdobytemu w sposób nielegalny¹¹⁴) czy też finansowanie przestępstwa o charakterze terrorystycznym¹¹⁵. W kontekście czynionych rozważań należy sięgnąć również do rozdziału XXXVII dotyczącego przestępstw przeciwko obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi (np.: art. 310: fałszowanie pieniędzy i innych środków płatniczych albo dokumentów równoznacznych, art. 311: oszustwo kapitałowe, art. 312: puszczenie w obieg fałszywych pieniędzy i innych środków płatniczych, dokumentów płatniczych, albo dokumentów równoważnych).

Należy zauważyć, że rozdziały zawierające przepisy karne w ustawach szczegółowych z obszaru rynku finansowego, obejmują swoim zakresem

¹¹² Art. 297 k.k.

¹¹³ Art. 298 k.k.

¹¹⁴ Zob. szerzej: L. Wilk, 3. „Pranie brudnych pieniędzy”, w: *Ochrona prawna obrotu gospodarczego*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 15.08.2019, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369238930/233323> (dostęp: 26.08.2019).

¹¹⁵ Zob. A. Golonka, *Finansowanie terroryzmu. Uwagi na tle znowelizowanego 165a k.k.*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 8, s. 87–102; M. Matusiak-Frącczak, *Przestępstwo finansowania terroryzmu; projekt nowelizacji 165a k.k. – analiza prawnoporównawcza*, „Przegląd Legislacyjny”, 2016, nr 1, s. 21–34. Dalsze pogłębienie niniejszej problematyki wymaga sięgnięcia do regulacji ustawy z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (tekst jedn.: Dz.U. 2019 poz. 1115 z późn. zm.), a zwłaszcza jej art. 156, zgodnie z którym kto, działając w imieniu lub na rzecz instytucji obowiązanej (w rozumieniu art. 2 ust. 1 tej ustawy): 1) nie dopełnia obowiązku przekazania Generalnemu Inspektorowi zawiadomienia o okolicznościach, które mogą wskazywać na podejrzenie popełnienia przestępstwa prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, lub obowiązku przekazania Generalnemu Inspektorowi zawiadomienia o powzięciu uzasadnionego podejrzenia, że określona transakcja lub wartości majątkowe będące przedmiotem tej transakcji mogą mieć związek z praniem pieniędzy lub finansowaniem terroryzmu, 2) przekazuje Generalnemu Inspektorowi nieprawdziwe lub zataja prawdziwe dane dotyczące transakcji, rachunków lub osób, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. 2. Tej samej karze podlega, kto wbrew przepisom ustawy ujawnia osobom nieuprawnionym, posiadaczom rachunku lub osobom, których transakcja dotyczy, informacje zgromadzone zgodnie z ustawą lub wykorzystuje te informacje w sposób niezgodny z przepisami ustawy. W przypadku działania nieumyślnego – sprawca podlega grzywnie.

zarówno przestępstwa, jak i wykroczenia¹¹⁶. Z uwagi na zakres tematyczny niniejszego opracowania dalsze wywody skupione zostaną na przestępstwach. Będą to **zarówno przestępstwa powszechne** (*delicta communia* – kiedy sprawcą może być każdy, komu można przypisać zdolność do odpowiedzialności karnej, np. art. 57 ustawy o giełdach towarowych) albo **indywidualne** (*delicta priopria* – które może popełnić osoba posiadająca określone cechy, wyróżniające ją spośród innych np. art. 171 ust. 6 i 7 u.p.b.).

Rozbudowana problematyka przestępstw pozakodeksowych zostanie uporządkowana poprzez odniesienie do u.n.r.f. określającej organizację, zakres i cel sprawowania nadzoru nad rynkiem finansowym, co dotyczy również zagadnień *stricte* odnoszonych do przestępstw w tym obszarze. Spoglądając na regulacje art. 6 ust. 2 u.n.r.f., dotyczy on spraw o przestępstwa określone w wyszczególnionych w nim ustawach, kiedy to Przewodniczącemu KNF przysługują uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu karnym. Dodatkowo Minister Sprawiedliwości może poprzez wydanie stosownego rozporządzenia wykonawczego określić właściwość powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w sprawach o poszczególne przestępstwa **przeciwko rynkowi finansowemu**, kierując się zapewnieniem sprawnego toku postępowania karnego. Szczególnie ciekawy obszar interpretacji w kontekście czynionych analiz wyznacza art. 6b u.n.r.f., zgodnie z którym KNF podaje do publicznej wiadomości (Lista ostrzeżeń publicznych KNF) informacje o złożeniu zawiadomienia popełnienia przestępstw, takich jak:

1. art. 215 i 216 ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych¹¹⁷,
2. art. 171 ust. 1–3 ustawy – Prawo bankowe¹¹⁸,
3. art. 57 ustawy o giełdach towarowych¹¹⁹,

¹¹⁶ Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 20 maja 1971 r. *Kodeks wykroczeń* (tekst jedn.: Dz.U. 2019 poz. 821 z późn. zm.) odpowiedzialności za wykroczenie podlega ten tylko, kto popełnia czyn społecznie szkodliwy, zabroniony przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia pod groźbą kary aresztu, ograniczenia wolności, grzywny do 5000 złotych lub nagany. Nie popełnia wykroczenia sprawca czynu zabronionego, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie czynu.

¹¹⁷ Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (tekst jedn.: Dz.U. 2018 poz. 1906 z późn. zm.); dalej: u.o.f.f.e.

¹¹⁸ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. *Prawo bankowe* (tekst jedn.: Dz.U. 2018 poz. 2187 z późn. zm.); dalej: u.p.b.

¹¹⁹ Ustawa z dnia 26 października 2000 r. o giełdach towarowych (tekst jedn.: Dz.U. 2019 poz. 312); dalej: u.g.t.

4. art. 430 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej¹²⁰,
5. art. 89 i 90 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń¹²¹,
6. art. 50 ust. 1 i 2 ustawy o pracowniczych programach emerytalnych¹²²,
7. art. 40 ustawy o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego¹²³,
8. art. 287 i 290–296 ustawy o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi¹²⁴,
9. art. 178 ustawy o obrocie instrumentami finansowymi¹²⁵,
10. art. 99 i 99a ustawy o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych¹²⁶,
11. art. 150 i 151 ustawy o usługach płatniczych¹²⁷.

W przypadku powyższych przestępstw doniesienie do prokuratury odbywa się na podstawie art. 304 § 2 k.p.k., w reżimie prawnego obowiązku zawiadomienia organów ścigania o podejrzeniu popełnienia przestępstwa, skoro podmiot publiczny (KNF) powziął wiedzę, która pozwala mu na sformułowanie podejrzenia popełnienia przestępstwa (zarazem pod rygorem karnej odpowiedzialności za złożenie fałszywego, nieopartego na faktach, zawiadomienia o przestępstwie). Oznacza to przeniesienie ciężaru analizy na grunt prawa karnego, zarówno w zakresie wstępnej analizy materialnoprawnej, pozwalającej

¹²⁰ Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (tekst jedn. Dz.U. 2019 poz. 381 z późn. zm.); dalej: u.d.u.r.

¹²¹ Ustawa z dnia 15 grudnia 2017 r. o dystrybucji ubezpieczeń (tekst jedn. Dz.U. 2018 poz. 2210 z późn. zm.); dalej: u.d.u.

¹²² Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o pracowniczych programach emerytalnych (tekst jedn.: Dz.U. 2019 poz. 850 z późn. zm.); dalej: u.p.p.e.

¹²³ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego (tekst jedn.: Dz.U. 2016 poz. 1776 z późn. zm.); dalej: u.i.k.z.e.

¹²⁴ Ustawa z dnia 27 maja 2004 r. o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi (tekst jedn.: Dz.U. z 2018 poz. 1355 z późn. zm.); dalej: u.f.i.z.a.

¹²⁵ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (tekst jedn.: Dz.U. 2018 poz. 2286 z późn. zm.); dalej: u.o.i.f.

¹²⁶ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (tekst jedn.: Dz.U. 2019 poz. 623); dalej: u.o.p.w.w.

¹²⁷ Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o usługach płatniczych (tekst jedn.: Dz.U. 2019 poz. 659 z późn. zm.); dalej: u.u.p.

powziąć uzasadnione podejrzenie co do zaistnienia znamion przestępstwa, jak i proceduralnych wymogów złożenia stosownego zawiadomienia, u.n.r.f. zaś wyznacza jedynie następstwa tych działań w sferze informacyjnej¹²⁸. Wskazane regulacje związane z Listą ostrzeżeń publicznych stanowią tylko punkt wyjścia dla analizy możliwych przestępstw przeciwko rynkowi finansowemu. Sięgnięcie bowiem do treści wskazanych w art. 6b u.n.r.f. aktów prawnych pokazuje, że mieszczą one w sobie znacznie bogatszą kolekcję przestępstw, aniżeli tylko te wprost ujęte w ramach analizowanego przepisu. Dążąc do możliwie najpełniejszego zaprezentowania badanych w ramach niniejszej publikacji zagadnień, dalsza analiza będzie zatem pogłębiona i rozszerzona również i o inne rodzaje przestępstw, aniżeli tylko wymienione *expressis verbis* w ramach art. 6b u.n.r.f.

5.1. Przestępstwa na gruncie ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych

Artykuł 215 u.o.f.f.e. dotyczy nieuprawnionego używania określeń „fundusz emerytalny”, „powszechnie towarzystwo emerytalne” i „pracownicze towarzystwo emerytalne”, za co podlega się grzywnie do 1 000 000 zł lub karze pozbawienia wolności do lat 2. Natomiast kolejny z artykułów kryminalizuje prowadzenie działalności (o której mowa w art. 2 ust. 2 lub 3 bądź art. 29 ust. 1 u.o.f.f.e.) bez wymaganego zezwolenia, za co przewiduje grzywnę do 5 000 000 zł lub karę pozbawienia wolności do lat 5. Dalsza szczegółowa analiza u.o.f.f.e. pozwala wskazać również dalsze przepisy karne, odnoszące się do takich przestępstw jak: podawanie organowi nadzoru lub członkom funduszu emerytalnego nieprawdziwych lub zatajanie prawdziwych informacji, za co podlega się grzywnie do 5 000 000 zł lub karze pozbawienia wolności do lat 3 (art. 218 ust. 1), jak i naruszenie obowiązku zachowania tajemnicy zawodowej zagrożone grzywną do 1 000 000 zł lub karą pozbawienia wolności do lat 3, co w przypadku działania przez sprawcę w celu osiągnięcia korzyści

¹²⁸ D. Nowicki, S. Peszkowski, *Lista ostrzeżeń publicznych Komisji Nadzoru Finansowego jako publicznoprawna forma ochrony zaufania na rynku finansowym*, w: *Sprawiedliwość i zaufanie do władz publicznych w prawie administracyjnym*, LEX, 15.08.2019, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369366334/297810> (dostęp: 29.08.2019).

majątkowej lub osobistej jest zaostrzone i zagrożone grzywną do 5 000 000 zł lub karą pozbawienia wolności do lat 5 (art. 220 ust. 1 i 2).

5.2. Przestępstwa na gruncie ustawy prawo bankowe

Artykuł 171 ust. 1–3 u.p.b. dotyczy przestępstw polegających na prowadzeniu bez zezwolenia działalności polegającej na gromadzeniu środków pieniężnych innych osób fizycznych, osób prawnych lub jednostek organizacyjnych nie-mających osobowości prawnej, w celu udzielania kredytów, pożyczek pieniężnych lub obciążania ryzykiem tych środków w inny sposób. Na marginesie można zauważyć, że kryminalizacja naruszenia administracyjnoprawnych form reglamentacji w zakresie podejmowania działalności w obszarze rynku finansowego jest typowa dla każdego z segmentów tego rynku (sektory: bankowy, kapitałowy, ubezpieczeniowy, emerytalny)¹²⁹. Na gruncie art. 171 ust. 1 działanie takie zagrożone jest grzywną do 10 000 000 złotych i karą pozbawienia wolności do lat 5¹³⁰. Tej samej karze podlega kto, prowadząc działalność zarobkową wbrew warunkom określonym w u.p.b., używa w nazwie jednostki organizacyjnej niebędącej bankiem lub do określenia jej działalności lub reklamy wyrazów „bank” lub „kasa”. Powyższe należy powiązać z regulacją art. 3 u.p.b., gdyż wyrazy „bank” lub „kasa” mogą być używane w nazwie oraz dla określenia działalności lub reklamy wyłącznie banku w rozumieniu art. 2 u.p.b.¹³¹, z tym że: 1) nie dotyczy to jednostek organizacyjnych używających wyrazów „bank” lub „kasa”, z których działalności jednoznacznie wynika, że jednostki te nie wykonują czynności bankowych; 2) wyraz „kasa” może być

¹²⁹ P. Ochman, *Karnoprawna ochrona podejmowania działalności finansowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2016, nr 2, s. 172.

¹³⁰ Należy zwrócić uwagę na interesujące badania ukierunkowane na zidentyfikowanie przyczyn, dla których dochodzi do umarzania lub odmowy wszczęcia postępowań przygotowawczych w sprawach o przestępstwa z art. 171 ust. 1 i ust. 3 u.p.b. pr. Analizie poddana została również praktyka organów prowadzących postępowanie przygotowawcze w zakresie interpretacji znamion składających się na ustawowe opisy tych dwóch przestępstw. Szerzej: P. Bachmat, *Prokuratorska praktyka ścigania przestępstw z art. 171 ust. 1 i 3 prawa bankowego. Przypadki umorzeń oraz odmów wszczęcia postępowania*, „Prawo w Działaniu”, 2014, nr 18, s. 133–182.

¹³¹ Art. 2 u.p.b.: Bank jest osobą prawną utworzoną zgodnie z przepisami ustaw, działającą na podstawie zezwoleń uprawniających do wykonywania czynności bankowych obciążających ryzykiem środki powierzone pod jakimkolwiek tytułem zwrotnym.

także używany w nazwie oraz do określenia działalności lub reklamy jednostki organizacyjnej, która na podstawie odrębnej ustawy gromadzi oszczędności oraz udziela pożyczek pieniężnych osobom fizycznym zrzeszonym w tej jednostce. Grzywna do 10 000 000 złotych i kara pozbawienia wolności do lat 5 grozi także temu, kto dopuszcza się powyżej wymienionych czynów, działając w imieniu lub w interesie osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej. Dalsza analiza art. 171 u.p.b. pozwala na wskazanie również i innych przestępstw, takich jak: podanie nieprawdziwych lub zatajenie prawdziwych danych przez podmiot, który jest obowiązany do podania uprawnionym organom informacji dotyczących banku i klientów banku w zakresie ustalonym w ustawie. Podmiot taki podlega grzywnie i karze pozbawienia wolności do lat 3¹³². Natomiast art. 171 ust. 5 odnosi się do niezgodnego z upoważnieniem ustawowym wykorzystania lub ujawnienia informacji objętych tajemnicą bankową. Przestępstwo takie jest zagrożone wysoką karą (grzywna do 1 000 000 złotych i kara pozbawienia wolności do lat 3), jednak w praktyce bardzo rzadko dochodzi do skazania za nie. Podjęte próby uchYLENIA tego przepisu, motywowane właśnie ze względu na jego bardzo rzadkie stosowanie w praktyce, spotkały się ze sprzeciwem środowiska bankowego, które podkreślało jego prewencyjny charakter¹³³. Ustępy 6 i 7 analizowanego artykułu dotyczą odpowiedzialności karnej za niewykonywanie lub nieprawidłowe wykonywanie obowiązków związanych z nadzorem skonsolidowanym. Pierwszy z nich przewiduje sankcję karłą za niewykonywanie albo wykonywanie tyle, że nierzetelnie lub nieterminowo przez osobę odpowiedzialną obowiązku zapewnienia właściwego funkcjonowania wewnętrznej kontroli danych i informacji wymaganych w związku ze sprawowaniem nadzoru skonsolidowanego lub za udzielanie informacji i wyjaśnień na żądanie KNF (grzywna do 1 000 000 zł lub kara pozbawienia wolności do lat 3). Natomiast kolejny z ustępów odnosi się do podmiotów

¹³² Art. 171 ust. 4 u.p.b.

¹³³ A. Kawulski, Art. 171, w: *Prawo bankowe. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis-Nexis, 19.08.2019, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587390265/187705> (dostęp: 26.08.2019). Szeroko na temat tajemnicy bankowej: A. Hornowska, *Tajemnica bankowa – konstrukcja, przesłanki, procedura ochrony i zwolnienia – ujęcie komparatystyczne*, IWS. Prawo karne i kryminologia, Warszawa 2019 r.; A. Żygadło, *Wyłączenia tajemnicy bankowej a prawo do prywatności*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011, s. 17 i n.

odpowiedzialnych za sporządzenie lub przedstawienie KNF skonsolidowanego sprawozdania finansowego lub innych sprawozdań związanych z nadzorem skonsolidowanym, a nie wykonujących ciężącego na nich obowiązku albo wykonujących go nierzetelnie lub nieterminowo (możliwa grzywna do 500 000 zł lub kara pozbawienia wolności do lat 2).

Należy mieć również na uwadze, że nowelizacją z 2016 r. dodano ust. 8 w art. 171 u.p.b., zgodnie z którym: kto, będąc do tego obowiązany, nie przekazuje do instytucji utworzonej na podstawie art. 105 ust. 4 informacji o całkowitym wykonaniu zobowiązania albo jego wygaśnięciu, stwierdzeniu nieistnienia zobowiązania albo korekcie jego wysokości oraz o nowo powstałych zobowiązaniach w terminie 7 dni od wystąpienia zdarzenia uzasadniającego przekazanie informacji, podlega grzywnie do 30 000 złotych.

Spoglądając na komponenty rodzajowego przedmiotu ochrony przepisów z art. 171 u.p.b., należy nawiązać do aksjologicznego umocowania niniejszych regulacji, przywołując: 1) stabilność systemu bankowego, która wyraża się w ochronie dostępu do prowadzenia działalności bankowej przed podmiotami do tego nieuprawnionymi, nieposiadającymi odpowiednich zabezpieczeń majątkowych, technicznych, personalnych, niedających wreszcie możliwości sprawowania nad nimi efektywnego nadzoru; 2) bezpieczeństwo systemu bankowego zasadzające się na stworzeniu należytych ram instytucjonalnych działalności bankowej, zapewniających możliwość odpowiednio wczesnego reagowania na zagrożenia dla systemu (zapewnienie odpowiednich kwalifikacji podmiotów prowadzących działalność bankową oraz realizowanie niezbędnych wymogów nadzorczych); 3) zaufanie do systemu bankowego, będącego efektem dwóch czynników: rozwiązań instytucjonalnych (licencjonowanie działalności bankowej, budujące przekonanie, iż działalność ta wykonywana jest przez profesjonalistów) oraz traktowania przez społeczeństwo działalności bankowej jako swego rodzaju działalności zaufania publicznego, opartej na dyskrecji i przekonaniu, że informacje powierzone tym instytucjom nie wydostaną się na zewnątrz¹³⁴.

¹³⁴ P. Ochman, *Ochrona działalności bankowej w prawie karnym gospodarczym. Przepisy karne ustaw bankowych*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011, s. 210–211.

5.3. Przestępstwa na gruncie ustawy o giełdach towarowych

Artykuł 57 u.g.t. dotyczy przestępstwa prowadzenia giełdy, giełdowej izby rozrachunkowej lub towarowego domu maklerskiego bez zezwolenia lub wbrew jego warunkom (grzywna, kara ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2). Rozwijając niniejszą problematykę, należy wskazać również na regulacje art. 58 u.g.t. odnoszącego się do przestępstwa ujawnienia lub wykorzystania informacji stanowiących tajemnicę zawodową (kara pozbawienia wolności do lat 3). Nie mniej istotne są regulacje dotyczące naruszenia zakazu wykorzystywania informacji wewnętrznych (art. 58a u.g.t.), które wymagają sięgnięcia do stosownych regulacji Rozporządzenia Komisji (UE) nr 1031/2010 z dnia 12 listopada 2010 r. w sprawie harmonogramu, kwestii administracyjnych oraz pozostałych aspektów sprzedaży na aukcji uprawnień do emisji gazów cieplarnianych na mocy dyrektywy 2003/87/WE Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającej system handlu przydziałami emisji gazów cieplarnianych we Wspólnocie (Dz.U. UE. L. z 2010 r. Nr 302, str. 1 z późn. zm.). Do Rozporządzenia 1031/2010 odnosi się także naruszenie zakazu ujawniania informacji wewnętrznych (art. 58b u.g.t.), jak i naruszenie zakazu zlecania lub nakłaniania, na podstawie informacji wewnętrznych, do podjęcia określonych czynności (art. 58c u.g.t.). Odpowiedzialnością karną zagrożone są również manipulacje na rynku (art. 59a u.g.t.).

5.4. Przestępstwa na gruncie ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej

Artykuł 430 u.d.u.r. dotyczy przestępstwa wykonywania czynności ubezpieczeniowych lub działalności reasekuracyjnej bez zezwolenia, co podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Również i tutaj należy nawiązać do kontekstu aksjologicznego, gdyż przedmiotem ochrony są tu wartości, ze względu na które prawodawca przewidział w stosunku do działalności ubezpieczeniowej oraz działalności reasekuracyjnej wymóg posiadania zezwolenia wydanego przez organ nadzoru. Uzyskanie zezwolenia na prowadzenie tego rodzaju działalności stanowi gwarancję, że KNF dokona sprawdzenia, czy spełnione zostały przewidziane przez prawo

warunki do prowadzenia tego rodzaju działalności. Uzasadnieniem dla ich wprowadzenia jest zatem ochrona interesów uczestników rynku ubezpieczeniowego, a w konsekwencji przedmiotem ochrony tego typu przestępstwa jest również zaufanie do prawidłowego funkcjonowania podmiotów działających na rynku ubezpieczeniowym¹³⁵. W przypadku art. 431 i 432 u.d.u.r. przedmiotem ochrony również jest prawidłowość funkcjonowania rynku ubezpieczeniowego. Przepisy te wprowadzono, aby zwalczać wykonywanie pośrednictwa ubezpieczeniowego przez osoby, które nie zostały do tego upoważnione przez zakład ubezpieczeń lub zakład reasekuracji, gdyż przedmiotem ich regulacji jest zawieranie umów ubezpieczenia bez uprawnienia i zawieranie umów reasekuracji bez uprawnienia. W obu przypadkach sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Omawiany typ przestępstw chroni przede wszystkim interesy zakładu ubezpieczeń oraz podmiotu, z którym zawierana jest umowa¹³⁶. Przestępstwo stanowi także ogłoszenie albo przedstawienie nieprawdziwych danych, gdyż kto przy wykonywaniu obowiązków określonych w u.d.u.r. ogłasza dane i informacje nieprawdziwe albo przedstawia je organowi zakładu ubezpieczeń, organowi zakładu reasekuracji, władzom państwowym lub osobie powołanej do badania sprawozdań finansowych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Natomiast jeżeli sprawca działa nieumyślnie, wtedy podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku¹³⁷. Spenalizowane zostało także podanie organowi nadzoru informacji niezgodnych ze stanem faktycznym i wprowadzenie w błąd (grzywna, kara ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2)¹³⁸, niezgłoszenie wniosku o upadłość zakładu ubezpieczeń¹³⁹ albo zakładu reasekuracji¹⁴⁰ (grzywna, kara ograniczenia

¹³⁵ A. Błachnio-Parzych, Art. 430, w: *Ustawa o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej. Komentarz*, Wolters Kluwer, 19.08.2019, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587723587/521027> (dostęp: 27.08.2019). Zob. również: E. Kowalewski, M. Ziemiak, *Przesłanki wpisu na listę ostrzeżeń publicznych KNF w kontekście działalności ubezpieczeniowej*, „Studia Iuridica Toruniensia”, 2017, nr 2, s. 187–202.

¹³⁶ A. Błachnio-Parzych, Art. 431, Art. 432, w: *Ustawa o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej...*, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587723588/521028>, op. cit.

¹³⁷ Art. 433 u.d.u.r.

¹³⁸ Art. 434 u.d.u.r.

¹³⁹ Art. 435 u.d.u.r.

¹⁴⁰ Art. 436 u.d.u.r.

wolności albo pozbawienia wolności do roku). Przepięststwo popełnia także kto, wykonując działalność gospodarczą, nie będąc zakładem ubezpieczeń albo zakładem reasekuracji, używa w nazwie albo do określenia wykonywanej działalności lub w reklamie wyrazów wskazujących na wykonywanie działalności ubezpieczeniowej lub reasekuracyjnej. Sprawca taki podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku¹⁴¹. Kolejne przepięststwo regulowane przez analizowaną ustawę ma charakter indywidualny, gdyż jego sprawcą może być tylko dyrektor głównego oddziału zagranicznego zakładu ubezpieczeń albo dyrektor głównego oddziału zagranicznego zakładu reasekuracji, a polega ono na niewykonaniu ustawowych obowiązków (określonych w art. 198 ust. 6 albo 8 u.d.u.r.), za co grozi grzywna, kara ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku¹⁴². Natomiast bezprawne ujawnienie lub wykorzystanie tajemnicy ubezpieczeniowej podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Jeżeli sprawca dopuszcza się takiego czynu w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub osobistej (typ kwalifikowany), dochodzi do zaostżenia odpowiedzialności i możliwe jest pozbawienie wolności do lat 5. Dla zrozumienia konstrukcji niniejszego przepisu co do pojęcia tajemnicy ubezpieczeniowej – konieczne jest sięgnięcie do art. 53 u.d.u.r., w przypadku zaś pojęcia „korzyści majątkowej lub osobistej” konieczne jest sięgnięcie do 115 ust. 4 k.k., zgodnie z którym to jest korzyść zarówno dla siebie, jak i dla kogo innego. Podobnie skonstruowany został art. 440 u.d.u.r. – również dotyczący ochrony określonych przez ustawodawcę kategorii informacji. W tym przypadku odnoszący się do bezprawnego ujawniania lub wykorzystywania informacji pozyskanych w ramach wykonywania uprawnień organu nadzoru (tajemnica zawodowa), co oznacza konieczność sięgnięcia do regulacji art. 372 u.d.u.r.¹⁴³, przy czym naruszenia takiej tajemnicy nie stanowi złożenie zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przepięststwa oraz udzielanie informacji lub przekazywanie dokumentów w wykonaniu obowiązku lub uprawnienia

¹⁴¹ Art. 437 u.d.u.r.

¹⁴² Art. 438 u.d.u.r.

¹⁴³ Należy zauważyć, że regulacja niniejsza jest wynikiem implementacji art. 64 *Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/138/WE z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Wyplacalność II) (wersja przekształcona)* (Dz.U. UE. L. z 2009 r. Nr 335, str. 1 z późn. zm.).

wynikającego z odrębnych przepisów¹⁴⁴. Spoglądając na stosowne regulacje Kodeksu postępowania karnego (art. 304 § 2¹⁴⁵) obowiązkiem niezwłocznego zawiadomienia prokuratury lub Policji o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu objęta jest m.in. KNF. Odmienne aniżeli w 372 ust. 3 u.d.u.r. uregulowanie niniejszych kwestii uniemożliwiłoby korzystanie z ustawowo przypisanych KNF kompetencji i praktyczne działania mające na celu identyfikowanie przestępstw stypizowanych w przywołanych powyżej przepisach regulujących funkcjonowanie rynku finansowego (art. 6b u.n.r.f.).

5.5. Przestępstwa na gruncie ustawy o dystrybucji ubezpieczeń

Zgodnie z art. 89 u.d.u., kto wykonuje:

- 1) działalność agencyjną z naruszeniem wymogów w zakresie podejmowania tej działalności określonych w ustawie,
- 2) czynności agencyjne, nie będąc do tego upoważnionym,
- 3) działalność brokerską w zakresie ubezpieczeń lub w zakresie reasekuracji bez wymaganego zezwolenia,
- 4) czynności brokerskie w zakresie ubezpieczeń lub reasekuracji, nie będąc do tego upoważnionym

podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo karze pozbawienia wolności do lat 2¹⁴⁶.

Natomiast kto, nie będąc dystrybutorem ubezpieczeń, dystrybutorem reasekuracji ani podmiotem, o którym mowa w art. 42 ust. 1 u.d.u.¹⁴⁷, używa w firmie, reklamie lub do oznaczania własnej działalności gospodarczej,

¹⁴⁴ Art. 372 ust. 3 u.d.u.r.

¹⁴⁵ Art. 304 § 2 k.p.k.: Instytucje państwowe i samorządowe, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, są obowiązane niezwłocznie zawiadomić o tym prokuratora lub Policję oraz przedsięwziąć niezbędne czynności do czasu przybycia organu powołanego do ścigania przestępstw lub do czasu wydania przez ten organ stosownego zarządzenia, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów przestępstwa.

¹⁴⁶ Szerzej: P. Ochman, S. Solecki, *Kryminalizacja pośrednictwa ubezpieczeniowego w prawie karnym gospodarczym*, „Nowa kodyfikacja prawa karnego”, 2018, nr 48, s. 147–168.

¹⁴⁷ Zgodnie z niniejszą regulacją podmiot mający siedzibę lub miejsce zamieszkania w innym niż Rzeczpospolita Polska państwie członkowskim Unii Europejskiej może wykonywać działalność agencyjną albo działalność brokerską na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej

określeń wskazujących na wykonywanie *dystrybucji ubezpieczeń* lub dystrybucji reasekuracji, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo karze pozbawienia wolności do roku¹⁴⁸.

5.6. Przestępstwa na gruncie ustawy o pracowniczych programach emerytalnych

Ustawa o pracowniczych programach emerytalnych penalizuje nieuprawnione używanie w firmie lub do określenia prowadzonej przez siebie działalności gospodarczej albo w reklamie określenia „program emerytalny”, co podlega grzywnie do 1 000 000 zł lub karze pozbawienia wolności do lat 3¹⁴⁹.

5.7. Przestępstwa na gruncie ustawy o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego zawiera tylko jeden przepis karny, stanowiący, iż kto, nie będąc do tego uprawnionym, używa do określenia prowadzonej działalności lub reklamy określeń „*indywidualne konto emerytalne*” lub „*indywidualne konto zabezpieczenia emerytalnego*” albo skrótów „IKE” lub „IKZE”, podlega grzywnie do 1 000 000 zł lub karze pozbawienia wolności do lat 3.

5.8. Przestępstwa na gruncie ustawy o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi

Zgodnie z art. 287 u.f.i.z.a., kto bez wymaganego zezwolenia lub wbrew warunkom określonym w ustawie wykonuje działalność polegającą na lokowaniu w papiery wartościowe, instrumenty rynku pieniężnego lub inne prawa

przez oddział lub w inny sposób niż przez oddział, w ramach swobody świadczenia usług, jeżeli jest wpisany do odpowiedniego rejestru pośredników w tym państwie.

¹⁴⁸ Art. 90 u.d.u.

¹⁴⁹ Art. 50 u.p.p.e.

majątkowe, aktywów osób fizycznych, osób prawnych lub jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej, zebranych w drodze propozycji zawarcia umowy, której przedmiotem jest udział w tym przedsięwzięciu, podlega grzywnie do 10 000 000 zł i karze pozbawienia wolności do lat 5. Przepięstwo to moze zostać dokonane w kaźdej postaci zjawiskowej przewidywanej przez prawo karne – moźna je popełnić pod postacią jednosprawstwa, współsprawstwa, sprawstwa kierowniczego, sprawstwa polecającego (art. 18 § 1 k.k.) albo przez podżeganie do popełnienia tego przestępstwa (art. 18 § 2 k.k.) lub pomocnictwo do niego (art. 18 § 3 k.k.)¹⁵⁰. Przepięstwem indywidualnym (kto, będąc odpowiedzialnym za informacje zawarte w prospekcie informacyjnym albo w warunkach emisji) jest podanie nieprawdziwych (działanie) lub zatajanie prawdziwych danych (zaniechanie) wpływające w istotny sposób na treść informacji. Podmiot taki podlega grzywnie do 5 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 3, albo obu tym karom łącznie¹⁵¹. Podobnie przestępstwem jest podanie nieprawdziwych danych w kluczowych informacjach dla inwestorów, co podlega grzywnie do 5 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 3, albo obu tym karom łącznie¹⁵². Identyzną sankcją zagrożone jest podanie nieprawdziwych danych w informacjach dla klientów alternatywnego funduszu inwestycyjnego¹⁵³. Penalizowane jest również ujawnienie lub wykorzystanie niezgodnie z przeznaczeniem tajemnicy zawodowej, co podlega grzywnie do 1 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 3. Natomiast typ kwalifikowany tego przestępstwa podlega grzywnie do 5 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 5, albo obu tym karom łącznie¹⁵⁴. Przepiępcze zachowanie sprawcy moze polegać także na bezprawnym zbywaniu tytułów uczestnictwa funduszy zagranicznych lub *funduszy inwestycyjnych* otwartych z siedzibą w państwach należących do European Economic Area (EEA, Europejski Obszar Gospodarczy). Sprawca taki podlega grzywnie do 5 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności

¹⁵⁰ P. Petasz, Art. 287, w: *Ustawa o funduszach inwestycyjnych. Komentarz*, LEX, 19.08.2019, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587356271/153711> (dostęp: 27.08.2019).

¹⁵¹ Art. 287a u.f.i.z.a.

¹⁵² Art. 288a u.f.i.z.a.

¹⁵³ Art. 288b u.f.i.z.a.

¹⁵⁴ Art. 289 u.f.i.z.a.

do lat 5, albo obu tym karom łącznie¹⁵⁵. Ta sama sankcja przewidziana jest w przypadku bezprawnego zbywania tytułów uczestnictwa instytucji wspólnego inwestowania lub alternatywnych *funduszy inwestycyjnych* z siedzibą w państwach innych niż Rzeczpospolita Polska, państwo członkowskie lub państwo należące do EEA¹⁵⁶. Do puli przestępstw wskazanych przez u.f.i.z.a. należy dodać również bezprawne tworzenie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oddziału spółki zarządzającej. Analiza niniejszego przepisu wymaga sięgnięcia do regulacji art. 270 u.f.i.z.a., gdyż to on określa warunki, jakie dla utworzenia oddziału spółki zarządzającej muszą być spełnione. Występek z 292 u.f.i.z.a. zagrożony jest grzywną do 5 000 000 zł albo karą pozbawienia wolności do lat 5, albo obu tym karom łącznie¹⁵⁷. Penalizowane jest nie tylko bezprawne tworzenie oddziałów spółek zarządzających, ale również bezprawne (bez spełnienia warunków z art. 271 u.f.i.z.a.) wykonywanie działalności spółek zarządzających, za co także grozi grzywna do 5 000 000 zł albo kara pozbawienia wolności do lat 5, albo obie te kary łącznie¹⁵⁸. Ta sama sankcja przewidziana jest w przypadku bezprawnego wprowadzenia (bez spełnienia warunków, o których mowa w art. 263a-263d u.f.i.z.a.) do obrotu alternatywnego funduszu inwestycyjnego¹⁵⁹, jak i w przypadku bezprawnego (bez spełnienia warunków, o których mowa w art. 276a u.f.i.z.a.) wykonywania na terytorium RP działalności zarządzającego z UE¹⁶⁰ oraz bezprawne wykonywanie działalności funduszy inwestycyjnych¹⁶¹. Dwa kolejne art. 298 i 299 u.f.i.z.a. przewidują kary nieizolacyjne (podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności, bez pozbawienia wolności). Pierwszy z artykułów odnosi się do sytuacji, gdy wbrew obowiązkowi, o którym mowa w art. 227 ust. 3 u.f.i.z.a., nie dochodzi do niezwłocznego przekazania kopii dokumentów lub innych nośników informacji albo nie są udzielane informacje lub wyjaśnienia. Kolejny odnosi się do naruszenia obowiązku (o którym mowa w art. 69, art. 70z oraz art. 227 ust. 1 u.f.i.z.a.) polegającego na archiwizacji

¹⁵⁵ Art. 290 u.f.i.z.a.

¹⁵⁶ Art. 291 u.f.i.z.a.

¹⁵⁷ Art. 292 u.f.i.z.a.

¹⁵⁸ Art. 293 u.f.i.z.a.

¹⁵⁹ Art. 294a u.f.i.z.a.

¹⁶⁰ Art. 294b u.f.i.z.a.

¹⁶¹ Art. 295 u.f.i.z.a.

lub przechowywaniu dokumentów lub innych nośników informacji związanych z prowadzeniem działalności towarzystwa, *funduszu inwestycyjnego*, zarządzającego ASI lub alternatywnej spółki inwestycyjnej.

5.9. Przestępstwa na gruncie ustawy o obrocie instrumentami finansowymi¹⁶²

Artykuł 178 u.o.i.f. odnosi się do przestępstwa nieuprawnionego obrotu instrumentami finansowymi. Zgodnie z nim, kto bez wymaganego zezwolenia lub upoważnienia zawartego w odrębnych przepisach albo nie będąc do tego uprawnionym w inny sposób określony w ustawie, prowadzi działalność w zakresie obrotu instrumentami finansowymi, podlega grzywnie do 5 000 000 zł. Ustawodawca odwołuje się w tym przepisie *expressis verbis* do pojęcia obrotu instrumentami finansowymi, a jednocześnie pojęcie to nie jest zdefiniowane w analizowanej ustawie. Wynika z tego, że treść i zakres normy prawa karnego zawartej w tym przepisie wymagają dodatkowej interpretacji. W rezultacie wobec braku jakichkolwiek sugestii ustawodawcy w omawianym karnoprawnym zakresie należy uznać, że obrót instrumentami finansowymi dotyczy wszystkich rodzajów tego obrotu określonych w u.o.i.f.¹⁶³. Artykuł 178a u.o.i.f. przewiduje sankcję za nieuprawnione używanie oznaczeń (o których mowa w art. 21 ust. 4a i 5 u.o.i.f.), taką jak: grzywna do 1 000 000 zł albo kara pozbawienia wolności do lat 2, albo obie te kary łącznie. Z uwagi na rozległość poruszanych zagadnień dalsze rozważania skupione zostaną na dwóch istotnych grupach przestępstw, a mianowicie odnoszonych do poufności informacji i manipulacji. Do pierwszej grupy można przyporządkować zarówno przestępstwo ujawnienia lub wykorzystania tajemnicy zawodowej lub służbowej w obrocie instrumentami finansowymi, jak i przestępstwa związane z ujawnianiem lub wykorzystywaniem informacji poufnych.

¹⁶² Co do omawianych kategorii przestępstw zob. również: L. Wilk, 4. *Przepisy karne chroniące publiczny obrót instrumentami finansowymi*, w: *Ochrona prawna obrotu gospodarczego*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 15.08.2019, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369238930/233330> (dostęp: 28.08.2019),

¹⁶³ R. Zawłocki, Art. 178, w: *Komentarz do ustawy o obrocie instrumentami finansowymi*, w: *Prawo rynku kapitałowego. Komentarz*, LEX, 19.08.2019, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587675945/473385> (dostęp: 28.08.2019).

W przypadku przestępstwa naruszenia tajemnicy, mamy do czynienia z przestępstwem indywidualnym, skoro chodzi o podmioty obowiązane do zachowania tajemnicy zawodowej albo służbowej w rozumieniu Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 236/2012 z dnia 14 marca 2012 r. w sprawie krótkiej sprzedaży i wybranych aspektów dotyczących swapów ryzyka kredytowego (Dz.U. UE. L. z 2012 r. Nr 86, str. 1 z późn. zm.) lub Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 648/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie instrumentów pochodnych będących przedmiotem obrotu poza rynkiem regulowanym, kontrahentów centralnych i repozytoriów transakcji (Dz.U. UE. L. z 2012 r. Nr 201, str. 1 z późn. zm.). Możliwą sankcją jest tutaj grzywna do 1 000 000 zł albo kara pozbawienia wolności do lat 3, albo obie te kary łącznie¹⁶⁴. Dodatkowo ten kto wbrew obowiązкови określone w szczegółowych regulacjach rozporządzenia 648/2012 ujawnia informacje poufne w rozumieniu tego rozporządzenia lub wykorzystuje takie informacje do celów innych niż określone w tym rozporządzeniu, podlega grzywnie do 1 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 3, albo obu tym karom łącznie¹⁶⁵. Natomiast naruszenie zakazu ujawniania informacji poufnej przewidzianego w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 596/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie nadużyć na rynku (rozporządzenie w sprawie nadużyć na rynku) oraz uchylające dyrektywę 2003/6/WE Parlamentu Europejskiego i Rady i dyrektywy Komisji 2003/124/WE, 2003/125/WE i 2004/72/WE (Dz.U. UE. L. z 2014 r. Nr 173, str. 1 z późn. zm.; dalej MAR), zagrożone jest karą grzywny do 2 000 000 zł albo karą pozbawienia wolności do lat 4, albo obu tym karom łącznie¹⁶⁶. Rozporządzenie MAR jest niezwykle istotne w kontekście analizowanej problematyki¹⁶⁷, gdyż stanowi istotny instrument regulacyjny ujednolicający prawodawstwa krajowe państw członkowskich UE w zakresie nadużyć na rynku, poprzez ustanowienie wspólnych ram regulacyjnych dotyczących wykorzystywania informacji poufnych, bezprawnego ujawniania informacji poufnych i manipulacji na rynku (nadużyć na rynku), a także środków mających zapobiegać

¹⁶⁴ Art. 179 u.o.i.f.

¹⁶⁵ Art. 179a u.o.i.f.

¹⁶⁶ Art. 180 u.o.i.f.

¹⁶⁷ Szerzej: A. Stokłosa, S. Syp, MAR. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie nadużyć na rynku. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.

nadużyciom na rynku w celu zapewnienia integralności rynków finansowych w UE oraz poprawy ochrony inwestorów i zwiększenia zaufania do tych rynków¹⁶⁸. Nadużycie na rynku to pojęcie obejmujące bezprawne zachowanie na rynkach finansowych, a do celów interpretacji MAR należy je rozumieć jako wykorzystywanie informacji poufnych, bezprawne ujawnianie informacji poufnych oraz manipulacje na rynku. Zachowanie takie uniemożliwia pełną i właściwą przejrzystość rynku, która stanowi warunek konieczny do umożliwienia wszystkim podmiotom gospodarczym obrotu na zintegrowanych rynkach finansowych¹⁶⁹. Jednocześnie należy mieć świadomość, że zapobieganie nadużyciom na rynku nie może zostać osiągnięte w sposób wystarczający przez państwa członkowskie w pojedynkę, w sposób zatowiszowany – natomiast ze względu na jego rozmiary i skutki możliwe jest jego lepsze osiągnięcie zakładanych celów poprzez działania podejmowane na poziomie UE, stąd właśnie konieczność wprowadzenia MAR. Zgodnie z art. 14 MAR zabrania się każdej osobie: a) wykorzystywania informacji poufnych lub usiłowania wykorzystywania informacji poufnych; b) rekomendowania innej osobie lub nakłaniania jej do wykorzystywania informacji poufnych lub c) bezprawnego ujawniania informacji poufnych. Inkorporowaniem niniejszych rozwiązań są przepisy karne u.o.i.f. – zarówno przywołany już art. 180 u.o.i.f. (nieuprawnione ujawnienie informacji poufnej), ale również art. 181 u.o.i.f. (nieuprawnione wykorzystanie informacji poufnej zagrożone grzywną do 5 000 000 zł albo karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5, albo obiema tymi karami łącznie), jak i 182 u.o.i.f. (nieuprawnione udzielenie rekomendacji lub nakłaniania do nabycia lub zbycia instrumentów finansowych, których dotyczy informacja poufna, co podlega grzywnie do 2 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 4, albo obu tym karom łącznie). Natomiast przestępstwa manipulacji instrumentami finansowymi dotyczy art. 183 u.o.i.f., co wymaga sięgnięcia zarówno do art. 12 (manipulacje na rynku) i 15 (zakaz manipulacji na rynku) MAR i zagrożone jest grzywną do 5 000 000 zł albo karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5, albo obu tym karom łącznie. Jeśli ktoś wchodzi w porozumienie z inną osobą mające na celu manipulację, podlega grzywnie do 2 000 000 zł. Zatem w Polsce znaczna szkodliwość mani-

¹⁶⁸ Por.: art. 1 MAR.

¹⁶⁹ Por.: Preambuła MAR.

pulacji instrumentami finansowymi znalazła odzwierciedlenie w surowości represji o charakterze ekonomicznym, tj. orzekanej karnie karze grzywny wynoszącej zgodnie z art. 183 u.o.i.f. maksymalnie 5 mln zł. Odwołując się do przykładów z innych systemów prawnych, warto podkreślić, że np. ani w Niemczech, ani w Wielkiej Brytanii nie ustalono maksymalnego poziomu kary, natomiast w krajach, takich jak Włochy czy Francja kara wymierzana jest w trybie administracyjnym w zależności od zysków z manipulacji. Jeśli chodzi o karę kryminalną, to górna granica kary pozbawienia wolności w Polsce i Niemczech kształtuje się na poziomie 5 lat, natomiast w Wielkiej Brytanii wynosi ona 7 lat ¹⁷⁰.

5.10. Przestępstwa na gruncie ustawy o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych

Szeroki katalog możliwych przestępstw zawiera również rozdział IX u.o.p.w.w. Znajduje się tam zarówno karalne proponowanie nabycia papierów wartościowych, zagrożone grzywną do 10 000 000 zł albo karą pozbawienia wolności do lat 2, albo obiema tymi karami łącznie¹⁷¹. Tej samej karze podlega, kto na terytorium jednego państwa członkowskiego udostępnia 150 osobom lub większej liczbie osób lub nieoznaczonemu adresatowi, w dowolnej formie i w dowolny sposób, informacje w celu promowania bezpośrednio lub pośrednio nabycia lub objęcia papierów wartościowych lub zachęcania, bezpośrednio lub pośrednio, do nabycia lub objęcia tych papierów wartościowych, o ile udostępnianie to nie jest związane z ubieganiem się o dopuszczenie tych papierów wartościowych do obrotu na rynku regulowanym lub ofertą publiczną tych papierów wartościowych w rozumieniu art. 3 ust. 1 u.o.p.w.w. (zgodnie z którym *ofertą publiczną* jest udostępnianie, co najmniej 150 osobom na terytorium jednego państwa członkowskiego lub nieoznaczonemu adresatowi, w dowolnej formie i w dowolny sposób, informacji o papierach

¹⁷⁰ C.B. Martysz, 2.1. *Ochrona karnoprawna*, w: *Manipulacje instrumentami finansowymi i insider trading*, LEX, 15.08.2019, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369369510/283885> (dostęp: 29.08.2019).

¹⁷¹ Art. 99 u.o.p.w.w.

wartościowych i warunkach ich nabycia, stanowiących wystarczającą podstawę do podjęcia decyzji o nabyciu tych papierów wartościowych). W przypadku mniejszej wagi sprawca czynu może podlegać grzywnie do 2 500 000 zł. Karalne jest także dokonanie oferty publicznej papierów wartościowych instytucji wspólnego inwestowania wbrew zakazowi, o którym mowa w art. 3 ust. 2 u.o.p.w.w., co wymaga uwzględnienia Rozporządzenia delegowanego Komisji (UE) nr 694/2014 z dnia 17 grudnia 2013 r. uzupełniającego dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/61/UE w odniesieniu do regulacyjnych standardów technicznych służących określeniu typów zarządzających alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi (Dz.U. UE. L. z 2014 r. Nr 183, str. 18). W tym przypadku ustawodawca przewiduje grzywnę do 10 000 000 zł albo karę pozbawienia wolności do lat 2, albo obie te kary łącznie¹⁷². Karalna jest także dezinformacja w ofercie publicznej, co wymaga sięgnięcia do stosownych regulacji MAR. Możliwe sankcje w tym przypadku to grzywna do 5 000 000 zł albo kara pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5, albo obie te kary łącznie¹⁷³. Tej samej karze podlega, kto, będąc odpowiedzialnym za informacje udostępniane do publicznej wiadomości w formie aneksu do prospektu emisyjnego lub do memorandum informacyjnego, podaje nieprawdziwe lub zataja prawdziwe dane, w istotny sposób wpływające na treść informacji. Karalna jest także dezinformacja Komisji w związku z opóźnieniem podania do wiadomości publicznej informacji poufnej z art. 17 ust. 4 MAR, co podlega grzywnie do 2 000 000 zł. Penalizowane jest zakłócanie obowiązku informacji, o którym mowa w art. 68 u.o.p., co podlega grzywnie do 500 000 zł, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2, jak również karalne jest nieprzekazanie aneksu do prospektu emisyjnego lub do memorandum informacyjnego za co podlega się grzywnie do 1 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 2, albo obu tym karom łącznie¹⁷⁴. Tej samej karze podlega ten kto nieudostępnienia takiego aneksu¹⁷⁵. Dodatkowo należy zauważyć, iż penalizowane jest ujawnienie informacji pozyskanych przez spółkę prowadzącą rynek regulowany, która organizuje alternatywny

¹⁷² Art. 99a u.o.p.w.w.

¹⁷³ Art. 100 u.o.p.w.w.

¹⁷⁴ Art. 103 u.o.p.w.w.

¹⁷⁵ Art. 104 u.o.p.w.w.

system obrotu, co podlega grzywnie do 1 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 3, albo obu tym karom łącznie¹⁷⁶.

5.11. Przestępstwa na gruncie ustawy o usługach płatniczych

Spoglądając na najistotniejsze spośród regulacji zawartych w przepisach karnych niniejszej ustawy, należy wskazać, że karalne jest samo nielegalne prowadzenie działalności w zakresie świadczenia usług płatniczych lub w zakresie wydawania pieniądza elektronicznego, co podlega grzywnie do 5 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 2, albo obu tym karom łącznie¹⁷⁷. Tej samej karze podlega, kto, nie będąc uprawnionym, używa w nazwie (firmie) lub do określenia wykonywanej działalności gospodarczej albo w reklamie określeń „usługi płatnicze”, „wydawanie pieniądza elektronicznego”, „instytucja płatnicza”, „mała instytucja płatnicza”, „biuro usług płatniczych”, „instytucja pieniądza elektronicznego” albo „oddział zagranicznej instytucji płatniczej”. Natomiast kto nie będąc uprawnionym przez dostawcę, zawiera w jego imieniu lub na jego rzecz umowę o usługę płatniczą, podlega grzywnie do 3 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 2, albo obu tym karom łącznie¹⁷⁸. Dodatkowo należy mieć na uwadze nieprawidłowe wykonywanie obowiązków informacyjnych, za co grozi grzywna do 1 000 000 zł albo kara pozbawienia wolności do lat 2, albo obie te kary łącznie. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie, podlega grzywnie do 500 000 zł albo karze pozbawienia wolności do roku, albo obu tym karom łącznie¹⁷⁹. Również i na gruncie niniejszej ustawy podkreślona zostaje szczególna waga jaką ustawodawca przywiązuje do ochrony tajemnicy zawodowej w odniesieniu do obszaru rynku finansowego. Zgodnie z art. 153. u.u.p., kto, będąc obowiązany do zachowania w tajemnicy informacji (co do których należy sięgnąć do art. 11 u.u.p.), ujawnia je niezgodnie z upoważnieniem określonym w ustawie, podlega grzywnie do 500 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 2, albo obu tym karom łącznie. Jeżeli sprawca dopuszcza się takiego

¹⁷⁶ Art. 104a u.o.p.w.w.

¹⁷⁷ Art. 150 u.u.p.

¹⁷⁸ Art. 151 u.u.p.

¹⁷⁹ Art. 152 u.u.p.

czynu w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub osobistej (typ kwalifikowany), podlega bardziej dotkliwej sankcji, tj. grzywnie do 1 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 3, albo obu tym karom łącznie. Występek jest niewypełnienie obowiązku udzielenia NBP wymaganych informacji, co podlega grzywnie do 1 000 000 zł¹⁸⁰.

Analizując zagadnienia związane z przestępstwami na rynku finansowym na podstawie u.n.r.f., należy również przywołać przepisy regulujących postępowanie wyjaśniające¹⁸¹ – mające na celu ustalenie czy istnieją podstawy do złożenia zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia określonego w ustawach, o których mowa w art. 1 ust. 2 u.n.r.f. Postępowanie takie zarządza Przewodniczący KNF. Niewątpliwie istotną rolę w skuteczności zwalczania przestępstw na rynku finansowym odgrywa sprawne współdziałanie KNF z prokuraturą i sądami. Takiemu współdziałaniu ma służyć właśnie postępowanie wyjaśniające, inicjowane w przypadku potrzeby zbadania, czy istnieją podstawy do złożenia zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa. Pozytywne ustalenia dokonane w toku tego postępowania stanowią przesłankę złożenia zawiadomienia do właściwej prokuratury¹⁸². Dotykający postępowania wyjaśniającego art. 1 ust. 2 u.n.r.f. poszerza jednocześnie obszar analizy (w stosunku do przestępstw przywołanych na podstawie art. 6b u.n.r.f.) o objęte nim ustawy (i zawarte w ich ramach przepisy karne). Oznacza to, że przestępstwa pozakodeksowe z ustaw przywołanych powyżej w pkt 1-11 należy poszerzyć o zawarte w ustawach takich jak:

– **ustawa z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych**¹⁸³. Rozdział 16 niniejszej ustawy zawiera przepisy karne, niemniej

¹⁸⁰ Art. 153a u.u.p.

¹⁸¹ Art. 18a-18i u.n.r.f. Zgodnie z 18h u.n.r.f. w granicach koniecznych do sprawdzenia czy zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa na rynku finansowym, Przewodniczący KNF może żądać od Szefa KAS udostępnienia potrzebnych ku temu informacji stanowiących tajemnicę skarbową (w rozumieniu ustawy z 1997 roku Ordynacja podatkowa). W przypadku uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa, celem zsynchronizowania działań i skumulowania potencjału właściwych podmiotów, również Przewodniczący KNF udostępnia Szefowi KAS właściwe dokumenty i informacje.

¹⁸² Por.: R. Mroczkowski, 2. *Nadzór judykacyjny*, w: *Nadzór nad funduszami inwestycyjnymi*, LEX, 15.08.2019, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369227688/231664> (dostęp: 27.08.2019).

¹⁸³ *Ustawa z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (Dz.U. poz. 2215 z późn. zm.)*; dalej: u.p.k.

jednak tylko czyn z art. 109 stanowi przestępstwo, natomiast pozostałe wskazane w tym rozdziale to wykroczenia. Na podstawie art. 109 u.p.p.k. używanie w prowadzonej działalności lub reklamie określenia „pracowniczy plan kapitałowy” lub skrótu „PPK” stanowi przestępstwo i podlega grzywnie do 1 000 000 zł lub karze pozbawienia wolności do lat trzech. Tej samej karze podlega, kto dopuszcza się takiego czynu, działając w imieniu lub interesie innej osoby fizycznej, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej. Przestępstwo to może być popełnione jedynie w postaci winy umyślnej, zarówno w zamiarze bezpośrednim, jak i ewentualnym (por. art. 9 § 1 k.k.).

– **ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o nadzorze nad rynkiem kapitałowym**¹⁸⁴. W jej art. 45 pojawia się przestępstwo naruszenia obowiązku blokady rachunku. Podstawą blokady rachunku jest podejrzenie popełnienia najpoważniejszych przestępstw wskazanych w u.o.i.f. Instytucja ta stanowi zatem reakcję na najpoważniejsze patologie występujące na rynku kapitałowym. Czynności związane z blokadą rachunku realizuje podmiot nadzorowany (w pewien sposób zainteresowany w sprawie i zagrożony odpowiedzialnością) i właśnie dlatego wprowadzenie sankcji karnoprawnej za niedopełnienie przez ten podmiot obowiązku blokady prowadzonego rachunku jawi się jako rozwiązanie konieczne i w pełni zasadne. Jego brak znacznie osłabiłby skuteczność działań organu nadzoru, stąd przepis karny analizowanego art. 45 stanowi podstawowy instrument prawny zabezpieczający prawidłową realizację tego nadzoru¹⁸⁵. Przestępstwo niniejsze należy do publicznoskargowych; jest ścigane z urzędu. Możliwą sankcją jest tutaj grzywna do 1 000 000 zł albo kara pozbawienia wolności do lat 3, albo obie te kary łącznie. Uwagę należy skierować również na kolejny art. 46, dotyczący przestępstwa zakłócania postępowań kontrolnych, przewidujący podleganie karze grzywny do 500 000 zł, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

¹⁸⁴ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o nadzorze nad rynkiem kapitałowym (tekst jedn. Dz.U. 2018 poz. 1417 z późn. zm.); dalej: u.n.r.k.

¹⁸⁵ R. Zawłocki, Art. 45, w: *Komentarz do ustawy o nadzorze nad rynkiem kapitałowym*, w: *Prawo rynku kapitałowego. Komentarz*, LEX, 22.06.2019, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587676007/473447> (dostęp: 18.08.2019).

– **ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych**¹⁸⁶. W rozdziale 6c umieszczono przepisy karne, pośród których pojawia się: podawanie nieprawdziwych informacji, zatajanie prawdziwych danych – za co grozi grzywna do 1 000 000 zł i kara pozbawienia wolności do lat 2 (art. 74v u.s.k.o.k.), jak również naruszenie obowiązku zachowania tajemnicy zawodowej, za co podlega się grzywnie do 500 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 2, albo obu tym karom łącznie. Ponadto, jeżeli sprawca dopuszcza się naruszenia obowiązku zachowania owej tajemnicy w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub osobistej, podlega grzywnie do 1 000 000 zł albo karze pozbawienia wolności do lat 3, albo obu tym karom łącznie (art. 74w u.s.k.o.k.).

– **ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami**¹⁸⁷. W jej art. 76 pojawia się prowadzenie działalności jako kredytodawca wbrew warunkom ustawowym, co zagrożone jest grzywną do 5 000 000 zł i karą pozbawienia wolności do lat 3. Natomiast ust. 2 analizowanego art. wskazuje, że tej samej karze podlega ten, kto dopuszcza się tego czynu, będąc członkiem zarządu podmiotu prowadzącego działalność w zakresie udzielania kredytów hipotecznych lub osobą uprawnioną do jego reprezentacji. Przepis ten jest niejasny ani bowiem członek zarządu, ani osoba uprawniona do reprezentacji kredytodawcy nie prowadzi samodzielnie działalności gospodarczej jako kredytodawca. Należy uznać, że dotyczy on przypadków, w których osoby te oświadczają, że są członkami zarządu bądź reprezentantami kredytodawców, a w rzeczywistości nimi nie są¹⁸⁸. Natomiast w art. 77 uregulowano prowadzenie działalności jako pośrednik kredytu hipotecznego bez zezwolenia, za co podlega się grzywnie do 100 000 zł i karze pozbawienia wolności do lat 2. Podobnie jak w przypadku poprzedniego z przepisów, również i tu tej samej

¹⁸⁶ Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (tekst jedn.: Dz.U. 2018 poz. 2386 z późn. zm.); dalej: u.s.k.o.k.

¹⁸⁷ Ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami (Dz.U. poz. 819 z późn. zm.); dalej: u.k.h.n.p.

¹⁸⁸ I. Heropolitańska, Art. 76, w: *Ustawa o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami. Komentarz*, Wolters Kluwer, 22.06.2019, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587786197/583637> (dostęp: 19.08.2019).

karze podlega, kto prowadzi działalności jako pośrednik kredytu hipotecznego bez zezwolenia, będąc członkiem zarządu podmiotu prowadzącego działalność pośrednictwa kredytu hipotecznego lub osobą uprawnioną do jego reprezentacji. Dodatkowo należy mieć na uwadze świadczenie usług dodatkowych wbrew przepisom (art. 78 u.k.h.n.p.), za co grozi grzywna do 50 000 zł albo kara pozbawienia wolności do lat 2. Nie ma tutaj sankcji kumulatywnej – możliwe jest orzeczenie jednej ze wskazanych w przepisie kar. Szczegółowe omówienie niniejszej regulacji wymagałoby oczywiście zagłębienia się w dalsze regulacje u.k.h.n.p., takie jak: art. 7 ust. 6, art. 9 ust. 1-3, 5 i 6, art. 10 ust. 1 pkt 13 i ust. 2 oraz art. 18 pkt 3 i 5, co jednakże wykracza poza ramy niniejszego opracowania¹⁸⁹.

Dla kompletności czynionych rozważań należy wskazać, że i w samej **ustawie o nadzorze nad rynkiem finansowym** wyodrębniono rozdział 3a obejmujący przepisy karne, tj.: art. 20a – utrudnianie lub udaremnianie przeprowadzenia czynności w postępowaniu wyjaśniającym, za co grozi grzywna do 500 000 zł, kara ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 oraz art. 20b – utrudnianie lub udaremnianie przeprowadzenia kontroli działalności podmiotów uczestniczących w procesach sekurytyzacji, co sankcjonowane jest grzywną do 500 000 zł, karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Pragnąc wskazać konkretne rodzaje przestępstw, należy zatem sięgnąć do regulacji karnych zawartych w ramach niniejszych ustaw, tworząc tym samym obszar/kompozycję przestępstw pozakodeksowych. W odniesieniu do przestępstw na rynkach finansowych, ma się zatem do czynienia ze zlokalizowaniem stosownych przepisów w ustawach szczególnych związanych z danym obszarem rynku finansowego. Powoduje to oczywiście konieczność zapewnienia ich spójności z k.k. (gdzie mieszczą się modelowe/podstawowe zasady odpowiedzialności karnej, ale również i sam fundamentalny podział przestępstw). Regulacje pozakodeksowe pozwalają zatem na ustalenie, jaki czyn jest przestępstwem oraz jakie konsekwencje są z tym związane, niemniej jednak cały czas normatywnym oparciem i koniecznym punktem odniesienia muszą być przepisy k.k.

¹⁸⁹ Szerzej: M. Rusinek, *Przepisy karne w ustawie o kredycie hipotecznym*, „Monitor Prawa Bankowego”, 2018, nr 7–8, s. 116–123.

6. Liczba przestępstw finansowych w Polsce w ostatnich latach

W tabeli 4 przedstawiono wybrane statystyki policyjne dotyczące liczby stwierdzonych przestępstw finansowych przez policję (oraz ABW) w latach 2009–2016 (nowsze dane były niedostępne).

Tabela 4. Liczba przestępstw finansowych w latach 2009–2016

Przestępstwa stwierdzone (policja)	Akt prawny	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Przestępczość podatkowa									
Wydanie, przywóz, produkcja poza składem podatkowym, sprzedawanie, wyprowadzanie ze składu podatkowego wyrobów akcyzowych bez ich uprzedniego oznaczenia znakami akcyzy; wyprowadzanie ze składu podatkowego wyrobów akcyzowych nieoznaczonych znakami akcyzy z przeznaczeniem do dokonania ich dostawy wewnątrzwspólnotowej lub eksportu; paserstwo wyrobami akcyzowymi	Art. 63 § 1-3, art. 64 § 1, art. 65 § 1-3 kodeksu karno-skarbowego	—	1023	1126	1029	779	933	873	1231
Wprowadzanie do obrotu napojów spirytusowych z bezprawnie używanym oznaczeniem geograficznym, wyrabianie napojów spirytusowych niezgodnie ze sposobem produkcji, warunkami technologicznymi lub parametrami jakościowymi, niezgodne z wymaganiami oznaczenie napojów spirytusowych, wyrabianie lub rozlewanie napojów spirytusowych bez wymaganego wpisu do rejestru	Art. 41-44 ustawy o wyrobie napojów spirytusowych	—	417	377	225	325	197	157	174
Uchylenie się od opodatkowania, firmancstwo (prowadzenie działalności pod cudzą nazwą), zatajenia prowadzenia działalności gospodarczej na własny rachunek lub rzeczywistych rozmiarów tej działalności; składanie organom podatkowym nieprawdziwego oświadczenia/deklaracji	Art. 54-56 kodeksu karno-skarbowego	—	373	422	553	726	259	375	273
Wyrobienie, skażenie, oczyszczanie lub odwadnianie alkoholu etylowego albo wytwarzanie wyrobów tytoniowych, w tym znacznej wartości, bez wymaganego wpisu do rejestrów	Art. 12a ustawy o wyrobie alkoholu etylowego oraz wytwarzaniu wyrobów tytoniowych	—	116	91	113	147	167	218	249
Doprowadzenie innej osoby do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem w celu osiągnięcia korzyści majątkowej)*	Art. 286 § 1 kodeksu karnego	—	244	124	220	b.d.*	19*	19*	31

Przestępstwa stwierdzone (policja)	Akt prawny	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Wytwarzanie, magazynowanie, transportowanie lub wprowadzanie do obrotu niespełniających wymagań jakościowych paliw, gazu (LPG i CNG), biopaliw i lekkiego oleju opałowego; wytwarzanie przez rolnika na własny użytek biopaliwa ciekłego niespełniającego norm jakościowych; wprowadzanie do obrotu biopaliw ciekłych stosowanych we flocie; stosowanie niespełniającego wymogów ciężkiego oleju opałowego lub oleju do silników żegludgi śródlądowej; utrudnianie lub uniemożliwanie prowadzenia kontroli paliw	Art. 31-35 ustawy o systemie monitorowania i kontrolowania jakości paliw	—	61	34	74	66	39	25	31
Wyłudzenie nienależnego zwrotu podatku VAT lub podatku akcyzowego, wydatków związanych z budownictwem mieszkaniowym; nieterminowa wpłata podatku; niepobieranie podatku lub pobranie w kwocie niższej od należnej	Art. 76-78 kodeksu karno-skarbowego	—	101	113	44	75	33	71	25
Produkcja, import lub obrót wyrobami akcyzowymi bez urzędowego sprawdzenia; naruszenie warunku zwolnienia od oznaczania wyrobu znakiem akcyzy	Art. 69 § 1-4, art. 73 § 1, art. 69a § 1 kodeksu karno-skarbowego	—	41	31	43	13	23	8	21
Odkazanie alkoholu etylowego skażonego lub osłabianie działania środka skażającego	Art. 13 ustawy o wyrobie alkoholu etylowego oraz wytwarzaniu wyrobów tytoniowych	—	82	103	34	51	17	22	18
Nielegalny obrót znakami akcyzy; a także narażenie znaków akcyzy na niebezpieczeństwo kradzieży, zniszczenia, uszkodzenia lub zgubienia	Art. 70 § 1-4, art. 71 kodeksu karno-skarbowego	—	0	1	1	0	1	1	0
Uczynienie sobie stałego źródła dochodu z popełniania przestępstwa określonego w art. 12, 12a lub art. 13	Art. 14 ustawy o wyrobie alkoholu etylowego oraz wytwarzaniu wyrobów tytoniowych	—	9	8	5	1	3	1	1
Podrabianie lub przerabianie znaków akcyzy albo upoważnień do odbioru banderol	Art. 67 § 1-2 kodeksu karno-skarbowego	—	1	4	1	0	0	2	0
Nieodpowiednie oznaczanie wyrobów znakami akcyzy lub oznaczanie znakami nieodpowiednimi; niedopełnienie obowiązku oznaczania wyrobów akcyzowych stosownymi znakami akcyzy	Art. 66 § 1, art. 68 § 1 kodeksu karno-skarbowego	—	5	5	0	2	0	0	2
Nieterminowe rozliczenie stanu zużycia znaków akcyzy; brak ewidencji znaków akcyzy; niedopełnienie obowiązku rozliczenia z przekazanych przez przedsiębiorcę zagranicznego znaków akcyzy	Art. 72, art. 75 § kodeksu karno-skarbowego	—	1	0	0	1	0	0	0

Przestępstwa stwierdzone (policja)	Akt prawny	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Przestępczość kapitałowa									
Rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji o emitencie (albo brak istotnej informacji)	Art. 311 kodeksu karnego	0	1	0	1	0	0	0	0
Bezprawne używanie nazwy OFE, niepełne informacje w prospekcie albo brak zezwoleń	Art. 215-222 ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych	21	8	15	1	8	3	4	4
Prowadzenie giełdy albo domu maklerskiego bez zezwoleń albo niezgodnie z przepisami	Art. 57-60 ustawy o giełdach towarowych	0	0	0	1	17	8	12	20
Prowadzenie systemu płatności bez zezwoleń albo niezgodnie z przepisami	Art. 24, 25 ustawy o stateczności rozrachunku w systemach płatności i systemach rozrachunku papierów wartościowych oraz zasady nadzoru nad tymi systemami	0	0	1	2	0	0	0	0
Prowadzenie funduszu inwestycyjnego bez zezwoleń albo niezgodnie z prawem	Art. 287-296 ustawy o funduszach inwestycyjnych	0	0	0	0	9	6	12	5
Niedopełnienie blokady rachunku	Art. 45 ustawy o nadzorze nad rynkiem kapitałowym	0	0	0	0	0	0	0	0
Prowadzenie obrotu instrumentami finansowymi bez zezwoleń lub niezgodnie z prawem	Art. 178-183 ustawy, o obrocie instrumentami finansowymi	12	7	20	20	10	17	17	5
Wprowadzanie instrumentów finansowych do obrotu publicznego niezgodnie z prawem	Art. 99-101, art. 103-104 ustawy o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publ	1	0	0	2	0	0	0	0
Emisja obligacji niezgodna z prawem	Art. 38-41, 43, 43a ustawy o obligacjach	0	2	0	0	2	2	2	2
Pranie pieniędzy									
Pranie pieniędzy	Art. 299 § 1-6 kodeksu karnego	270	299	273	362	260	187	392	265

Przestępstwa stwierdzone (policja)	Akt prawny	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Niedopełnienie rejestracji transakcji lub blokady	Art. 35-37, 37a ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym i finansowaniu terroryzmu	8	13	64	16	13	13	32	34
Przestępczość bankowa (policja oraz ABW razem)									
Wyłudzenie kredytu	Art. 297 § 1 kodeksu karnego	11 105	11561	9077	7783	6576	7763	5981	4649
Niepowiadomienie właściwego podmiotu o sytuacji mogącej mieć wpływ na wstrzymanie albo ograniczenie wysokości udzielonego wsparcia finansowego	Art. 297 § 2 kodeksu karnego	61	105	40	54	86	96	69	57
Prowadzenie działalności bankowej bez zezwolenia	Art. 171 ustawy z 29 sierpnia 1997 r. <i>Prawo bankowe</i>	14	12	10	20	56	23	26	18
Lichwa	Art. 304 kodeksu karnego	6	57	13	15	21	170	158	40
E-bankowość, phishing	Art. 287 § 1 i 2 kodeksu karnego						527	1027	1615
Przestępczość ubezpieczeniowa									
Oszustwo ubezpieczeniowe	Art. 286 § 1 i 3 kodeksu karnego	669	699	821	803	919	1224	1124	797
Oszustwo ubezpieczeniowe i komputerowe	Art. 287 § 1-2 kodeksu karnego	1	5	0	8	13	9	3	6
Wyłudzenie odszkodowania stwierdzone	Art. 298 § 1 kodeksu karnego	95	123	54	93	113	161	104	126
Działalność ubezp bez licencji stwierdzona	Art. 225-232 ustawy o działalności ubezpieczeniowej art. 430-440 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej	2	1	1	23	5	167	1014	3
Pośrednictwo ubezp bez licencji stwierdzona	Art. 47-48 ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym	1	0	3	0	2	0	1	3
Przestępczość przeciwko interesom finansowym UE									
Łapownictwo i płatna protekcja	Art. 228-230a kodeksu karnego	—	11	11	11	1	4	4	9
Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów	Art. 270-273 kodeksu karnego	—	197	266	89	623	711	18	180
Przestępstwa przeciwko mieniu	Art. 284, 286 i 287 kodeksu karnego	—	131	128	66	66	84	80	100
Nadużycie zaufania	Art. 296 kodeksu karnego	—	0	1	0	1	0	0	0

Przestępstwa stwierdzone (policja)	Akt prawny	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Korupcja gospodarcza	Art. 296a kodeksu karnego	—	0	0	1	0	1	0	0
Oszustwo kredytowe	Art. 297 kodeksu karnego	—	218	185	121	144	165	188	120
Pranie pieniędzy	Art. 299 kodeksu karnego	—	2	2	0	2	2	6	0
Udaremnienie przetargu	Art. 305 kodeksu karnego	—	0	0	0	0	0	0	0
Przestępstwa przeciwko obowiązkom podatkowym i celnym	Art. 54-92 kodeksu karno-skarbowego	—	1	0	1	2	4	25	6

Źródło: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2016 roku*, <https://archiwumbip.mswia.gov.pl/download/4/31673/RaportostaniebezpieczenstwawPolscew2016roku.pdf> (dostęp: 18.09.2019)

Jak to wynika z tabeli 4, najwięcej przypadków odnotowano dla sprzedaży produktów bez akcyzy (przestępstwa podatkowe), prania pieniędzy, przestępczości bankowej (szczególnie wyłudzeń kredytów), przestępczości ubezpieczeniowej (wyłudzeń ubezpieczeń) oraz fałszowania dokumentów (przestępstwa przeciwko interesom finansowym UE). Wyraźnie widoczny jest rosnący trend przestępstw elektronicznych (*phishingu*), co sugeruje, że w przyszłości liczba takich przestępstw będzie nadal się zwiększać. Warto przy tym zaznaczyć, że liczba przestępstw nie pokazuje skali strat, jakie za sobą niosą poszczególne ich rodzaje. Skala wyłudzeń VAT jest ogromna, to co najmniej 2% PKB Polski.

Bibliografia

- Abodher F.M., Ariffin Z.Z., Saad N., *Effect Of Political Factors On Tax Noncompliance Behaviour Among Libyan Self-Employed Taxpayers*, „Academy of Accounting and Financial Studies Journal”, 2018, nr 22, s. 4.
- Albrecht W.S., Hill N.C., Albrecht C.C., *The ethics development model applied to declining ethics in accounting*, „Australian Accounting Review”, 2006, nr 16 (1), s. 30–40.
- Allingham M.G., Sandmo A., *Income tax evasion: a theoretical analysis*, „Journal of Public Economics”, 1972, nr 1, s. 324.
- Anand A.I., *The Enforcement of Financial Market Crimes: A Comparative Case Study of Canada and the United Kingdom*, https://wp.nyu.edu/compliance_enforcement/2019/03/22/the-enforcement-of-financial-market-crimes-a-comparative-case-study-of-canada-and-the-united-kingdom/ (dostęp: 28.08.2019).
- Bachmat P., *Prokuratorska praktyka ścigania przestępstw z art. 171 ust. 1 i 3 prawa bankowego. Przypadki umorzeń oraz odmów wszczęcia postępowania*, „Prawo w Działaniu”, 2014, nr 18, s. 133–182.
- Baer K., Silviani C., *Designing a Tax Administration Reform Strategy: Experiences and Guidelines*, „IMF Working Paper” 1997.
- Biegelman M., Bartow J., *Executive roadmap to fraud prevention and internal control: creating a culture of compliance*, Wiley, New York 2012.
- Biegelman M., *Faces of Fraud: Cases and Lessons from a Life Fighting Fraudsters*, Wiley, New York 2013.
- Błachnio-Parzych A., Art. 430, w: *Ustawa o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej. Komentarz*, Wolters Kluwer, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587723587/521027>
- Błachnio-Parzych A., Art. 431, Art. 432, w: *Ustawa o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej. Komentarz*, Wolters Kluwer, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587723588/521028>
- Bussmann K.-D., Werle M., *Addressing crime in companies: First findings from a global survey of economic crime*, „British Journal of Criminology”, 2006, nr 46 (6), s. 1128–1144.
- Cressey D.R., *Other People's Money*, Patterson Smith, Montclair 1973.
- Department for Culture, Media & Sport, TV Licence Fee Enforcement Review, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/445212/166926_Perry_Review_Text-L-PB.pdf, s. 10 (dostęp: 24.09.2019).
- Donegan J., Ganon M.W., *Strain, Differential Association, and Coercion: Insights from the Criminology Literature on Causes of Accountant's Misconduct*, „Accounting and the Public Interest”, 2008, nr 8 (1), s. 1–20.

- Dubin J.A., *The Causes and Consequences of Income Tax Noncompliance*, Springer +Business Media, New York 2012.
- Działania zwiększające stopień przestrzegania przepisów podatkowych i poprawiające efektywność administracji podatkowej w latach 2014–2017*, Ministerstwo Finansów, <http://www.kic.gov.pl/documents/764034/1002171/Monitoring>, (dostęp: 4.07.2019).
- Financial Conduct Authority, *FCA Handbook* 2013.
- Frunza M.C., *Introduction to the theories and varieties of modern crime in financial markets*, Elsevier, Amsterdam 2016.
- Golonka A., *Finansowanie terroryzmu. Uwagi na tle znowelizowanego 165a k.k.*, „Państwo i Prawo”, 2019, nr 8, s. 30–43.
- Góral L., Art. 1, w: *Ustawa o nadzorze nad rynkiem finansowym. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587478653/276093>
- Górniok O., *Przestępczość gospodarcza – wybrane przejawy i uwarunkowania*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, Uniwersytet Śląski, Katowice 1986.
- Górniok O., *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Górski A., Sokołowski J., *Masa o bossach polskiej mafii*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2018.
- Górski A., Sokołowski J., *Masa o killerach polskiej mafii*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2016.
- Górski A., Sokołowski J., *Masa o pieniądzach polskiej mafii*, Prószyński Media, Warszawa 2014.
- Gottschalk P., Gunnesdal L., *White-Collar Crime in the Shadow Economy*, Springer, Nowy Jork, s. 27–35, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-75292-1> (dostęp: 1.09.2019).
- Gruca M., *Sygnalizowanie: whistleblowing na oszustwa i nieprawidłowości w firmach*, Rzeczpospolita, 12.03.2017, <https://www.rp.pl/Rzecz-o-prawie/303119974-Sygnalizowanie-Whistleblowing-na-oszustwa-i-nieprawidlowosci-w-firmach.html> (dostęp: 1.09.2019).
- Heropolitańska I., Art. 76, w: *Ustawa o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami. Komentarz*, Wolters Kluwer, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587786197/583637>, (dostęp: 10.08.2019).
- Hornowska A., *Tajemnica bankowa – konstrukcja, przesłanki, procedura ochrony i zwolnienia – ujęcie komparatystyczne*, IWS. „Prawo karne i kryminologia”, Warszawa 2019.
- Horyzont optymalizacji – geneza, skala i struktura luki w podatku CIT*, Polski Instytut Ekonomiczny 2019 r.
- Houben R., Snyers A., *Cryptocurrencies and blockchain. Legal context and implications for financial crime, money laundering and tax evasion*, Study Requested by the TAX3 committee, European Union 2018.

- Jansson J., *Creating Tax-Compliant Citizens in Sweden, The Role of Social Democracy*, w: S.H. Steinmo, *The Leap of Faith: The Fiscal Foundations of Successful Government in Europe and America*, Kingtom University Press, Oxford 2018. <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198796817.001.0001/oso-9780198796817-chapter-3> (dostęp: 5.08.2019).
- Kawulski A., Art. 171, w: *Prawo bankowe. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587390265/187705>
- Kingsly K.M., *Financial Crime Investigation*, Christian Faith Publishing Inc., 2018, New York.
- Klonowska A., *Luka podatkowa. Skutki dla finansów publicznych*, C.H. Beck, Warszawa 2017.
- KMPG, *Profile of a fraudster*, 2016, KPMG.
- Kojder A., *Korupcja i poczucie moralne Polaków*, w: *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, red. J. Mariański, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002, s. 233–252.
- Kong F., Wang C., *The Determinants of tax evasion: A literature review*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej”, 2014, nr 5, s. 70–78, www.ejournals.eu/sj/index.php/GSAW/article/view/5097 (dostęp: 8.08.2019).
- Kowalewski E., Ziemiak M., *Przesłanki wpisu na listę ostrzeżeń publicznych KNF w kontekście działalności ubezpieczeniowej*, „Studia Iuridica Toruniensia”, 2017, nr 2, s. 187–202.
- Kozłowski P., *Jak często kobiety popełniają przestępstwa? Młode coraz częściej*, Gazeta Wyborcza, 23.09.2014, <http://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,22064355,jak-czesto-kobiety-popelniaja-przestepstwa-mlode-coraz-czesciej.html> (dostęp: 1.09.2019).
- Kranacher M.J., Riley R., Wells J.T., *Forensic Accounting and Fraud Examination*, John Wiley and Sons, Hoboken 2010.
- Kubiczek A., *Przestępczość gospodarcza – czy można ją ograniczyć?*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, 2015, nr 2 (42), s. 266–281.
- Lamensch M., Ceci E., *VAT fraud. Economic impact, challenges and policy issues*, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies, European Parliament 2018.
- Lampe E., *Ogólne problemy prawa karnego gospodarczego*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1988, nr 3, s. 113–124.
- Loebbecke J.K., Eining M.M., Willingham J.J., *Auditors' experience with material irregularities: Frequency, nature, and detectability*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory”, 1998, nr 9 (1), s. 1–28.
- Lou Y. I., Wang M. L. *Fraud risk factor of the fraud triangle assessing the likelihood of fraudulent financial reporting*, „Journal of Business & Economics Research”, 2009, nr 7 (2), s. 61–78.
- Marden R., Edwards R., *Internal controls for the small business: Skimming and the fraud triangle*, „Internal Auditing”, 2005, nr 20 (1), s. 3–10.

- Marks J., *Fraud pentagon – an enhancement to the three elements of fraud*, <https://boardandfraud.com/2018/09/21/the-fraud-pentagon-an-enhancement-to-the-fraud-triangle/> (dostęp: 21.09.2018).
- Martysz C.B., 2.1. *Ochrona karnoprawna*, w: *Manipulacje instrumentami finansowymi i insider trading*, LEX, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369369510/283885>
- Matusiak-Frącczak M., *Przestępstwo finansowania terroryzmu; projekt nowelizacji 165a k.k. – analiza prawnoporównawcza*, „Przegląd Legislacyjny”, 2016, nr 1, s. 21–34.
- Measuring tax gaps 2018 edition—Tax gap estimates for 2016–17*, London: HMRC 2018, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/715742/HMRC-measuring-tax-gaps-2018.pdf (dostęp: 8.07.2019).
- Miączyński P., Kostrzewski L., *Polska to kraj nierówności. Jak sąsiad zmienia auto, to musimy zmienić na lepsze – na kredyt, jak trzeba będzie*, „Gazeta Wyborcza”, 22.10.2018, <https://wyborcza.pl/7,155287,24063316,polska-to-kraj-nierownosci-jak-sasiad-zmienia-auto-to.html> (dostęp: 1.09.2019).
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2016 roku*, <https://archiwumbip.mswia.gov.pl/download/4/31673/RaportostaniebezpieczenstwawPolscew2016roku.pdf> (dostęp: 18.09.2019).
- Mroczkowski R., 2. *Nadzór judykacyjny*, w: *Nadzór nad funduszami inwestycyjnymi*, LEX, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369227688/231664>
- Mróz Ł., *Jesteśmy liderem UE. W kategorii niestabilności prawa*, „Gazeta Prawna”, 22.08.2017, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1065531,niestabilnosc-prawa-w-polsce-unia-europejska.html> (dostęp: 1.09.2019).
- Murphy R., Guter-Sandu A., *Resources allocated to tackling the tax gap: a comparative EU study*, City University of London, London 2018.
- Murphy R., *The European Tax Gap. A report for the Socialists and Democrats Group in the European Parliament*, 2019, https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2019-01/the_european_tax_gap_en_190123.pdf
- Nowicki D., Peszkowski S., *Lista ostrzeżeń publicznych Komisji Nadzoru Finansowego jako publicznoprawna forma ochrony zaufania na rynku finansowym*, w: *Sprawiedliwość i zaufanie do władz publicznych w prawie administracyjnym*, LEX, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369366334/297810>
- Ochman P., *Karnoprawna ochrona podejmowania działalności finansowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2016, nr 2, s. 161–173.
- Ochman P., *Ochrona działalności bankowej w prawie karnym gospodarczym. Przepisy karne ustaw bankowych*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011
- Ochman P., Solecki S., *Kryminalizacja pośrednictwa ubezpieczeniowego w prawie karnym gospodarczym*, „Nowa kodyfikacja prawa karnego”, 2018, nr 48, s. 147–167.

- Pasternak-Malicka M., *Mentalność i moralność podatkowa a reakcje gospodarstw domowych na obowiązek podatkowy*, „Modern Management Review”, 2013, nr 18 (20), s. 87–98.
- Patrzylas A., *Polska to raj podatkowy. Dla bogatych*, „Gazeta Prawna”, 15.12.2017, <https://podatki.gazetaprawna.pl/artykuly/1092253,system-podatkowy-w-polsce-sprzyja-bogatym.html> (dostęp: 1.09.2019).
- Petasz P., Art. 287, w: *Ustawa o funduszach inwestycyjnych. Komentarz*, LEX, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587356271/153711>
- Poniatowski G., Bonch-Osmolovskiy M., Belkindas M., *Study and Reports on the VAT Gap in the EU Member States*, CASE and Institute for Advanced Studies 2016, s. 64, 69, 70.
- Proczek M., Szczepańska P., *Nadużycia i oszustwa finansowe a działalność europejskiego urzędu do spraw Zwalczania nadużyć finansowych*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2017, nr 319, s. 215.
- Risk Management Guide for Tax Administrations*, Fiscalis Risk Analysis Project Group, FPG/11, European Commission Directorate General Taxation and Customs Union 2006.
- Ruankaew T., *Beyond the fraud diamond*, „International Journal of Business Management and Economic Research”, 2016, nr 7 (1), s. 474–476.
- Rusinek M., *Przepisy karne w ustawie o kredycie hipotecznym*, „Monitor Prawa Bankowego”, 2018, nr 7–8, s. 79–85.
- Schuchter A., Levi M., *The fraud triangle revisited*, „Security Journal”, 2018, nr 29(2), s. 107–121.
- Siemionczyk G., *Nierówności społeczne. Polska to najmniej egalitarny kraj w UE*, „Parkiet”, 2.04.2019 <https://www.parkiet.com/Gospodarka---Kraj/304029924-Nierownosci-spoeczne-Polska-to-najmniej-egalitarny-kraj-w-UE.html>, (dostęp: 15.08.2019).
- Silviani C.A., *Improving tax compliance*, w: *Improving tax administration in developing countries*, red. R.M. Bird, M. Casanegra de Jantscher, International Monetary Fund, Washington 1992.
- Slapper G., Tombs S., *Corporate Crime*, Longman, London 1999.
- Slemrod J., *Cheating Ourselves: The Economics of Tax Evasion*, „The Journal of Economic Perspectives”, wol. 21, nr 1, 2007, s. 26.
- Slemrod J., *The economics of corporate tax selfishness*, „National Tax Journal”, 2004, nr 57 (4), s. 877–899.
- Stokłosa A., Syt S., MAR. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie nadużyć na rynku*. Komentarz, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States – 2017 Final Report*, CASE Network Studies & Analyses Report No. 492/2017.
- Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2018*, „CASE and Institute for Advanced Studies, 2018, nr 496, s. 23.

- Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2019 Final Report*, „CASE and Institute for Advanced Studies”, 2019, nr 131, s. 19, 21–50.
- Study to Quantify and Analyse the VAT Gap in the EU-27 Member States: 2013*, Center for Social and Economic Research, Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis 2013.
- Szulc A., *Sponsoretki* „Newsweek”, 2017, nr 21, 15–21.05.17, s. 24–27.
- Szymanowska A., *Sprawcy zagarnięć mienia znacznej wartości w świetle danych z akt sądowych oraz wyników badań psychologicznych*, „Archiwum Kryminologii”, 1982, t. 8–9, s. 447–473.
- Tax Administration 2017: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies*, OECD Publishing 2017, http://dx.doi.org/10.1787/tax_admin-2017-en (dostęp: 3.08.2019).
- Tax Administration 2017: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies*, OECD Publishing 2017, http://dx.doi.org/10.1787/tax_admin-2017-en
- Tax Gap for Tax Year 2006 – Overview*, IRS, Washington DC 2012, https://www.irs.gov/pub/newsroom/overview_tax_gap_2006.pdf (dostęp: 2.08.2019).
- The Concept of Tax Gaps. Corporate Income Tax Gap Estimation Methodologies*, European Commission, Taxation Papers, „Working Paper”, 2018.
- Trasberg V., *Tax Administration and Shadow Economy in EU New Members*, „Working Paper”, 2004, nr 313, s. 5–6.
- Vousinas G., *Advancing theory of fraud: the S.C.O.R.E. model*, „Journal of Financial Crime”, 2019, nr 26 (1), s. 372–381.
- Wilk L., 4. *Przepisy karne chroniące publiczny obrót instrumentami finansowymi, Ochrona prawna obrotu gospodarczego*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369238930/233330>
- Wilk L., 3. *„Pranie brudnych pieniędzy”*, w: *Ochrona prawna obrotu gospodarczego*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369238930/233323>
- Wilk L., *Przestępczość gospodarcza – pojęcie, przyczyny, sprawcy*, „Edukacja Prawnicza”, 2012, nr 10 (136), <https://www.edukacjaprawnicza.pl/przestepczosc-gospodarcza-pojecie-przyczyny-sprawcy/> (dostęp: 1.09.2019).
- Wolfe D.T., Hermanson D.R., *The fraud diamond: Considering the four elements of fraud*, „The CPA Journal” 2004, nr 74 (12), s. 38–42.
- Zawłocki R., Art. 45, w: *Komentarz do ustawy o nadzorze nad rynkiem kapitałowym*, w: *Prawo rynku kapitałowego. Komentarz*, LEX, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587676007/473447>
- Zawłocki R., Art. 178, w: *Komentarz do ustawy o obrocie instrumentami finansowymi*, w: *Prawo rynku kapitałowego. Komentarz*, LEX, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587675945/473385>
- Zikmund P.E., *Reducing the expectation gap*, „The CPA Journal”, 2008, nr 78 (6), s. 20–25.

Szymanowska A., *Znaczenie oceny prawdopodobieństwa uniknięcia kary w motywacji przestępczej sprawców zagarnień mienia społecznego*, „Patologia społeczna – zapobieganie”, 1980, t. 8, s. 145–153.

Żygadło A., *Wyłączenia tajemnicy bankowej a prawo do prywatności*, Wolters-Kluwer, Warszawa 2011.

Zmiany w podejściu do procesu inwestycyjnego jako podstawa ograniczania ryzyka przestępczości w polskich grupach energetycznych

SŁAWOMIR JANKIEWICZ¹,
VIOLETTA JÓZEFCZYK²

1. Wprowadzenie

Poziom dochodu *per capita* w Polsce jest jeszcze relatywnie niski w porównaniu z krajami tzw. starej Unii Europejskiej. Podobnie jak jakość życia. Dlatego na poziomie rządu powstają strategie i programy mające zwiększyć tempo rozwoju gospodarczego, by ten dystans jak najszybciej zlikwidować. Niezależnie od proponowanych metod istota pozostaje taka sama – musi nastąpić zmiana struktury gospodarki z tej opartej na niskoprzetworzonych wyrobach na innowacyjną. Nie będzie to możliwe bez spełnienia wielu warunków, z których najistotniejszy to zapewnienie energii elektrycznej. Przy czym nie tylko chodzi o ilość, ale i o jej parametry jakościowe. Gospodarka oparta na wiedzy jest bowiem bardzo wrażliwa na wahania napięcia energii elektrycznej i braki w zasilaniu³.

W przypadku Polski może być z tym problem. Sektor energetyczny jest zdekapitalizowany, co wymusza budowę nowych elektrowni. Wymaga to bowiem zastąpienia tych jednostek, które zostaną wycofywane z eksploatacji z uwagi na ich zużycie (szacunki podają, że do 2035 r. będzie to ok. 20 GW) oraz zbudowania nowych, które pozwolą na zaspokojenie zwiększonego

¹ Profesor w Wyższej Szkole Bankowej w Poznaniu.

² Doktor nauk ekonomicznych Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu. Autorka publikacji naukowych z dziedziny zarządzania przedsiębiorstwem. Zawodowo manager z praktyką w obszarze zarządzania strategicznego, architektury procesowej przedsiębiorstwa oraz zarządzania obsługą klienta w przedsiębiorstwach usługowych.

³ S. Jankiewicz, *Infrastruktura energetyczna jako istotny element bezpieczeństwa Polski*, w: *Bezpieczeństwo i zarządzanie kryzysowe. Wybrane aspekty*, red. Z. Wilk-Woś, A. Marjański, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, 2018, t. 19, z. 1, cz. 3, s. 195–202.

popytu. Przy czym powinny to być przede wszystkim jednostki oparte na odnawialnych źródłach⁴. W innym przypadku podaży energii elektrycznej nie zostanie utrzymana na obecnym poziomie. Ponadto należy większość z istniejących bloków energetycznych dostosować do norm środowiskowych (m.in. wymagających zmniejszenia emisji szkodliwych gazów) ustalonych przez Unię Europejską (UE). Konieczne jest również rozbudowanie i unowocześnienie sieci dystrybucji energii elektrycznej. Pozwoli to na dostarczenie energii elektrycznej zgodnie z zapotrzebowaniem nowoczesnej gospodarki oraz umożliwi rozwój odnawialnych źródeł energii (będzie możliwe ich podłączenie do systemu)⁵. Zintegrowane pionowo grupy energetyczne funkcjonujące w kraju muszą zbudować struktury, które pozwolą ograniczyć nowe ryzyka. Można do nich zaliczyć m.in. wahania cen paliw, energii elektrycznej czy uprawnień do emisji CO₂⁶. Konieczne jest zwiększenie efektywności, co wymaga dostosowywania modelu biznesowego i celów strategicznych do nowych trendów rynkowych, m.in.: rozwoju generacji rozproszonej i odnawialnych źródeł energii (OZE), poprawę efektywności energetycznej oraz aktywnego uczestnictwa w rynku nowych technologii.

Wszystko to będzie wymagało poniesienia przez branżę znacznych nakładów finansowych. Zarówno na inwestycje w majątek, jak i usługi doradcze. Szacuje się, że łączne do 2035 r. w energetyce nakłady wyniosą prawie 200 mld zł. Sama budowa elektrowni atomowej będzie kosztowała ok. 100 mld zł, a system przesyłu i dystrybucji energii elektrycznej będzie wymagać środków na ponad 46 mld zł.

Wydatkowanie tak znacznych kwot w krótkim okresie będzie powodowało dużo problemów w przedsiębiorstwach energetycznych. Jednym z nich może być ryzyko wzrostu zachowań o charakterze kryminogennym.

W artykule zaprezentowano w sposób syntetyczny uwarunkowania społeczne, prawne, techniczne i gospodarcze podejmowanych inwestycji na

⁴ S. Jankiewicz, *Gospodarka niskoemisyjna jako podstawa rozwoju regionu*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy”, 2017, nr 49 (1), s. 160–167.

⁵ S. Jankiewicz, *Wpływ wytycznych prezesa URE do treści Programów zgodności operatorów systemów dystrybucyjnych na potencjał finansowy polskich energetycznych grup kapitałowych*, „Zeszyty Naukowe WSB”, 2018, nr 6 (83), s. 85–92.

⁶ PwC, ING Bank Śląski, *Koniec tradycyjnej energetyki? Jak wygrać w dobie zmian?*, Warszawa, kwiecień 2015.

rynku energetycznym w Polsce oraz wynik analizy modeli podejmowania strategicznych decyzji inwestycyjnych, które funkcjonują w największych przedsiębiorstwach branży energetycznej w Polsce.

Celem opracowania jest zaprezentowanie propozycji zintegrowanego modelu zarządzania procesem inwestycyjnym, który może zapewnić wyższy poziom zarządzania ryzykiem i pozwala na ograniczenie możliwości wystąpienia przestępstw gospodarczych.

2. Charakterystyka polskiego rynku energetycznego

Analiza źródeł wytwarzania energii elektrycznej w Polsce z punktu widzenia historycznego pokazuje, że do połowy XIX w. podstawowym surowcem energetycznym było drewno. W niewielkim zakresie wykorzystywano wiatr oraz wodę. Skonstruowanie przez naszego rodaka Ignacego Łukasiewicza lampy naftowej w 1853 r. oraz sposobu rafinacji ropy przyczyniło się do rozwoju jako źródła energii ropy naftowej. Zaczęły powstawać pierwsze gazownie wytwarzające gaz węglowy służący początkowo do oświetlania ulic, a następnie wykorzystywany w gospodarstwach domowych i w przemyśle. Na początku XX w. zbudowano pierwsze elektrownie, ale produkcja energii elektrycznej w kraju była niewielka.⁷

Wzrost tempa rozwoju elektroenergetyki nastąpił w okresie międzywojennym. Nowo powstałe państwo Polskie dążąc do unowocześnienia gospodarki, wpłynęło na powstanie znacznej liczby małych elektrowni węglowych oraz wodnych. W większości stanowiły one – podobnie jak kopalnie węgla, gazownie i rafinerie – własność prywatną. Elektroenergetyka była rozdrobniona i miała charakter lokalny. Przykładowo w 1938 r. energia elektryczna była wytwarzana przez 3198 podmiotów.

Zniszczenia, jakich doznała Polska w trakcie II wojny światowej, nie ominęły również energetyki. Praktycznie cała infrastruktura (tak sieciowa, jak i wytwórcza) przestała istnieć. Po wojnie konieczna była więc jej odbudowa. Z uwagi na zmianę systemu z kapitalistycznego na socjalistyczny pozostały

⁷ J. Soliński, L. Gawlik, *Rys historyczny, rozwój i stan obecny światowego i polskiego sektora energii*, „Energetyka”, 2012, nr 3–4, s. 142–149.

majątek został znacjonalizowany i nowe inwestycje w tym zakresie prowadziło już państwo. Utworzono ogólnokrajowy system elektroenergetyczny, podobnie jak i system gazowniczy, ciepłowniczy⁸. Rozwój sektora energetycznego, jak również węgla kamiennego przyczynił się do powojennego rozwoju gospodarki polskiej. Z uwagi na dostępny rodzaj paliwa budowane w kraju elektrownie były oparte na węglu. Z resztą cała struktura zużycia energii pierwotnej była niekorzystna, ponieważ oprócz węgla opierała się na ropie naftowej i gazie (w tym przypadku z powodu dostępności tych surowców w ZSRR, czyli państwie, od którego Polska była uzależniona politycznie). Niskie koszty produkcji oraz nieuwzględnianie w rachunku ekonomicznym przedsiębiorstw efektów zewnętrznych (np. degradacji środowiska naturalnego) spowodowały, że marnotrawiono zasoby. Skutkiem tych działań była wysoka energochłonność gospodarki.

Zmiana ustroju gospodarczego, za którą poszły reformy gospodarki polskiej w latach 90. XX w. spowodowała korzystne zmiany w sektorze energetycznym. Ograniczenie produkcji przemysłu ciężkiego wpłynęło na zmniejszenie zapotrzebowania w zakresie energii elektrycznej i węgla. Rozpoczęto restrukturyzację, która wiązała się z urynkowieniem cen paliw i energii oraz podjęto działania w celu ograniczenia dewastacji środowiska. Wpłynęło to na zmniejszenie popytu i idące za tym ograniczenie wydobywania węgla, poprawę jego parametrów oraz modernizację procesu spalania węgla w elektrowniach. Wraz z rozwojem gospodarki od 1993 r. zmieniła się struktura bilansu energetycznego kraju oraz nastąpił systematyczny wzrost zużycia energii zarówno pierwotnej, jak i elektrycznej. Wynikał on również z urealnienia danych związanych z użyciem energii w transporcie⁹.

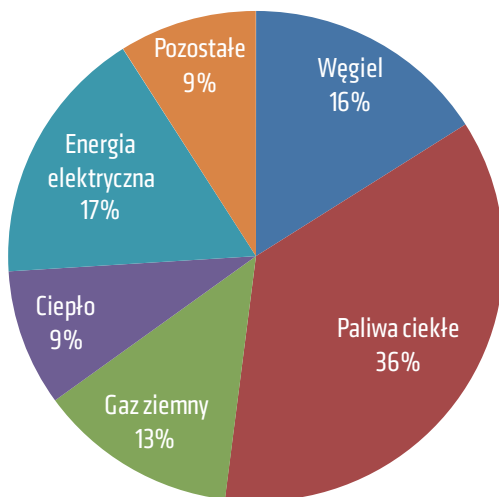
Struktura zużycia według nośników energii jest determinowana przez zasoby surowców, koszty produkcji i posiadane aktywa. Cały czas głównym źródłem energii pierwotnej w Polsce jest węgiel (kamienny i brunatny), a najistotniejszym nośnikiem energii są paliwa ropopochodne. Pozytywnym aspektem jest systematyczny wzrost podaży energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych¹⁰.

⁸ J. Soliński, *Sektor energii świata i Polski. Początki, rozwój, stan obecny*, IGSMiE PAN, Kraków 2012.

⁹ GUS, *Efektywność wykorzystania...*, op. cit.

¹⁰ J. Soliński, L. Gawik, *Rys historyczny...*, op. cit.

Rysunek 1. Struktura produkcji energii elektrycznej w 2017 r.

Źródło: GUS, *Efektywność wykorzystania energii w latach 2007–2017*, GUS, Warszawa 2019

Obecny kształt polskiego sektora energetycznego został ukształtowany na przełomie lat 2006–2007. Państwo podjęło wtedy decyzję o łączeniu zakładów energetycznych, by stworzyć silne ekonomicznie podmioty gospodarcze. Dzięki temu miały one uzyskać potencjał pozwalający na poniesienie nakładów niezbędnych do rozwoju sektora oraz sprostaniu konkurencji przedsiębiorstw z innych państw UE. Wprowadzone zmiany uwzględniały także dyrektywy i wytyczne UE w odniesieniu do sektora energetycznego (m.in. dotyczące wydzielenia infrastruktury związanej z przesyłem i dystrybucją energii elektrycznej do oddzielnych przedsiębiorstw, co miało w założeniu pozwolić na zapewnienie konkurencyjności na rynku sprzedaży). W efekcie przeprowadzonego przez rząd programu powstały cztery pionowo zintegrowane grupy energetyczne: PGE Polska Grupa Energetyczna, Tauron Polska Energia, Enea i Energa. Każda z tych grup kapitałowych składa się z następujących segmentów działalności:

- wytwarzania,
- dystrybucji,
- sprzedaży detalicznej.

Spowodowało to powstanie struktury oligopolistycznej na rynku energii elektrycznej w Polsce, przez co ok. 85% sprzedaży do odbiorców końcowych (zarówno odbiorców indywidualnych, jak i przedsiębiorstw) jest realizowana przez te podmioty zintegrowane pionowo.

Tabela 1. Struktura produkcji energii elektrycznej (w GWh)

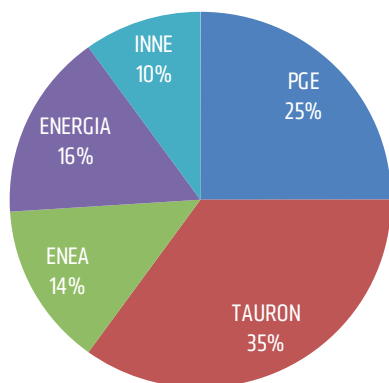
Rodzaje elektrowni	2017	2018
Zawodowe na węglu kamiennym	79 868	82 375
Zawodowe na węglu brunatnym	51 983	49 072
Przemysłowe	10 057	10 022
Gazowe	7 172	9 590
Zawodowe wodne	2 767	2 197
Wiatrowe	13 855	11 678
Inne odnawialne	150	280
Produkcja razem	165 852	165 214

Źródło: PSE, <https://www.pse.pl/mapa-raportow> (dostęp: 9.09.2019)

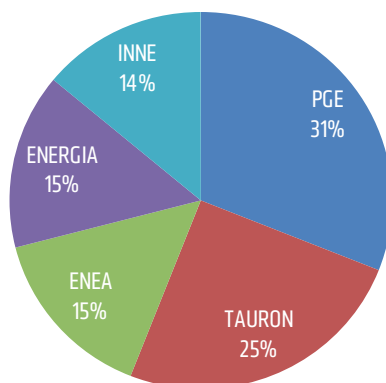
Przesył energii został natomiast wydzielony do oddzielnego podmiotu (Polskie Sieci Energetyczne S.A.), który stał się jedynym operatorem w Polsce zajmującym się eksploatacją sieci przesyłowej oraz krajowym i zagranicznym obrotem energią elektryczną.

Rysunek 2. Udział poszczególnych grup energetycznych w wolumenie dystrybuowanej energii elektrycznej w 2017 r. oraz w sprzedaży energii elektrycznej do odbiorców końcowych w 2018 r.

Wolumen dystrybuowanej energii elektrycznej

Sprzedaż do odbiorców końcowych

Źródło: PGE, *Sprawozdanie Zarządu z działalności PGE Polskiej Grupy Energetycznej S.A. oraz Grupy Kapitałowej PGE za 2018 rok*, <https://www.gkpge.pl/relacje-inwestorskie/Materialy-do-pobrania> (dostęp: 3.09.2019)

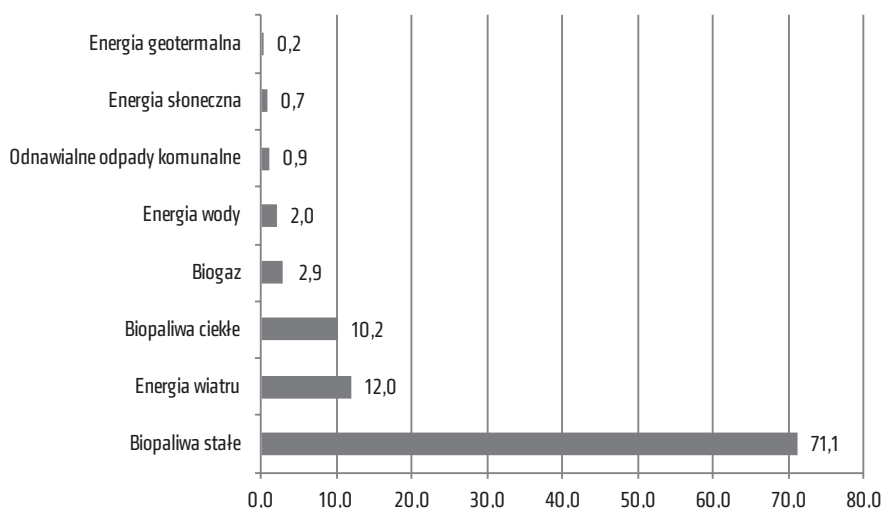
W przyszłości można spodziewać się zmian na rynku energetycznym na skutek wzrostu udziału w produkcji OZE¹¹. Z uwagi na fakt, że są one praktycznie niewyczerpalne i przyjazne dla środowiska stanowią pożądane rozwiązanie. Ponadto do zwiększenia udziału w produkcji tego typu źródeł zmusza nas UE. Na poziomie Wspólnoty wprowadzono przepisy zobowiązujące Polskę do osiągnięcia udziału energii ze źródeł odnawialnych w końcowym zużyciu energii brutto w 2020 r. na poziomie minimum 15%. W 2017 r. wskaźnik ten wyniósł 11%, a średnioroczne tempo jego wzrostu w latach 2006–2017 wyniosło 4,3%. Dalszy rozwój wykorzystywania energii ze źródeł odnawialnych stanowi jeden z kierunków zmian efektywności energetycznej w Polsce¹². Struktura wytwarzania energii elektrycznej będzie również konsekwencją wycofywania z eksploatacji jednostek wykorzystujących jako

¹¹ W. Janik, *Rola podsektora elektroenergetycznego w gospodarce*, w: *Sytuacja finansowa przedsiębiorstw sektora elektroenergetycznego w Polsce*, W. Janik, Politechnika Lubelska, Lublin 2013.

¹² M. Lipski, *Wyzwania sektora energetycznego w Polsce z perspektywy akcjonariuszy*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku”, 2016, t. 23, s. 269–279.

paliwo węgiel. Większość tego typu jednostek jest już wyeksploatowana i nie ma możliwości dostosowania ich do nowych wymogów środowiskowych narzuconych przez Wspólnotę. Według statystyk ponad 60% mocy zainstalowanych w elektrowniach ma ponad 30 lat (w tym 1/3 ma blisko 40 lat), a tylko niecałe 20% jest młodsza niż 20 lat¹³. Dlatego według szacunków do 2030 r. zostaną wyłączone z eksploatacji jednostki o łącznej mocy ponad 16 GW, a do 2035 r. będzie to ok. 20 GW.

Rysunek 3. Energia ze źródeł naturalnych w Polsce w 2017 r. wg nośników

Źródło: GUS, *Energia ze źródeł odnawialnych w 2017*, GUS, Warszawa 2018

Zmiana struktury wytwarzania energii elektrycznej (wzrost OZE) będzie wymagać znacznych inwestycji w sieć dystrybucji oraz magazyny energii. Wynika to z faktu, że są to jednostki o niewielkiej mocy, przez co jest ich dużo i są rozproszone, a ich praca w dużym zakresie jest uzależniona od warunków atmosferycznych. Zastąpienie wycofywanych z eksploatacji jednostek wytwórczych również spowoduje wzrost nakładów inwestycyjnych.

¹³ S. Jankiewicz, *Rozwój gospodarczy, a problemy branży energetycznej w Polsce*, w: *Bezpieczeństwo energetyczne. Rynki surowców i energii. Energetyka w czasach politycznej niestabilności*, red. P. Kwiatkiewicz, Ri in., Fundacja na rzecz Czystej Energii, Poznań 2015, s. 249–258.

Kwoty wymaganych inwestycji podawane przez ekspertów są różne, jednak wszystkie kształtują się na poziomie setek miliardów złotych.² Uwarunkowania podejmowanych inwestycji strategicznych na rynku energetycznym

Podstawowymi kierunkami zmian polskiej polityki energetycznej są:

- poprawa efektywności energetycznej,
- wzrost bezpieczeństwa dostaw paliw i energii,
- dywersyfikacja struktury wytwarzania energii elektrycznej, w tym rozwój wykorzystania odnawialnych źródeł energii, rozwój konkurencyjnych rynków paliw i energii,
- ograniczenie oddziaływania energetyki na środowisko¹⁴.

Do najważniejszych dokumentów związanych z polityką efektywności należą natomiast:

- Polityka Energetyczna Polski do 2030 r.,
- Krajowe Plany Działań (KPD) dotyczące efektywności energetycznej.

Kolejne uregulowanie prawne to ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 roku o efektywności energetycznej (Dz.U. 2011 Nr 94 poz. 551). Została ona opracowana w celu rozwoju mechanizmów stymulujących poprawę efektywności energetycznej. Wprowadziła bowiem obowiązek pozyskania odpowiedniej liczby świadectw efektywności energetycznej (tzw. białych certyfikatów) przez przedsiębiorstwa energetyczne sprzedające energię elektryczną, ciepło lub gaz ziemny odbiorcom końcowym przyłączonym do sieci w Polsce. Modyfikacja jej nastąpiła w 2016 r. (ustawa z dnia 20 maja 2016 r. – Dz.U. z 2016 r., poz. 831). Zmiany miały wspierać realizację krajowego celu w zakresie efektywności energetycznej. Zapisy w nowej ustawie zobowiązywały organy władzy publicznej do zakupu efektywnych energetycznie produktów i usług (w tym budynków, których zakup lub wynajem uwarunkowany jest efektywnością)¹⁵.

Ważnym dokumentem jest też przyjęty w 2018 r. Czwarty Plan Działań dotyczący efektywności energetycznej. Podsumowano w nim osiągnięte dotychczas cele dotyczące poprawy efektywności energetycznej oraz przedstawiono nowe na 2020 r. wraz z uaktualnionymi planowanymi działaniami i potrzebnymi środkami, by je osiągnąć.

¹⁴ Ministerstwo Gospodarki, *Polityka energetyczna Polski do 2030*, MG, Warszawa 2009.

¹⁵ Ministerstwo Energii, *Krajowy Plan Działań dotyczący efektywności energetycznej dla Polski 2017*, ME, Warszawa 2017.

Z uwagi na znaczenie energii elektrycznej dla współczesnych gospodarek (w tym krajowej) istotne staje się zapewnienie bezpieczeństwa w tym zakresie. Na poziomie UE już w Traktacie o Unii Europejskiej, art. 194, stwierdzono, że głównym celem wspólnotowej polityki energetycznej jest m.in. zapewnienie bezpieczeństwa dostaw energii¹⁶. W innych dokumentach doprecyzowano, że ma to zapewnić głównie wzrost efektywności energetycznej i wzajemnych połączeń międzypaństwowych, oszczędności energii oraz solidarność energetyczną. Pojęcie bezpieczeństwa energetycznego na poziomie Wspólnoty jest więc bardzo zawężone¹⁷.

W przypadku Polski pojęcie bezpieczeństwa energetycznego występuje w trzech ważnych dokumentach: Prawie energetycznym, Doktrynie zarządzania bezpieczeństwem energetycznym oraz Polityce energetycznej Polski do 2025 r.

Ustawa – Prawo energetyczne (art. 3 p. 16) stwierdza, że bezpieczeństwo energetyczne to taki stan gospodarki, który umożliwia „pokrycie bieżącego i perspektywicznego zapotrzebowania odbiorców na paliwa i energię w sposób technicznie i ekonomicznie uzasadniony, przy zachowaniu wymagań ochrony środowiska”¹⁸. Powstaje pytanie: co oznacza ekonomicznie uzasadniony? Czy odnosi się to do każdej ceny, jaką mogą określić przedsiębiorstwa energetyczne? Raczej na te pytania należy odpowiedzieć negatywnie. Oznacza to, że definicja powinna zostać uzupełniona. Dodając, że musi się to odbywać po akceptowalnej cenie dla uczestników rynku. Pozostałe dwa dokumenty podobnie definiują to pojęcie, przy czym w „Polityce energetycznej Polski...”

¹⁶ Traktat o Unii Europejskiej podpisany 7 lutego 1992 w Maastricht w Holandii, a obowiązujący od 1 listopada 1993 roku.

¹⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady nr 34/2013 z dnia 17 kwietnia 2013 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej, uchylającej decyzję nr 715/2006/WE oraz zmieniającej rozporządzenia WE nr 713/09, WE nr 714/09 i WE nr 715/09, Dz.U. L. 115 z 25 kwietnia 2013 r., s. 39–75; Dyrektywa 2005/89/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 stycznia 2006 r. dotycząca działań na rzecz zagwarantowania bezpieczeństwa dostaw energii elektrycznej i inwestycji infrastrukturalnych (Dz.U. L 33 z 4 lutego 2006 r., s. 22–27) oraz Prawo energetyczne. Komentarz, red. M. Swora, Z. Muras, Wolters Kluwer S.A., Warszawa 2010, s. 84 i n.

¹⁸ Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (Dz.U. 2006 Nr 89 poz. 625 z późn. zm).

dodaje się jeszcze, że minimalizacja negatywnego oddziaływania powinna dotyczyć też życia społecznego¹⁹.

Duże znaczenie dla bezpieczeństwa energetycznego mają: potencjał wytwórczy, stopień dywersyfikacji produkcji, posiadane surowce energetyczne lub dywersyfikacja źródeł ich importu oraz techniczne możliwości importu energii elektrycznej. Ponadto wymaga ono utrzymywania niezawodności infrastruktury technicznej, by system był gotowy do ciągłej dostawy oraz odporny na nagłe i nieprzewidziane zakłócenia.

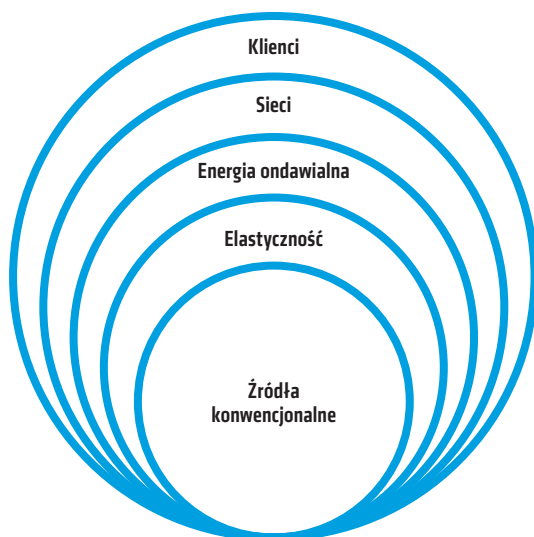
Zarządzając bezpieczeństwem energetycznym, trzeba też pamiętać, że system ten charakteryzuje duża bezwładność i trudno jest zmienić jego parametry w krótkim okresie. Przykładowo, wzrost potencjału wytwórczego wymaga kilku lat (np. nowy blok energetyczny oparty na węglu powstaje w przeciągu 7 lat, natomiast wykorzystujący jako paliwo atom – min. 15 lat).

Ponieważ w Polsce najważniejsze elementy systemu energetycznego (potencjał wytwórczy oraz sieci dystrybucji i przesyłowe) są przestarzałe, energetyka musi ponieść duże nakłady finansowe, by go unowocześnić i tym samym zwiększyć bezpieczeństwo energetyczne kraju.

Rynek energetyczny podlega obecnie zmianom. Wpływ na to ma m.in. rozwój technologii energetycznych (sieci inteligentne, pomy ciepła, fotowoltaika itp.), rosnący poziom świadomości energetycznej odbiorców końcowych, wzrost konkurencji na rynku (np. na skutek wchodzenia nowych podmiotów) oraz wzrastające koszty funkcjonowania (wynikające z zarządzania coraz bardziej niestabilną produkcją energii związaną z rozwojem OZE, które dodatkowo komplikują system z uwagi na liczbę i rozproszenie, oraz przyrostu wynagrodzeń). Powodują one spadek marż i tym samym zyskowności spółek. Zintegrowane pionowo energetyczne grupy kapitałowe, by dalej funkcjonować, muszą rozszerzyć pakiet oferowanych produktów i usług. Wymaga to przeorientowania dotychczasowego łańcucha wartości.

¹⁹ S. Jankiewicz, *Wpływ bezpieczeństwa energetycznego na rozwój gospodarczy w Polsce*, w: *Polityka ekonomiczna*, red. J. Sokołowski, G. Węgrzyn, „Prace Naukowe UE we Wrocławiu”, nr 450, Wrocław 2016, s. 251–259.

Rysunek 4. Klasyczny łańcuch wartości

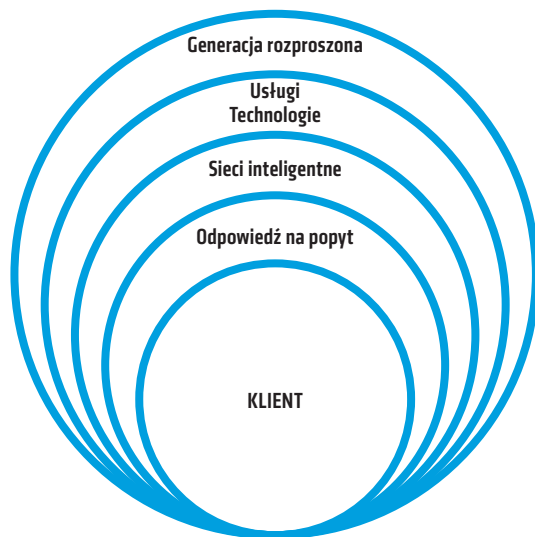
Źródło: ENERGA, *Strategia na lata 2016–2025*, <https://ir.energa.pl/pl/ir/serwis-relacji-inwestorskich/strategia> (dostęp: 6.09.2019)

Wśród nowych rozwiązań technologicznych w obszarze zainteresowania koncernów energetycznych są m.in. magazyny energii, elektromobilność (w tym *car sharing*), budowa punktów ładowania, energetyka rozproszona, inteligentne rozwiązania dla budynków i miast oraz technologie wspomagające wdrażanie nowych modeli biznesowych i usprawniające obecnie realizowane procesy. Przedsiębiorstwa energetyczne będą musiały kompleksowo obsługiwać swoich odbiorców, w tym umożliwić im korzystanie z energooszczędnych urządzeń (np. oświetlenia LED). Zaangażowanie w rozwój i komercjalizację nowych technologii pozwoli wprowadzić na rynek nowoczesną i kompleksową ofertę dla klienta, obejmującą m.in. fotowoltaikę, elektromobilność, mikrosieci, inteligentne rozwiązania dla domów oraz szeroki pakiet usług okołoenerygetycznych.²⁰ Spółki z tej branży będą więc też rozszerzać swoją działalność o produkty i usługi dodatkowe, niezwiązane bezpośrednio lub pośrednio z energią elektryczną. Wszystko to ma na celu zwiększenie rentowności branży.

²⁰ PGE, *Sprawozdanie Zarządu ...*, op. cit.

Wchodzenie w nowe obszary wymaga dużych nakładów inwestycyjnych na innowacje oraz reorganizację sieci sprzedaży. Konsekwencją tego będzie zmiana w systemach IT czy procesach, co też spowoduje wzrost wydatkowanych środków.

Rysunek 5. Nowy model tworzenia wartości

Źródło: ENERGA, *Strategia...*, op. cit.

Z uwagi na wzrost cen energii elektrycznej i spadek kosztów zakupu urządzeń do produkcji prądu (urządzeń solarnych i fotowoltaicznych, wiatraków, biogazowni itp.) systematycznie wzrastać będzie udział w rynku tzw. prosumentów, czyli konsumentów będących jednocześnie niewielkimi producentami energii elektrycznej²¹. Współpraca z prosumentami to kolejne potencjalne źródło dochodów dla spółek energetycznych (obecnie na tego typu klientach one tracą). Będzie to jednak wymagało opracowania nowych usług, co związane będzie z wydatkowaniem na początku dodatkowych środków finansowych.

Zmiany w zakresie produktów i usług będą koncentrowały się przede wszystkim w czterech obszarach zaprezentowanych na schemacie 3.

²¹ Ministerstwo Energii, *Krajowy...*, op. cit.

Rysunek 6. Podstawowe obszary rozwoju innowacji energetycznych

Źródło: Ministerstwo Energii, *Innowacje dla Energetyki Kierunki Rozwoju Innowacji Energetycznych*, ME, Warszawa 2017

Kolejne wyzwanie stojące przed sektorem energetycznym to zapewnienie cyberbezpieczeństwa. Spółki muszą wdrożyć inteligentne sieci energetyczne, by można było dostarczać energię elektryczną w sposób niezawodny, bezpieczny i ekonomiczny, z uwzględnieniem wymogów ochrony środowiska oraz zarządzać popytem i rozproszoną, nierówną pracą jednostek wytwórczych. Ponadto nastąpi rozwój inteligentnych systemów dotyczących m.in.:

- układów kontrolno-pomiarowych odpowiedzialnych m.in. za sterowanie systemami energetycznymi, bezpieczeństwo przesyłu danych oraz ich przechowywania,
- baz danych (np. o klientach).

Spowoduje to zmniejszanie odporności na ataki hackerskie i wpłynie na konieczność rozwoju systemów przeciwdziałających atakom oraz wczesnego ostrzegania przed nimi.

Przedsiębiorstwa energetyczne, aby utrzymać swoją pozycję rynkową i zyskać przewagę konkurencyjną, muszą reagować na zmiany wywołane przez czynniki społeczne, rynkowe, technologiczne i prawne. Dynamicznie zmieniające się otoczenie rynkowe i regulacyjne generuje ryzyko w różnych obszarach (w tym działalności operacyjnej i inwestycyjnej).²² Szczególnie istotne jest ryzyko przestępczości. Jego wzrost będzie konsekwencją dużych nakładów inwestycyjnych wydatkowanych przez branżę energetyczną w krótkim okresie i dotyczyły przedsięwzięć innowacyjnych w zakresie, których w organizacji brak jest kompetencji. Ograniczenie tego ryzyka wymaga zmiany

²² A. Kapalczyński, D. Kryza, *System ekspercki jako skuteczne narzędzie zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie energetycznym*, „Zeszyty Naukowe PAN”, 2015, nr 90, s. 117–129.

dotychczasowego procesu podejmowania decyzji inwestycyjnych, zaczynając od analizy otoczenia rynkowego i regulacyjnego, poprzez wybór projektów i studium wykonalności (ang. *feasibility study*), a kończąc na realizacji.

3. Strategiczne inwestycje w polskich koncernach energetycznych

Zintegrowane pionowo energetyczne koncerny funkcjonujące w Polsce zdają sobie sprawę z następujących zmian i konieczności dostosowania się do nich. W swoich strategiach rozwoju starają się więc uwzględnić proces adaptacji.

Grupa PGE opracowała program zróżnicowanych technologicznie projektów inwestycyjnych, które zostały zawarte w Strategii GK PGE na lata 2016–2020. Określone zostały one w trzech opcjach strategicznych dotyczących:

- budowy morskich farm wiatrowych,
- budowy pierwszej polskiej elektrowni jądrowej,
- rozwoju nowoczesnej energetyki węglowej związanej z zagospodarowaniem nowych złóż węgla brunatnego²³.

Inwestycje mają być finansowane ze środków generowanych z podstawowej działalności Grupy PGE uzyskanych z emisji dłużnych papierów wartościowych na rynku krajowym i międzynarodowym oraz innych rodzajów finansowania zewnętrznego (w tym kredytów bankowych). Powodzenie w zgromadzeniu odpowiednich środków własnych oraz uzyskaniu finansowania zewnętrznego uzależnione jest od prognozowanego wzrostu efektywności Grupy, w tym zmniejszenia poziomu kosztów operacyjnych.

Opiniowanie i przedstawianie Radzie Nadzorczej rekomendacji w sprawach planowanych inwestycji strategicznych leży w gestii Komitetu Strategii i Rozwoju. Jest to Komitet stały, działający jako organ opiniotwórczy i doradczy Rady Nadzorczej. Decyzje podejmowane są w drodze konsensusu, a jego członkowie powoływani są spośród członków Rady Nadzorczej. W posiedzeniach Komitetu może brać udział każdy z członków Rady Nadzorczej, a na

²³ PGE, *Sprawozdanie Zarządu z działalności PGE Polskiej Grupy Energetycznej S.A. oraz Grupy Kapitałowej PGE za 2018 rok*, <https://www.gkpge.pl/relacje-inwestorskie/Materialy-do-pobrania> (dostęp: 3.09.2019).

zaproszenie: członkowie Zarządu, pracownicy Spółki i inne osoby w uzasadnionych przypadkach.

Grupa Kapitałowa TAURON wyznaczyła w swojej strategii kierunki inwestycyjne po 2020 r. w obszarze energetyki regulowanej (tj. dystrybucja energii elektrycznej, wytwarzanie i dystrybucja ciepła) oraz nowej energetyki (e-mobility, rozproszone wytwarzanie ciepła i energii, energetyka prosumencka, rozwiązania Smart Home, Smart City oraz usługi okołoenenergetyczne itp.).²⁴ Nadrzędnym celem w obszarze inwestycji jest dostosowanie portfela inwestycyjnego do potrzeb rynku dzięki podejmowaniu działań zorientowanych na:

- optymalizację struktury aktywów we wszystkich obszarach działalności oraz dostosowanie do wymogów środowiskowych,
- realizację projektów inwestycyjnych, które gwarantują oczekiwany poziom zwrotu z kapitału i nie są obciążone istotnymi ryzykami rynkowymi,
- wykorzystanie pozabilansowych form finansowania, w szczególności poprzez angażowanie partnerów zewnętrznych,
- analizę inwestycji w segmencie wytwarzania konwencjonalnego, pod warunkiem wprowadzenia mechanizmów gwarantujących przychody (np. rynek mocy lub inna forma regulacji),
- inwestowanie w przedsięwzięcia w sektorach pokrewnych do energetyki (w szczególności usług) w celu uzupełnienia łańcucha wartości i stworzenia oferty wysokomarżowych usług.

Inwestycje strategiczne w Grupie są zarządzane centralnie, a ich finansowanie pochodzi ze środków generowanych z działalności operacyjnej oraz pozyskiwanego finansowania dłużnego.

Ocena Strategii Grupy Kapitałowej TAURON oraz przedstawianie wyników tej oceny Radzie Nadzorczej, ocena wpływu planowanych i podejmowanych inwestycji strategicznych na kształt aktywów Spółki oraz monitorowanie realizacji strategicznych zadań inwestycyjnych należy do kompetencji Komitetu Strategii. Jest on organem doradczym i opiniotwórczym, działającym

²⁴ TAURON, *Skonsolidowany Raport Roczny Grupy Kapitałowej TAURON Polska Energia S.A. za 2018 r.*, <https://www.tauron.pl/tauron/relacje-inwestorskie/raporty-okresowe> (dostęp: 5.09.2019).

kolegialnie w ramach struktury Rady Nadzorczej, niezależnym od Zarządu Spółki²⁵.

Grupa Energa przyjęła w swojej strategii następujące obszary rozwoju biznesu i kreowania wartości: infrastruktura i klient. W ramach tych obszarów zostały wyznaczone cele i programy strategiczne²⁶.

Cel pierwszy, dotyczący rozwoju nowoczesnej infrastruktury energetycznej w sposób pozwalający na posiadanie stabilnej bazy przychodów zależnych głównie od jakości dostarczanych usług, został opisany następującymi programami:

- Rozbudowa inteligentnej i niezawodnej sieci dystrybucji energii elektrycznej dającej możliwości wprowadzenia magazynowania i lokalnego zarządzania energią.
- Rozwój infrastruktury szerokopasmowego dostępu do Internetu.
- Wykorzystanie regulacji stabilizujących przychody w zakresie Rynku Mocy i taryf na ciepło.
- Utrzymanie silnej pozycji w obszarze OZE dzięki realizacji projektu budowy elektrowni wodnej na Wiśle oraz innych projektów OZE.

Cel drugi dotyczy zbudowania modelu biznesowego zorientowanego na klienta, który umożliwi efektywne zarządzanie wartością klientów na podstawie spójnej oferty produktów i usług. Dlatego Grupa systematycznie rozszerza ofertę produktową. Obecnie w portfolio ofertowym są m.in. takie propozycje dla klientów jak: Energia na zdrowie, Energia z fachowcami, Multiochrona, Na ratunek z Energią, Oferta antysmogowa, Piece akumulacyjne i pompy ciepła, Prąd dla dużej Rodziny, Prąd z fachowcami, pomocą medyczną i OC, Telewizja tam, gdzie Ty. Korzystając z nowoczesnych technologii, rozwija też elektroniczne formy kontaktu z Klientem, unowocześnia stronę internetową, wdraża system CMS do zarządzania treścią w serwisie internetowym.

²⁵ TAURON, *Sprawozdanie z działalności Rady Nadzorczej TAURON Polska Energia S.A. w roku obrotowym 2018*, <https://www.tauron.pl/-/media/offer-documents/tauron/walne-zgromadzenie/2019/dokumenty-przedstawia-ne-zwz/sprawozdanie-rady-nadzorczej-z-dzialalnosci-w-2018-zawierajace-ocene-sytuacji-spolki.ashx> (dostęp: 10.09.2019).

²⁶ ENERGA, *Sprawozdanie Zarządu Energi SA z działalności Grupy Kapitałowej za rok zakończony dnia 31 grudnia 2018 roku*, <https://ir.energa.pl/pr/426659/skonsolidowany-raport-roczny-rs-2018> (dostęp 6.09.2019).

Jedną z istotnych inwestycji, która będzie realizowana razem z ENEA S.A., jest budowa nowego bloku energetycznego w Elektrowni Ostrołęka.

Grupa ENEA opracowała „Strategię Rozwoju Grupy Kapitałowej ENEA w perspektywie do 2030 roku”, w ramach której zostało zdefiniowanych 60 inicjatyw strategicznych, z których ponad 50% ma charakter innowacyjny. Realizacja zwiększających potencjał biznesowy inicjatyw ma spowodować m.in. rozwój innowacyjnych produktów, usług i linii biznesowych Grupy ENEA oraz wpłynąć na zagadnienia społeczne i środowiskowe (np. czyste technologie węglowe, hybrydowe OZE, rozwój mikro- i makroklustrów energetycznych, elektromobilność).²⁷ Grupa kapitałowa planuje inwestycje w rozwój m.in. sieci inteligentnych (w zakresie systemu informacji o sieci oraz tworzenia magazynów energii), kompetencji pracowników służb technicznych z zastosowaniem technik rzeczywistości wirtualnej, automatyzację i robotyzację procesów oraz tworzenie serwisów samoobsługowych. W zarządzaniu inwestycjami Zarząd ENEA jest wspierany przez Komitet Inwestycyjny, do którego kompetencji należy rekomendacja w sprawie planowanych inwestycji strategicznych oraz podejmowanie decyzji o rozpoczęciu realizacji oraz modyfikacji projektów strategicznych, jak również monitorowanie ich przebiegu.

4. Model procesu inwestycyjnego w energetyce

Inwestycje podejmowane przez polskie koncerny energetyczne oprócz realizacji założeń polityki energetycznej oraz celów strategicznych danego przedsiębiorstwa mają również na celu osiągnięcie konkretnych korzyści popartych rachunkiem ekonomicznym. W procesie realizacji przedsięwzięcia inwestycyjnego można wyróżnić kilka następujących po sobie etapów. Pierwszym jest faza przedrealizacyjna, która obejmuje studium możliwości, *pre-feasibility*, *feasibility*, a w razie potrzeby również studia pomocnicze. Kończy się ona raportem oceniającym, będącym dokładnym podsumowaniem studium *feasibility* i określającym możliwości realizacji przedsięwzięcia. Faza druga

²⁷ ENEA, *Sprawozdanie Zarządu z działalności Enea S.A. oraz Grupy Kapitałowej ENEA w 2018 r.*, <https://ir.enea.pl/pr/427942/skonsolidowany-raport-roczny-rs-2018> (dostęp 9.09.2019).

związana jest z procesem negocjacji i zawierania kontraktów oraz opracowywaniem produktów, usług lub budową. Ostatnim etapem tej fazy jest oddanie inwestycji do użytkowania. Trzecia faza to eksploatacja oraz modyfikacja produktu lub usługi oraz rozbudowa i restrukturyzacja obiektu.

Rysunek 7. Etapy procesu inwestycyjnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Grzyl, *Przedsięwzięcie inwestycyjne – zagadnienia podstawowe*, „Autobusy: technika, eksploatacja, systemy transportowe”, 2013, R. 14, nr 3, s. 593–600

Analiza efektywności ekonomicznej przedsięwzięcia inwestycyjnego jest przeprowadzana na etapie przedinwestycyjnym, którego celem jest ocena ryzyka inwestycyjnego, szacunkowe określenie okresu zwrotu nakładów oraz zdefiniowanie korzyści po okresie zwrotu²⁸. Zakończeniem tego etapu jest decyzja o przystąpieniu do realizacji inwestycji lub o braku celowości realizacji inwestycji i zaniechaniu dalszych działań. W przypadku pozytywnej decyzji o realizacji inwestycji następuje przejście do etapu planowania i projektowania, obejmującego: określenie zasadniczego celu inwestycji i celów pośrednich, opracowanie dokumentacji projektowej, harmonogramu realizacji, kosztorysu, określenie zasobów i potencjalnych ryzyk, zaplanowanie planu kontroli zmian i zarządzania jakością, zdefiniowanie planu komunikacji.

W kolejnym etapie kontraktowania zadań podejmowane są działania związane z opracowaniem warunków umownych, przygotowaniem dokumentów przetargowych oraz przeprowadzaniem postępowania przetargowego, podpisaniem umów/umowy na dostawy i usługi. Etap ten kończy organizacyjne przygotowanie inwestora do rozpoczęcia prac inwestycyjnych. Etap realizacji inwestycji obejmuje działania związane z wykonywaniem prac, nadzorowaniem inwestycji, zarządzaniem ryzykiem, dokonywaniem odbiorów prac, rozliczaniem inwestycji. Po odbiorze końcowym następuje przekazanie

²⁸ K. Mucha-Kuś, M. Sołtysik, *Kooperacja w procesie inwestycyjnym na przykładzie projektu budowy elektrowni jądrowej w Polsce*, „Studia Ekonomiczne” nr 155, Uniwersytet Ekonomiczny, Katowice 2013.

inwestycji do użytkowania oraz realizacja odbiorów pogwarancyjnych. Zostaje opracowana dokumentacja powykonawcza wraz z instrukcjami eksploatacji i następuje przejście do etapu eksploatacji inwestycji²⁹.

Wpływ na efektywność procesu inwestycyjnego ma jakościowa współzależność, spójność i ciągłość poszczególnych jego etapów: od dopracowanego projektu, przez staranne i terminowe wykonawstwo, po utrzymanie techniczne inwestycji³⁰.

Proces inwestycyjny ze względu na ponoszone duże nakłady oraz przebieg jego realizacji (w tym z wykorzystanie zasobów zewnętrznych) jest szczególnie narażony na przestępstwa gospodarcze, których katalog oparty na Kodeksie karnym³¹ obejmuje m.in:

- wyrządzenie szkody w obrocie gospodarczym,
- łapownictwo,
- wyłudzenie odszkodowań,
- pranie brudnych pieniędzy,
- dowolne zaspokajanie wybranych wierzycieli,
- niewłaściwe prowadzenie dokumentacji działalności gospodarczej,
- wyzysk kontrahenta,
- zakłócanie przetargu publicznego.

W ostatnich latach w Polsce można zaobserwować ewolucję przestępczości gospodarczej. Wynika to m.in. z faktu, że przestępczość typowo kryminalna ze względu na skuteczność wykrywalności oraz wysokość kar jest bardzo ryzykowna.³² Dlatego w tym obszarze można zaobserwować tendencję spadkową. Wzrost następuje natomiast w obszarze przestępstw gospodarczych przynoszących nieosiągalne wcześniej dochody, a zarezerwowaną pierwotnie dla tzw. białych kołnierzyków.³³ Z badania przestępczości gospodarczej

²⁹ B. Grzyl, *Przedsięwzięcie...*, op. cit.

³⁰ T. Biliński, *Struktura i uwarunkowania współczesnego procesu inwestycyjno-budowlanego*, „Przegląd Budowlany”, 2010, R. 81, nr 11, s. 46–52.

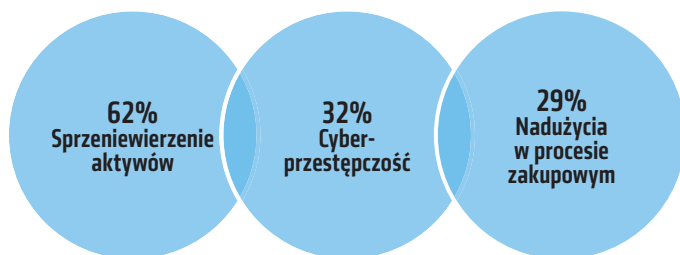
³¹ *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny* (Dz.U. 2018 poz. 1600).

³² *Przestępczość gospodarcza. Istota zjawiska. Zasady odpowiedzialności, mechanizmy przestępcze i metody działania sprawców*, red. P. Łabuz i in., C.H.Beck, Warszawa 2017.

³³ Koncepcja przestępczości „białych kołnierzyków” jest kojarzona przede wszystkim z wyodrębnieniem czynów przestępczych dokonywanych przez sprawców o wysokim statusie społecznym, piastujących ważne stanowiska w biznesie, administracji publicznej lub w polityce. Cechy charakteru sprawcy, jego osobowość i pozycja społeczna to główne czynniki kryminogenne tej kategorii przestępstw.

w Polsce wynika, że kategorie popełnianych przestępstw gospodarczych od lat pozostają niezmienione, natomiast wahają się wskaźniki częstotliwości.

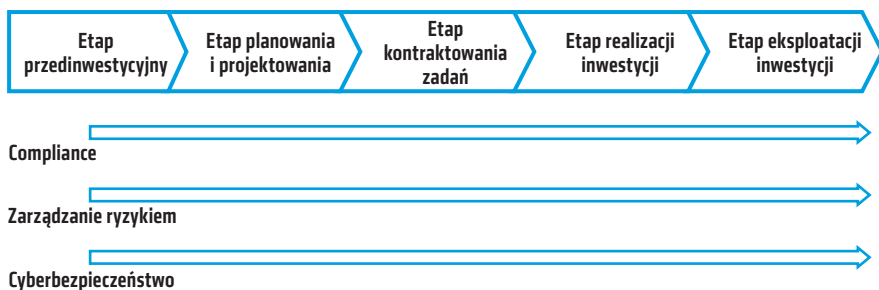
Rysunek 8. Kategorie najczęściej popełnianych przestępstw gospodarczych w Polsce

Źródło: Zespół Usług Śledczych i Zarządzania Ryzykiem Nadużyć PwC Polska, Badanie Przestępczości Gospodarczej w Polsce 2016, PwC, Warszawa 2016

Mając na uwadze zmieniające się uwarunkowania prowadzonej działalności w branży energetycznej oraz wysoki poziom ryzyka związany z procesem inwestycyjnym i narażeniem procesu na przestępstwa gospodarcze, pojawia się wątpliwość, czy pozostawienie decyzyjności w tym obszarze Komitetom (ulożonym przy radzie nadzorczej lub zarządzie danego przedsiębiorstwa) zapewnia właściwe zarządzanie procesem i ryzykiem z nim związanym. Podejmowanie kluczowych decyzji inwestycyjnych powinno być oparte na obiektywności, wolności od wszelkich nacisków, z nastawieniem na wynik ekonomiczny i realizację strategii. W celu zapewnienia bezpieczeństwa prowadzonej inwestycji istotne jest również odpowiednie zabezpieczenie danych zawartych m.in. w systemach informatycznych. Dlatego przedsiębiorstwa powinny dążyć do stworzenia zintegrowanego modelu zarządzania obejmującego proces inwestycyjny w połączeniu z systemem zarządzania ryzykiem, który będzie uwzględniał przede wszystkim cyberbezpieczeństwo i Compliance.

Rysunek 9. Zintegrowany model zarządzania procesem inwestycyjnym

Źródło: opracowanie własne

Zintegrowany model zarządzania procesem inwestycyjnym zapewni przedsiębiorstwu większy obiektywizm podejmowania decyzji, pełniejszą kontrolę nad prawidłowością realizacji procesu inwestycyjnego oraz wzmocni jego bezpieczeństwo.

Model uwzględnia w swoim założeniu przedstawione uwarunkowania społeczne, rynkowe, technologiczne i prawne prowadzenia działalności w branży energetycznej. Dynamika zmian w otoczeniu wymaga, aby system zarządzania ryzykiem (obecny w każdym większym przedsiębiorstwie energetycznym) funkcjonował na każdym etapie procesu inwestycyjnego. Sposobem zabezpieczenia inwestycji przed przestępczością gospodarczą jest natomiast uwzględnianie w procesie inwestycyjnym zasad Compliance oraz wymagań cyberbezpieczeństwa.

5. Zakończenie

Sektor energetyczny w Polsce jest zdominowany przez cztery największe przedsiębiorstwa stanowiące zintegrowane pionowo grupy kapitałowe, które tworzą oligopol na rynku. Dla zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego kraju oraz odpowiedniego tempa wzrostu gospodarczego kluczowe jest podejmowanie przez nie inwestycji strategicznych wspierających realizację celów polityki energetycznej. Podczas podejmowania decyzji oraz realizowania inwestycji powinna być zapewniona ich wysoka efektywność oraz innowacyjność. Przy szybko zmieniającym się otoczeniu regulacyjnym, rynkowym

i społecznym gwarantuje to odpowiedni zwrot z inwestycji oraz zasadność jej realizacji.

Przeprowadzona analiza wykazała, że tradycyjnie realizowany proces inwestycyjny z decyzyjnością i kontrolą w postaci Komitetów zarządczych może jednak nie zabezpieczać wystarczająco ryzyk związanych z przestępczością gospodarczą. Należy przy tym zauważyć, że branża energetyczna, ze względu na strategiczne znaczenie dla gospodarki, jest szczególnie narażona na działalność przestępczą.

Sposobem na mitygację wskazanego ryzyka może być wprowadzenie zintegrowanego modelu zarządzania procesem inwestycyjnym. Dzięki powiązaniu procesu inwestycyjnego z systemem zarządzania ryzykiem, cyberbezpieczeństwem oraz systemem Compliance nastąpi zwiększenie poziomu kontroli procesu, niezależności podejmowanych decyzji oraz poziomu bezpieczeństwa na każdym z jego etapów.

Bibliografia

- Biliński T., *Struktura i uwarunkowania współczesnego procesu inwestycyjno-budowlanego*, „Przegląd Budowlany”, 2010, R. 81, nr 11.
- Dyrektywa 2005/89/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 stycznia 2006 r. dotycząca działań na rzecz zagwarantowania bezpieczeństwa dostaw energii elektrycznej i inwestycji infrastrukturalnych (Dz.U. L 33 z 4 lutego 2006 r.).
- ENEA, *Sprawozdanie Zarządu z działalności Enea S.A. oraz Grupy Kapitałowej ENEA w 2018r.*, <https://ir.enea.pl/pr/427942/skonsolidowany-raport-roczny-rs-2018> (dostęp 9.09.2019).
- ENERGA, *Sprawozdanie Zarządu Energi SA z działalności Grupy Kapitałowej za rok zakończony dnia 31 grudnia 2018 roku*, <https://ir.energa.pl/pr/426659/skonsolidowany-raport-roczny-rs-2018> (dostęp 6.09.2019).
- ENERGA, *Strategia na lata 2016–2025*, <https://ir.energa.pl/pl/ir/serwis-relacji-inwestorskich/strategia> (dostęp: 6.09.2019).
- Grzyl B., *Przedsięwzięcie inwestycyjne – zagadnienia podstawowe*, „Autobusy: technika, eksploatacja, systemy transportowe”, 2013, R. 14, nr 3.
- GUS, *Efektywność wykorzystania energii w latach 2007–2017*, GUS, Warszawa 2019.
- GUS, *Energia ze źródeł odnawialnych w 2017*, GUS, Warszawa 2018.
- Jankiewicz S., *Infrastruktura energetyczna jako istotny element bezpieczeństwa Polski*, w: *Bezpieczeństwo i zarządzanie kryzysowe. Wybrane aspekty*, red. Z. Wilk-Woś, A. Marjański, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, 2018, t. 19, z. 1, cz. 3.

- Jankiewicz S., *Gospodarka niskoemisyjna jako podstawa rozwoju regionu*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy”, 2017, nr 49 (1).
- Jankiewicz S., *Wpływ wytycznych prezesa URE do treści Programów zgodności operatorów systemów dystrybucyjnych na potencjał finansowy polskich energetycznych grup kapitałowych*, „Zeszyty Naukowe WSB”, 2018, nr 6 (83).
- Jankiewicz S., *Rozwój gospodarczy, a problemy branży energetycznej w Polsce*, w: *Bezpieczeństwo energetyczne. Rynki surowców i energii. Energetyka w czasach politycznej niestabilności*, red. P. Kwiatkiewicz, Ri in., Fundacja na rzecz Czystej Energii, Poznań 2015.
- Jankiewicz S., *Wpływ bezpieczeństwa energetycznego na rozwój gospodarczy w Polsce*, w: *Polityka ekonomiczna*, red. J. Sokołowski, G. Węgrzyn, „Prace Naukowe UE we Wrocławiu”, nr 450, Wrocław 2016.
- Janik W., *Rola podsektora elektroenergetycznego w gospodarce*, w: *Sytuacja finansowa przedsiębiorstw sektora elektroenergetycznego w Polsce*, W. Janik, Politechnika Lubelska, Lublin 2013.
- Kapałczyński A., Kryza D., *System ekspercki jako skuteczne narzędzie zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie energetycznym*, „Zeszyty Naukowe PAN”, 2015, nr 90.
- Lipski M., *Wyzwania sektora energetycznego w Polsce z perspektywy akcjonariuszy*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku”, 2016, t. 23.
- Ministerstwo Gospodarki, *Polityka energetyczna Polski do 2030*, MG, Warszawa 2009.
- Ministerstwo Energii, *Krajowy Plan Działań dotyczący efektywności energetycznej dla Polski 2017*, ME, Warszawa 2017.
- Ministerstwo Energii, *Innowacje dla Energetyki Kierunki Rozwoju Innowacji Energetycznych*, ME, Warszawa 2017.
- Mucha-Kuś K., Sołtysik M., *Kooperacja w procesie inwestycyjnym na przykładzie projektu budowy elektrowni jądrowej w Polsce*, „Studia Ekonomiczne” nr 155, Uniwersytet Ekonomiczny, Katowice 2013.
- PGE, *Sprawozdanie Zarządu z działalności PGE Polskiej Grupy Energetycznej S.A. oraz Grupy Kapitałowej PGE za 2018 rok*, <https://www.gkpge.pl/relacje-inwestorskie/Materialy-do-pobrania> (dostęp: 3.09.2019).
- Prawo energetyczne. Komentarz*, red. M. Swora, Z. Muras, Wolters Kluwer S.A., Warszawa 2010.
- Przestępczość gospodarcza. Istota zjawiska. Zasady odpowiedzialności, mechanizmy przestępcze i metody działania sprawców*, red. P. Łabuz i in., C.H.Beck, Warszawa 2017.
- PwC, ING Bank Śląski, *Koniec tradycyjnej energetyki? Jak wygrać w dobie zmian?*, Warszawa, kwiecień 2015.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady nr 34/2013 z dnia 17 kwietnia 2013 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej, uchylającej decyzję nr 715/2006/WE oraz zmieniającej rozporządzenia WE nr 713/09, WE nr 714/09 i WE nr 715/09 (Dz.U. L. 115 z 25 kwietnia 2013 r.)*.

- Soliński J., Gawlik L., *Rys historyczny, rozwój i stan obecny światowego i polskiego sektora energii*, „Energetyka”, 2012, nr 3–4.
- Soliński J., *Sektor energii świata i Polski. Początki, rozwój, stan obecny*, IGSMiE PAN, Kraków 2012.
- TAURON, *Skonsolidowany Raport Roczny Grupy Kapitałowej TAURON Polska Energia S.A. za 2018 r.*, <https://www.auron.pl/tauron/relacje-inwestorskie/raporty-okresowe> (dostęp: 5.09.2019).
- TAURON, *Sprawozdanie z działalności Rady Nadzorczej TAURON Polska Energia S.A. w roku obrotowym 2018*, <https://www.auron.pl/-/media/offer-documents/tauron/walne-zgromadzenie/2019/dokumenty-predstawiane-zwz/sprawozdanie-rady-nadzor-czej-z-dzialalnosci-w-2018-zawierajace-ocene-sytuacji-spolki.ashx> (dostęp: 10.09.2019).
- Traktat o Unii Europejskiej podpisany 7 lutego 1992 w Maastricht w Holandii, a obowiązujący od 1 listopada 1993 roku.*
- Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (Dz.U. 2006 Nr 89 poz. 625 z późn. zm).*
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2018 poz. 1600).*
- Zespół Usług Śledczych i Zarządzania Ryzykiem Nadużyć PwC Polska, Badanie Przestępczości Gospodarczej w Polsce 2016, PwC, Warszawa 2016.*

Przyczyny powstawania sytuacji implikujących patologie w sektorze ubezpieczeń i propozycje ich zwalczania

MARIA PŁONKA¹

1. Wprowadzenie

Funkcjonowanie rynku ubezpieczeń wiąże się ze specyficznymi rodzajami ryzyka zarówno w odniesieniu do klientów (ujęcie osobowe), jak i zakładów ubezpieczeń i otoczenia systemowego rynku ubezpieczeń (ujęcie instytucjonalne).

Celem badania jest identyfikacja i ocena przyczyn **powstawania sytuacji implikujących przestępczość ubezpieczeniową oraz wypracowanie postulatów *de lege ferenda* odnoszących się do innowacji produktowych i procesowych, wymiarze *assessing foundations* zapobiegających przestępczości ubezpieczeniowej.**

W opracowaniu przyjęto szerokie rozumienie przestępczości, rozszerzając zjawisko również o patologie, które nie są penalizowane, lecz noszą znamiona zachowań nieetycznych. To właśnie ten obszar patologii kryje nadal wiele luk regulacyjnych.

Dynamiczny charakter działalności ubezpieczeniowej i zmiany technologiczne sprawiają, że proces powstawania obszarów przestępczości i ich zwalczanie mają również charakter dynamiczny. Na przykład internet jest zarówno źródłem edukacji ubezpieczeniowej, jak i przestępczej. Działania regulacyjne nie nadążają za tworzeniem nowych form przestępczości, które

¹ Doktor habilitowany, profesor UEK, Katedra Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie. W dorobku posiada ponad 120 publikacji naukowych z zakresu ubezpieczeń, marketingu, ekonomii społecznej oraz realizację kilkudziesięciu projektów badawczo-wdrożeniowych i biznes planów.

często wykorzystują metody bezpośredniego przymusu dla realizacji swych celów, czego nie wolno realizować drugiej stronie.

Przedstawione zagadnienia są ze sobą ściśle powiązane w ujęciu prawnym, gospodarczym oraz technologicznym.

Regulacje *de lege lata* obejmują dwa kierunki: uregulowania mogące przyczynić się bezpośrednio lub pośrednio do skuteczniejszego zwalczania przestępczości ubezpieczeniowej oraz uregulowania wzmacniające pozycję konsumenta usługi ubezpieczeniowej.

W części podsumowującej zawarto postulatory *de lege ferenda* odnoszące się do wprowadzenia w Polsce innowacji w wymiarze *assessing foundations* w formie: produktowej oraz procesowej.

2. Systematyka przestępstw i patologii na rynku ubezpieczeń

Przestępczość jest zjawiskiem niejednoznacznie zdefiniowanym i rozumianym. Z punktu widzenia prawnego reguluje je w pewnym stopniu reguluje Kodeks karny (dalej k.k.),² posługując się dychotomicznymi zwrotami: „przestępstwem jest...” lub „nie popełnia przestępstwa (lub czynu zabronionego)...”, uznając tym samym za przestępstwa tylko czyny penalizowane. Mimo że k.k. nie zawiera definicji przestępstwa, da się ona skonstruować na podstawie przede wszystkim art. 1, 2, 7 i 9 k.k. Lech Gardocki formułuje ją następująco: „Przestępstwem jest czyn (działanie lub zaniechanie) człowieka, zabroniony przez ustawę pod groźbą kary jako zbrodnia lub występki, zawiniony umyślnie lub nieumyślnie oraz społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy”³. Można zatem uznać, że przestępczość z prawnego punktu widzenia to kategoria różnych zachowań społecznych, które naruszają normę prawa karnego.

Niekończący się spór prawników o istotę i granice przestępczości, publikowany w bogatej literaturze przedmiotu, wymaga uzupełnienia o aspekt jej wykrywalności.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553 z późn. zm.); dalej: k.k.

³ L. Gardocki, *Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, 2013, wol. 60 (2), SECTIO G, s. 30.

Na podstawie zaadaptowanej z kryminologii ogólnej klasyfikacji przestępstw wyróżnia się powszechnie cztery kategorie przestępczości używane w statystykach jej wykrywalności, zdefiniowane w poniższej tabeli.

Tabela 1. Kategorie przestępczości z punktu widzenia wykrywalności

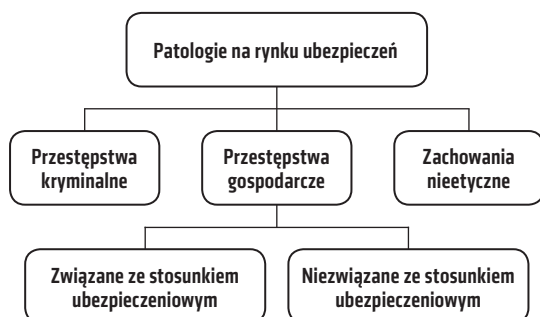
Kategorie	Omówienie
Rzeczywista	Ogół czynów przestępczych popełnionych w danej jednostce czasu na określonym terenie
Ujawniona (pozorna)	Ogół czynów, o których informacje uzyskały organy ścigania i na podstawie tych informacji wszczęły postępowanie przygotowawcze
Stwierdzona	Ogół czynów, których charakter przestępczy został potwierdzony w wyniku postępowania przygotowawczego
Osądzona	Ogół czynów, których charakter przestępczy potwierdzono w wyniku postępowania sądowego

Źródło: Chmielewski H., Woźniak W. *Organiczne i afektywne uwarunkowania przestępczości*, Łódzkie Studia Teologiczne, 2005, nr 14, s. 241

Między kategorią przestępczości rzeczywistej, a stwierdzonej i osądzonej mieści się tzw. „ciemna liczba przestępstw”, czyli zdarzeń nie objętych i trudnych do zbadania przez statystyki kryminalne.

W przypadku analizy przestępczości na rynku ubezpieczeniowym prawnokarne rozumienie przestępczości należy uznać za zbyt wąskie i nieadekwatne do skali problemu. Większość zdarzeń patologicznych na rynku ubezpieczeń dotyczy aspektów związanych z działalnością gospodarczą lub można je rozpatrywać w kategoriach etycznych, należy zatem rozszerzyć problem przestępczości o te aspekty. Ten obszar badań tworzy sytuacje implikujące nieprawidłowości i wymaga regulacji niekoniecznie w kategoriach prawa imperatywnego, zatem bardziej adekwatne może być w tym przypadku posługiwanie się pojęciem patologii.

Rysunek 1. Patologie na rynku ubezpieczeń i ich podział

Źródło: opracowanie własne

Przedstawiona klasyfikacja nawiązuje do klasyfikacji zaproponowanej przez Dariusza Miksiewicza⁴, porządkując ją pojęciowo, gdyż wiele patologii występujących w sektorze ubezpieczeń nie nosi znamion przestępstwa w prawnym tego słowa rozumieniu. Ponieważ w literaturze przedmiotu nie ma jednoznaczności w definiowaniu i klasyfikacji przestępczości ubezpieczeniowej, przyjęto następujące jej definicje.

Przestępstwa kryminalne w ubezpieczeniach to czyny zabronione, społecznie szkodliwe, związane ze stosunkiem ubezpieczeniowym, które są penalizowane na mocy prawa karnego (np. zbrodnia w celu wyłudzenia świadczenia).

Przestępstwa gospodarcze w ubezpieczeniach to społecznie szkodliwe i penalizowane czyny uczestników rynku ubezpieczeniowego. Cechuje je utajony charakter i często zorganizowany sposób działania (np. oszustwa, korupcja, fałszowanie dokumentów itp.). Przestępstwa gospodarcze tym różnią się od przestępstw kryminalnych, że na ogół przynoszą korzyści wszystkim uczestnikom procederu (mogą to być dwie osoby lub zorganizowane grupy przestępcze), natomiast poszkodowanym w wyniku tego procederu jest bezpośrednio (np. wyłudzenie odszkodowania, oszustwa księgowe) lub pośrednio (np. utrata reputacji) zakład ubezpieczeń lub inna instytucja. Przestępczość gospodarcza jest szczególnie trudna do wykrycia, ponieważ na

⁴ D. Miksiewicz, *Charakterystyka przestępczości ubezpieczeniowej w Polsce*, „Studenckie Zeszyty Naukowe”, 2015, R. 18, z. 27, s. 45.

ogół występuje wysoki poziom solidarności wewnątrz grup przestępczych, a żaden z uczestników procedury nie jest zainteresowany jej ujawnianiem.

Przestępstwa związane ze stosunkiem ubezpieczeniowym to działania niedozwolone bezpośrednio wynikające z umowy ubezpieczenia (np. wyłudzenie odszkodowania).

Przestępstwa nie związane ze stosunkiem ubezpieczeniowym to czyny niedozwolone niewynikające z umowy ubezpieczenia (np. kradzież dokumentów, oszustwa na etapie deklaracji ryzyka).

Zachowania nieetyczne w ubezpieczeniach to czyny społecznie szkodliwe, lecz niepenalizowane, rozpatrywane w kategoriach etycznych obowiązującego systemu aksjonormatywnego (np. *misselling*, nieprawdziwy przekaz reklamowy), wynikające najczęściej z asymetrii informacji⁵ uczestników rynku ubezpieczeń. Są one regulowane w postaci norm etycznych (np. Kodeks etyki zawodowej, rekomendacje Komisji Nadzoru Finansowego) lub norm wzmacniających ochronę konsumentów. Wszelkie formy zwalczania zachowań nieetycznych na rynku ubezpieczeń mają fundamentalne znaczenie, ponieważ zagrażają bezpośrednio reputacji zakładów ubezpieczeń, które są instytucjami zaufania publicznego.

W procesie regulacji mających na celu zapobieganie i zwalczanie przestępczości ubezpieczeniowej należy zatem uwzględniać zarówno przestępstwa, jak i patologie na rynku ubezpieczeń.

3. Osobowe i instytucjonalne ujęcie przyczyn przestępczości ubezpieczeniowej

Przyczyny przestępczości i patologii ubezpieczeniowej można rozpatrywać w ujęciu osobowym i instytucjonalnym.

W **ujęciu osobowym** źródeł przestępczości należy doszukiwać się w cechach osobowych klientów zakładów ubezpieczeń. Podkreśla się, iż różnorodne objawy psychopatologiczne (postrzegania, myślenia, życia uczuciowego) mogą stać się czynnikiem przyczynowym przestępstwa. To właśnie

⁵ Asymetria informacji to sytuacja, w której jedna ze stron transakcji ubezpieczeniowej wie więcej niż druga.

w gestii psychiatrii czy neurologii leży wykrywanie tych anomalii i leczenie ich. Zdecydowana większość badaczy prezentuje pogląd o wieloprzyczynowości zjawisk patologii społecznej, przy czym zasadniczy wpływ mają dwa czynniki: środowiskowy i psychiczny.⁶ Pomijając biologiczne źródła przestępczości, a skupiając się na aspektach osobowościowych i społecznych, w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na skłonność do hazardu, zwłaszcza hazardu moralnego, rozumianą jako „zespół warunków podmiotowych danej osoby, wyrażających się w negatywnych tendencjach charakterologicznych czy osobowościowych, takich jak nieuczciwość lub skłonność do defraudacji”⁷. Skłonność ta może wynikać z cech osobowych jednostki lub z anomii (niespójności) systemu aksjonormatywnego w społeczeństwie, w którym funkcjonuje (np. społeczne przyzwolenie na działania przestępcze). Środowisko, w którym jednostka nie ma pewności, jakie reguły powinny być przestrzegane, sprzyja zachowaniom patologicznym lub dającym przyzwolenie społeczne do potencjalnych nadużyć. Porządek aksjonormatywny kształtują nie tylko normy prawne, ale także normy społeczne i kulturowe, w tym religijne (np. przekroczenie prędkości nie jest społecznie postrzegane jako grzech). Z badania moralności finansowej Polaków⁸ wynika, że przyzwolenie na nadużycia mogą być udziałem przeciętnych obywateli, uchodzących za praworządnych w oczach własnych i innych. Ważnym zatem sprzężeniem zwrotnym jest akceptacja dla naruszania norm, odwzorowująca społeczne przyzwolenie dla nadużyć, a czasem nawet podziw. Osobowość człowieka zatem w dużym stopniu jest kształtowana przez środowisko, wywierając często demoralizujący wpływ na jednostki, a patologicznie ukształtowana osobowość łatwo poddaje się szkodliwym bodźcom społecznym⁹. W takich warunkach jednostki (osoby fizyczne) częstokroć nie zdają sobie sprawy z wagi swojego czynu przestępnego, uważając swoje działania za „normalne”. Symptomatycznym przykładem moralnego permissywizmu jest przyzwolenie

⁶ Więcej w: H. Chmielewski, W. Woźniak, *Organiczne i afektywne uwarunkowania przestępczości*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2005, nr 14, s. 242–243 i n.

⁷ T. Michalski, *Ryzyko w działalności człowieka*, w: *Podstawy ubezpieczeń*, t. 1: *Mechanizmy i funkcje*, red. J. Monkiewicz, Poltext, Warszawa 2000, s. 22–23. Autor wymienia też inne rodzaje hazardu: duchowy i fizyczny.

⁸ *Moralność finansowa Polaków Raport z badań*, Edycja II, A. Lewicka-Strzałecka, Gdańsk-Warszawa, Konferencja Przedsiębiorstw Finansowych w Polsce, maj 2017, s. 4.

⁹ Więcej w: M. Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania*, WAiP, Warszawa 2008.

20,7% respondentów na zawyżanie wartości poniesionych szkód, by uzyskać nienależne odszkodowanie¹⁰. Nakładają się na to pokusa nadużycia i asymetria informacji¹¹. Istotnym czynnikiem sprzyjającym patologiom w ubezpieczeniach jest nieświadomość lub brak wiedzy, które implikują określone zachowania i postawy. Egzemplifikacją tego zjawiska są wyniki badania, w którym 80% respondentów uznało¹², że firmy ubezpieczeniowe próbują naciągać swoich klientów na niepotrzebne produkty finansowe. Brak świadomości ubezpieczeniowej przejawia się również w tym, że część ubezpieczających nie dostrzega całokształtu funkcji ochronnej ubezpieczeń, postrzegając jedynie jej cenę, przy braku zdolności i wiedzy niezbędnej do oceny wartości użytkowej produktu ubezpieczeniowego.

W ujęciu instytucjonalnym źródeł przestępczości i patologii należy doszukiwać się w braku lub niedoskonałości regulacji niektórych podmiotów funkcjonujących na rynku ubezpieczeń i sieci ich powiązań.

Główne obszary regulacji rynku ubezpieczeń dotyczą licencjonowania i nadzoru nad ważniejszymi instytucjami rynku ubezpieczeniowego. Nadzorem ubezpieczeniowym i emerytalnym jest objęta działalność:

1. ubezpieczeniowa i reasekuracyjna,
2. pośrednictwo ubezpieczeniowe,
3. fundusze emerytalne,
4. pracownicze programy emerytalne,
5. pracownicze plany kapitałowe¹³.

Instytucje nadzorowane są objęte regulacjami dotyczącymi systemu gwarancji wypłacalności i ochrony interesów konsumentów zarówno na poziomie europejskim (głównie poprzez dyrektywy i rozporządzenia), jak i na poziomie krajowym (ustawy i akty wykonawcze). Wybrane obszary, cele i zakres najważniejszych regulacji rynku ubezpieczeń przedstawiono w poniższej tabeli.

¹⁰ Więcej w: A. Lewicka-Strzałecka, *Przyzwolenie społeczne na nadużycia konsumenckie w obszarze finansów*, w: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Moralność płatnicza”, 2019, nr 1 (84), s. 6–10.

¹¹ Więcej na ten temat w: *Rynek ubezpieczeniowy – zapobieganie przyczynom przestępczości*, M. Płonka, B. Oręziak, M. Wielc, Wydawnictwo IWS, Warszawa 2019.

¹² A. Furman, D. Maison, *Bez zaufania, ale z nadzieją, czyli podejście Polaków do branży finansowej*, „Nienieodpowiedzialni”, 2017, nr 4, s. 6–8.

¹³ Art. 2.1. ustawy z dnia 22 maja 2003 roku o nadzorze ubezpieczeniowym i emerytalnym (Dz.U. 2003 Nr 124 poz. 1153, ze zm.); dalej: u.n.u.

Tabela 2. Obszary, cele i zakres najważniejszych regulacji rynku ubezpieczeń

Obszar regulacji	Cele i zakres regulacji
System nadzoru ¹⁴	Celem nadzoru nad rynkiem finansowym jest: 1) Zapewnienie prawidłowego funkcjonowania tego rynku, jego stabilności, bezpieczeństwa oraz przejrzystości, zaufania do rynku finansowego, a także zapewnienie ochrony interesów uczestników tego rynku również poprzez rzetelną informację dotyczącą funkcjonowania rynku (art. 2 u.n.f.) ¹⁵ 2) Ochrona interesów osób ubezpieczających, ubezpieczonych, uposażonych lub uprawnionych z umów ubezpieczenia, członków funduszy emerytalnych, uczestników pracowniczych programów emerytalnych, osób otrzymujących emeryturę kapitałową lub osób przez nie uposażonych (art. 3 u.n.u.) System nadzoru ubezpieczeniowego reguluje zagadnienia koncesyjne, ekonomiczne, techniczne, prawne, arbitrażowe, moralne oraz związane z działalnością nadzorowanych podmiotów na rynku ubezpieczeń gospodarczych
System gwarancji wypłacalności ubezpieczycieli	Instytucjonalny, sprawowany przez Komisję Nadzoru Finansowego, wzmocniony poprzez Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny (UFG), Polskie Biuro Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (PBUK) ¹⁶ , Narzędziowy, określający m.in. wymogi kapitałowe, rezerwy techniczno-ubezpieczeniowe, zawarte w dyrektywie SOLVENCY II ¹⁷
Wzmocnienie ochrony konsumenta	Instytucjonalne: sprawowane przez Rzecznika Finansowego ¹⁸ , oraz narzędziowe: określone w art. 384, 385 k.c. ¹⁹ , dotyczące m.in.: zasad dostarczania o.w.u. jako wzorców umownych, wykładni postanowień niejednoznacznych, niedozwolonych postanowień umownych (tzw. klauzul abuzywnych), dyrektywie IDD ²⁰ , ustawie o dystrybucji ubezpieczeń ²¹ i w innych normach prawnych, systematycznie wzmacniających pozycję konsumenta w warunkach asymetrii informacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie wybranych aktów prawnych

Ubezpieczycielem może być wyłącznie podmiot kwalifikowany, tj. posiadający zezwolenie organu nadzoru, podlegający nadzorowi w zakresie wskazanym przez ustawę oraz spełniający ściśle określone wymagania odnośnie

¹⁴ Sprawowany przez organ krajowy (Komisja Nadzoru Finansowego – KNF), oraz europejski (Europejski Urząd Nadzoru Ubezpieczeń i Pracowniczych Programów Emerytalnych – EIOPA).

¹⁵ Ustawa z dnia 21 lipca 2006 roku o nadzorze nad rynkiem finansowym (Dz.U. 2006 Nr 157 poz. 1119 ze zm.); dalej: u.n.f.

¹⁶ Ustawa z dnia 22 maja 2003 roku o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. 2013 poz. 392 ze zm.); dalej: u.u.o.

¹⁷ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/138/WE z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Wyłącalność II) L 335/1; dalej Solvency II.

¹⁸ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (Dz.U. 2015, poz. 1348).

¹⁹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 2019 poz. 1145); dalej: k.c.

²⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/97 z dnia 20 stycznia 2016 r. w sprawie dystrybucji ubezpieczeń (Dz. Urz. UE L 26/19).

²¹ Ustawa z dnia 15 grudnia 2017 r. o dystrybucji ubezpieczeń (Dz.U. 2017 poz. 2486); dalej: u.d.u.

formy i zakresu prowadzenia działalności. Główne regulacje ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej²² i innych ustaw, dotyczące działalności krajowych ubezpieczycieli (reasekuratorów) odnoszą się do następujących obszarów:

1. zakresu działalności określonego w ustawie i zezwoleniu organu nadzoru,
2. dopuszczalnych form prowadzenia działalności,
3. kwalifikowalności działalności ubezpieczeniowej,
4. systemu instytucjonalnego, zapewniającego stabilność rynku,
5. systemu narzędziowego, zapewniającego wiarygodność i wypłacalność ubezpieczycieli,
6. harmonizacji działalności ubezpieczeniowej, zapewniającej swobodne świadczenie usług na terenie państw należących do UE/EOG oraz działalność transgraniczną,
7. zgodności z zasadami nadzoru makroostrożnościowego²³.

Główne regulacje działalności krajowego zakładu ubezpieczeń przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 3. System regulacji działalności krajowego zakładu ubezpieczeń

Obszar	Opis regulacji
Zakres działalności	Brak możliwości wykonywania innej działalności niż: • działalność ubezpieczeniowa (udzielaniem ochrony na wypadek ryzyka wystąpienia skutków zdarzeń losowych), • działalność reasekuracyjna, • pośrednictwo finansowe (banki, fundusze inwestycyjne), • usługi związane z zabezpieczeniem elektronicznych dokumentów związanych z umowami ubezpieczenia Działalność ściśle określona według działów, grup i rodzajów ryzyka, określonych w załączniku do u.d.u.i.r., przy czym nie można wykonywać jednocześnie działalności w dziale I oraz w dziale II (art. 9.1.). Można natomiast łączyć działalność ubezpieczeniową i reasekuracyjną
Forma działalności	Prowadzenie działalności wyłącznie w formie spółki akcyjnej (rozdział 4), towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych (rozdział 5) lub spółki europejskiej (art. 6.1.)

²² Ustawa z dnia 11 września 2015 roku o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Dz.U. 2015 poz. 1844 z późn. zm.); dalej u.d.u.i.r.

²³ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nadzorze makroostrożnościowym nad systemem finansowym i zarządzaniu kryzysowym w systemie finansowym (Dz.U. 2015 poz. 1513).

Obszar	Opis regulacji
Kwalifikowalność	Prowadzenie działalności wyłącznie na podstawie zezwolenia organu nadzoru (art. 7.1) oraz związane z tym obowiązki sprawozdawcze i informacyjne zakładów ubezpieczeń względem organu nadzoru (art. 162-174) z szerokimi kompetencjami ingerencji nadzorczej w przypadku zagrożenia brakiem wypłacalności lub innymi niekorzystnymi zdarzeniami oraz sankcji karnych finansowych i niefinansowych
System zarządzania	Ścisłe określony w rozdziale 3 Obejmuje m.in. klauzule rękojmiowe kadry kierowniczej zakładów ubezpieczeń (art. 48, oraz 55), efektywny system zarządzania ryzykiem obejmujący strategię, procesy i procedury sprawozdawcze konieczne do określenia, pomiaru i monitorowania ryzyka (art. 56-63), efektywny system kontroli wewnętrznej (art. 64), audyty wewnętrznego (art. 65), skuteczną funkcję aktuarialną (art. 66-72), outsourcingu czynności ubezpieczeniowych lub reasekuracyjnych oraz funkcji należących do systemu zarządzania (art. 73-77).
Gospodarka finansowa	Uregulowana w rozdziale 9 (art. 223-276) i w rozdziale 10 (art. 277-283) Obowiązek posiadania na terenie Polski środków własnych w wysokości nie niższej niż margines wypłacalności i nie niższej niż kapitał gwarancyjny Gwarancyjne funkcje kapitałów własnych (w przeciwieństwie do innych działalności, gdzie stanowią one główne źródło finansowania działalności) wraz z wynikającym z tych funkcji obowiązkiem tworzenia: • kapitału zapasowego oraz kapitałów rezerwowych, • rezerw techniczno-ubezpieczeniowych przeznaczonych na pokrycie bieżących i przyszłych zobowiązań, jakie mogą wynikać z zawartych umów ubezpieczenia.
Ujawnianie informacji	Uregulowane w rozdziale 11 (art. 284-291)

Źródło: opracowanie własne na podstawie u.d.u.i.r.

Ten skrótyowy przegląd regulacji, którym podlegają zakłady ubezpieczeń, pozwala na stwierdzenie, że działalność ubezpieczycieli jest uregulowana w sposób wystarczający i jest szarmonizowana z wymogami Unii Europejskiej. Minimalne standardy ochrony konsumenta w głównych kanałach dystrybucji ubezpieczeń (agenci, brokerzy i podmioty oferujące produkty ubezpieczeniowe klientom banków (*bancassurance*), zakłady ubezpieczeń, biura podróży oraz wypożyczalnie samochodów) oraz e-insurance i *insurtech* określa dyrektywa IDD²⁴, Polskie ustawodawstwo ją rozszerzyło, wyróżniając wśród dystrybutorów ubezpieczeń agentów (w tym multiagentów)²⁵ i brokerów²⁶ ewidencjonowanych w rejestrach prowadzonych przez organ nadzoru i wprost zakazują łączenia funkcji agencyjnych oraz brokerskich. Jednak potencjalnym źródłem patologii może być fakt, iż dystrybutor ubezpieczeń, który ma większą kontrolę nad rynkiem, może zacząć działać w swoim interesie, a nie w interesie zakładu ubezpieczeń i rynku ubezpieczeniowego, psując tym samym dobre

²⁴ Pkt 5, 6, 12 Preambuły Dyrektywy IDD.

²⁵ Rozdział 2 u.d.u.

²⁶ Rozdział 3 u.d.u.

obyczaje na rynku ubezpieczeń i podważając wiarygodność regulowanego systemu ubezpieczeń. Może temu zapobiec wprowadzenie określonych klauzul lojalnościowych wobec agentów zakładów ubezpieczeń, którzy są dystrybutorami zależnymi, związanymi z zakładem ubezpieczeń umową agencyjną. W przypadku brokerów ubezpieczeniowych, będących dystrybutorami niezależnymi, potencjalnym patologiom ma zapobiec wymóg sporządzania na piśmie rekomendacji brokerskiej dla klienta, będącej gwarantem bezstronności porady i jego uczciwości.²⁷ Ważne jest również to, że klient może od porady odstąpić w sytuacji, gdy sporządzanie rekomendacji nie ma sensu (np. klient preferuje konkretny produkt lub konkretnego ubezpieczyciela).

Potencjalnym obszarem przestępczości w dystrybucji ubezpieczeń może być zorganizowanie centrum, które sprzedaje klientom polisy ubezpieczeniowe za pośrednictwem kontaktów telefonicznych. Na ogół oferuje się wówczas jeden produkt, nagłośniony marketingowo i łatwy w sprzedaży telefonicznej. Działanie takie może posłużyć również do pozyskania danych osobowych poprzez wypożyczonowaną w internecie infolinię. Dodatkowo, aby utrudnić wykrycie przestępstwa, można notyfikować działalność w innych krajach (pozwala im na to zasada swobody świadczenia usług) lub działać w zagranicznym systemie ubezpieczeń, zyskując na czasie kontroli nadzorczej. Jest to jeden z przykładów wykazywania „kreatywności” w poszukiwaniu luk prawnych²⁸.

Nadal bowiem nie jest uregulowana działalność podmiotów nielicencjonowanego doradztwa finansowego, które nie są dystrybutorami ubezpieczeń w rozumieniu u.d.u. Stwarza to określone i istotne luki prawne, sprzyjające patologiom na rynku ubezpieczeń. W kształtowaniu kanałów dystrybucji zakład ubezpieczeń ma większą kontrolę w przypadku agentów, natomiast brokerzy ubezpieczeniowi oraz inne podmioty działające na tym rynku (np. firmy odszkodowawcze) są niezależne od zakładów ubezpieczeń. Dodatkowo firmy odszkodowawcze nie podlegają kontroli Komisji Nadzoru Finansowego (KNF nie może zatem nałożyć kar), a ich działalność jest jeszcze nieuregulowana prawnie (trwają prace legislacyjne). Obecnie firmę odszkodowawczą może założyć każdy (często są to byli pracownicy firm ubezpieczeniowych

²⁷ Art. 32 pkt 4 u.d.u.

²⁸ Informacje anonimowego pośrednika ubezpieczeń.

i podmioty działający w sektorze, korzystający z wiedzy i kontaktów personalnych), ponieważ nie są one licencjonowane. Podczas gdy ubezpieczyciele i licencjonowani dystrybutorzy działają przejrzysto, firmy odszkodowawcze nie muszą tego robić (nie musi to być zatem podmiot posiadający wiedzę z zakresu prawa, nie obejmują go regulacje rękojmiowe, obowiązkowe ubezpieczenie OC, a Rzecznik Finansowy nie ma ustawowej mocy zbierania skarg i nałożenia kar), co daje im większą swobodę i przewagę, powodując jednocześnie zachwianie równowagi i transparentności na regulowanym rynku ubezpieczeń. Senacki projekt *ustawy o świadczeniu usług w zakresie dochodzenia roszczeń odszkodowawczych*, ma na celu zwiększenie zakresu ochrony osób, które poniosły szkodę w wyniku czynów niedozwolonych i korzystają z usług kancelarii odszkodowawczych, oraz wyeliminowanie nieetycznych praktyk pozyskiwania klientów²⁹. Zakłada on m.in. ograniczenie wysokości wynagrodzenia za czynności związane z dochodzeniem tych roszczeń (maksymalnie do 20% uzyskanej rekompensaty), wprowadzenie wymogu zatwierdzenia przez klienta czynności prawnych dokonanych przez doradcę, które zmierzają do zrzeczenia się roszczenia, wypłacanie odszkodowań bezpośrednio osobie poszkodowanej oraz wprowadzanie obowiązkowych ubezpieczeń OC za szkody wyrządzone przy wykonywaniu działalności w zakresie dochodzenia roszczeń odszkodowawczych. **Zakazuje też m.in. bezpośredniej akwizycji lub reklamy usług doradztwa odszkodowawczego, a także prowadzenia ich w miejscu udzielania świadczeń zdrowotnych, domach pogrzebowych, na cmentarzach, budynkach użyteczności publicznej, w tym w urzędów, sądów, prokuratury.**

Potencjalne obszary przestępczości ubezpieczeniowej tkwią też w transgranicznej działalności ubezpieczeniowej. W Polsce działalność transgraniczna może być realizowana w ramach swobody świadczenia usług lub poprzez tworzenie oddziałów głównych zagranicznych zakładów ubezpieczeń. Na polskim rynku, oprócz krajowych zakładów ubezpieczeń (podlegających polskiemu prawu i organowi nadzoru), możliwe jest prowadzenie działalności ubezpieczeniowej przez zagranicznych ubezpieczycieli, podlegające

²⁹ Druk nr 3136, Warszawa, 14 czerwca 2019 r., <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=3136>, (dostęp: 1.09.2019).

regulacjom prawnym kraju, w którym ma siedzibę oddział główny zakładu ubezpieczeń.

Z regulacji określonych w rozdziale 7 u.d.u.i.r. wynika, że polskiemu prawu podlegają zagraniczne zakłady ubezpieczeń i reasekuracji, które posiadają w Polsce oddział główny. Polskemu prawu nie podlega działalność zagranicznych zakładów ubezpieczeń na zasadzie swobody świadczenia usług, uregulowana w rozdziale 8 u.d.u.i.r. Syntezę regulacji w tym zakresie przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 4. Regulacje dotyczące działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej w Polsce prowadzonej przez zagraniczne zakłady ubezpieczeń i reasekuracji

Forma	Regulacje dotyczące transgranicznej działalności ubezpieczeniowej
Oddział główny	Podjęmowanie działalności na terenie UE/EOG wymaga zezwolenia organu nadzoru w kraju, w którym jest zlokalizowany oddział główny (art. 177-202). Jego działalność regulują zatem normy polskiego prawa, a organem nadzoru jest KNF
Swoboda świadczenia usług	Wykonywanie działalności na terenie UE/EOG podlega prawu i nadzorowi państwa członkowskiego UE, w którym zakład ubezpieczeń ma siedzibę (art. 204) Zamiar rozpoczęcia działalności ubezpieczeniowej na terenie każdego państwa UE/EOG wymaga zawiadomienia organu nadzoru właściwego dla tego kraju. Przed zawarciem umowy ubezpieczenia występuje obowiązek poinformowania ubezpieczającego o siedzibie zakładu ubezpieczeń Działalność ta nie podlega zatem polskim normom prawnym, a organem nadzoru nie jest KNF
Wykonywanie działalności ubezpieczeniowej w Polsce przez zakład ubezpieczeń mający siedzibę w państwie niebędącym członkiem UE/EOG może być realizowane na zasadzie wzajemności. Wymaga zezwolenia krajowego organu nadzoru i może być realizowane jedynie w formie oddziału głównego Zasady wzajemności nie stosuje się do państw należących do Światowej Organizacji Handlu (art.176)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie u.d.u.i.r.

Samo afiliowanie za granicą towarzystw ubezpieczeniowych nie stanowi przestępstwa, ale poprzez opóźnienia czasowe w kontroli zapisów księgowych stwarza warunki do działalności przestępczej. Mechanizm ten może mieć miejsce w przypadku transferu środków i zapisów księgowych w ramach holdingów międzynarodowych lub keptywów lokowanych w obszarach *off-shore*, słabo nadzorowanych. Przykładem może być *ghost brokers* – metoda występująca na terenie Wielkiej Brytanii, polegająca na oferowaniu fałszywych polis OC przez nielegalnych pośredników ubezpieczeniowych. Metoda ta funkcjonuje

na dobrze rozwiniętych rynkach ubezpieczeniowych, gdzie występuje wiele zakładów ubezpieczeń oraz podmiotów trudniących się pośrednictwem³⁰.

We wskazywanym w raporcie Polskiej Izby Ubezpieczeń obszarem przestępczości może być wykorzystywanie pojazdów zarejestrowanych w innym kraju do generowania szkód komunikacyjnych. Właścicielem samochodu jest zwykle obcokrajowiec. Metoda ta bazuje na ograniczeniach wynikających z faktu, że bazy systemów antyfraudowych opierają się zwykle na danych z jednego kraju i nie są w stanie wychwytywać powiązań, jeżeli pojazd, kierujący bądź właściciel pochodzą z innego kraju. Dodatkową trudność powoduje fakt częstego zbywania pojazdu bez jego przerejestrowywania, zamienianie tablic rejestracyjnych lub korzystanie z ubezpieczenia krótkoterminowego³¹. Ponadto wiele podmiotów prowadzących działalność transgraniczną zastrzega w swoich wzorcach umownych, że ewentualne spory rozstrzygane będą przez sądy zagraniczne i zgodnie z prawem zagranicznym. Komisja Nadzoru Finansowego prowadzi jedynie informacje o firmach, które notyfikowały chęć działalności na terenie Polski, nie ma jednak możliwości wskazania warunków ich działania, czy podjęcia bezpośrednich czynności nadzorczych wobec nich. Przed zawarciem umowy ubezpieczenia należy zatem sprawdzić, gdzie ma siedzibę podmiot oferujący dany produkt.

4. Produkt ubezpieczeniowy i proces jego dystrybucji jako potencjalne obszary patologii na rynku ubezpieczeń

Stronę przedmiotową rynku ubezpieczeń tworzą produkty ubezpieczeniowe wraz z procesem ich świadczenia.

Kluczowe dla rynku ubezpieczeń normy prawne, traktujące o produkcji ubezpieczeniowym, nie zdefiniowały jego pojęcia mimo posługiwania się

³⁰ P. Majewski, Polska Izba Ubezpieczeń, Komisja ds. Przeciwdziałania Przestępczości Ubezpieczeniowej, *Analiza danych dotyczących przestępstw ujawnionych w 2017 roku w związku z działalnością zakładów ubezpieczeń – członków Polskiej Izby Ubezpieczeń*, Raport PIU, Warszawa 2018, s. 33.

³¹ Ibid.

tym terminem³². Jakub Nawracała³³ podzielił sposoby zdefiniowania tego pojęcia na dwie grupy poglądów:

- 1) poglądy utożsamiające produkt ubezpieczeniowy z umową ubezpieczenia;
- 2) poglądy utożsamiające produkt ubezpieczeniowy z określonym typem umów ubezpieczenia, bez uwzględniania indywidualnych ustaleń, które zapadają przy zawieraniu konkretnej umowy ubezpieczenia.

Utożsamianie produktu ubezpieczeniowego z umową ubezpieczenia oznacza, że jego elementem stają się indywidualne ustalenia stron, takie jak np. wysokość składki ubezpieczeniowej, określony termin płatności, okres ubezpieczenia (oznaczony przez wskazanie dat), wybór konkretnego wariantu lub zakresu ubezpieczenia itd. Z kolei utożsamianie produktu ubezpieczeniowego z o.w.u. oznacza, że chodzi o ogół postanowień kształtujących prawa i obowiązki stron oraz zakres ubezpieczenia, jednak w sposób „niespersonalizowany” – a zatem wyznaczający jedynie ramy, w których może być udzielona ochrona ubezpieczeniowa³⁴.

Warto też zwrócić uwagę na fakt, iż ekonomiści oraz specjaliści od zarządzania i marketingu inaczej definiują produkt ubezpieczeniowy, określając go jako „zespół korzyści dostarczanych ubezpieczonemu przez zakład ubezpieczeń”³⁵, który posiada cechy specyficzne, wymagające stosowania specyficznych narzędzi marketingowych³⁶.

³² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/138/WE z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Wyłącalność II), (Dz.U. UE. L. 2009.335.1 z dnia 17 grudnia 2009 r.), ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Dz.U. 2015 poz. 1844), Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/97 z dnia 20 stycznia 2016 r. w sprawie dystrybucji ubezpieczeń (Dz. Urz. UE z 2 lutego 2016 r., poz. L 26/19); dalej IDD; ustawa z dnia 15 grudnia 2017 r. o dystrybucji ubezpieczeń (Dz.U. 2017 poz. 2486); dalej u.d.u.

³³ J. Nawracała, *Ustandaryzowane dokumenty zawierające informacje o produkcie ubezpieczeniowym. Możliwe interpretacje w kontekście pojęcia produktu ubezpieczeniowego*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe”, 2019, nr 2, s. 58.

³⁴ Ibid., s. 58–60.

³⁵ J. Monkiewicz, *Produkty ubezpieczeniowe – istota, cechy, rodzaje*, w: *Podstawy ubezpieczeń*, t. 2: *Produkty*, red. J. Monkiewicz, Poltext, Warszawa 2001, s. 21.

³⁶ Więcej w: M. Płonka, *Specyfika produktu ubezpieczeniowego a marketing firm ubezpieczeniowych*, w: *Zarządzanie procesami rynkowymi*, red. D. Fatuła, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2005, s. 197–206.

Dla potrzeb niniejszego opracowania z punktu widzenia problemu przestępczości ubezpieczeniowej można przyjąć definicję produktu ubezpieczeniowego jako „zespoł korzyści dostarczanych ubezpieczonemu poprzez umowę ubezpieczenia i usługi jej towarzyszące”. Takie zdefiniowanie produktu ubezpieczeniowego w sposób jednoznaczny wskazuje na ubezpieczyciela jako jego twórcę, określając jednocześnie, że częścią produktu jest również dystrybucja oraz usługi przed- i posprzedażowe świadczone przez dystrybutorów. W przypadku tak zdefiniowanego produktu trudno dopatrywać się potencjalnych źródeł przestępczości w samej umowie ubezpieczenia, lecz mogą się w niej znaleźć klauzule abuzywne, które są przedmiotem badania przez biuro Rzecznika Finansowego. Widoczne wzmocnienie ochrony konsumenta w warunkach asymetrii informacji zawarte jest w wystarczającym stopniu w regulacjach IDD i u.d.u. Ewentualne luki tkwią w braku świadomości konsumenckiej, zatem nadal potrzebna jest działalność edukacyjna. Z kolei zobowiązaniowy charakter produktu ubezpieczeniowego, zawarty w art. 805 Kodeksu cywilnego³⁷, oraz regulacje formalne (podział na działy, grupy i rodzaje ubezpieczeń zawarty w załączniku do u.d.u.i.r.) determinują zachowawczy charakter sektora ubezpieczeń i jego odporność na innowacje. Potencjalne źródła innowacji i jednocześnie przestępczości ubezpieczeniowej tkwią procesie jego świadczenia, w którym znaczące miejsce zajmują oprócz produktu również: cena, dystrybucja, promocja i personel. W terminologii marketingowej kompleksowa oferta zawiera się w pojęciu marketing-miks, definiowanym jako kompozycja środków, za pomocą których podmiot podaży (np. zakład ubezpieczeń) oddziałuje na rynek docelowy³⁸. Wszystkie komponenty marketing-miksu są ściśle powiązane z tworzeniem produktu przez zakład ubezpieczeń oraz procesem jego dystrybucji, ponieważ zgodnie z art. 2 pkt 1 Dyrektywy IDD „dystrybucja ubezpieczeń” oznacza działalność polegającą na doradzaniu, proponowaniu lub przeprowadzaniu innych prac przygotowawczych do zawarcia umów ubezpieczenia, na zawieraniu takich umów

³⁷ Art. 805 § 1 Przez umowę ubezpieczenia ubezpieczyciel zobowiązuje się, w zakresie działalności swego przedsiębiorstwa, spełnić określone świadczenie w razie zajścia przewidzianego w umowie wypadku, a ubezpieczający zobowiązuje się zapłacić składkę (*ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz.U. 2019 poz.1145*).

³⁸ M. Płonka, *Marketing instytucji finansowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2011, s. 51.

lub udzielaniu pomocy w administrowaniu takimi umowami i wykonywaniu ich, w szczególności w przypadku roszczenia, w tym udzielanie informacji dotyczących jednej lub większej liczby umów ubezpieczenia na podstawie kryteriów wybranych przez klienta za pośrednictwem stron internetowych lub innych mediów oraz opracowanie rankingu produktów ubezpieczeniowych obejmującego porównanie cen i produktów, lub udzielanie zniżki od ceny umowy ubezpieczenia, gdy klient jest w stanie pośrednio lub bezpośrednio zawrzeć umowę ubezpieczenia za pośrednictwem stron internetowych bądź innych mediów. W działaniach dystrybutorów ubezpieczeń tkwią największe potencjalne obszary przestępczości ubezpieczeniowej, ponieważ najwięcej innowacji na rynku ubezpieczeń (np. *insurtech*) występuje w procesie świadczenia usługi ubezpieczeniowej. Te z kolei implikują nowy potencjał dla działań przestępczych lub patologicznych (np. cyberprzestępczość czy *misselling*). Zapobiegać temu ma obowiązek przedstawiania produktu ubezpieczeniowego przed zawarciem umowy ubezpieczenia w postaci ustandaryzowanego dokumentu zawierającego informacje o tym produkcie, sporządzanego przez zakład ubezpieczeń lub pośrednika. „Dokument zawierający informacje o produkcie ubezpieczeniowym”, zwany potocznie „kartą produktu” ma być krótkim i odrębnym dokumentem, posiadać przejrzysty układ, strukturę i wielkość użytej czcionki, ułatwiające jego czytanie³⁹.

Szczególną uwagę należy zwrócić na patologie wykorzystujące asymetrię informacji i brak świadomości konsumenckiej, wykorzystywane w sprzedaży produktów ubezpieczeniowych. Jednym z obszarów patologii produktowo-procesowych jest *misselling*, czyli sprzedaż niepotrzebnych produktów, ponieważ, „obserwując zachowania ekonomiczne uczestników rynków finansowych można zauważyć, że nie zawsze podejmują oni decyzje w sposób racjonalny”⁴⁰.

Z formalnoprawnego punktu widzenia *misselling* nie jest przestępstwem penalizowanym, może być jedynie rozpatrywany w kategoriach etycznych. Problem *missellingu* na rynku ubezpieczeń jest zagadnieniem złożonym i nadal nieuregulowanym formalnie, ponieważ istniejący system

³⁹ Art. 8.1. u.d.u.

⁴⁰ *Sprawozdanie z działalności Rzecznika Finansowego w 2018 r. oraz uwagi o stanie przestrzegania prawa i interesów klientów podmiotów rynku finansowego*, Warszawa, marzec 2019, s. 7.

aksjonormatywny jest bezsilny wobec przejawów niewiedzy i naiwności; daje też obywatelom prawo do bycia oszukanym. Co ciekawe, na ogół osoby biorące udział w takim procederze uważają się za uczciwych obywateli, akcentujących system wartości ukształtowany przez wyznawaną religię, rodzinę, grupę społeczno-zawodową.

5. Wybrane mechanizmy przeciwdziałania przestępczości ubezpieczeniowej na rynkach zagranicznych a projekty polskie

Globalizacja powoduje nie tylko dyfuzję wiedzy i przepływ informacji o możliwościach przestępczości, lecz także może stanowić źródło wiedzy o doświadczeniach w zwalczaniu przestępczości ubezpieczeniowej na innych, bardziej rozwiniętych rynkach ubezpieczeniowych. W Wielkiej Brytanii od 2012 r. działa wyspecjalizowana jednostka policyjna zajmująca się zwalczaniem oszustw ubezpieczeniowych IFED (*The Insurance Fraud Enforcement Department*)⁴¹. W 2013 r. powołano także celową jednostkę *Insurance Fraud Bureau* (IFB), której działalność koncentruje się na wykrywaniu i zapobieganiu zorganizowanym oszustwom ubezpieczeniowym oraz *Insurance Fraud Register* (IFR) – branżową bazę oszustw ubezpieczeniowych⁴². W Niemczech funkcjonuje System Ostrzegania i Informacji HIS (*Das Hinweis und Informationssystem der Versicherungswirtschaft*)⁴³. We Francji ważnym narzędziem walki z przestępczością jest aplikacja SAS, która obejmuje wykrywanie, zarządzanie, alarmowanie, prowadzenie śledztwa, analizę, badania statystyczne nieuczciwego zachowania oraz monitoring czynów podejrzanych⁴⁴. W Stanach Zjednoczonych od 1993 r. działa stowarzyszenie CAIF (*The Coalition Against Insurance Fraud*), którego członkami są instytucje naukowe, organizacje konsumenckie, prawnicze, rządowe, zakłady ubezpieczeń oraz przedstawiciele

⁴¹ Insurance Fraud Enforcement Department, <https://www.cityoflondon.police.uk/advice-and-support/fraud-and-economic-crime/ifed/Pages/default.aspx> (dostęp: 15.09.2019).

⁴² Więcej w: A. Bera, D. Kordela, D. Pauch, *Przestępczość ubezpieczeniowa. Uwarunkowania, skala, przeciwdziałanie*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2019, s. 88.

⁴³ Ibid., s. 88–90.

⁴⁴ Ibid., s. 91.

przedsiębiorców⁴⁵. Międzynarodowym projektem, mającym na celu wspieranie zwalczania przestępczości w ubezpieczeniach komunikacyjnych, jest EUCARIS (*European Car and Driving License Information System*) – system wymiany informacji, który zapewnia krajom członkowskim infrastrukturę i oprogramowanie do udostępniania m.in. ich informacji rejestracyjnych dotyczących samochodów i praw jazdy, pomagając w walce z kradzieżą samochodów i oszustwami rejestracyjnymi⁴⁶.

W Polsce sieć instytucjonalną w zwalczaniu przestępstw ubezpieczeniowych tworzą:

- Komisja Nadzoru Finansowego, poprzez prowadzenie rejestru krajowych i zagranicznych zakładów ubezpieczeń oraz agentów i brokerów ubezpieczeniowych, oraz prowadzenie listy ostrzeżeń publicznych, dotyczącą podmiotów rynku finansowego, w tym rynku ubezpieczeń⁴⁷;
- Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny, pełniący również funkcję Ośrodka Informacji i prowadzący od lutego 2019 r. Zintegrowaną Platformę Identyfikacji i Weryfikacji Zjawisk Przestępczości Ubezpieczeniowej, podobną do brytyjskiego IFR czy niemieckiego HIS;
- Polska Izba Ubezpieczeń, w ramach której działa Komisja ds. Przeciwdziałania Przestępczości Ubezpieczeniowej, od 2001 r. publikująca raporty o przestępczości w ubezpieczeniach;
- Rzecznik Finansowy, który podejmuje szereg inicjatyw edukacyjnych i popularyzatorskich na rzecz podnoszenia świadomości konsumenciej na rynku ubezpieczeń oraz rozpatruje skargi klientów (konsumentów) zakładów ubezpieczeń;
- Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, który prowadzi rejestr klauzul niedozwolonych, wynikających z asymetrii informacji, naruszających prawa konsumenckie⁴⁸;
- Ministerstwo Sprawiedliwości poprzez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.

⁴⁵ Insurance fraud, <http://www.insurancefraud.org/> (dostęp: 15.09.2019).

⁴⁶ Eucaris, <https://www.eucaris.net/> (dostęp: 15.09. 2019).

⁴⁷ Lista ostrzeżeń publicznych KNF, https://www.knf.gov.pl/dla_konsumenta/ostrezenia_publiczne (dostęp: 15.09.2019).

⁴⁸ Rejestr klauzul niedozwolonych UOKIK, <https://www.rejestr.uokik.gov.pl/> (dostęp: 15.09.2019).

Wspomniane inicjatywy świadczą o znaczącym rozwoju prac i wdrożeń w zakresie prewencji i zwalczania przestępczości ubezpieczeniowej, jednakże brakuje tym przedsięwzięciom kompleksowego i holistycznego charakteru. W strukturach policji brakuje komórki wyspecjalizowanej w przestępczości ubezpieczeniowej; jest jedynie kilka pokrewnych komórek związanych z przestępczością gospodarczą, np. Biuro do Walki z Cyberprzestępczością, Biuro Prewencji czy Biuro Międzynarodowej Współpracy Policji. Zakłady ubezpieczeń mają na ogół rozbudowaną strukturę sprzedaży produktów, lecz nie posiadają wyspecjalizowanych komórek ds. zwalczania przestępczości ubezpieczeniowej.

6. Zakończenie

Rozpoznając obszary przestępczości, można stworzyć oraz wdrożyć mechanizmy i procedury prewencji, a także skutecznego zwalczania przestępczości i nieetycznych zachowań.

By zminimalizować wpływ zjawiska przestępczości na funkcjonowanie rynku ubezpieczeń, konieczne jest stworzenie systemowych rozwiązań mających na celu z jednej strony zapewnienie realności ochrony ubezpieczeniowej a z drugiej zabezpieczenie wszystkich stron i podmiotów umowy ubezpieczenia przed możliwymi skutkami utraty wiarygodności systemu ubezpieczeń. Służą temu regulacje prawne, organizacyjne i instytucjonalne rynku ubezpieczeń oraz działalności zakładów ubezpieczeń.

Postulaty antyfraudowe *de lege ferenda* można odnieść do wprowadzenia w Polsce innowacji w wymiarze *assessing foundations* w formie produktowej oraz procesowej.

W tworzeniu prawa zarówno materialnego, jak i formalnego należy stworzyć takie regulacje, które gwarantowałyby stabilność i wiarygodność systemu ubezpieczeń oraz wzmacniały ochronę konsumenta. Niestety, brak wiedzy i świadomości obywateli stwarzają nadal pole do nadużyć i oszustw ze strony podmiotu bardziej świadomego, wykorzystujących asymetrię informacji.

Sama istota produktu ubezpieczeniowego, rozumianego jako umowa ubezpieczenia, jest w wystarczającym stopniu uregulowana w zapisach art. 805-834 k.c. Podporządkowana tym normom jest konstrukcja o.w.u., stosowana przez

zakłady ubezpieczeń (m.in. polityka cen zależna od oceny ryzyka, klauzule wyłączające odpowiedzialność ubezpieczyciela, udział własny ubezpieczającego w pokrywaniu szkody, franszyza, konstrukcja praw i obowiązków stron umowy i uprawnionych z umów ubezpieczenia, aby ewentualne ryzyko strat dotyczyło również ubezpieczonego, motywując go do działań zapobiegania szkodom).

Największe pole do potencjalnych nadużyć stwarzają innowacje tkwiące w procesie ich sprzedaży i dystrybucji. Ważne jest, by zakłady ubezpieczeń nie utraciły kontroli nad procesem sprzedaży i oceny ryzyka w kanałach dystrybucji, ponieważ są instytucjami zaufania publicznego. Podczas gdy ubezpieczyciele i licencjonowani pośrednicy działają przejrzysto, firmy odszkodowawcze nie muszą tego robić (nie są licencjonowane, nie obejmują ich regulacje rękojmiowe, nie podlegają obowiązkowemu ubezpieczeniu OC, a Rzecznik Finansowy nie ma ustawowej mocy zbierania na nie skarg), zatem w celu zwiększenia przejrzystości rynku ubezpieczeń **działalność firm odszkodowawczych powinna być uregulowana w sposób podobny, jak ma to miejsce w przypadku pośredników na rynku ubezpieczeń**, zmniejszając tym samym dysfunkcje tego rynku oraz skalę nadużyć i patologii, w tym przestępczości.

Ciemną liczbę przestępstw i jeszcze bardziej ciemną liczbę patologii na rynku ubezpieczeniowym tworzą przede wszystkim luki regulacyjne. Nadmierna regulacja działalności ubezpieczeniowej z kolei koliduje z prawem swobody działalności gospodarczej oraz zwiększa koszty akwizycji, które finalnie są przenoszone na klientów usług ubezpieczeniowych. Implikuje to konieczność szkoleń oraz konsolidacji instytucji rynku ubezpieczeniowego, państwa i organizacji pozarządowych w celu wypracowania wspólnego modelu walki z patologią i przestępczością na rynku ubezpieczeń.

Wszystko to sprawia, że konieczne staje się **stworzenie centralnej instytucji ds. prewencji i zwalczania przestępczości ubezpieczeniowej, działającej w skali międzynarodowej**, która zatrudniałaby specjalistów z branży ubezpieczeniowej, księgowości ubezpieczeniowej, cyberbezpieczeństwa oraz współpracowałaby ze wszystkimi instytucjami rynku ubezpieczeń i państwa, ponieważ istniejące bazy systemów antyfraudowych opierają się zwykle na danych z jednego kraju i nie są w stanie wychwytywać szybko powiązań międzynarodowych. Szczególną rolę mają tutaj oszustwa księgowe, które są

trudne do wykrycia, ponieważ ich ujawnienie wymaga profesjonalnej wiedzy z matematyki oraz rachunkowości ubezpieczeniowej.

Postęp technologiczny, określany jako czwarta rewolucja przemysłowa, może być wykorzystywany zarówno dla kreowania czynów przestępczych (cyberprzestępczość), jak i do zwalczania przestępczości. Anonimowość kontaktów marketingowych i infolinie sprzyjają działaniom przestępczym, a środowiska przestępcze wykorzystują nowoczesne technologie wcześniej i bardziej efektywnie niż instytucje je zwalczające, mając przewagę czasową i omijając procedury wynikające z norm imperatywnych i dyspozytywnych. **Konieczne jest zatem stworzenie systemu cyberbezpieczeństwa na rynku ubezpieczeń.**

Ważnym elementem walki z przestępczością powinno być stosowanie środków zapobiegawczych, mających charakter **badan w zakresie przestępczości oraz ciągłej edukacji zarówno społeczeństwa, pracowników zakładów ubezpieczeń, jak i organów ścigania.** Wynika to częściowo z niewystarczającej wiedzy merytorycznej osób wykonujących czynności z zakresu ubezpieczeń lub czynności dochodzeniowe, jak także z faktu, że częstokroć oszustwo ubezpieczeniowe, wyłudzenie odszkodowania, fałszerstwo dokumentów, nieprawdziwe oświadczenia lub zeznania – jak wskazano powyżej – traktowane są w istniejącym porządku aksjonormatywnym nie jako czyny przestępcze i moralnie naganne, lecz jako „załatwienie” odszkodowania.

Ponieważ rynek ubezpieczeń jest rynkiem zaufania publicznego, wszystkie antyfraudowe rozwiązania systemowe powinny zmierzać z jednej strony do zapewnienia realności ochrony ubezpieczeniowej, a z drugiej – do zabezpieczenia wszystkich stron i podmiotów umowy ubezpieczenia przed możliwymi skutkami utraty wiarygodności systemu ubezpieczeń.

Bibliografia

- Bera A., Kordela D., Pauch D., *Przestępczość ubezpieczeniowa. Uwarunkowania, skala, przeciwdziałanie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2019.
- Chmielewski H., Woźniak W., *Organiczne i afektywne uwarunkowania przestępczości*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2005, nr 14, s. 241–248.
- Druk nr 3136, Warszawa, 14 czerwca 2019 r. <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=3136> (dostęp: 1.09.2019).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/97 z dnia 20 stycznia 2016 r. w sprawie dystrybucji ubezpieczeń (Dz. Urz. UE L 26/19).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/138/WE z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Wyłącalność II) L 335/1.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/138/WE z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Wyłącalność II), (Dz.U. UE. L. 2009.335.1 z dnia 17 grudnia 2009 r.).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/97 z dnia 20 stycznia 2016 r. w sprawie dystrybucji ubezpieczeń (Dz. Urz. UE z 2 lutego 2016 r., poz. L 26/19).
- Eucaris, <https://www.eucaris.net/> (dostęp: 15.09.2019).
- Furman A., Maison D., *Bez zaufania, ale z nadzieją, czyli podejście Polaków do branży finansowej*, „Nienieodpowiedzialni”, 2017, nr 4, s. 6–8.
- Gardocki L., *Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, 2013, wol. 60 (2), SECTIO G., s. 29–40.
- Insurance fraud, <http://www.insurancefraud.org/> (dostęp: 15.09.2019).
- Insurance Fraud Enforcement Department, <https://www.cityoflondon.police.uk/advice-and-support/fraud-and-economic-crime/ifed/Pages/default.aspx> (dostęp: 15.09.2019).
- Lewicka-Strzałecka A., *Przyzwolenie społeczne na nadużycia konsumenckie w obszarze finansów*, w: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Moralność płatnicza”, 2019, nr 1 (84), s. 6–10.
- Lista ostrzeżeń publicznych KNF, https://www.knf.gov.pl/dla_konsumenta/ostrzezenia_publiczne (dostęp: 15.09.2019).
- Majewski P., Polska Izba Ubezpieczeń, Komisja ds. Przeciwdziałania Przestępczości Ubezpieczeniowej, *Analiza danych dotyczących przestępstw ujawnionych w 2017 roku w związku z działalnością zakładów ubezpieczeń – członków Polskiej Izby Ubezpieczeń*, Raport PIU, Warszawa 2018.
- Michalski T., *Ryzyko w działalności człowieka*, w: *Podstawy ubezpieczeń*, t. 1: *Mechanizmy i funkcje*, red. J. Monkiewicz, Poltext, Warszawa 2000.

- Miksiewicz D., *Charakterystyka przestępczości ubezpieczeniowej w Polsce*, „Studenckie Zeszyty Naukowe”, 2015, R. 18, z. 27, s. 42–58.
- Monkiewicz J. (red.), *Produkty ubezpieczeniowe – istota, cechy, rodzaje*, w: *Podstawy ubezpieczeń*, t. 2: *Produkty*, Poltext, Warszawa 2001, s. 19–40.
- Moralność finansowa Polaków Raport z badań*, Edycja II, A. Lewicka-Strzańska, Gdańsk-Warszawa, Konferencja Przedsiębiorstw Finansowych w Polsce, maj 2017, s. 4–30.
- Nawracała J., *Ustandaryzowane dokumenty zawierające informacje o produkcie ubezpieczeniowym. Możliwe interpretacje w kontekście pojęcia produktu ubezpieczeniowego*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe”, 2019, nr 2, s. 51–72.
- Nowak M., *Teorie i koncepcje wychowania*, WAiP, Warszawa 2008.
- Płonka M., *Marketing instytucji finansowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2011.
- Płonka M., *Specyfika produktu ubezpieczeniowego a marketing firm ubezpieczeniowych*, w: *Zarządzanie procesami rynkowymi*, red. D. Fatuła, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2005, s. 197–206.
- Rejestr klauzul niedozwolonych, <https://www.rejestr.uokik.gov.pl/> (dostęp: 15.09.2019).
- Rynek ubezpieczeniowy – zapobieganie przyczynom przestępczości*, red. M. Płonka, B. Oręziak, M. Wielc, Wydawnictwo IWS, Warszawa 2019.
- Sprawozdanie z działalności Rzecznika Finansowego w 2018 r. oraz uwagi o stanie przestrzegania prawa i interesów klientów podmiotów rynku finansowego*, Warszawa, marzec 2019.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia.1964 r. Kodeks cywilny* (Dz.U. 2019 poz. 1145).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r.Kodeks karny* (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 22 maja 2003 roku o nadzorze ubezpieczeniowym i emerytalnym* (Dz.U. 2003 Nr 124 poz. 1153 ze zm.).
- Ustawa z dnia 22 maja 2003 roku o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych* (Dz.U. 2013 poz. 392 ze zm.).
- Ustawa z dnia 21 lipca 2006 roku o nadzorze nad rynkiem finansowym* (Dz.U. 2006 Nr 157 poz. 1119 ze zm.).
- Ustawa z dnia 11 września 2015 roku o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej* (Dz.U. 2015 poz. 1844 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nadzorze makroostrożnościowym nad systemem finansowym i zarządzaniu kryzysowym w systemie finansowym* (Dz.U. 2015 poz. 1513).
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym* (Dz.U. 2015 poz. 1348).
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej* (Dz.U. 2015 poz. 1844).
- Ustawa z dnia 15 grudnia 2017 r. o dystrybucji ubezpieczeń* (Dz.U. 2017 poz. 2486).

„Assessing Foundations” regulacji zabezpieczających członków organizacji przed działaniami przestępczymi

KONRAD WALCZUK¹

1. Wprowadzenie

Celem niniejszego opracowania jest dokonanie częściowej analizy (będącej elementem szerszych rozważań, zawartych również w innych opracowaniach prezentowanej monografii) przyczyn powstawania sytuacji, w których dochodzi do przestępstw w zarządzaniu ludźmi w organizacji oraz danie przyczynku do opracowania rozwiązań im zapobiegających. Analiza ta przybiera postać „Assessing Foundations”, czyli dokonania oceny fundamentów – zasadniczych regulacji prawnych, zabezpieczających członków organizacji przed działaniami przestępczymi związanymi z zarządzaniem daną organizacją.

Jako podstawowe wartości podlegające ochronie na potrzebę niniejszego opracowania zostały wybrane: prawo do prywatności oraz autonomia informacyjna jednostki (w tym z uwzględnieniem szczególnej sytuacji funkcjonariuszy publicznych), a także w ograniczonym potrzebami analizy zakresie prawo do informacji. Wskazane wartości należą do fundamentów funkcjonowania jednostki w organizacji, niemniej jednak są narażone na naruszenie, także poprzez działania przestępcze.

¹ Doktor nauk prawnych, specjalista z zakresu prawa publicznego oraz bezpieczeństwa państwa, adiunkt w Instytucie Prawa Akademii Sztuki Wojennej.

2. Znaczenie (zakres przedmiotowy i podmiotowy) autonomii informacyjnej i prawa do prywatności oraz prawa do informacji z perspektywy organizacji

Funkcji i ról w społeczeństwie wymagających szerokiego dostępu do informacji jest coraz więcej. Uwaga ta dotyczy także funkcjonowania szeroko rozumianych organizacji, takich jak przedsiębiorstwa – prywatne i państwowe, czy też administracja publiczna – rządowa i samorządowa. Jest to m.in. efektem przekształcania się społeczeństw industrialnych w społeczeństwa informacyjne, co uznać można za rzecz naturalną przy uwzględnieniu ogólnego poziomu zaawansowania technologicznego poszczególnych społeczeństw (i organizacji państwowych)².

Ponadto informacja ma konkretną wartość ekonomiczną i jako taka może być podstawą, a przynajmniej komponentem, siły ekonomicznej jej posiadacza³. Nie można przy tym pomijać „uspołeczniającej”, „propaństwowej”, a nawet „umoralniającej” wartości informacji (w praktyce wartości te są ze sobą powiązane)⁴. Jest to jedna grupa aspektów określających wartość informacji. Druga łączy się z intymną sferą każdego człowieka i ze związanym z nią prawem do prywatności, gdzie prywatność jest *de facto* pojęciem o niejasnych konturach znaczeniowych⁵. W tym obszarze stykają się różne, bardzo często trudne do pogodzenia dążenia – chęć pozostawienia nienaruszonej sfery prywatnej i chęć pozyskania jak największej ilości informacji o indywidualnym, konkretnym człowieku – czy to przez podmioty komercyjne, zmierzające do osiągnięcia różnorodnego zysku (przede wszystkim finansowego), czy to przez podmioty publiczne, głównie służby policyjne⁶ (przede wszystkim Policja – w tym Centralne Biuro Śledcze Policji, Straż Graniczna, ale też np. Służba Ochrony Państwa), służby specjalne⁷ (Agencja

² Zob. K. Walczuk, *Prawo do informacji a administracja publiczna*, w: M. Karpiuk, W. Kitler (red.), *Nauka administracji*, Difin, Warszawa 2013, s. 173.

³ Zob. L. Stecki, *Consulting*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 1997, s. 77.

⁴ K. Walczuk, *Prawo do informacji...*, op. cit., s. 174.

⁵ M. Safjan, *Wyzwania dla państwa prawa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 112.

⁶ Zob. K. Walczuk, *Policja jako wyspecjalizowana formacja podległa Ministrowi Spraw Wewnętrznych*, w: M. Karpiuk, K. Walczuk (red.), *Prawo bezpieczeństwa publicznego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie, Warszawa 2013, s. 113–132.

⁷ Zob. idem, *Pozycja prawnoustrojowa oraz właściwość rzeczowa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, w: M. Karpiuk, K. Walczuk (red.), *Prawo bezpieczeństwa publicznego*, Warszawa 2013,

Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Agencja Wywiadu, Służba Kontrwywiadu Wojskowego i Służba Wywiadu Wojskowego) i służby skarbowe (Krajowa Administracja Skarbowa), mające na celu zapewnienie porządku i bezpieczeństwa publicznego⁸ i zmierzające do niego m.in. poprzez zbieranie, analizowanie i przekazywanie informacji.

W efekcie uprawnione jest twierdzenie, że informacje będące dobrem niematerialnym niejednokrotnie są cenniejsze niż dobra materialne⁹. Nie tylko z punktu widzenia prawa do prywatności czy też z perspektywy autonomii informacyjnej. W obu tych obszarach wiodące znacznie ma prawo do informacji, będące niejednokrotnie w kontrze do dwóch wcześniej wymienionych wartości (praw). Zwłaszcza po uwzględnieniu, że u podstaw rozwoju prawa do informacji „nie leży tylko zaspokojenie prostej ciekawości, ale głównie umożliwienie zapoznania się przez jednostkę z informacjami, które będą mogły być przez nią wykorzystane w sferze ekonomicznej, społecznej, gospodarczej, stymulując tym samym jej rozwój”¹⁰.

Podmiotem, któremu przynależy prawo do prywatności i autonomia informacyjna, jest każdy człowiek, w tym także pracownik – członek organizacji, niezależnie formy przynależności do niej. Będzie nim zatem nie tylko osoba będąca w stosunku pracy, ale też wykonująca pracę na podstawie umów cywilnoprawnych. Będzie nim także funkcjonariusz publiczny, który występuje (może występować) w dwojakiej roli – jako podmiot ochrony i jako podmiot ograniczający wolność innych (np. poprzez zbieranie, pozyskiwanie informacji – czy to w sposób zgodny z prawem, czy też w sposób bezprawny lub z naruszeniem, nadużyciem prawa). Analogiczne uwagi można poczynić odnośnie kadry zarządzającej organizacją.

s. 151–153; K. Walczuk, M. Bożek, *Konstytucyjne i ustawowe uwarunkowania organizacji i funkcjonowania Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, Wydawnictwo Unitas, Siedlce 2015, zwłaszcza s. 147–182.

⁸ Zob. K. Walczuk, *Bezpieczeństwo publiczne, próba definicji*, w: M. Karpiuk, K. Walczuk (red.), *Prawo bezpieczeństwa publicznego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie Warszawa 2013, s. 11–22.

⁹ Zob. K. Celarek, *Prawo informacyjne. Problem badawczy teorii prawa administracyjnego*, Difin, Warszawa 2013, s. 43.

¹⁰ J. Juchniewicz, M. Kazimierczuk, *Wolności i prawa polityczne*, w: M. Chmaj (red.), *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Wolters Kluwer Polska, Kraków 2006, s. 163. Zob. też K. Walczuk, *Prawo do informacji...*, op. cit., s. 173–174.

3. Podstawy konstytucyjne autonomii informacyjnej

Zasada autonomii informacyjnej została wyrażona w art. 51 Konstytucji RP¹¹. Zgodnie z tym przepisem nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby (ust. 1), a władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach niż niezbędne w demokratycznym państwie prawnym (ust. 2). Ponadto każdy ma prawo dostępu do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych – z ograniczeniami, które mogą być wprowadzone w drodze ustawy (ust. 3) i ma prawo do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny z ustawą (ust. 4).

Konstytucyjną zasadę autonomii informacyjnej można zatem rozumieć „jako prawo do samodzielnego decydowania o ujawnianiu innym informacji dotyczących swojej osoby, a także prawo do sprawowania kontroli nad takimi informacjami, jeśli znajdują się w posiadaniu innych podmiotów. Uprawnienie to nie ma i nie może mieć jednak charakteru absolutnego. Dotyczy to w szczególności relacji obywatel – władza publiczna”¹², jednak nie ogranicza się do niej. Zasada ta ma swoje znaczenie także na płaszczyźnie działalności organizacji, w tym np. gospodarczych. Zwłaszcza, że można powtórzyć za Trybunałem Konstytucyjnym (dalej TK) twierdzącym, że „pojęcie autonomii informacyjnej obejmuje swoim zakresem zarówno dane o charakterze personalnym, jak również te, które dotyczą majątku i sfery ekonomicznej jednostki. W ostatnim przypadku z orzecznictwa TK wynika jednak dopuszczalność przyjmowania łagodniejszych kryteriów ograniczania tej autonomii”¹³.

Wskazana w art. 51 ust. 1 Konstytucji RP wolność jednostki od ujawnienia informacji dotyczących jej osoby oraz jej szczególna forma, określona w art. 53 ust. 7 Konstytucji RP i dotycząca wolności od ujawniania organom władzy

¹¹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 Nr 78 poz. 483 z późn. zm.).*

¹² Wyrok TK z dnia 17 czerwca 2008 r. (sygn. akt K 8/04). Zob. też wyroki TK z dnia: 24 czerwca 1997 r. (sygn. akt K 21/96); 11 kwietnia 2000 r. (sygn. akt K 15/98); 19 lutego 2002 r. (sygn. akt U 3/01); 12 listopada 2002 r. (sygn. akt SK 40/01); 20 listopada 2002 r. (sygn. akt K 41/02); 20 czerwca 2005 r. (sygn. akt K 4/04).

¹³ Wyrok TK z dnia 17 czerwca 2008 r. (sygn. akt K 8/04).

publicznej swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania, jest określana przez doktrynę i orzecznictwo jako prawo lub zasada samodzielnego decydowania każdej osoby o ujawnieniu dotyczących jej informacji¹⁴, lub zasada autonomii informacyjnej. Autonomia ta odnosi się do wszelkich informacji dotyczących jednostki, w tym także dotyczących różnorodnych przejawów osobistego i publicznego zachowania się jednostki¹⁵, natomiast nakazanie jednostce ujawnienia dotyczących jej informacji z założenia zawsze powinno mieć charakter wyjątkowy i zawsze musi mieć ustawową podstawę.¹⁶

Zabezpieczenie autonomii informacyjnej w organizacji w znacznej mierze stanowi ograniczenie możliwości popełniania przestępstw na niekorzyść (wobec) członków organizacji – przede wszystkim pracowników i funkcjonariuszy publicznych niepełniących funkcji kierowniczych. Jest to zapała głównie przeciwko działaniom kadry zarządzającej, w nieuprawniony sposób zmierzającej do uzyskania wpływu na działania pozostałych podmiotów pozostających w strukturach organizacji. Jednak nie należy pomijać poziomego działania tego zabezpieczenia – na płaszczyźnie współpracowników.

4. Podstawy konstytucyjne prawa do prywatności

Autonomia informacyjna jednostki pozostaje w korelacji z prawem do prywatności – jest jego nieodzownym elementem. Obie wartości z racji przynależności do kategorii podstawowych wolności i praw człowieka i obywatela przynależą każdemu (cecha powszechności) i co do zasady¹⁷ w równym

¹⁴ Zob. P. Sobczyk, *Ochrona danych osobowych jako element prawa do prywatności*, „Zeszyty Prawnicze UKSW”, 2009, nr 9 (1), s. 302.

¹⁵ Zob. P. Sarnecki, [Komentarz do] Art. 51, w: L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 3, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2003, s. 1–2.

¹⁶ Zob. I. Lipowicz, [Komentarz do] Art. 51, w: J. Boć (red.), *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 roku*, Kolonia Limited, Wrocław 1998, s. 99. Zob. też K. Walczuk, *Ochrona danych osobowych po reformie 2018 r. a prawo do informacji – aspekt konstytucyjny*, w: J. Tackowska-Olszewska, M. Nowikowska, A. Brzostek (red.), *Reforma ochrony danych osobowych. Cel – narzędzia – skutki*, Wydawnictwo Naukowe Silva Rerum, Poznań 2018, s. 77–90.

¹⁷ Zob. wyrok TK z dnia 21 października 1998 r. (sygn. akt K 24/98).

stopniu (cecha równości)¹⁸. Należy jednak zwrócić uwagę, że dopuszczalne są ich ograniczenia – w określonym, uzasadnionym przez naturę rzeczy zakresie¹⁹ – na warunkach określonych przede wszystkim w odnoszących się do konkretnych wolności i praw (człowieka i obywatela) przepisach konstytucyjnych, lub też w ogólnej normie zawartej w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP²⁰.

Podstawową regulacją konstytucyjną dotyczącą prawa do prywatności jest art. 47 *expressis verbis* stanowiący, że „każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym”. Konstytucja RP w swoisty sposób uszczegóławia to prawo przez wyraźne zapewnienie wolności tajemnicy komunikowania się²¹ (art. 49) i nienaruszalność mieszkania (art. 50). Wskazane w tych przepisach wartości są chronione także na gruncie wiążących Polskę umów międzynarodowych²², przede wszystkim w art. 8 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności²³: „Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji” i art. 17 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych²⁴: „Nikt nie może być narażony na samowolną lub bezprawną ingerencję w jego życie

¹⁸ K. Walczuk, *Przyrodzony charakter, godność i równość jako atrybuty praw człowieka*, w: B. Sitek, T. Jasudowicz, M. Seroła (red.), *Fides et bellum. Księga poświęcona pamięci Księdza Biskupa, Profesora, Generała Śp. Tadeusza Płoskiego*, t. 2, Olsztyn 2012, s. 113–130. Zob. też idem, *Prawa człowieka a prawo naturalne*, w: M. Fałdowska, A.W. Świdorski, G. Wierzbicki, (red.), *Kultura bezpieczeństwa. Potrzeby i uwarunkowania*, t. 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2016, s. 99–119.

¹⁹ Zob. K. Walczuk, *The admissibility of limitations on constitutional freedoms and rights with regard to state security*, w: P. Stanisz, M. Czuryk, K. Ostaszewski, J. Święcki (red.), *Legal aspects of the efficiency of public administration*, Lublin 2013, s. 293–306.

²⁰ Zob. K. Walczuk, *Komentarz do art. 31*, w: M. Karpiuk, P. Sobczyk (red.), *Obronność, bezpieczeństwo i porządek publiczny. Komentarz do wybranych przepisów Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydział Prawa i Administracji UMW, Olsztyn 2018, s. 81–112.

²¹ O karnoprawnym aspekcie tego zagadnienia zob. F. Radoniewicz, *Odpowiedzialność karna za przestępstwo hackingu*, „Prawo w działaniu. Sprawy karne”, 2013, nr 13, s. 121–173.

²² Zob. K. Walczuk, *Umowy międzynarodowe i prawo europejskie w konstytucyjnej hierarchii źródeł prawa*, w: E. Kozerska, P. Sadowski, A. Szymański (red.), *Pacta sunt servanda – nierealny projekt czy gwarancja ładu społecznego i prawnego*, AT Wydawnictwo, Kraków 2015, s. 247–255.

²³ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 r. (Dz.U. 1993 Nr 61 poz. 284 z późn. zm.).

²⁴ Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku w dniu 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 Nr 38 poz. 167).

prywatne, rodzinne, dom czy korespondencję ani też na bezprawne zamachy na jego cześć i dobre imię”.

Można uznać, że prawo do prywatności, określane też mianem „prawa do bycia pozostawionym w spokoju” (*right to be let alone*)²⁵, *de facto* jest elementem wolności człowieka, która podlega ochronie zgodnie z art. 31 ust. 1 Konstytucji RP²⁶ – „Wolność człowieka podlega ochronie prawnej”. W związku z tym należy zauważyć szczególnie mocną więź łączącą prawo do prywatności z podstawą konstytucyjnych wolności i praw, jaką jest przyrodzona i niezbywalna godność człowieka²⁷ (art. 30 Konstytucji RP).

Z prawa do prywatności wynika m.in. wymóg poszanowania „sfery czysto osobistej człowieka, gdzie nie jest narażony na konieczność «życia z innymi» czy «dzielenia się z innymi» swoimi przeżyciami czy doznaniem o intymnym charakterze”²⁸, przy czym można przyjąć, że „sfera prywatna jest zbudowana z różnych kręgów w mniejszym lub większym stopniu otwartych (prawnie) na oddziaływanie zewnętrzne (...) [a] potrzeba wkroczenia w różne kręgi prywatności nie jest dla każdego kręgu taka sama”²⁹.

Ważnym elementem prawa do prywatności jest ochrona danych osobowych. Można się nawet zgodzić ze stwierdzeniem Pawła Sobczyk, że „bezpośrednią i zapewne podstawową funkcją, jaką spełnia w demokratycznym państwie prawnym ochrona danych osobowych jest zabezpieczenie prawa do prywatności”³⁰. Zdaje się to potwierdzać także sformułowanie art. 47 Konstytucji RP, przyznającego każdemu prawo do ochrony jego życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia, a także do decydowania o swoim życiu osobistym.

²⁵ K. Motyka, *Prawo do prywatności i dylemat współczesnej ochrony praw człowieka*, Wyd. Mopol, Lublin 2001, s. 147. Zob. też idem, *Prawo do prywatności*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie”, 2010, nr 85, s. 9–35.

²⁶ Zob. P. Sarnecki, *Uwaga 3 do art. 47*, w: L. Garlicki, M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016.

²⁷ K. Walczuk, *Przyrodzony charakter...*, op. cit., passim.

²⁸ Wyrok TK z dnia 12 grudnia 2005 r. (sygn. akt K 32/04).

²⁹ Ibid.

³⁰ P. Sobczyk, *Ochrona danych osobowych...*, op. cit., s. 313. Zob. też ibid., s. 308; J. Barta, P. Fajgielski, R. Markiewicz, *Ochrona danych osobowych. Komentarz*, Lex a Wolters Kluwer business, Kraków 2007, s. 116; K. Wygoda, *Ochrona danych osobowych i prawo do informacji o charakterze osobowym*, w: B. Banaszak, A. Preisner, *Prawa i wolności obywatelskie*, C.H. Beck, Warszawa 2002, s. 400–402; K. Walczuk, *Ochrona danych osobowych...*, op. cit., s. 81.

Koresponduje z tym wyrok TK z dnia 19 maja 1998 r. (sygn. akt U 5/97), w którym stwierdzono, że „prawo do prywatności, statutowane w art. 47 [Konstytucji RP], zagwarantowane jest m.in. w aspekcie ochrony danych osobowych, przewidzianej w art. 51 [Konstytucji RP]. Ten ostatni, rozbudowany przepis, odwołując się aż pięciokrotnie do warunku legalności – *expressis verbis* w ust. 1, 3, 4 i 5 oraz pośrednio przez powołanie się na zasadę demokratycznego państwa prawnego w ust. 2 – stanowi też konkretyzację prawa do prywatności w aspektach proceduralnych”. Z drugiej zaś strony, związek istniejący między prawem do prywatności a ochroną danych osobowych może być określony jako związek materialny, ponieważ ochrona prywatności w dużym stopniu jest uzależniona od ochrony dotyczących jednostki danych osobowych.³¹ Paweł Sobczyk zauważa, że w konstytucjach, w których nie zagwarantowano wprost prawa do ochrony danych osobowych, ich konstytucyjna ochrona w odniesieniu do jednostki jest realizowana poprzez interpretację norm dotyczących ochrony dóbr osobistych lub prywatności³².

5. Podstawy konstytucyjne prawa do informacji w relacji do autonomii informacyjnej i prawa do prywatności

Szczególna sytuacja związana z zasadą autonomii informacyjnej i z prawem do prywatności ma miejsce w przypadku osób, które można zaliczyć do władzy publicznej. Poza ogólnym przepisem art. 54 ust. 1, gwarantującym każdemu wolność pozyskiwania i rozpowszechniania informacji (tzw. prawo do informacji), Konstytucja RP zawiera regulację zmierzającą do zaspokojenia potrzeb przede wszystkim obywateli związanych z udziałem w istotnym aspekcie życia publicznego, jakim jest kontrola władzy publicznej³³. Wyraźnie należy przy tym rozróżnić prawo/wolność do informacji, od prawa do informacji publicznej (prawa do informacji o działalności organów publicznych). Prawo

³¹ P. Sobczyk, *Ochrona danych osobowych...*, op. cit., s. 307.

³² Ibid., s. 300. Zob. też K. Walczuk, *Ochrona danych osobowych...*, op. cit., s. 82.

³³ Zob. M. Jabłoński, K. Wygoda, *Dostęp do informacji i jego granice. Wolność informacji, prawo dostępu do informacji publicznej, ochrona danych osobowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 10; B. Kudrycka, S. Iwanowski, *Prawo obywateli do informacji o działaniach organów administracji publicznej*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 8, s. 71.

do informacji publicznej jest jedynie częścią prawa o znacznie szerszym zakresie, jakim jest prawo do informacji³⁴.

W art. 61 ust. 1 Konstytucji RP przyznano obywatelom prawo do uzyskiwania informacji nie tylko o działalności organów władzy publicznej, ale też osób pełniących funkcje publiczne. Jasno stwierdzono, że „prawo to obejmuje również uzyskiwanie informacji o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa”. Regulacja ta uzupełniona jest przez ust. 2, który precyzuje zakres uprawnienia zawartego w ust. 1, poprzez wskazanie, że „prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu”. W tym zakresie zatem wskazane podmioty publiczne korzystają ze znacznie ograniczonej autonomii informacyjnej, ponieważ „przejrzystość życia publicznego, jawność i pełna dostępność informacji o zachowaniach osób publicznych (z wyłączeniem jedynie chronionych zakresów prywatności) jest, jak się podkreśla, warunkiem poprawnego funkcjonowania mechanizmów demokratycznych”³⁵.

6. Uwagi końcowe i wnioski *de lege ferenda*

Przedstawione rozważania wskazują, że ważny element funkcjonowania organizacji, zagrożony działalnością sprzeczną z prawem, jakim jest zapewnienie autonomii informacyjnej i prawa do prywatności poszczególnych członków struktur organizacyjnych, posiada swoje ugruntowanie w prawie najwyższej rangi, przybierając przy tym charakter zasad konstytucyjnych. Wsparte jest także regulacjami prawa międzynarodowego i prawa Unii Europejskiej, z najważniejszym z praktycznego punktu widzenia aktem prawnym, jakim jest Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679

³⁴ K. Walczuk, *Prawo do informacji...*, op. cit., s. 177.

³⁵ M. Safjan, *Zdanie odrębne od wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 października 2006 r. (P 10/06)*.

z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), powszechnie określanym skrótem RODO³⁶.

Niemniej jednak ważnym zagadnieniem – w znacznej mierze unikającym regulacji prawnych – związanym z autonomią informacyjną i prawem do prywatności jest dobrowolne – choć nie zawsze w pełni świadome – jest udostępnianie przez jednostkę informacji (również intymnych) za pomocą urządzeń podłączonych do internetu. Chodzi tu przede wszystkim o portale społecznościowe (zbierające informacje i niejednokrotnie wykorzystujące je do kształtowania postawy i zachowania jednostek i społeczności), ale też np. aplikacje sportowe (zapewniające śledzenie postępów treningowych, a przy tym przekazujące dane dotyczące zdrowia i aktywności, w tym sposobu i zakresu przemieszczania się konkretnych osób). Umożliwia to opracowywanie przez różnego rodzaju podmioty – w tym organizacje zatrudniające daną osobę, lub w których zainteresowaniu pozostaje dana osoba – za pomocą np. algorytmów – cech osobowościowych³⁷, w tym niezwiązanych z oferowaną w sposób jawny usługą.

Z reguły pozyskiwanie informacji w drodze wspomnianego dobrowolnego udostępnienia nie podlega ograniczeniom charakterystycznym dla relacji podmiot – władza publiczna lub też osoba – pracodawca. Jednym ze skutków powszechnego korzystania z internetu (w tym internetu rzeczy) jest faktyczna niemożność panowania przez jednostkę nad informacjami jej dotyczącymi, co podaje w wątpliwość możliwość stosowania w praktyce zasady autonomii informacyjnej³⁸ – nawet jeśli dana osoba świadomie i dobrowolnie udostępnia swoje informacje prywatne, nie koniecznie chce tracić nad nimi kontrolę.

³⁶ (Dz.U. UE. L. z dnia 4 maja 2016 r. nr 2016.119.1).

³⁷ W. Lis, *Zjawisko profilowania jako przejaw naruszenia prawa do prywatności w środowisku cyfrowym*, w: K. Chałubińska-Jentkiewicz, K. Kakareko, J. Sobczak, *Prawo prywatności jako reguła społeczeństwa informacyjnego*, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 171–180.

³⁸ Zob. też J. Taczkowska-Olszewska, *Autonomia informacyjna jednostki a zarządzanie cyfrową tożsamością. Granice autokreacji*, w: K. Chałubińska-Jentkiewicz, K. Kakareko, J. Sobczak, *Prawo prywatności...*, op. cit., s. 33–48.

Nierealne wydaje się również rzeczywiste zrealizowanie „prawa do bycia zapomnianym”³⁹.

Wspomniana sfera potrzebuje mocniejszego zabezpieczenia prawnego, gwarantującego możliwość władczego działania państwa. Przy czym na każdym etapie ochrony przed przestępczością związaną z zarządzaniem w organizacji – począwszy od przygotowania regulacji prawnych, na realizacji zawartych w nich postanowień kończąc – niezbędne jest zapewnienie udziału podmiotów niepaństwowych (innych niż państwowe i związane z samorządem terenowym), takich jak organizacje społeczne, lub państwowych, które korzystają z ekspertów zewnętrznych, takich jak np. będąca gremium konsultacyjno-doradczym działającym przy Prezydencie RP Narodowa Rada Rozwoju⁴⁰ lub związany z Ministerstwem Sprawiedliwości Instytut Wymiaru Sprawiedliwości⁴¹. Należy przy tym pamiętać nie tylko o ochronie dóbr indywidualnych, ale też dóbr powszechnych (ogólnospołecznych lub ogólnopaństwowych), wśród których ważne miejsce zajmuje bezpieczeństwo państwa.

Bibliografia

Źródła prawa

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 Nr 78 poz. 483 z późn. zm.).

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 r. (Dz.U. 1993 Nr 61 poz. 284 z późn. zm.).

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku w dniu 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 Nr 38 poz. 167).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz.U. UE. L. z dnia 4 maja 2016 r. nr 2016.119.1).

³⁹ Na temat tego prawa zob. J. Buchalska, *Prawo do bycia zapomnianym – w orzecznictwie polskim*, w: K. Chałubińska-Jentkiewicz, K. Kakareko, J. Sobczak, *Prawo prywatności...*, op. cit, s. 147–170.

⁴⁰ Więcej zob. O Narodowej Radzie Rozwoju, <https://www.prezydent.pl/kancelaria/nrr/o-nrr/> (dostęp: 30.09.2019).

⁴¹ Więcej zob. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, <https://iws.gov.pl/> (dostęp 30.09.2019).

Orzecznictwo

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 czerwca 1997 r. (sygn. akt K 21/96).
Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 21 października 1998 r. (sygn. akt K 24/98).
Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 kwietnia 2000 r. (sygn. akt K 15/98).
Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 lutego 2002 r. (sygn. akt U 3/01).
Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 listopada 2002 r. (sygn. akt SK 40/01).
Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 listopada 2002 r. (sygn. akt K 41/02).
Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 czerwca 2005 r. (sygn. akt K 4/04).
Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 grudnia 2005 r. (sygn. akt K 32/04).
Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 czerwca 2008 r. (sygn. akt K 8/04).

Literatura

- Barta J., Fajgielski P., Markiewicz R., *Ochrona danych osobowych. Komentarz*, Lex a Wolters Kluwer business, Kraków 2007.
- Buchalska, *Prawo do bycia zapomnianym – w orzecznictwie polskim*, w: K. Chałubińska-Jentkiewicz, K. Kakareko, J. Sobczak, *Prawo prywatności jako reguła społeczeństwa informacyjnego*, C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Celarek K., *Prawo informacyjne. Problem badawczy teorii prawa administracyjnego*, Difin, Warszawa 2013.
- Jabłoński M., Wygoda K., *Dostęp do informacji i jego granice. Wolność informacji, prawo dostępu do informacji publicznej, ochrona danych osobowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- Juchniewicz J., Kazimierczuk M., *Wolności i prawa polityczne*, w: M. Chmaj (red.), *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Wolters Kluwer Polska, Kraków 2006.
- Kudrycka B., Iwanowski S., *Prawo obywateli do informacji o działaniach organów administracji publicznej*, „Państwo i Prawo”, 1999, nr 8.
- Lipowicz I., [Komentarz do] Art. 51, w: J. Boć (red.), *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 roku*, Kolonia Limited, Wrocław 1998.
- Lis W., *Zjawisko profilowania jako przejaw naruszenia prawa do prywatności w środowisku cyfrowym*, w: K. Chałubińska-Jentkiewicz, K. Kakareko, J. Sobczak, *Prawo prywatności jako reguła społeczeństwa informacyjnego*, C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Motyka K., *Prawo do prywatności*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie”, 2010, nr 85.
- Motyka K., *Prawo do prywatności i dylemat współczesnej ochrony praw człowieka*, Wydawnictwo Morpol, Lublin 2001.

- Radoniewicz F., *Odpowiedzialność karna za przestępstwo hackingu*, „Prawo w działaniu. Sprawy karne”, 2013, nr 13.
- Safjan M., *Wyzwania dla państwa prawa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007.
- Safjan M., *Zdanie odrębne od wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 października 2006 r. (P 10/06)*
- Sarnecki P., [Komentarz do] Art. 51, w: L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 3, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2003.
- Sarnecki P., *Uwaga 3 do art. 47*, w: L. Garlicki, M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2016.
- Sobczyk P., *Ochrona danych osobowych jako element prawa do prywatności*, „Zeszyty Prawnicze UKSW”, 2009, nr 9 (1).
- Stecki L., *Consulting*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 1997.
- Taczkowska-Olszewska J., *Autonomia informacyjna jednostki a zarządzanie cyfrową tożsamością. Granice autokreacji*, w: K. Chałubińska-Jentkiewicz, K. Kaka-reko, J. Sobczak, *Prawo prywatności jako reguła społeczeństwa informacyjnego*, C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Walczuk K., *Bezpieczeństwo publiczne, próba definicji*, w: M. Karpiuk, K. Walczuk (red.), *Prawo bezpieczeństwa publicznego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie, Warszawa 2013.
- Walczuk K., Bożek M., *Konstytucyjne i ustawowe uwarunkowania organizacji i funkcjonowania Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, Wydawnictwo Unitas, Siedlce 2015.
- Walczuk K., *Komentarz do art. 31*, w: M. Karpiuk, P. Sobczyk (red.), *Obronność, bezpieczeństwo i porządek publiczny. Komentarz do wybranych przepisów Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydział Prawa i Administracji UMW, Olsztyn 2018.
- Walczuk K., *Ochrona danych osobowych po reformie 2018 r. a prawo do informacji – aspekt konstytucyjny*, w: J. Taczkowska-Olszewska, M. Nowikowska, A. Brzostek (red.), *Reforma ochrony danych osobowych. Cel – narzędzia – skutki*, Wydawnictwo Naukowe Silva Rerum, Poznań 2018.
- Walczuk K., *Policja jako wyspecjalizowana formacja podległa Ministrowi Spraw Wewnętrznych*, w: M. Karpiuk, K. Walczuk (red.), *Prawo bezpieczeństwa publicznego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie, Warszawa 2013.
- Walczuk K., *Pozycja prawnoustrojowa oraz właściwość rzeczowa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, w: M. Karpiuk, K. Walczuk (red.), *Prawo bezpieczeństwa publicznego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie, Warszawa 2013.
- Walczuk K., *Prawa człowieka a prawo naturalne*, w: M. Fałdowska, A.W. Świderski, G. Wierzbicki, (red.), *Kultura bezpieczeństwa. Potrzeby i uwarunkowania*, t. 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2016.

- Walczuk K., *Prawo do informacji a administracja publiczna*, M. Karpiuk, W. Kitler (red.), *Nauka administracji*, Difin, Warszawa 2013.
- Walczuk K., *Przyrodzony charakter, godność i równość jako atrybuty praw człowieka*, w: B. Sitek, T. Jasudowicz, M. Seroka (red.), *Fides et bellum. Księga poświęcona pamięci Księdza Biskupa, Profesora, Generała Śp. Tadeusza Płoskiego*, t. 2, Olsztyn 2012.
- Walczuk K., *The admissibility of limitations on constitutional freedoms and rights with regard to state security*, w: P. Stanisław, M. Czuryk, K. Ostaszewski, J. Święcki (red.), *Legal aspects of the efficiency of public administration*, Lublin 2013.
- Walczuk K., *Umowy międzynarodowe i prawo europejskie w konstytucyjnej hierarchii źródeł prawa*, w: E. Kozerska, P. Sadowski, A. Szymański (red.), *Pacta sunt servanda – nierealny projekt czy gwarancja ładu społecznego i prawnego*, AT Wydawnictwo, Kraków 2015.
- Wygoda K., *Ochrona danych osobowych i prawo do informacji o charakterze osobowym*, w: B. Banaszak, A. Preisner, *Prawa i wolności obywatelskie*, C.H. Beck, Warszawa 2002.

Netografia

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, <https://iws.gov.pl/>

O Narodowej Radzie Rozwoju, <https://www.prezydent.pl/kancelaria/nrr/o-nrr/>